

42991

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ŞERİYYE SİCİLLERİNE GÖRE
XVIII. ASRIN İLK
YARISINDA BALIKESİR
(1700 - 1730)**

(DOKTORA TEZİ)

Hazırlayan
Aynur ÜNLÜYOL

Danışman
Prof.Dr. Nezihi AYKUT

BURSA - 1995

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR.....	X
BİBLİYOGRAFYA.....	XI

GİRİŞ	1
ŞERİYYE SİCİLLERİNİN MAHİYETİ VE ÖNEMİ	1

I. BÖLÜM

A- BALIKESİR ŞEHRİ'NİN ADININ MENŞEİ MESELESİ.....	10
B- BALIKESİR ŞEHRİNİN KURULDUĞU YER.....	12
C- BALIKESİR ŞEHRİNİN TARİHİ GELİŞİMİ.....	14

II. BÖLÜM

İDARİ VE ASKERİ YAPI

A- İDARİ YAPI.....	19
B- ASKERİ YAPI	25
I- Ümera (Ehl-i Örf)	26
1- Sancakbeği.....	26
2- Alaybeği.....	32
3- Subaşı	35
4- Yeniçeri Serdarı.....	38
5- Kethuda-yeri	40
6- Şehir Kethudası.....	42
II- Ulema (Ehl-i şer).....	45
1- Kadı.....	46
2- Kadı yardımcıları.....	56

III. BÖLÜM

BALIKESİR ŞEHRİ'NİN FİZİKİ VE DEMOGRAFİK YAPISI	60
A- MAHALLELER	60
1- Martlı Mahallesi.....	69
2- Dinkciler Mahallesi	70

3- Oruçgazi Mahallesi.....	71
4-Kassablar Mahallesi.....	73
5- Şeyh Lutfullah Mahallesi	74
6- Elhac İshak Mahallesi.....	75
7. Eskikuyumcular Mahallesi.....	75
8. Karaoğlan Mahallesi.....	77
9. Sahn-ı hisar Mahallesi	79
10- İzmirler Mahallesi	80
11- Mustafa Fakih Mahallesi.....	82
12- Elhac İsmail Mahallesi.....	83
13- Salâhüddin Mahallesi	84
14- Börekçiler Mahallesi	85
15- Yenice Mahallesi.....	85
16- Mirzabeğ Mahallesi.....	86
17- Elhac Gaybî Mahallesi.....	87
18- Ali Fakih Mahallesi.....	88
19- Okçukara Mahallesi	90
20- Umurbeğ Mahallesi	92
B- KÖYLER.....	94

IV. BÖLÜM SOSYAL YAPI

A — ASKERÎ SINIF	115
1— Ehl-i Örf	115
2— Ehl-İlm	116
B- ŞEHİR HALKI.....	118
C- KÖLE VE CARIYELER.....	124
D- GAYR-I MÜSLİMLER	129
E- KONAR - GÖÇERLER.....	134
F- KIPTİYAN ZÜMRESİ.....	141

V. BÖLÜM EKONOMİK YAPI

A. ŞEHRİN TİCARİ KONUMU	143
B. MUKATAALAR.....	147
C. VAKIF GELİRLERİ.....	149
D. ÇARŞI VE PAZARLAR.....	150

E. ESNAF VE TÛCCARLAR.....	154
F- PARA HAREKETLERİ.....	162
H- FİATLAR.....	170
İ. ZİRAAT VE HAYVANCILIK.....	179

VI. BÖLÜM

DİNÎ, İLMÎ VE SOSYAL YAPILAR

A. DİNÎ YAPILAR.....	186
I. CAMİLER.....	186
1. Yıldırım Bayezid Cami'i (Cami-i atik).....	186
2. Zağnos Paşa Camii.....	187
3. Kaya Beğ Camii.....	189
4. İbrahim Beğ Camii.....	190
5. Hacı Ali Camii.....	191
6. Türbe Camii.....	191
7. Kassablar Camii.....	192
8. Okçukara Camii.....	192
II. MESCİDLER.....	193
1. Ahî Mehmed-Ahî Mustafa Mescidi.....	193
2. Şeyh Lutfullah Mescidi.....	194
3. Karaoğlan Mescidi.....	194
4. Dinkçiler Mescidi.....	195
5. Börekçiler (Börekçiyan) Mescidi.....	196
6. Ali Fakih Mescidi.....	196
7. Martlı Mescidi.....	196
8. Hacı Gaybî Mescidi.....	197
9. Eskikuyumcular Mescidi.....	197
10. Mirzabeğ Mescidi.....	197
11. Oruçgazi Mescidi.....	198
12. Umurbeğ Mescidi.....	198
13. Şamlı İsmail Mescidi.....	199
14. Erdilek Mescidi.....	199
15. Tekye Mescidi.....	199
16. Fatıma Hatun Medresesi Mescidi.....	200
17. İğneci Mescidi.....	200
18. Hoca Sinan Mescidi.....	200

III. ZAVİYELER.....	201
1. Ahî Mustafa Zaviyesi	201
2. Mirahur Hasan Paşa Zaviyesi	202
3. İne Beğ Zaviyesi.....	202
4. Üçpınaroğlu Hayreddin Efendi Zaviyesi.....	203
5. Çınarlı Tekye Zaviyesi	204
6. İzmir-oğlu Hamza Beğ Zaviyesi	204
7. Balım Sultan (Kazan Ağa) Zaviyesi.....	204
8. Türbe Camii Zaviyesi	205
9. Selçuk Beğ Zaviyesi	205
10. Şerefüddin Paşa Zaviyesi	205
B- İLMÎ YAPILAR	206
I- MEDRESELER.....	206
1. Yıldırım Bayezid Han Medresesi.....	206
2. Hoca Sinan Medresesi	207
3. Fatıma Hatun (Alaybeği) Medresesi.....	208
4. Darülhadis (Bostan Çavuş Medresesi)	208
II- MUALLİM HANELER	209
1. Zağnos Paşa Muallimhanesi.....	209
2. Bostan Çavuş Muallimhanesi	209
3. Hacı Hadım Mahmud Ağa Muallimhanesi	210
4. Çakaloğlu Muallimhanesi	210
5. Hasan Çelebi Muallimhanesi.....	211
6. Hacı Ömer Muallimhanesi.....	211
7. Narlı Muallimhanesi.....	211
8. Hanım-zâde Muallimhanesi.....	211
9. Mirzabeğ Mahallesi Muallimhanesi.....	212
10. Hacı Mustafa Muallimhanesi	212
11. Hoca Sinan Muallimhanesi	212
C- SOSYAL YAPILAR	212
I- İMARETHANELER.....	212
1. Yıldırım Bayezid İmarethanesi	212
2. Zağnos Paşa İmareti.....	213
II- HAMAMLAR.....	214
1. Zağnos Paşa Hamamı.....	214
2. Küçük Hamam	214
3. Eski Hamam.....	214

III- HANLAR	215
1. İlyas Paşa Hanı.....	215
2. Hadım Mahmud Ağa Hanı (Demir Hanı).....	216
3. Hacı Halil Hanı.....	216
4. Alaybeğ-oğlu Ahmed Ağa Hanı.....	217
5. Hüseyin Paşa Hanı.....	217
SONUÇ.....	218
EK 1	
VESİKA ÖRNEKLERİ	221
EK 2	
HARİTA VE KROKİLER.....	222

ÖNSÖZ

XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir şehrini bütün yönleri ile ele alan bu tez, Ankara Millî Kütüphane'de bulunan Balıkesir şeriyeye sicillerinin oniki adedinin incelenmesi ve tahlili yoluyla hazırlanmıştır. 1700 ila 1730 tarihleri arasında kapsayan bu defterlerde, siyasî, ekonomik ve sosyal hadiseler değerlendirilmiş ve mahkeme zabıtlarına yansıyan bölgesel olaylar ele alınarak ilmî bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Temel kaynağını şeriyeye sicillerinin teşkil ettiği bu çalışmada, ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ile Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan defter ve vesikalara da başvurulmuştur. Muhtelif araştırma ve incelemelerin yanında mahallî araştırmacıların da eserlerine müracaat edilmiş, yöresel malumatın gerekli olduğu durumlarda mülakatlar yapılarak mahallinde bazı gözlemlerde de bulunulmuştur.

Tezin "Giriş" bölümünde, şeriyeye sicillerinin mahiyeti ve önemi üzerinde durulmuş ve vesikaların muhtevaları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Kadı sicillerinin içerisinde yer alan vesikalar, merkezden taşraya gönderilen resmî belgeler ile kadıların mahallî olaylarla ilgili tuttıkları kayıtlar olmak üzere iki grupta toplanmış ve ayrıca vesika çeşitleri diplomatik açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Birinci bölümde, Balıkesir şehrinin adının menşei meselesi, şehrin kurulduğu yer ve tarih içerisindeki gelişimi ele alınmıştır. İkinci bölümde şehrin idarî ve askerî yapısı iki kısım halinde incelenmiş, aynı zamanda sancak merkezi olan Balıkesir'in yönetiminden sorumlu askerî sınıfın Ehl-i örf gurubundan olan "Ümera" ile Ehl-i şer gurubundan sayılan "Ulema" zümreleri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise şehrin yirmi mahallesi ayrı ayrı ele alınarak nüfus durumları belirtilmiş; genellikle ziraat ve hayvancılığa dayanan bir ekonomik yapıya sahip olan has, zeamet, tımar ve vakıf köyleri sicillerin verdiği bilgilerin ışığı altında ele alınmıştır. Ayrıca hem mahallelerin hem de köylerin avarız ve nüzul haneleri tablolar halinde gösterilmiştir. Dördüncü bölümde şehrin sosyal yapısına yer verilmiş, yönetici zümrenin dışında kalan şehirliler, köylüler ve göçebe aşiretlerden meydana gelen ve vergi mükellefi olan "Reaya" ile padişah beratiyle bazı vergilerden muaf tutulan ve "Muaf ve Müsellem Reaya" denilen zümrenin sosyal statüleri incelenmiştir.

Ekonomik yapının ele alındığı beşinci bölümde öncelikle şehrin ticarî konumu ortaya konulmaya çalışılmış; mukataalar ve vakıf gelirleri ile ilgili değerlendirmeler yapılmış; ayrıca çarşı ve pazarlar, esnaf ve tüccarlar, para hareketleri, narh fiatları, ziraat ve hayvancılık faaliyetleri hakkında da bilgiler değerlendirilmiştir. Altıncı ve son bölümde Balıkesir şehrindeki vakıf kurumları dinî, ilmî ve sosyal yapılar adı altında üç kısımda incelenmiştir. Dinî müesseselerden camiler, mescidler ve zaviyeler; ilmî kurumlardan medrese ve muallimhaneler; sosyal yapılardan da imarethaneler, hanlar ve hamamlar ele alınmış, bu müesseselerin bugünkü yerleri, ait oldukları vakıfları, vakıf kurucuları, işleyiş biçimleri ve kurum çalışanları hakkında da malumat verilmiştir.

Tezde genel bir değerlendirmenin yapıldığı "Sonuç" bölümünden sonra birinci ek olarak diplomatik açıdan ele alınan vesikalardan örnekler verilmiş; ikinci ek olarak da XVIII. asırda Balıkesir merkez kazasının köylerini belirten harita ile Balıkesir şehrinin mahalleleri ve tarihî eserlerini etraflıca gösteren kroki sunulmuştur.

Bu çalışmayı hazırlarken, gerekli yönlendirmeleri yaparak yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Nezihi Aykut'a ve ailesine minnetlerimi ve teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca, Osmanlı Paleografyası alanında yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Mehmet İpşirli ile manevî desteklerini gördüğüm yakınlarıma ve dostlarıma da şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Aynur Ünlüol

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.l.	:	Adı geçen lugat
a.g.mad.	:	Adı geçen madde
a.g.mak.	:	Adı geçen makale
a.g.s.	:	Adı geçen sözlük
a.g.t.	:	Adı geçen tez
AMK	:	Ankara Millî Kütüphane
ATKGMKKA:		Ankara Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi
AVGMKTB :		Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür- Tescil Bölümü
Ayn.mlf.	:	Aynı müellif
BD	:	Bâb-ı Defterî
bkz.	:	Bakınız.
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞS	:	Balıkesir şeriyeye Sicili
BVBM	:	Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DTCFD	:	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
EI ²	:	Encyclopaedia of Islam
göst. vesk.	:	Gösterilen vesika
göst.yer.	:	Gösterilen yer
İA	:	İslam Ansiklopedisi
İÜEF	:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
ktb.	:	kütüphanesi
mad.	:	Maddesi
nr.	:	Numara
s.	:	Sayfa
TD	:	Tarih Dergisi
ter.	:	Tercümesi
TTD	:	Tapu-tahrir Defteri
VD	:	Vakıf Defteri

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV VESİKALARI

I- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a) Ali Emîrî Tasnifi

III. Ahmed devri, nr. 9916.

b) Anadolu Ahkâm-ı Şikâyet Defteri

nr: 1, 2.

c) Atîk Şikâyet Defterleri

nr: 32, 34, 37.

d) Bâb-ı Defteri,

Cizye Muhasebesi, nr: 26639

Mevkûfât Kalemî nr: 27853

e) Cevdet Tasnifi

Evkaf, nr: 2944, 3144, 4184, 8123, 19715.

Maarif, nr: 3265, 5005.

Maliye, nr: 18475.

Saray, nr: 1825.

f) İbnü'l-Emin Tasnifi

Askerî, nr: 3923

Dahiliye, nr: 2187

Evkaf, nr. 6206, 6567.

g) Mühimme Defteri

nr: 119, 120, 134, 136, 138

h) Tapu-Tahrir Defterleri

nr. 153

II- Ankara Tapu-Kadostro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi

Tapu-Tahrir Defterleri

nr. 152, 568

III- Vakıflar Genel Müdürlüğü

a) Kültür-Tescil Bölümü

nr. 614, 1602, 2005, 1766

b) Fihrist Defterleri

nr. 188, 581.

IV- Ankara Millî Kütüphane

Balıkesir Şerhiye Sicilleri

nr. 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722.

B- KAYNAK ESERLERİbn Batuta, *Seyahatnâme*, terc. Mehmet Şerif, İstanbul 1330-1333.Şihâbeddin el-Ömerî, *Mesalikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emsâr*, Süleymaniye Kütüp.,

Es'ad Efendi Ktb. , nr. 3416.

C- İNCELEME VE ARAŞTIRMALARAbdülbâkî [Gölpınarlı], "Balım Sultan", *Kaynak Dergisi*, Balıkesir 1934, XVI, 369-372.Akgündüz, Ahmet , *Şer'iyeye Sicilleri*, I, İstanbul, 1988Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, I-II, İstanbul 1974._____, "Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası", *Celâli İsyânları*, İstanbul 1975.Akpınarlı, K. Kâni, "Balıkesirde Mühim Vakıflar ve Bunlara Ait Vesikalar", *Kaynak Dergisi*, Balıkesir 1939, IV/82, 204-8.

Ana Britannica Ansiklopedisi, "Balıkesir" mad. , III, 248-251.

Aykut, Nezihî, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tecdidleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII, İstanbul 1987, XIII, 257-297._____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar yapılan Sikke Tashihleri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, 343-360.Barkan, Ömer Lütfî, *XV. ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I*, Kanunlar, İstanbul 1943._____, "XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak işçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1940, 57/1, 29-74._____, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", I, *Belgeler* (1966), Ankara 1968, III/5-6, 1-479._____, "Çiftlik" mad., *İA*, III, 392a-397b.

- Baykara, Tuncer, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Ankara 1988.
- Berki, A. Himmet, "İslamda Vakıf, Zağanus Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1959, IV, 19-37.
- Bozkurt, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, (1839-1914), TTK, Ankara 1989.
- Cin, Halil -Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 1989.
- Çavuldur, Ekrem, "Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika", *Kaynak Dergisi*, Balıkesir 1937, III/157, 246-247.
- _____, "Paşa Sultan Türbesi", *Kaynak Dergisi*, Balıkesir 1938, V/66, 428-430.
- Çetin, Atilla "Arşiv Terimleri ve Deyimleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1978, XII, 361.
- Çetintürk, Salâhaddin "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yürük Sınıfı ve Hukukî Statüleri", *D.T.C.F.D.*, Ankara 1994, II, 107-116.
- Darkot, Besim, "Anadolu" mad. , *İA*, I, 428b-430a.
- _____, "Balıkesir" mad. , *İA*, II, 276a-277b.
- Denny, J., "Sancak" mad. , *İA*, X, 186b-189a.
- Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV ve XVI. Yüzyıllarda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990.
- Ebû'l-ulâ Mardin, "Kadı" mad. , *İA*, IV, 42b-46a.
- Emecen, Feridun, *XVI. Assırda Manisa Kazası*, TTK- Ankara 1989.
- _____, "Bennâk" mad. , *DİA*, V, 458-459.
- Eren, Muharrem, *Balıkesir İl Müftüleri ve Tarihî Kitabeler*, Balıkesir 1990.
- _____, *Mutasarrıf Ömer Ali Beğ*, İstanbul 1993.
- _____, *Zağnos Paşa*, Balıkesir 1994.
- Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1981, II., 1265-1274.
- _____, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki "Eşraf ve A'yan" Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, III, 105-118.
- _____, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin işlev ve nitelikleri üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1984, IV, 69-78.
- Ergin, Osman, *Maarif Tarihi*, I, İstanbul, 1977.
- Ertan, Kemal, "Balıkesir Camileri", *Kaynak Dergisi*, Balıkesir 1948, VIII, 13.

- Genç, Yusuf İhsan, *Osmanlılarda Beratlar*, İ.Ü.E.F. Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilimdalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.
- Gökbilgin, Tayyib, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, İstanbul 1979.
- _____, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Müesseseleri ve Teşkilatına Işık Tutan Bursa Şer'iyeye Sicillerinden Örnekler", TTK, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976.
- _____, "Orhan" mad., *İA*, IX, 399b-408a.
- Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991.
- _____, "Hâne" Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, İstanbul 1979, XXXII, 331-348.
- Güçer, Lütfi *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububatdan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.
- Günel, F. Zerrin, *Karasi Beğliği*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1991.
- Gür, A. Refik, *Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Müessesesi*, İstanbul 1971, Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü.E.F. Seminer Kütüphanesi, nr. 1737.
- Halacoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991.
- _____, "Derbend" mad. , *DİA*, IX, 162-164.
- İpşirli, Mehmet, "Cihet Mad." *DİA*, VII, 546-8.
- İlgürel, Mücteba, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyeye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1976, II, 1275-1281.
- _____, "Balıkesir" mad. , *DİA*, V, 12-17.
- İnalçık, Halil, *Hicrî 835 tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1982.
- _____, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, 1959, XXIII/92, 595-1
- _____, "Adaletnameler", *TTK Belgeler*, Ankara 1967 II/3-4, 49-93.
- _____, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1980, I, 1-14.
- _____, "Eyalet" mad. , *Eİ²*, 721-724.
- _____, "Mahkeme" mad. , *İA*, VII., 146b-151a.
- _____, "Örf" mad. , *İA*, IX, 480a-480b.
- Karamursal, Ziya, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989.
- Kramers, J. H. "Mahalle" mad. , *İA*, VII, 144 b
- _____, "Sü-başı" mad. , *İA*, XI, 78b-79b.

- Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.
- _____, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1984.
- _____, "Arz" mad. *DİA*, İstanbul 1991, III, 438-440.
- _____, "Berat" mad., *DİA*, V, 472-3.
- _____, "Buyruldu" mad., *DİA*, VI, 478-480.
- Mert, Özcan, "A'yân" mad. , *DİA*, IV, İstanbul 1991, IV, 195-8.
- Meydan Larousse, "Balıkesir" mad., II. 106-111.
- Miroğlu, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara 1963.
- Oğuzoğlu, Yusuf, "XVIII. Yüzyılda Konya Şehrindeki Üretim Faaliyetleri Hakkında Bazı Bilgiler", *Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, İstanbul 1982, XII, 611-620.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987.
- _____, *Osmanlı imparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990.
- _____, "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1981, II, 1-30.
- Özdemir, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986.
- _____, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Belleten*, Ankara 1991, LIV, 993-1052.
- Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985.
- _____, "XVIII. Yüzyılda Mütessesimlik Müessesesi", *DTCF*, (Ankara 1977), sy. III-IV, 369-390.
- Parry, V. J., "Balıkesir" Mad. *EI²*, I, 993-994.
- Ramsay, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, ter. Mihri Pektaş, İstanbul 1960.
- Sahillioğlu, Halil, *Kuruluşdan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1958.
- _____, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)*, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1965.
- _____, "Bolu Subaşılığı", *Çele Dergisi*, Akkara 1965, XXXI, 17-18.
- _____, "Osmanlı Devrinde Ağırlaşan Vergilere Karşı Halkın Tepkileri I, Göç, Bolu Subaşılık Aidatı", *Çele Dergisi*, Ankara 1966, XXXIII, 9-12.
- _____, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ekim 1967, I, 36-40.

- _____, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *Gelişme Dergisi*, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Ankara 1981 II, 67-138.
- Sak, İzzet, "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl)" Osmanlı Araştırmaları, İstanbul 1989, IX, 159-197.
- Sevim, Sezâi, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı*, Basılmamış Doktora tezi, Ankara 1993.
- _____, "Candaroğulları Sülalesinden Kaya Bey'in Balıkesir'deki Camisi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1994, XXIII, 19-22.
- Su, Kamil, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Şehir Hayatı*, İstanbul 1937.
- _____, *Balıkesir ve Civarında Yörük ve Türkmenler*, İstanbul 1938
- _____, "Balıkesirde Hassa Doğancılarına Dair Belgeler", *Kaynak Dergisi*, Balıkesir 1936, XXXIX, 84-90.
- _____, "İlyas Paşaya Dair", *Kaynak Dergisi*, Balıkesir 1937, XXXVII, 340-343.
- _____, "Balıkesir'e Dair Vesikalar, Tımar ve Zeametler", *Kaynak Dergisi*, Balıkesir 1937, LI, 68-73.
- _____, "Balıkesir'e Dair Vesikalar", *Kaynak Dergisi*, Balıkesir 1937, LI, 145-153.
- _____, "Balıkesir'e Dair Vesikalar", *Kaynak Dergisi*, Balıkesir 1937, CLIII, 145-153.
- Şahin, İlhan, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi *Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı Hatıra Sayısı*, İstanbul 1979, XXXII, 905-935
- Şahin, İlhan - Feridun M. Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1988, VII-VIII, 287-308.
- Texier, Charles, *Küçük Asya*, İstanbul 1939.
- Tolun (Denker), Bedriye, *Balıkesir Ovasında Yerleşme ve İktisadî Faaliyetler*, İstanbul 1970.
- Turan, Osman, "Kılıç Arslan I" mad. , *İA*, VI, 681b-688a.
- _____, "Süleyman-şah I" mad. , *İA*, XI, 201b-219a.
- Uluçay, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Karasi Vilayeti Tarihçesi*, Balıkesir 1925.
- _____, *Karasi Meşahiri*, İstanbul 1341-2.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972.
- _____, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1975.
- _____, *Kapıkulu Ocakları I-II*, Ankara 1984.

- _____, *Osmanlı Devletinin İltimiye Teşkilâtı*, Ankara 1984.
- _____, *Osmanlı Saray Teşkilatı*, Ankara 1984.
- _____, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1984.
- _____, "Şer'î Mahkeme Sicilleri", *Ülkü Halk Evleri Mecmuası*, (Temmuz 1935), V/29, 365-8.
- _____, "Tuğra ve Pençeler İle Ferman ve Buyuruldulara Dair", *Belleten*, (1941), V/17-18, 101-157.
- _____, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", *Belleten*, XXXIX/156, (1975), s. 667
- _____, "Alay" mad., *İA*, I, 293a-294a.
- _____, "Ayan" mad., *İA*, II, 40b-42a.
- _____, "Berat" mad., *İA*, II, 523b-524a.
- _____, "Buyuruldu", *Belleten*, 1941, V/19, 289-318.
- _____, "Fermân" mad. *İA*, IV, 571b-572a.
- _____, "Karasi Oğulları" mad. , *İA*, VI, 331b-335a.
- _____, *Karasi Vilayeti Tarihçesi*, İstanbul 1925.
- Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, 1518-1566, Ankara 1989.
- Yasa, Muammer -Halim Korkut; "Balıkesirde Yatırlar", *Kaynak Dergisi* , Balıkesir 1936, II/38, 65-6.
- Yurt Ansiklopedisi, "Balıkesir" mad., İstanbul 1982, II, 1102-1237.
- Yücel, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda *Desantralizasyona* (Adem-i merkeziyet) Dair Gözlemler", *Belleten*, Ankara 1974, XXXVIII/152, 657-708.
- _____, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", *Belleten*, Ankara 1977, XLI/163, 495-506.
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği*, Çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1944.

D- SALNAME, LÜGAT VE SÖZLÜKLER

- Karesi Vilayeti Hususî Salnamesi*, Balıkesir 1305.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II-III, İstanbul 1983.
- Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul 1986.

GİRİŞ

ŞERİYYE SİCİLLERİNİN MAHİYETİ VE ÖNEMİ

Şeriyte sicilleri, Osmanlı mahkemelerinde kadılar tarafından tutulan zabıtlar olup şehir ve kasabaların idarî, malî ve sosyal durumlarını ortaya koymaları ve bu konularda detaylı bilgiler ihtiva etmeleri dolayısıyla, mahalli araştırmalarda temel kaynak durumundadırlar. XV. asrın sonlarından başlayarak XIX. asrın sonlarına ve hatta XX. asrın ilk yirmi senesine kadar devam eden bu defterler, Türk tarihi ve kültürü açısından büyük değer taşımaktadırlar¹.

Osmanlı Devleti, ülke yönetiminde kazaları temel birim olarak kabul etmişti. Kazaların en büyük amiri sayılan kadılar ise görevleri gereği, sosyal, siyasal ve ekonomik hayatın bütün detayları ile meşgul olmak durumunda idiler. Devletin halkla olan ilişkisi kadılar vasıtasıyla sağlandığından kadıların da "Sicil" denilen bir defter tutmaları kanun gereği idi. Bu uygulamanın neticesinde sancak ve vilayet merkezlerinde yazılan "Mahkeme-i şeriyte Defterleri"nin adedi onbinlerle ifade edilebilir. Ancak, bu defterlerin önemli bir kısmı zamanımıza intikal edemediği gibi, elde mevcut olanların da mühim bir kısmı okunamaz durumdadırlar².

Kadılar tarafından düzenlenen ve kadıdan kadıya intikal ettirilen bu defterler, bir yandan hükümdarın ferman ve beratları ile sadrazamın buyruldu suretlerini ihtiva ederken diğer taraftan mahallî olayların kaydedildiği vesikalar şeklinde tanzim edilirdi³.

Kadıların görevli oldukları kazalarda adlî, idarî ve beledî işlerle ilgili olarak tanzim ettikleri kayıtlar son derece değerli ilmî malzeme durumundadırlar. Bayram ve Cuma günleri dışında kadının evinde ya da cami, mescid ve medreselerin belli odalarında kurulan mahkemeler, askerî meselelerin dışında bütün devlet işlerini ve mahallî davaları çözüme kavuştururlardı⁴. Böylece, devlet ile halk ilişkilerini, şerî

¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Şer'î Mahkeme Sicilleri", *Ülkü Halk Evleri Mecmuası*, (Temmuz 1935), V/29, 365-8.

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, Ankara 1984, s. 109.

³ Tayyib Gökbilgin, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Müesseseleri ve Teşkilatına Işık Tutan Bursa Şer'iyte Sicillerinden Örnekler", TTK, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 91.

⁴ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 1989, s. 224.

ve örfî hukukun uygulanışını, miras, intikal ve borç davalarını, gayr-ı müslimlerin hukuki durumlarını da şer'iyye sicillerinde bulmak imkanına sahip olabilmekteyiz. Diğer taraftan mahallî yer ve mevkî adları, örf ve adetleri gibi bölgesel bilgiler de çeşitli vesilelerle zabıtlarda yer almış durumdadırlar. Nitekim, bölgede vakıf suretiyle yaptırılan ibadethaneler, han, hamam ve türbe gibi çoğu bugün kaybolmuş abideler, bu eserlerle ilgili çeşitli davalar sicil kayıtlarından çıkarılabilmektedir.

Sicillerde yer alan çeşitli vesikalardan kasaba, köy ve mahalle adlarını, yeni kurulan yerleşim birimlerini, terkedilmiş köyleri ve buralardan göç sebeplerini de bulmak mümkündür. Devletin bir savaşa girmesi halinde, bölge halkının harbe nasıl iştirak ettiğini ve devlete karşı sorumluluklarını nasıl yerine getirdiklerini anlamak için, devletin talep ettiği vergi, asker, zahire, hayvan, kereste ve maden miktarını incelemek yeterlidir. Osmanlı Devleti'nin ticarî faaliyetlerini, esnaf ilişkilerini, üretim-tüketim maddelerinin neler olduğunu ve her türlü eşya ve yiyecek maddesinin narh ve piyasa fiyatlarını, kısacası imparatorluğun ekonomik gidişatını siciller yoluyla öğrenebilmekteyiz⁵.

Kadı sicillerinde yer alan belgeler esas olarak iki çeşittir. Birincisi, merkezden kadıya gönderilen ferman, berat, buyruldu, tezkire ve mektuplardır. İkincisi ise kadılar tarafından mahallî işler için yazılan ilam, hüccet, maruz, mürasele, muhaffefat ve narh kayıtlarıdır⁶.

Sicillerde, merkezden kadıya gelen ve birer suretleri sicile kaydedilen resmî vesikaların başında fermanlar gelmektedir. Farsça'da emir, irâde, buyruk demek olan ferman, herhangi bir iş hakkında padişahın alâmet-i şerîfe denilen tuğralı emri demektir⁷. Bu emre, hükümdardan sadır olduğu için "Fermân-ı hümâyûn" veya "Emr-i şerîf" de denilirdi⁸. Fermanlar Dîvân-ı hümâyûn'un ilgili kalemlerinde yazıldıktan sonra Dîvân sicillerine kaydolunurdu. Sonra, nişancı tarafından teğralanarak ya sahibine verilir ya da kazalara gönderilirdi. Ferman, kadının eline geçtiği zaman, sahte olup olmadığı incelenir ve bir sureti sicile kaydedilirdi. Bu işlemi müteakip fermandaki hükümler yürürlüğe girmiş olurdu⁹. Merkezden gelen

⁵ A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Müessesesi*, İstanbul 1971, Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü.E.F. Seminer Kütüphanesi, nr. 1737, s. 84.

⁶ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, İstanbul, 1988, I, 20.

⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, II, 607.

⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Fermân" mad., *İA*, IV, 571b.

⁹ Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s. 111.

bu hükümlerin mahallî sicillerden ayırte edilmesi için ya müstakil bir defter tutulur ya da sicillerin başına, ortasına veya ters olarak sonuna yazılırdı¹⁰.

Fermanlar, ilgili oldukları konular bakımından oldukça fazla çeşitlilik arzederlerdi. Bunlar, tevcîh, azl, işteğâl, itlak, menzil, mübaşir, sürgün, tüccar, yol, istical, işteira, bey' ve mukarrer fermanları idi¹¹. Bu ferman suretlerinde sefer emirleri, askerî düzenin sağlanması, eşkıya olaylarının bastırılması, menzil ve ulak işleri, vergi tahsilleri kanunsuz vergilerin menedilmesi, gümrük ve ticari vergiler, akça tashihleri, görev tevcihleri, arpalık tayinleri, vakıflarla ilgili şikayet, tevliyet ve iltizam işleri, avarız ve nüzül vergilerinde yapılan hane tenzilleri, bazı köylerin kaza değıştirmeleri gibi çok çeşitli konular yer almaktadır¹².

Şeriyye sicillerinde merkezden kadıya gönderilen ve sicile kaydedilen vesikaların ikincisi "Berat"dır. Arapça'da yazılı kağıt, mektup anlamlarına gelen berata Osmanlı diplomatiğinde önceleri "Biti" ve "Misal" denilmiştir¹³. Sonraları "Nişan", "Nişan-ı şerîf", "Hüküm", "Berat-ı şerîf" diye anılmıştır¹⁴. Berat yerine bazan "Menşur" da denildiği olmuştur. Menşur, serdarlık, Kırım hanlığı, vezirlik, Eflâk-Boğdan voyvodalığı ve valilik gibi önemli görevler için yazılan hükümlerde kullanılırdı¹⁵. Bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis veya muafiyetin verildiğini gösteren ve padişahın tuğrasını taşıyan beratlar taht değışikliklerinde yenilenirdi ki buna "Tecdid-i Berat" denirdi¹⁶. Beratlar, yeni bir tahrir yapıldığında, kaybetme ya da feragat durumlarında da tekrar yazılırdı¹⁷.

Fermanlarda olduğu gibi beratların da verilış sebeplerine göre çeşitleri vardı. Bunlar, timar, ulufe, iltizam, muafiyet, mukataa, malikane, imtiyaz, beğlerbeğilik, sancakbeğilik, nişancılık, defterdarlık ve vezirlik beratlarıydı¹⁸. Bu beratlarda,

¹⁰ Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, s. 39.

¹¹ Atilla Çetin, "Arşiv Terimleri ve Deyimleri", *Vakıflar Dergisi*, (Ankara 1978), XII, 361.

¹² AMK, BŞS, nr. 712, A-9/b, A-40/b, A-54/a, A-61/a.

¹³ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1984, s. 124.

¹⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Berat" mad., *İA*, II, 523b; Mübahat Kütükoğlu, "Berat" mad., *DİA*, V, 472.

¹⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara, 1984 s. 285.

¹⁶ Mübahat Kütükoğlu, *a.g.mad.*, V, göst. yer; Yusuf İhsan Genç, *Osmanlılarda Beratlar*, İ.Ü.E.F. Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi, Anabilimdalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988, s. 42-47.

¹⁷ Mübahat Kütükoğlu, *a.g.mad.*, *DİA* V, göst. yer; Yusuf İhsan Genç, *a.g.t.*, göst. yerler.

¹⁸ Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1979, s. 111.

verilen hizmetin, gösterilen vazifenin adı yeri ve geliri, berat verilen kimsenin adı ve hangi sebeple verildiği, kendisinden beklenen görev ve yetkileri yazılırdı.

XVIII. asrın ilk yarısına ait Balıkesir şerhiye sicillerinde yeralan beratlarda, mutasarrıf ya da mültezim tayinleri, vakıf görevlileri, müderris, imam, müezzin ve hatip gibi ulema ile mimarbaşı tayinlerini gösteren örnekler bulunmaktadır. Ayrıca, yabancı tüccarlara verilen imtiyaz beratları, zimmî ve kıptıyan cizyeleri ile gümrük mukataalarının iltizamına ilişkin beratları da bunlar arasında saymak gerekir¹⁹.

Sicillerde görülen diğer resmî vesika çeşitlerinden biri de "Buyuruldu"lardır. Türkçe'de "buyurmak" mastarından türedilen bu kelime, emir, buyruk, hüküm, yarlıg ve ferman manalarına gelmekte olup, Osmanlı Devleti yazışmalarında vezir ve beğlerbeğiler tarafından bir işin ne suretle yapılacağı hakkında ya resen veya bir muamele üzerine derkenar suretiyle verilen emrin adıdır²⁰. Buyuruldular, ya merkezden ya da taşradan yazılırlardı. Fatih Kanunnâmesi'nde, padişahın tuğrasını taşıyan hükümleri ancak üç yetkili kişinin buyuruldu şeklinde yazabileceği bildirilmiştir ki bunlar sadrazam, defterdar ve kazaskerlerdir. Sadrazamlar, merkezde buldukları zaman buyuruldular kendileri yazar ve sağ üst köşeye pençelerini koyarlardı²¹. Gerekli hallerde kaptanpaşanın da kendi alanındaki işlerle ilgili olarak buyuruldu yazdığı olmuştur. Taşrada görevli beğlerbeğiler mahiyet itibariyle buyuruldulara benzer mektup, huruf, kağıt, vesika ya da varaka göndermişler, ancak XVII. asra kadar buyuruldu tabirini kullanmamışlardır. Bu asırla birlikte beğlerbeğiler de bu çeşit resmî evrakları yazmaya başlamışlardır²². Nitekim, XVIII. asra ait şerhiye sicillerinde, hem sadrazamdan hem de Anadolu beğlerbeğinden gönderilen buyuruldular mevcuttur. Merkezden gönderilenler sadrazam buyurulduları olup genellikle ferman gereği verilen sefer emirleri, asker ve yük hayvanı talepleri, eşkıyanın yakalanmaları, tımar işlerinin düzenlenmesi gibi konuları içermektedir. Anadolu beğlerbeğinin buyurulduları ise, alaybeğlerinin sefere çıkması, mütesellim tayini, mukataaların iltizama verilmesi, kendisine ait vergilerin tahsil edilmesi, eşkıyanın takibi veya sürgünü, yalancı şahitlerin davalara alınmaması konularıyla ilgilidir²³.

¹⁹ AMK, BŞS, nr. 719, 17/b, 35/a; nr. 715, A-49/a; nr. 712, A-11/b.

²⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Buyuruldu", *Belleten*, (Ankara 1941), V/19, 289.

²¹ Mübahat Kütükoğlu, "Buyuruldu" mad., DİA, VI, 478-9. Ayrıca bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler İle Ferman ve Buyuruldulara Dair", *Belleten*, (Ankara 1941), V/17-18, 101, 157.

²² Mübahat Kütükoğlu, a.g.mad., DİA VI, 480.

²³ AMK, BŞS, nr. 712, A-61/b, A-64/a.

Sicillerde yeralan diğerk bir resmî evrak da "Tezkire"dir. Resmî işlerde üst makamdan alt makama gönderilen bir yazı türü olmasına karşılık aynı seviyede olan memurların birbirlerine yazdıkları resmî evraklarda da bu isim verilirdi²⁴. Bir şehirde veya kasabada yer alan resmî dairelerin yazışmaları ile halkın birbirlerine gönderdiği kağıtlara da aynı isim verilirken, şehirler arası yazışmalara ise "Tahrirat" denilirdi²⁵. Tezkireleri veren resmî makamlar, genellikle malî işlerden sorumlu olan ve Anadolu defterdârlığına bağlı olan Tezkire-i Ahkâm-ı Anadolu, Rumeli'ye bağlı olan Tezkire-i Ahkâm-ı Rumeli ile Haremeyn Muhâsebesi ve Evkâf Muhasebesi idi²⁶.

Önemli tımarlara yapılan tayinlerde mutlaka padişah beratı alınması gerekiyordu. Bir tür beratlar ise sultanın emri ile merkezde Dîvân-kalemi'nden veya ilgili beğlerbeği tarafından verilecek tezkireye göre hazırlanırdı. Merkezde, Dîvân-kalemi'ne kaydolunan tezkirelere göre de padişahın tuğralı beratı hazırlanırdı²⁷. Berat ve tezkirelerin suretleri kaza merkezlerinde bulunan kadılar tarafından sicillere kaydedilirdi. Böylece kimin, hangi göreve ve ne kadar süre için tayin olunduğu, sicil kayıtlarından belli olurdu. Nitekim, XVIII. asır şeriyeye sicillerinde yer alan tezkire suretlerinde, tımar tevcihleri ve bunların hangi şartlarda verildiğine ilişkin alaybeği tezkireleri yer almaktadır²⁸.

Şeriyeye sicillerinde kadılar tarafından tanzim edilen ve mahallî olayları içeren vesika çeşitleri arasında, hüccetler, ilâmlar marûzlar, müraseleler, tereke ve narh listesi ile diğerk sicil kayıtları yer almaktadır.

Hüccetin sözlükteki anlamı bir fiilin sabit olduğunu gösteren belge ve deliller olup, şerî mahkemede bir davanın şahitler huzurunda dinlenmesini müteakip kadı tarafından verilen hükmü gösteren vesikadır²⁹. Herhangi bir hukûkî durum hüccet vasıtasıyla sabitlemiş ise bundan böyle mahkemeye intikal etmesi söz konusu değildi. Böylece, bir mahkemenin hüccet tanzim edip ilgili tarafa vermesi ve sûretini de sicile kaydetmesi demek, o konuda bazı durumlar hariç hukûkî çekişmenin

²⁴ Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, s. 46.

²⁵ M. Zeki Pakalın, *a.g.s.*, İstanbul 1983, III., 491.

²⁶ Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, göst. yer.

²⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1980, I, 14.

²⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-31/b; nr. 719, 43/a.

²⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, göst. yer.

olmayacağı ve olsa dahi mahkemenin hücceti elinde bulunduran kişinin lehine karar vereceği manasını taşırdı³⁰.

Hüccetleri diğer vesikalardan ayıran en büyük fark, şahitlerin sıralanışı ile tasdik formülüdür. Şahitler "Şuhûdü'l-hâl" terkihi ile yazılarak, ilk harfi olan "Ş" satır sonuna kadar uzatılır ve bu çizginin altına da şahitlerin isimleri, varsa memuriyet ve rütbeleri yazılırdı. Kağıdın üst tarafına da kadının imzası, adı ve bulunduğu kazanın adı yazılırdı³¹.

XVIII. asır şeriyeye sicillerinde sayı bakımından en kabarık olan vesikalar hüccetlerdir. Bu hüccetler, genellikle gasp, hırsızlık, katl, yaralama, tecavüz ve intihar gibi olaylarda, mülk satışları, hibeler, vasiyyetler, vakıf arazilerinde görülen anlaşmazlıkların çözümlenmesi konularında tanzim edilmiştir. Diğer taraftan sosyal hayatın düzenlenmesi ile ilgili olarak boşanma, veraset, mehr, nafaka, ve kisve-baha'nın tesbiti, vasî ve nazır tayini, köle ve cariyelerin hürriyete kavuşmasına dair itıknameler ve kölelerle ilgili davalar ile alacak-verecek davaları da hüccetlerin kapsamı içine girmektedir³².

Kadının herhangi bir hukukî meselede yaptığı incelemeyi ilgili makam ve yere arzetmesine "İlâm" denirdi. Hüccette, mevcut hukukî durum olduğu gibi ve şahitler huzurunda kayda geçirilirken, ilâmda kadının kendi hükmü ve kararı yazılırdı³³. İlâmda, kadının kararı yanında, imzası ve mührü de bulunurdu. Yargılamayı tamamlayan kadı, dava dosyasını esas almak şartı ile kararını verir ve bu kararı şifâhî olarak taraflara duyurur, daha sonra kararın gerekçelerini gösteren ilâmı tanzim ederdi. İlâmın bir sureti sicile kaydedildikten sonra davacı ve davalıya da birer sureti verilirdi³⁴.

XVIII. asır sicillerinde yer alan ilâmların ihtiva ettikleri konular, itıknamelerin ispatı, hırsızlık suçu ile ilgili hadd-i sirkat cezası ilâmı, diyet-i kassamın reddi, miras davalarındaki anlaşmazlıkların çözümlenmesi, vakfiye ve vasiyyetlerin sahih olup olmadığı ve boşanma davalarına ait ilâmlardır³⁵.

³⁰ Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, göst. yer.

³¹ M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, göst. yer.

³² AMK, BŞS, nr. 712, B-23/a, B-13/a, B-17/a, B-6/a.

³³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, göst. yer.

³⁴ Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, göst. yer.

³⁵ AMK, aynı defter, B-8/b, B-23/b, B-15/b, B-18/a.

Şeriyeye sicillerinde hüccet ve ilâmdan başka kadı tarafından kaleme aldırılan, fakat kadının kendi kararını ihtiva etmeyen diğer bir vesika türü de "Maruzlar"dır. Osmanlılar'da genellikle devlet işleriyle ilgili bir mesele hakkında padişaha sözlü veya yazılı olarak bilgi sunmaya "arz etmek", konuyla ilgili yazılı belgelere de "Maruz" denirdi³⁶. Sadrıazam, kazasker, defterdar, Enderûn'dan kapı ağası, hasodabaşı, hazinedarbaşı, kilercibaşı, saray ağası padişaha sözlü olarak arzda bulunabilirken, beğlerbeğiler, ümerâ ve kadılar ancak yazılı olarak arzda bulunabilirlerdi³⁷. Maruzlar, kadı tarafından idarî bir durumu üst makamlara bildirmek üzere yazıldığı gibi, halkın şikâyetlerini kadıya iletmek ya da icra makamlarına arz etmek üzere yazılırlardı. Kadılar, maruzlarında etraftaki kadıların ve müftülerin taltifini talep edebilirler boşalan görevleri resmî makamlara bildirirler, kaldırılan görevleri arzederler, eşkıyanın yakalanmasını isterler, merkezden gönderilen emirlerin kendilerine ulaştığını bildirirler, mülazemete dahil olan kadı ve ulemanın durumunu, vali ve kadıların vefatlarını veya berat taleplerini, tutukluların salıverilmesini isteyebilirlerdi³⁸.

XVIII. asra ait Balıkesir şeriyeye sicillerinde doğrudan doğruya kadı arzlarını gösteren bir vesika yoktur. Ancak sıbyan mekteplerine muallim tayinine ilişkin iki beratda, göreve getirilen muallimlerin kadı naibinin arzı üzerine seçildikleri belirtilmektedir³⁹.

Sicillerde yer alan diğer bir vesika türü "Mürasele"dir. Arapçada haberleşmek, mektuplaşmak anlamına gelen bu tabirin çoğulu "müraselat" olup, tahrirat ve mektup manasına kullanılırdı. Müraseleler, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin kadı ve naiblere ve onlar vasıtası ile nahiye naiplerine gönderdikleri tayin ve salahiyet sınırlarını gösteren emirlerdi. Kadıların yaptığı resmî yazışmalara "Mürasele", naip tayin etmelerine de "Mürasele-i şeriyeye" denirdi⁴⁰. Müraseleler, ferman veya buyruldu gereği bir voyvodaya yazılabildiği gibi bir sanığın mahkemeye celbi konusunda veya benzeri durumlarda kadının kendine denk veya daha aşağı rütbedeki şahıs ve makamlara hitaben de yazılabilirdi⁴¹.

³⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, "Arz" mad., *DİA*, İstanbul 1991, III, 438.

³⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.mad., *DİA*, III, göst. yer.

³⁸ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s. 37.

³⁹ AMK, BŞS, nr. 713, A-67/a, A-85/a.

⁴⁰ M. Zeki Pakalın, *a.g.s.*, II, 621.

⁴¹ Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, s. 38.

XVIII. asır sicillerinde, çoğunlukla sabık Rumeli kazaskerlerinin kendilerine arpalık olarak tayin edilen Balıkesir kazasına naip göndermelerine ilişkin müraseleler vardır⁴². Ayrıca, mazul olan kadının, yenisi gelinceye kadar kendi yerine bir naip tayin ettiğini gösteren bir mürasele örneği de mevcuttur⁴³.

Sicil kayıtlarında çokça rastlanan vesika türlerinden diğeri "Temessük"lerdir. Genellikle sened anlamında kullanılan temessükler taşınmaz malların tasarrufuna dair verilen yetki belgeleridir⁴⁴. Şeriyeye sicillerinde miri arazide ve gayr-i sahih vakıflarda yetkili makam veya şahıslar tarafından tasarruf hakkına sahip olan kişilere verilen belgeye temessük denilmektedir⁴⁵. Muahede, sulhname, borç senedi, kefalet işlerinde yazılan belgelere de temessük denilirdi. Tanzimattan sonra temessük yerine "Tapu" kullanılmaya başlanmıştır⁴⁶.

XVIII. asrın ilk yarısına ait sicillerde yer alan temessüklerden miri araziye ait olanları, tımar ve zeamet köylerinin iltizamı veya mültezimin tayin ettiği vekillerle ilgilidir⁴⁷. Ayrıca has arazilerin senelik olarak iltizama verildiğini gösteren temessükler de vardır⁴⁸. Bu arada duhan dönümü mukataası ve gümrük vergilerinin bir seneliğine kiraya verilmesi⁴⁹ ve vakıflara ait köy, arazi ve binaların kiralanmasını gösteren temessüklerin de sicillerde yer aldığı görülmektedir⁵⁰.

Kadı sicillerinde, ekonomik ve sosyal hayata ait çeşitli ve zengin bilgiler veren diğeri vesika türü "Kassam" veya "Tereke Defterleri"dir⁵¹. Sicillerde dağınık bir halde bulunan ve bazı büyük şehirlerde müstakil defterler halinde tertip edilen bu belgeler, ölenlerin terkettiği menkul ve gayr-ı menkul her türlü malların, alacak, borç, vasiyet, hibe gibi tasarruflarla meydana gelen hakların teferruatlı bir listesi durumundadırlar⁵². Muhallefat listeleri, kadı ve bu işle yetkili memur olan kassam önünde sayımı yapılan miras mallarının bilirkışı (ehl-i hibre) veya dellallar vasıtasıyla kıymetleri takdir edildikten sonra bir liste halinde tanzim edilirdi. Bu listelerin sonunda ölen kişinin cenaze masrafları ile borçları mahkeme masrafları ve vasiyeti için ayrılan meblağ çıkarıldıktan sonra geriye kalan eşya veya eşyanın

⁴² AMK. BŞS, nr 712, A-26/a, A-32/b, A-54/a, B-2/b, B-5/b.

⁴³ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, B-16/a.

⁴⁴ Atilla Çetin, a.g.mak., s. 364.

⁴⁵ Ahmet Akgündüz, a.g.s., s. 48.

⁴⁶ M. Zeki Pakalın, a.g.e., III, 453.

⁴⁷ AMK. BŞS, nr. 712, A-9/a, A-22/a, A-44/a.

⁴⁸ AMK. BŞS, nr. 712, A-21/a, A-25/a, A-47/b, A-48/b.

⁴⁹ AMK. BŞS, nr. 712, A-54/a.

⁵⁰ AMK. BŞS, nr. 712, A-25/b, A-30/b.

⁵¹ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri I (1545-1659), Belgeler, Ankara 1968, III/5-6, 1.

⁵² Ömer Lütfi Barkan, a.g.mak., göst. yer.

satışından elde edilen paralar mirasçılar arasında şerî miras kaidelerine göre taksim ve tevzî edilirdi⁵³. Mirasçılara verilecek paranın binde onbeş veya yirmisi "resm-i kısmet" adı altında mahkeme masraflarına ayrılırdı⁵⁴. Nitekim XVIII. asrın şeriyye sicillerinde çok sayıda yer alan tereke listelerinde, vefat eden kişilerin ev, ev eşyası, mutfak malzemesi, giyim ve kuşamı, hayvanlar, koşum takımları gibi eşyaların, akça ya da pare olarak değerleri ile birlikte sıralandığı görülmektedir⁵⁵. Ayrıca, ölen kişinin sosyal ve ekonomik durumuna, meşgul olduğu görevine uygun olarak, muhalefatının diğerlerine göre farklı olduğu müşahede edilmektedir⁵⁶. Hatta, tereke sahibinin oturduğu mahalle, lakabı, eş sayısı ve varislerinin durumuna bakarak, sosyal yaşantının boyutları hakkında genel bir kanaata varmak da mümkündür⁵⁷.

Şeriyye sicillerinde yer alan ve kadının kontrolü altında düzenlenen vesikalardan bir diğeri de Narh (Es'âr) listeleri olup, bunlar genellikle defterin başına, nadiren de sonuna yazılırdı⁵⁸. Narh, günün şartlarına, üretim imkanlarına ve mevsimine uygun olmak üzere her türlü eşya ve yiyecek maddelerine uygulanan resmî fiat tesbitinin adıdır. Narh listeleri, kadı başkanlığında esnaf şeyhi, esnaf kethudası, yiğit-başı, ehl-i hibre, nizam ustaları ile ayân-ı vilâyetin iş-erleri tarafından teşkil edilir ve sicillere kaydedilirdi⁵⁹. Nitekim, XVIII. asra ait sicillerde bulunan narh listelerinde, ekmek ve et fiatları başta olmak üzere, unlu mamüller, sebze ve meyve fiatlarını, hububat, bal, yağ gibi yiyecek fiatları yanında bütün mamul maddelerin fiatları da yer almaktadır⁶⁰.

Osmanlı devletinin siyasî, ekonomik ve sosyal yaşantısını her yönüyle incelemeye imkan veren mahkeme zabıtları, sadece ferman, berat, buyuruldu, hüccet, ilâm vs. gibi vesikaların suret ya da asıllarını ihtiva eden vesikalar olmayıp, ayrıca mektup suretlerini, nikah ve boşanma gibi adlî belgeleri, alım-satım vesikalarını, vakfiye kayıtlarını, kefillik ve taahhüdnâmeleri, çeşitli vergilerin tahsilinde esas olan avarız haneleri listelerini, para ayarları ile altın çeşitlerini de içeren son derece önemli ve değerli belgelerdir.

⁵³ Ömer Lütfi Barkan, a.g.mak.,s. 2.

⁵⁴ Ömer Lütfi Barkan, a.g.mak., s. 3.

⁵⁵ AMK, BŞS, nr. 712, B-3/a.

⁵⁶ AMK, BŞS, nr. 712, B-10/a.

⁵⁷ AMK, BŞS, nr. 716, A-21/b.

⁵⁸ AMK, BŞS, nr. 712, A-1/b.

⁵⁹ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 13. Narh hakkında ayrıca bkz. Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Ekim 1967), I, 36-40.

⁶⁰ AMK, BŞS, nr. 722, 49/b.

I. BÖLÜM

A- BALIKESİR ŞEHİRİ'NİN ADININ MENŞEİ MESELESİ

Balıkesir şehrinin ilk defa nerede ve kimler tarafından kurulduğu nasıl bilinemiyorsa, isminin menşei de aynı şekilde açıklığa kavuşturulamayan meselelerden birisidir. Nitekim, bu konuda yazılan eserlerde birbirini tutmayan değişik isimler zikredilmektedir. Bunlar; Akhyraous, Akira, Hadrianoterai, Paleo-Castro, Balıkısra (Belikisra), Balıkhisar (Balakhisar) ve Balıkesrî'dir.

İlk olarak Akhyraous, Akira ve Hadrianoterai isimlerinin Balıkesir adı ile niçin bağdaştırıldığına bakalım. İlk ve Orta çağlarda, yani Roma ve Bizans dönemlerinde İzmir civarından İstanbul'a ulaşan yol üzerinde Akhyranous ve Hadrianoterai şehirleri bulunuyordu.⁶¹ Bugünkü Balıkesir civarında ilk defa adı geçen belde Akhyraous olup, bunun şimdiki Balıkesir'den 25 km. doğuda bulunan Kepsut'un yerinde olduğu tahmin edilmektedir. Bu mevkie sonraları Hadrianoterai (Hadrianus'un müstahkem beldesi) kuruldu ki, Kepsut'un 5 km. doğusundaki Beyköyü'nde bulunan harabelerin buna ait olduğu zannedilmektedir.⁶² O dönemlerde Balıkesir'in kurulduğu yer ve taşıdığı isim kesin olarak bilinemediğinden Akhyraous ya da Hadriaoterai'den birinin Balıkesir şehri olması gerektiği düşünülmüştür.⁶³ Aslında, Kepsut ile Balıkesir arasındaki mesafe düşünülürse, ileri sürülen bu görüşün pek de isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, kaynaklar bu konuda kesin bir bilgi vermemektedirler.

Balıkesir adının, Palaeo-Castro (= Eskihisar)'dan kaynaklandığı⁶⁴ ve Roma İmparatoru Hadrianus'un bölgede avlanmak maksadı ile Palaeo-Castro denen bir şato yaptırdığı da rivayetler arasındadır.⁶⁵ Palaeo-Castro'nun Bizans döneminde var olduğunu ve bu ismin o dönemden intikal ettiğini ileri süren diğer bir müellif de

⁶¹ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, ter. Mihri Pektaş, İstanbul, 1960, s. 168.

⁶² Besim Darkot, "Balıkesir" mad., *İA*, II, 276 a; Mücteba İlgürel, "Balıkesir" mad., *DİA*, V, 12.

⁶³ Ramsay, *a. g. e.*, göst. yer.

⁶⁴ Besim Darkot, *a. g. mad.*, *İA*, II., göst. yer.

⁶⁵ "Balıkesir" mad., *Yurt Ansiklopedisi*, II., 1119.

Paul Wittek'dir.⁶⁶ Balıkesir'de daha çok coğrafi amaçlarla bir araştırma yapan Bedriye Tolun Denker, şehrin tarihî yapısından bahsederken yukarıda sözünü ettiğimiz kaynakların etkisi altında kalarak, şehrin adını Palaeo-Castro'ya bağlamıştır. Fakat aynı yazar, şehir içinde Karasi Beğliği'nden daha önceki devirlere ait bir ize rastlayamadığını da belirtmeden geçememiştir.⁶⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı "*Karasi Vilayeti Tarihçesi*" adlı eserinde, araştırmaları esnasında Palaeo-Castro'dan bahisle böyle bir isme tesadüf etmediğini bildiriyor ki bu durum bize Palaeo-Castro'nun bir rivayetten öteye gidemediğini gösteriyor.⁶⁸

Balıkesir'e yakıştırılan diğer bir isim "Balıkısra" ya da "Belikisra" olup, İranlı vezirlerden birinin adına atfedilmektedir. Yine Uzunçarşılı, adı geçen **eserinde**, doğruluğuna pek de itimad edemediği bu görüşü zikrederken, "Balıkesirî, **diğer yakıştırma** ve uydurma rivayetlere göre güya Balıkısra ve Fars vezirlerinden birine mensup olduğu için Belikisra'dan ve yanlış tertip ile "Poli Kaysers'den bozma imiş" diyerek bu görüşün gerçeği yansıtmadığını vurgulamaktadır.⁶⁹ Ancak İbn Batuta'nın Balıkesir'den bahsederken, bu kelimeyi "Belikisra" şeklinde yazması dikkati çekmektedir.⁷⁰

Balıkesir'in "Balıkhisar" yani "Hisarşehri" demek olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Kelimenin doğru şeklinin "Balıkhisar" olup, Bizans döneminde kullanılan Palaeo-Castro=Eskihisar şekline benzetmek amacıyla bozulmuş olabileceği ileri sürülmektedir.⁷¹ Şehrin, "Bulakhisar" ya da "Balıkhisar" isminden geldiğini ifade eden diğer kaynakların⁷² yanında, "Balık" kelimesinin Türkçe'de şehir manasına geldiğini ve bunun da "Hisarşehri" demek olduğunu açıklayan Uzunçarşılı, görüşünü doğrulamak maksadı ile "Sahn-ı hisar" mahallesini delil olarak ileri sürmektedir.⁷³

Yukarıda açıkça görüldüğü gibi, Balıkesir adının menşeyini araştıran kaynaklar, ne yazık ki ilmî bir dayanak gösteremiyorlar. Hemen bütün iddialar bir

⁶⁶ P. Wittek, *Menteşe Beyliği 13. ve 15. asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1944, s. 20.

⁶⁷ Bedriye Tolun (Denker), *Balıkesir Ovasında Yerleşme ve İktisadî Faaliyetler*, İstanbul, 1970, s. 38-39.

⁶⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Vilayeti Tarihçesi*, İstanbul, 1925, s. 50.

⁶⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Tarihçesi*, göst. yer.

⁷⁰ İbn Batuta, *Seyahatnâme*, terc., Mehmet Şerif, İstanbul, 1330-33, I, 339.

⁷¹ Ramsay, *a. g. e.*, göst. yer.

⁷² Ana Britannica Ansiklopedisi, "Balıkesir" mad., III, 248.

⁷³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Tarihçesi*, göst. yer.

rivayetten öteye geçemiyor. Buna karşılık XVI. yüzyıl Tapu-tahrir Defterleri⁷⁴ ile XVIII. yüzyıl şerhiye sicillerinde⁷⁵ Balıkesir ismi "Balıkesîr" şeklinde geçmektedir. Elimizde bulunan en sağlıklı belgelerin bunlar olduğunu düşünürsek araştırmaları bunlara dayandırmanın en emin yol olduğunu görürüz. İlk bakışta "kesîr" kelimesinin Arapça'da bolluk ve çokluk ifade ettiğini düşünürsek, Balıkesir'in de balı çok olan memleket anlamına geldiği zannedilebilir. Ne var ki, incelediğimiz şerhiye sicillerinde balın çok üretildiğini gösteren herhangi bir kayda rastlayamadık. Buna karşılık üzüm bağlarının kesafetini⁷⁶ ve şarap üretiminden elde edilen hasılatı⁷⁷ gösteren sicil kayıtlarını tesbit ettik. Günümüzde halen bağ kütüklerine rastlamak mümkünse de çeşitli nedenlerle bunların yavaş yavaş yok olduğunu görmekteyiz. Tahribe uğrayan bağların son senelerde yeniden ihya edilmeye çalışıldığı⁷⁸ ve 1969 yılında Balıkesir ve civarında 9200 hektardan fazla üzüm bağının bulunduğu⁷⁹ gözününe alınırsa, bölgenin eskiden beri iyi kaliteli üzüm yetiştiren topraklara sahip olduğu ortaya çıkar. Şu halde Balıkesir isminin Palaeo-Castro'dan bozma bile olsa "Balıkesîr"den değil, "Bağıkesîr"den türemiş olabileceği akla yakın gelmektedir.

B- BALIKESİR ŞEHRİNİN KURULDUĞU YER

İlk ve orta çağlarda Batı Anadolu'nun Mysia adı verilen kesiminde yer alan Balıkesir'in nerede ve ne zaman kurulduğu kesin olarak tayin edilememektedir. Ancak bugünkü Balıkesir'in 25 km doğusunda bulunan Kepsut'un yerinde olan Akhyaous veya onun 5 km doğusunda yer alan Beyköy civarında olduğu tahmin edilen Hadrianoterai şehirlerinin bölgede ilk yerleşme bölgeleri olduğu kabul edilmektedir⁸⁰ Akhyaous'un, zamanla önem kazanarak Hadrianoteai'nin yerini alan komşu bir istihkam olabileceği ve Hermos (Gediz) ile Kaikos (Bakırçay) vadilerinden Miletopolis (Mihalic) ve Constantinople'a giden büyük yolun üzerinde yer almış olabileceği de ileri sürülmektedir.⁸¹ Şimdiki Balıkesir'in yer aldığı

⁷⁴ Tapu-tahrir Defterleri, Ankara Tapu Kadastro Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi [ATKGMKKA], Tapu-tahrir Defteri [TTD], nr. 152, 8/b.

⁷⁵ Ankara Millî Kütüphane [AMK], Balıkesir Şerhiye Sicilleri [BŞS], nr. 712, A-37/a.

⁷⁶ AMK, BŞS, nr. 712, B-1/a.

⁷⁷ AMK, BŞS, nr. 713, A-106/ b.

⁷⁸ Besim Darkot, a. g. mad., /A, II, 227a.

⁷⁹ Meydan Larousse, "Balıkesir" mad., II, 108.

⁸⁰ Mücteba İlgürel, a. g. mad., D/A, V, göst. yer.

⁸¹ W. M. Ramsay, a. g. e., göst. yer.

bölgenin o günki adı ise "Akira" olarak geçmektedir.⁸² Mysia'da Kapıdağı girişinde Sızık (Belkız) hariç hiç bir önemli şehrin bulunmadığını ve burada ikamet eden yerli halkın kayda değer özel bir sanat icra etmedikleri gözününe alınırsa⁸³ Balıkesir ve çevresinin ancak Türkler zamanında kurulup geliştiğini düşünmek yerinde olur kanaatindeyiz.

Türkler tarafından kurulan asıl kasabanın şimdiki yerinde olmayıp, "İlyaslar Mezarlığı"nın bulunduğu alanda (Bugünkü Atatürk Parkı) kurulmuş olabileceği⁸⁴ ya da Balıkesir ovasının (Akira, Akira Campus) doğusunda yer alan "Yılandağı" eteklerinde aranması gerektiğini ileri sürenler de vardır.⁸⁵

Bütün bu teorilere karşılık, şehrin bugünkü yerinde kurulmuş olabileceğini gösteren kuvvetli deliller vardır. Karasi beğlerinden Demirhan zamanında Balıkesir'i ziyaret eden İbn Batuta, şehrin oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu, çarşılarını da işlek ve güzel bulduğunu anlatıyor ki bu da bize şehri nerede aramamız gerektiği hakkında ipuçları veriyor.⁸⁶ Karasi Beğliği'nin kuruluşundan seyyahın burayı ziyaret tarihine kadar geçen yaklaşık otuz yıl içinde, şehrin anlatıldığı kadar gelişebilmesi için bölgede daha önceden bir yerleşim birimi olması gerekmektedir. Nitekim Uzunçarşılı da yukarıda zikrettiğimiz değişik iddiaları verdikten sonra, Balıkesir'in Karasi oğulları zamanında ve şimdiki yerinde kurulmuş olduğunu ispatlamak için Hisariçi mahallesini ve bu mahallede yer alan Paşa Sarayı'nı delil olarak göstermektedir.⁸⁷ Yine aynı şekilde Balıkesir'in yeni kurulmuş bir şehir olduğunu ve ilk nüvesinin Hisariçi, Yıldırım, Karaoğlan, Kayabeğ ve Eskikuyumcular ile Oruçgazi mahalleleri olduğunu ileri süren Bedriye Tolun, şehirde gördüğü bir kaç kalıntıya dayanarak Balıkesir'in Bizanslılar döneminde kurulduğunu ve Antik devre kadar inemediğini ifade etmektedir.⁸⁸

Bugün için toprak üzerinde surların varlığını gösteren hiçbir iz olmamasına karşılık, Hisariçi Mahallesi'nde yapılan hafriyat çalışmalarında yerin 2, 5-3 metre altından sur duvarları çıkmaktadır. Diğer taraftan XVI. asır Tapu-tahrir

⁸² Bkz. Şihâbeddin el-Ömerî, *Mesalikü'l-epsâr fi memâliki'l-emsâr*, Süleymaniye, Esad Efendi ktb., nr. 3416, III a; V. J. Parry, "Balıkesir" mad., *EI2*, I, 994.

⁸³ Şarl Texie, *Küçük Asya*, İstanbul 1939, I, 276.

⁸⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Tarihçesi*, göst. yer.

⁸⁵ V. J. Parry, a. g. mad., *EI2*, I, göst.yer. ; İ. Hakkı Uzunçarşılı (a.g.e., göst.yer.)'da Yılan dağı'nın "Pelekas Dağı" olduğu ve şehrin adı ile bir bağlantı kurulabileceği ifade edilmektedir.

⁸⁶ İbn Batuta, a. g. e., I, göst. yer.

⁸⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Tarihçesi*, göst. yer.

⁸⁸ Bedriye Tolun (Denker), a. g. e., s. 37-71.

Defterleri'nde⁸⁹ "Hisariçi Mahallesi"nden bahsedilmektedir. XVIII. yüzyıl şerhiye sicillerinde⁹⁰ geçen "Tahtelkala" tabirinden de anlaşıldığı gibi, bölgede bir surun varlığını kabul etmek zorundayız. Balıkesir bölgesinin çeşitli tarihlerde geçirdiği şiddetli deprem ve yangınlar gözönüne alınırsa surlara ait bir ize neden rastlayamadığımızı anlamak kolaylaşacaktır zannediyoruz.

Şu halde Balıkesir, Bizanslılar döneminde önemli bir yerleşim alanı olmasa da, askerî bir üs veya küçük bir yerleşim birimi olmalıdır. Ovanın batısında ve dağların etekleri ile Sahn-ı hisar Mahallesi civarında kurulmuş olan bu yerleşim alanı, Karasi-oğullarının bölgeye yerleşmesi ile gelişmeye ve büyümeye başlamış olmalıdır. Nitekim yukarıda da bahsettiğimiz gibi İbn Batuta şehri ziyaret ettiği zaman, ipekli bir kumaş ve Rum cariyeye satın alabileceği zengin bir pazar bulabilmiştir.⁹¹

Sonuç olarak, şehrin yerleştiği coğrafi alanın, Türkler gelmeden önce önemli bir yerleşim alanı olmadığını, ancak kuzey-güney ve doğu-batı yollarını kontrol edebilen, doğudaki ovaya hakim durumda bulunan, askerî açıdan da savunmaya müsait olan şehrin Karasi-oğullarının eline geçmesiyle kısa zamanda önem kazanıp gelişmeye başladığını söylemek yerinde olacaktır sanırız.

C- BALIKESİR ŞEHRİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Karasi sancağının merkez kazası olan Balıkesir şehrinin kurulduğu bölge, ilk ve orta çağlarda "Mysia" diye biliniyordu. Mysia, Anadolu'nun kuzey batısında bulunup, kuzeyinde Marmara Denizi, batısında Çanakkale Boğazı ve Ege, güneyinde Lidya, doğusunda ise Adranaz Çayı ile çevrilmiş idi. Bu sınırlar sabit olmayıp bazan Lidya, Bithynia (Hudavendigar) ve batıda Gönen Çayı'nı ve Bergama'yı da içine aldığı görülmüştür.⁹²

Bölgenin iskan tarihi tahminen M.Ö. 3000 veya 2000'li yıllara kadar uzanmaktadır.⁹³ Strabon'a göre Mysia'ya ilk yerleşen kavimler Bitinler, Mizler ve

⁸⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Tapu-tahrir Defteri [TTD], nr. 153, s. 23.

⁹⁰ AMK, BŞS, nr. 713, A-24/b.

⁹¹ İbn Batuta, *a. g. e.*, göst. yer.

⁹² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Tarihçesi*, s. 3.

⁹³ Ana Britannica, "Balıkesir" mad., III, 249.

Frigler'dir.⁹⁴ Bu kavimlerin Asya kökenli oldukları, Kafkasya üzerinden Avrupa'ya gittikleri, Trakya bölgesinde bir müddet kaldıktan sonra Anadolu'ya gittikleri zannediliyor. Mysialı'lar batı Anadolu'da daha önceden hakimiyet kuran Bitinleri (Bithynialılar) yenerek bölgeyi ele geçirmişler, ancak güçlü bir devlet kurmaktan da aciz kalmışlardı.⁹⁵ MÖ VI-IV. yüzyıllar arasında Pers egemenliği altında kalan Balıkesir ve civarı doğu seferine çıkan İskender İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girmiş, bunu takiben Bergama Krallığı'nın hakimiyet sahası içinde kalmıştır. Bu krallık sona erince Roma İmparatorluğu'na tâbi olmuş, Roma İmparatorluğu M. 395 yılında ikiye ayrılınca Doğu Roma sınırları içinde yer almıştır.

Emeviler'in Şam'da işbaşını geçmesiyle, Halife Muaviye b. Ebû Sufyan zamanında başlayan İstanbul seferleri sırasında Araplar Mysia bölgesinde eğlenmiş ve kış aylarında Kapıdağ yarımadası'nda ikâmet etmişlerdir.⁹⁶ Araplar'ın Mysia'daki faaliyetleri gelip-geçici olduğundan bölgedeki Bizans hakimiyeti devam etmiş ve XIII. asırda Türkler'in bu bölgeye gelmesiyle bu hakimiyet sona ermiştir.

Malazgirt zaferini müteakip Anadolu kapıları Türkler'e açılmış ve kendi beğleri ya da Selçuklu emirleri idaresinde Anadolu'ya giren Türkmenler, Marmara sahillerine kadar ilerlemişlerdir. Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın İznik'te devletini kurmasından sonra Sızık (Belkız) ve Aydıncık (İdincik) 1076 yılında Türkler'in eline geçmiş ve kısa zamanda Çanakkale ve civarı Türk hakimiyeti altına alınmıştır.⁹⁷

Süleymanşah'ın 1081 yılında İmparator Alexios ile yaptığı muahede ile bütün Anadolu'nun Türkler'e bırakıldığını ve Balıkesir havalisinin de yaklaşık bu yıllarda Türk idaresine girdiğini söylemek mümkündür sanırız.⁹⁸

I. Kılıç Arslan zamanında meydana gelen I. Haçlı Seferi'nden sonra Türk-Bizans sınırı Marmara sahillerinden Eskişehir-Antalya hattına doğru geri çekilmiş ve bu tarihten Myriokephalon savaşına (1176) kadar geçen sürede Batı Anadolu'daki Türk nüfuzu zayıflamıştır. Bununla beraber 1110 yıllarında Alaşehir ve Balıkesir taraflarında az da olsa Türklerin faaliyetleri devam etmekte idi.⁹⁹ 1147 yıl-

⁹⁴ Mücteba İlgürel, a. g. mad., *DİA*, V, 12-13.

⁹⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Tarihçesi*, s. 8.

⁹⁶ Mücteba İlgürel, a. g. mad., *DİA*, V, göst. yer.

⁹⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Tarihçesi*, s. 19.

⁹⁸ Osman Turan, "Süleyman-şah I" mad., *İA*, XI, 210a.

⁹⁹ Osman Turan, "Kılıç Arslan I" mad., *İA*, VI, 685a.

larında Konya üzerine yürüyen Fransa Kralı VII. Saint Louis Orta Anadolu'dan geçmeyeceğini anlayınca Mysia üzerinden Antalya'ya ulaşmıştır. 1206 yılında İstanbul'da Latin İmparatorluğu kurulunca Mysia bölgesi bu defa da Latinler'e tabi olmuş ancak Batı Anadolu'ya yapılan Türk akınları artarak devam etmiştir.¹⁰⁰ XIII. yüzyılın ikinci yarısında Asya'dan Anadolu'ya gelen Moğollar Anadolu Selçuklu Devleti'nin çökmesine sebep olmuşlar, meydana gelen otorite boşluğundan faydalanan bazı uç beğlikleri bağımsız hareket etmeğe başladıklarından Anadolu'da yirmiyi aşkın Türk Beğliği ortaya çıkmıştır.¹⁰¹ XIII. yüzyılın sonları ya da XIV. yüzyılın başlarında kurulan bu beğliklerden birisi de Karasi Beğliği idi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin inhitata uğradığı bu tarihlerde, Selçuklu hizmetinde görev yapan Danişmend ailesine mensup uç beğlerinden Kalem Beğ (Kalemşah) ile oğlu Karasi Beğ, Bizans sınırında bulunan diğer uç beğleri gibi Batı Anadolu'yu istilaya başlamışlar ve böylece Mysia bölgesine girmişlerdir. Bu tarihlerde Bizans tahtında II. Andronikos Palaeologos [1282-1328] bulunuyordu.¹⁰² 1330 yıllarında Anadolu'nun pek az bir kısmı hariç tamamen Türkler'in eline geçmiş, Balıkesir ve civarı artık "Karasi-eli" şeklinde anılmaya başlanmıştır.¹⁰³ Balıkesir şehri de bu tarihlerde beğliğin merkezi olmak üzere Karasi Beğ tarafından kurulmuş¹⁰⁴ daha doğrusu bölgede mevcut olan küçük bir Bizans yerleşim birimi Türkler'in eline geçince ihya edilerek büyümeğe başlamıştır. Kuruluşun gerçekleştiği bu tarihlerde beğliğin sınırları içinde yer alan diğer şehirler ise; Bergama, Fart (Susurluk), Aydıncık (İdincik), Sındırgı, Bigadiç, İvrindi, Başgelembe, Kemer-i Edremid (Burhaniye), Edremid, Ayazmend (Altınova), Bayramiç, Kızılcatusla, Ezine ve Truva bölgesi ile Balıkesir yakınında Mendehorya (Balıklı) idiler.¹⁰⁵

Karasi Beğliği'nin bu şekilde kurulması üzerine Anadolu ve Trakya bölgesinde kendilerine bir yurt ve sığınacak bir lider arayan Türkmenler bölgeye gelerek yerleşmeye başlamışlardır. Nitekim Karasi Beği Demir Han zamanında 733 (1333)'de Balıkesir'i ziyaret eden İbn Batuta'nın bahsettiği yoğun nüfusun, bu göçle de bir alakası olduğunu düşünmek yerinde olur kanaatindeyiz. Anadolu'da Moğollar'dan kaçan Türkler'le, Dobruca'dan Ecè Halil komutasında Anadolu'ya

¹⁰⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Tarihçesi*, s. 21-22.

¹⁰¹ F. Zerrin Günal, *Karasi Beyliği*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1991, s. 1.

¹⁰² İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Karasi Oğulları" mad., *İA*, VI 333b.

¹⁰³ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara, 1988, s. 29.

¹⁰⁴ İbn Batuta, *a. g. e.*, I, göst. yer.

¹⁰⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a. g. mad.*, *İA*, VI, 332a.

geçen Sarı Saltuk Türkmenleri'nin Balıkesir'e yerleşmesi şehrin nüfusunu hızla arttırdığı gibi, canlı bir ticarî hayatın başlamasına da sebep olmuştur.¹⁰⁶

Karasi Beğ'in ölümünden sonra beğliğin toprakları oğulları arasında paylaştırılmış, Balıkesir merkez olmak üzere Marmara ve Çanakkale'ye kadar uzanan bölge Demir Han'a, Bergama merkez olmak üzere daha küçük bir sahayı kapsayan bölge ise Yahşi Han'a bırakılmıştır.¹⁰⁷ Demir Han, adaletsiz ve zulme dayanan yönetimi ile halkın nefretini kazanmış ve küçük kardeşi Dursun Beğ ağabeyinden çekindiği için Orhan Beğ'e iltica etmişti. Dursun Beğ, Karasi Beğliği'nin başına geçmeyi arzu ettiğinden Osmanlılar'ın yardımını temin etmeyi düşünmüştür. Aynı sıralarda Karasi emirleri de, Hacı İlbeği vasıtasıyla Dursun Beğ'e haber göndermiş ve onun hükümdar olmasını istemişlerdir. O da bu teklifi kabul ederek durumu Orhan Gazi'ye iletmış, kendisine yardım edilirse karşılığında Balıkesir, Aydıncık, Bergama, Edremid ve diğer yerleri Osmanlılar'a bırakacağını, kendisinin de Edremid körfezinin kuzeyinde bulunan Kızılcatusla ve Bayramiç yöresinde hükümet süreceğini bildirmiştir.¹⁰⁸ Orhan Gazi bu teklifi olumlu karşılayarak 1345 yılında Balıkesir üzerine yürümüş, Osmanlı kuvvetlerinin ve Dursun Beğ'in Balıkesir'e yaklaştığını öğrenen Demir Han Bergama'ya çekilmiş ve burada muhasara altına alınmıştır. Muharebe devam ederken kaleden atılan bir ok Dursun Beğ'in maktul düşmesine yol açmışsa da Bergama halkının baskısına karşı koyamayan Demir Han, Osmanlı kuvvetlerine teslim olarak Bursa'ya götürülmüş ve iki sene sonra burada vefat etmiştir. Böylece Balıkesir, Manyas, Kapıdağı ve Aydıncık (İdincik) gibi yerler Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹⁰⁹

Karasi Beğliği'ne ait sahil arazisinin Osmanlı topraklarına dahil olması ile Rumeli'ye geçiş daha da kolaylaşmış, Karasi ümerasından Hacı İlbeği, Evranos Beğ, Ece Halil ve Gazi Fazıl gibi tecrübeli devlet adamlarının da Rumeli akınlarında büyük hizmetleri görülmüştür. Rumeli fetihlerini müteakip, Süleyman Paşa ve kardeşi Murad Beğ, babalarının talimatı üzerine Karasi bölgesindeki göçebe Türk aşiretlerini Rumeli'ye naklederek Rumeli arazisinin Türkleşmesini sağlamışlardır.¹¹⁰

¹⁰⁶ Mücteba İlgürel, a. g. mad., *DİA*, V, göst. yer.

¹⁰⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1984, s. 99.

¹⁰⁸ Uzunçarşılı, "Karasi Oğulları" mad., *İA*, VI, 333b.

¹⁰⁹ Uzunçarşılı, a.g.mad., *İA*, VI, göst.yer.

¹¹⁰ M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan" mad., *İA*, IX, 402 a-403b.

Osmanlılar, ilk dönemlerde Anadolu beğlerinden aldıkları yerlere sancak beği olarak şehzadelerini tayin ediyorlardı. Orhan Gazi de Karasi'yi aldıktan sonra buraya büyük oğlu Süleyman Paşa'yı vali olarak tayin etmiştir.¹¹¹ Ancak sahil bölgesinde bazı bölgeler hala Karasi Beğliği'nin idaresi altında bulunuyordu. Edremit Körfezi ve Çanakkale mintakasına kadar olan yerlerle Rumlar'ın elindeki Biga yöresinin ilhakı, Murad Hudavendigar zamanında tamamlanmıştır. Bu fütühat 1359 yılından sonra gerçekleşmiş ve Karasi Beğliği Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹¹²

Murad Hudavendigar, büyük oğlu Bayezid'i, Kütahya Sancakbeğliği'ne, diğer oğlu Yakup Çelebi'yi de Balıkesir Sancakbeğliği'ne tayin etmiştir.¹¹³ Böylece Balıkesir, bir süre için "Şehzade Sancağı" olmuştur. I. Bayezid de oğlu Süleyman Çelebi'yi Karasi Sancakbeğliği'ne tayin etmiştir.¹¹⁴

XIV. asrın ilk yarısından itibaren XIX. asrın ilk yarısına kadar Osmanlı idarî yapısı içinde sancak olarak yer alan Karasi, 1841 yılında eyalet teşkilatının değiştirilmesi sırasında Hudavendigar vilayetine bağlanmıştır. 1845'de Manisa vilayet haline getirilip Karasi sancağı buraya bağlanmışsa da az sonra tekrar Hudavendigar sancağı içine alınmıştır.¹¹⁵ 1880'de Biga'nın ilhakı ile Karasi vilâyeti teşekkül etmiş, Bursa'ya bağlı olan Balat (Dursunbeğ) nâhiyesi Karasi vilâyetine bağlanmıştır. 1888'de Balıkesir vilâyeti kaldırılarak tekrar Hudavendigar'a bağlanmış ve 1909'da Karasi müstakil mutasarrıflık haline getirilmiştir. 1923'de sancak teşkilatı kaldırılınca Karasi de vilayet haline getirilmiş, 1926'da tarihî hanedanlara mahsus vilâyet isimlerinin kaldırılması ile "Balıkesir Vilayeti" adını almıştır.¹¹⁶

111 İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", *Belleten*, (Ankara 1975), XXXIX/156, 667.

112 İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Karasi Oğulları" mad., İA, VI, 334 a; Aynı yazar Karasi'nin tamamen Osmanlı'ya ilhakı konusunda: *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972, I, 80'de 763 (1361); *Anadolu Beylikleri*, s. 101'de 1363 tarihlerini vermektedir.

113 Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", s. 667-8.

114 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 264, 311.

115 Uzunçarşılı, *Anadolu Beğlikleri*, s. 102.

116 Uzunçarşılı, a.g. mad. İA, VI, 334b.

II. BÖLÜM

İDARÎ VE ASKERÎ YAPI

A- İDARÎ YAPI

XVIII. asrın ilk yarısında bütün yönleri ile ele alacağımız Balıkesir şehri, merkezi Kütahya Sancağı olan Anadolu Eyaleti'ne bağlı Karasi Sancağı'nın merkez kazasıdır. Osmanlı idarî sisteminde temel birimlerden biri olan kazayı incelemeden önce eyalet ve sancak idarelerinin kısaca açıklanması yerinde olur kanaatindeyiz.

Osmanlı idarî teşkilatında sancakların birleşmesiyle meydana getirilen eyaletler (beğlerbeğlikler), beğlerbeği veya buna eş değerde mirimiranlar tarafından idare olunurlardı.¹¹⁷ Devletin Anadolu'da bulunan toprakları XV. yüzyılın ilk yarısında yalnız iki beğlerbeğlik halinde teşkilatlanmıştı. XVI. yüzyılda ise Trakya hariç beş eyalete (Anadolu, Karaman, Sivas, Diyarbakir, Erzurum) yükselmişti. XVI. yüzyılda büyük ülkelerin imparatorluk sınırlarına katılması sonucunda beğlerbeğliklerin sayısı artmış ve XVII. yüzyıl başlarında otuz iki eyalete çıkmıştır.¹¹⁸ Yüzyılın ortalarında eyalet sayısının yirmibeşi haslı ve dokuzu salyaneli olmak üzere otuzdörde ulaştığı ve bu eyaletlere bağlı olan sancakların salyane beğleriyle beraber üçyüzyirmiye çıktığı görülmektedir.¹¹⁹ Osmanlı eyaletlerinin Rumeli'nden sonra ikincisi olan Anadolu Eyaleti, XVII. asır sonlarında ondört sancaktan meydana geliyordu. Bunlar Kütahya, Hudavendigâr (Bursa), Karasi (Balıkesir), Saruhan (Manisa), Aydın, Menteşe (Muğla), Teke (Antalya), Hamid (Isparta), Karahisar-ı Sahib (Afyon Karahisarı), Ankara,

¹¹⁷ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 75.

¹¹⁸ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda *Desantralizasyona* (Adem-i merkeziyet) Dair Gözlemler", *Bellekten*, (Ankara 1974), XXXVIII/152, 668.

¹¹⁹ İlhan Şahin, "Timar Sistemi Hakkında Bir Risale", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi [İ. Ü. E. F. T. D.] (Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı Hatıra Sayısı), (1979), XXXII, 905-935.

Kangırı (Çankırı), Kastamonu, Bolu, Sultanönü (Eskişehir) idi.¹²⁰ XVIII. asrın ilk yarısına ait şerhiye sicillerinde rastladığımız bir kayda göre, bu asrın ilk yarısında sancak adedinin onyeddi olduğu, ancak Sığla, Biga ve Kocaeli sancaklarının "Derya Kalemi"ne ait olmaları nedeni ile "Anadolu Kalemi"ne dahil edilmedikleri bildirilmektedir.¹²¹ XVIII. asırdan sonra bazı idarî değişiklikler yapılmış ve XIX. asırda Anadolu Eyaleti kaldırılarak onun yerine Hudavendigar, Saruhan, Aydın, Ankara ve Kastamonu eyaletleri kurulmuştur.¹²² Böylece XIX. asrın başlarında yirmibeş eyalete karşılık sancak sayısı ikiyüzdoksanaya ulaşmıştı.¹²³

Beğlerbeği veya mirimiran denilen eyalet yöneticileri, buldukları eyalette **hem askerî** hem de idarî amir olarak görev yaparlardı. Beğlerbeğiler, "Paşa **Sancağı**" denilen eyalet merkezinde oturur ve genellikle onun gelirini tasarruf ederlerdi. XIV. yüzyıl boyunca merkez dışındaki taşra teşkilatının kumandanı durumunda olan beğlerbeğinin, belli bir bölge ile doğrudan bir alâkası yoktu.¹²⁴ Ancak, XV. yüzyılın ortalarından itibaren beğlerbeği, bulunduğu bölgelerdeki bütün işlerde padişahın temsilcisi durumuna gelmişti. Askerî zümrenin meselelerini çözmek, asayişi sağlamak, tımarlı sipahîlerin atamalarını yapmak ve terakkilerini **vermek**, belli bir oranda tevcihatda bulunmak görev ve yetkileri arasında idi.¹²⁵ **Beğlerbeği**, eyalette icranın başı olduğu gibi bütün hukukî hükümleri icra yetkisine de sahipti. Merkezde sadriazamın yetkileri ne ise eyalette aynı yetkileri beğlerbeği kullanırdı. İdarî davaları görmek üzere "Eyalet Divanı" veya "Paşa Divanı" denilen bir divan kurarak, Kadı, Kenar Defterdarı, Tımar Defterdarı, Tezkireciler, Subaşı ve Asesbaşın'nın yardımını ile davaları dinler ya da Kadı'nın dinlemesine nezaret ederdi. Vatandaşın güvenliğinin sağlanması, emrindeki kuvvetlerinin düzeni, eşkıyalık olaylarının takibi de görevleri arasında bulunuyordu. Vilayet Kadısı'nın herhangi bir sebeple görevden ayrılması halinde merkezden yenisi gelinceye kadar kendi buyrulduğu ile kadı tayin edebilirdi. Sancak beğleri, kadılar ve diğer

120 Besim Darkot, "Anadolu" mad., *İA*, I, 429b.

121 AMK, BŞS, nr. 719, 17/a.

122 Besim Darkot, a. g. mad., *İA*, I, göst. yer.

123 J. Denny, "Sancak" mad., *İA*, X, 188b.

124 İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1980, s. 27.

125 Halil İnalıcık, "Eyâlet" mad., *Eİ2*, s. 740.

görevliler kendisine itaat etmek zorunda idiler.¹²⁶ Beğlerbeği eyaletine gitmez, ya da sefere çıkmış olursa yerine mütesellim denen bir memur tayin ederdi.¹²⁷

Selçuklular zamanında "Subaşılık" bölgesi olarak tanımlanan sancak, askerî bir anlam taşımakta idi. Askerleri aynı bayrak altında savaşa giden mintaka demek olan sancak¹²⁸ idarî açıdan devletin temel yapısını oluşturuyordu.¹²⁹ Osmanlı devleti'nde "sancak" tabirinin ne zaman kullanılmaya başladığı belli olmamakla beraber XIV. asırda pek de yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, XV. ve XVI. yüzyıl kanunnamelerinde, her sancağın uymak zorunda bulunduğu usuller açıklandığı gözönüne alınırsa, bu yüzyıllarda "sancak" tabirinin idarî bir birim olarak yerleştiği söylenebilir.¹³⁰

Osmanlılar'da sancak, üzerinde dalgalandığı araziye ifade ettiği gibi, merkezî idarenin askerî ve kazaî mümessilliğini üzerinde toplayan bir idarî teşekkülün de adıdır. Yılda 100000 akça'dan fazla geliri olan "Dirlik" anlamında şehzadelerin yönetimine verilebildiği gibi bazan emekliliğe ayrılan beğlerbeği ve vezirlere sancak tahsis edilebiliyordu. Bazan da sancak beği muayyen bir yıllık maaş karşılığında sancaklara tayin edilirdi ki, bu tip sancaklara "salyaneli" adı verilirdi. Bağdad, Basra, Yemen, Habeş, Lahsa ve Mısır sancakları ile Adalar Denizi'ndeki üç deniz sancağı ve Kıbrıs sancağı böyle idi.¹³¹

Yukarıda zikredildiği gibi, Anadolu eyaletinin ondört sancağından biri olan Karasi sancağı, Balıkesir kazası merkez olmak üzere İstanbul-Bursa üzerinden Aydın ve İzmir'e giden yolların üzerinde bulunuyordu. Sınırları, Ege Denizi'nden Marmara Denizi'ne kadar uzanan sancağın güneyinde Saruhan, doğusunda Kütahya ve Kuzey-doğusunda Hudavendigar sancakları yer alıyordu. Doğuya giden büyük askerî yolun¹³² uzağında kalmasına rağmen Karasi sancağı devlete sağladığı imkanlar bakımından oldukça büyük önem taşıyordu. Şeriyye sicillerinde yer alan 26 Muharrem 1138/4 Ekim 1725 tarihli bir ferman hükmünden anlaşıldığına göre, Gelibolu Baruthanesi'nin ocaklığı olan Karasi sancağı, barut yapımında kullanılmak

126 Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 1989, s. 211.

127 Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I*, s. 32.

128 Tuncer Baykara, *a. g. e.*, göst. yer.

129 İ. Metin Kunt, *a. g. e.*, göst. yer.

130 Ömer Lütfü Barkan, *XV. ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I, Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 50.

131 J. Deny, *a. g. mad.*, X, göst. yer.

132 Lütfü Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububatdan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 97.

üzere 5500 vakıyye güherçileyi muhtelif kazalarından sağlıyordu.¹³³ Yine 8 Cumadelahir 1113/10 Kasım 1701 tarihli diğer bir fermanla da Gelibolu Baruthanesi'nin çalışmaması nedeniyle, ocaklığa dahil olan Midilli ve Karasi'den 2500 kantar güherçilenin, İstanbul Baruthanesi'ne gönderilmesi emrolunuyordu.¹³⁴ Bu fermanlardan da anlaşıldığı gibi, Karasi sancağı, güherçile mübayaasında önemli bir kaynak durumunda idi.

Baruthane'den başka, Tersane'nin de ocaklığı durumunda olan Karasi sancağı, gemilerin yapımında kullanılan koğuş çam ve sair çam kerestelerini, Kemer İskelesi üzerinden İstanbul'a gönderiyordu.¹³⁵ Sancağa tabi kazalardan İdincik, Balıkesir, Manyas, Başgelembek, Fart ma'a Şami, Bigadiç, İvrindi, Ayazmend, Sındırgı, Kozak, Edremid, Kemer-i Edremid ve Ünye gerek Kemer İskelesi'ne yakınlıkları, gerekse kereste tedarük edecek orman ürünlerine sahip olmaları nedeniyle Tersane ocaklığına dahil edilmişlerdi.¹³⁶ Şerhiye sicillerindeki kayıtlara göre Karasi sancağı, Matbah-i âmire'nin de ocaklığı idi. 1124/1712 tarihli şerhiye sicillerinde birbirini takip eden iki fermanla da¹³⁷ Karasi livası'nın bedel-i avarız ve bedel-i nüzül mallarının ocaklık olarak Matbah-ı âmire masraflarına ayrıldığı belirtildikten sonra vergilerin noksansız ve adaletle toplanması gerektiği yolunda emirler yer almaktadır.

Baruthane, Tersane ve Matbah-ı âmire'nin ocaklığı olan sancağın diğer önemli bir özelliği de piyâde levendât askerlerinin tahririnde tercih edilen bir bölge olmasıdır. 1137/1724-25 yılına ait bir fermanla¹³⁸ Tebriz Seferi için gerekli olan levend askerlerinin özellikle "Kazdağı Mektepleri"ne dahil olan Biga ve Karasi ile Menteşe sancaklarından toplanması emredilmiştir. Fermanla dikkati çeken taraf, Kazdağı yakınlarında bulunan kazaların levendlerinin diğerlerine tercih edilmesidir.

Karasi sancağı, Anadolu eyaletinde bulunan dört müselleme sancağından birinin içinde de yer alıyordu. Müselleme sancakları, Anadolu eyaletinin bazı sancaklarının birleştirilmesi ile teşekkül ettirilmişti. Karasi'nin içinde bulunduğu

¹³³ AMK, BŞS, nr. 720, 14/a.

¹³⁴ AMK, BŞS, nr. 712, A-9/b.

¹³⁵ AMK, BŞS, nr. 712, A-18/b.

¹³⁶ AMK, BŞS, nr. 712, A-44/b.

¹³⁷ Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, 5/a-b.

¹³⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. A-719, 42/b.

grup; Aydın, Saruhan, Menteşe, Sultanönü, Hudavendigâr, Kocaili, Biga ve Elliciyân-ı Saruhan idi.¹³⁹

Sancağın (liva) bir alt birimi kaza olarak adlandırılıyordu. Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin biraraya getirilmesi ile meydana gelmişti ve Osmanlı idarî teşkilatında en fazla görülen birimler öncelikle kazalardı.¹⁴⁰

Kaza, Anadolu Selçuklularında ve Osmanlı'nın ilk dönemlerinde kadının, kadılık mıntakası anlamında düşünülüyordu. Bu dönemde kadı, sübaşılık ve sancağın aslî görevlisi ve idarî birimin temel unsuru idi. Kaza ise bir iskan bölgesini değil, kadının selahiyet alanını ifade ediyordu. Kadılar bu alanın en önemli iskan merkezinde oturduklarından burası kadılık merkezi yani kaza merkezi olarak seçilirdi. Buna karşılık bazı kadılıklar önemli bir yerleşim biriminde yer almamış olabiliyorlardı. Göçebe toplulukların davalarına bakan kadıların da belli bir merkezleri olmayabiliyordu.¹⁴¹ Kaza merkezi olan şehir ya da kasabalar ticarî imkanlar ve kültürel fonksiyon açısından bölgenin en önemli merkezi olup, etrafındaki köylerle birlikte idarî bir birim halinde toplanmıştı. Tarihî, coğrafî, iktisadî ve kültürel farklılıklar bir kazanın doğuşunda başlıca faktörler olmuşlardı. Bir merkez kasabası olmayan kadılıklar, Türk göçebe hayatının getirdiği bir sonuçtu. Ancak, kaza merkezlerinin bazıları Türkler tarafından kurulmuş olduğu gibi, büyük çoğunluğu Roma ve Bizans devrinden intikal eden yerleşim merkezleri idi.¹⁴²

Sancağa tabi köylerin tamamı idarî ve askerî bakımdan sancakbeğlerine, kazaî açıdan ise kadıya bağlıydılar. Kazalar, askerî teşkilatdan ayrı olarak tamamıyla sivil karakterli olup, doğrudan doğruya merkeze yani Dîvân-ı hümâyûn'a bağlı idiler. Bu nedenle sadece Padişah'dan emir alırlardı.¹⁴³ "Kaza" ya da "Kadılık" denilen idarî bölge, Osmanlı Devleti'nin sivil idaresinde temel birim olarak kabul edilmişti. Padişah ve Dîvân-ı hümâyûn bu sisteme dayanarak, ülkeyi kontrol edebilmekte, kanun, emir ve yasaklarını kadılar vasıtasıyla uygulama imkanı bulabilmekte idiler.¹⁴⁴

¹³⁹ Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı (XV ve XVI. Yüzyıllarda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990, s. 31.

¹⁴⁰ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılar'da Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 73.

¹⁴¹ Tuncer Baykara, a. g. e., göst. yer.

¹⁴² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi*, İstanbul 1974, II, 82-83.

¹⁴³ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, 1518-1566*, Ankara 1989, s. 50-51.

¹⁴⁴ Mustafa Akdağ, a. g. e, II, göst. yer.

Kadılık mıntakasını ifade eden ve bağımsız bir hukukî birim olan kazalar, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren idarî ve askerî anlamda belirmeye başlamış ve XVII. yüzyılda bazı sancaklarda iyice belirginleşerek ülke çapında yaygınlaşmıştır.¹⁴⁵ XVIII. yüzyılda Anadolu'da ikiyüzyirmüç kadılık mıntakasına karşılık, Rumeli'de yüzdoksanyedi, Mısır'da otuzaltı kadılık bulunuyordu. XVIII. yüzyıla ait Anadolu Kazaskerlik defterlerinde Balıkesir, kadılık mıntakası olarak gösterilmekte ancak, kaç akçalık kadının görev yaptığı bildirilmemektedir.¹⁴⁶

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Bâb-ı Defterî Mevkûfât Kalemî'de kayıtlı bir vesikaya göre¹⁴⁷ 1113/1701-2 senesinde Karasi sancağı'nın kazaları; başta Balıkesir olmak üzere Edremit, Bigadiç, İvrindi, Ayazmend, Kozak ma'a Feslike, Sındırgı, Başgelembe, Fart ve Kemer-i Edremid'dir. 1114/1702-3 tarihli Balıkesir şeriyeye sicilinde yer alan bir fermanda,¹⁴⁸ Karasi sancağının on kazasının adı zikredildikten sonra, kürekçi bedeli avarızlarının bir an önce toplanması ve Hazine-yi âmire'ye gönderilmesi emredilmiştir. Bu fermanda adı geçen kazalarla, Mevkûfât Kalemî'nde bahsedilen kazalar aynıdır. Ancak, sicilde Havran ma'a Feslike diye kayıtlıdır. 1130/1717-18 yılı sicillerine kadar Karasi kazalarının sayısı aynı kaldığı halde¹⁴⁹ 1136/1723-24 sicillerinde onikiye yükselmiş, Tebriz seferinde kullanılmak üzere Karasi sancağından istenilen yüzelli baş mekârî deve, katır ya da bargirin, sancağın oniki kazasına tevzi edilmesi emredilmiştir. Yine aynı defterde deve ihracına memur edilen mübaşire teslim edilen defterde ilave olunan kazalar Manyas ve Sincan olarak belirtilmiştir.¹⁵⁰ Halbuki 1113/1701-2 sicillerinde¹⁵¹ Sincan kazası Mihalic'e bağlı görünmektedir. 1137/1724-25,¹⁵² 1138/1725-26,¹⁵³ 1141/1728-29,¹⁵⁴ tarihli sicillere göre, asrın ortalarında Karasi sancağı'na bağlı kazalar oniki adettir.

¹⁴⁵ Tuncer Baykara, *a. g. e.*, s. 33.

¹⁴⁶ Tuncer Baykara, *a. g. e.*, s. 217-8.

¹⁴⁷ BOA, Bâb-ı Defterî, *Mevkufat Kalemî*, nr. 27853, s. 51.

¹⁴⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-27/b.

¹⁴⁹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, A-70/b.

¹⁵⁰ Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 18/b.

¹⁵¹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-12/a.

¹⁵² Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 48/b.

¹⁵³ Bkz. AMK, BŞS, nr. 720, 14/b.

¹⁵⁴ Bkz. AMK, BŞS, nr. 722, 4/b.

B- ASKERÎ YAPI

Osmanlı Devleti'nde hükümdarın otoritesini temsil eden her kademedeki yöneticilere, askerlere ve ilmiye mansuplarına genel olarak "Askerîler" denilirdi. Bunların reayadan farkı, fiilî üretimde bulunmamaları ve vergi mükellefi olmamaları idi.¹⁵⁵ Askerî sınıf mensuplarının bu muafiyetleri, onları reayadan ayıran en belli başlı özellikleri idi. Vergi meselesi devleti yakından ilgilendiren bir husus olduğundan, askerî sınıfın tayinleri üzerinde titizlikle durulurdu. Devletten ulufe ve tımar alan bütün hizmet sahipleri, saray halkı, ümera ve ulema raiyyet rüsumundan muaftılar. Kapıkulu ve devlet erkanı ile tımarlı sipahiler, kadılar, müderrisler, yüksek medreselerdeki talebeler ve mezunları (danışmend ve mülazımlar) askerî idiler. Onların akrabaları ve kulları da bu sınıfa dahil idi. Askerîyi reayadan ayıran en mühim sıfat, Padişah beratı ile bir devlet hizmetine tayin edilmek, ehl-i berat olmaktı. Bunlar, berat ve vazife almadıkları zamanlarda da askerî sıfatını taşıyorlardı ve reayaya mahsus vergilerden muaftılar. Ancak mazuliyet durumları uzun sürer ve bunlar iş hayatına atılırlarsa askerî sıfatını kaybederler ve raiyyet rüsumuna tabi olurlardı.¹⁵⁶ 1013/1604-5 tarihli Ankara şerhiye sicilinde yer alan bir fermanda askerî sınıfa dahil olanlar; berat-ı humayun ile hitabet ve imamet ve emanet ve kitabet ve tevliyet ve cibayet ve nezaret ve meşhiyyet ve cüz' ü tesbihhan ve buna benzer görevliler, doğancı, derbendci, köprücü, ulakçı, yağcı, otakçı, haymana, çeltükcü, ellici, bakırcı ve kadı ve naibler, şehir kethudaları, tekâlif-i örfiyyeden muaf olanlar evlad-ı askerî ve sadat, bunların mutak ve mutakaları, müdebber ve müdebberleri ve mükâtip ve mükâtibleri ve askerînin zevcatı olarak işaret edilmişlerdir.¹⁵⁷

Osmanlı idarî sistemi içinde belli bir birimi yöneten askerîler sınıfı iki kola ayrılmakta idi. Bunlardan birincisi devletin mülkî erkânından olan ve "Ümera" adı verilen ehl-i örf grubu olup askerî-idarî birimlerin yöneticisi durumundaydılar. İkincisi ilmiye ricalinden olup, ulema sınıfını meydana getiriyorlardı. Ehl-i şer grubundan sayılan bu görevliler şerî- idarî birimleri yönetmekle mükellef idiler.

¹⁵⁵ Yaşar Yücel, a. g. mak., s. 662.

¹⁵⁶ Halil İnalcık "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, (Ankara 1959), XXIII/92, 595-6.

¹⁵⁷ Yaşar Yücel, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", *Belleten*, (Ankara 1977), XLI/163, 495.

I- Ümera (Ehl-i Örf)

Örf, hukukî terim olarak sultanın hüküm ve icra otoritesidir. Ehl-i örf ise sultanın icra otoritesini temsil edenler, başka bir deyişle ulema sınıfı dışındaki memurlar demektir.¹⁵⁸ Ulema dışındaki askerî sınıf din adamları hariç, bütün kamu hizmetlerini içine almaktaydı.¹⁵⁹

Ehl-i örf grubuna giren yöneticiler başta beğlerbeği ve sancakbeği olmak üzere, subaşılardan ve bunlara bağlı kolluk kuvvetleri (asesbaşılardan ve asesleri), köy, kaza ve il subaşılardan, kethudalardan, kaymakamlardan merkezden gönderilen mübaşirlerden ve yasakçılardan.¹⁶⁰ Genellikle kul aslından gelen örf mensupları, devletten aldıkları güce dayanarak önemli bir sosyal mevki sahibi olmuşlardı. Belli sürelerle göreve getirilen ümera, görev ve yükümlülükleri karşılığında devletten maaş, has ve zeamet adı altında ve yüklü miktarda gelir elde ederlerdi. Ümera takımı içinde yer alan diğer görevliler ise Dergah-ı âlî çavuşları, kapıkulu süvarileri ve yeniçeriler idi. Çeşitli görevleri yanında bazı emniyetlikleri (Beytü'l-mâl, ihzâriye, yaya ve kaçgun, zarar-ı kassabiye v. b.) de tasarruf ederlerdi.¹⁶¹

1- Sancakbeği

Eyalet teşkilatı ile tımar usulünün geçerli olduğu dönemlerde beş-on kazalık yerin mutasarrıfı ve sipahilerinin kumandanı olan kişiye "Sancakbeği" denirdi. Osmanlılar'ın ilk devirlerinde beğlere veya şehzadelere has olarak verilen mıntakalara "Sancak" denir ve sancağı tasarruf edenlere de "Sancakbeği" denirdi.¹⁶² Sancakbeği, sancağın en büyük yöneticisi olup, padişahın kulları arasından seçilirdi. Daha önceki görevinde başarı gösteren kul, bağlı olduğu makam sahibinin arzı ile veya resen padişah tarafından tayin olunurdu. Merkezde yapılan tayin işlemleri devam ederken görevi ile ilgili bilgiler sancağın kadılarına bildirilir ve beratını alan sancakbeği resmen göreve başlamış olurdu.¹⁶³ Şerhiyye

¹⁵⁸ Halil İnalcık, "Örf" mad., *İA*, IX, 480a.

¹⁵⁹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara 1963, s. 57.

¹⁶⁰ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celâli İsyânları*, İstanbul 1975, s. 242.

¹⁶¹ Yaşar Yücel, *Desantralizasyon*, s. 662-3.

¹⁶² M. Zeki Pakalın, *a.g.s.*, İstanbul 1983, III, 119.

¹⁶³ Yaşar Yücel, *Desantralizasyon*, s. 666.

sicillerinde mutasarrıf tayinleri ile ilgili pek çok berat örneği mevcuttur. Mesela, Recep 1114/21 Kasım - 20 Aralık 1702 tarihinde Edirne'den Balıkesir'e gönderilen bir beratta, sabık Ankara Sancağı Mutasarrıfı Salih Paşa'nın Karasi Sancağı mutasarrıflığına tayin edildiği bildirilmektedir.¹⁶⁴ Yine Karasi kadılarına hitâben Edirne'den gönderilen Safer 1130/4 Ocak - 1 Şubat 1718 tarihli bir fermanında, Bender Kalası muhafızı Derviş Mehmed Paşa'nın, arpalık olarak Karasi Sancağı'na mutasarrıf tayin olunduğu, fakat Bender'deki görevi nedeniyle yerine mütesellim Esseyid Ali Efendi'yi tayin ettiği açıklanmaktadır.¹⁶⁵

Sancakbeğlerinin, sancak idaresi ile ilgili iki aslî görevi vardı. Birincisi askerî görevi olup, kapı halkı ve emrindeki tımarlı sipahi ile daima hazır beklemek ve sefer anında derhal orduya katılmak idi.¹⁶⁶ Meselâ, Evasıt-ı Receb 1139/4-13 Mart 1727 tarihinde Karasi Sancağı Mutasarrıfı Ömer'e gönderilen bir hükümde, İran seferine memur olan Anadolu valisinin maiyetine katılmak üzere, Karasi'de bulunan askerleriyle birlikte Kirmanşah'da hazır olması emrolunmaktadır.¹⁶⁷

Sancakbeğlerinin ikinci görevi, sancak sınırları dahilinde reayanın güvenliğini sağlamak ve kadı ile işbirliği yaparak adaletin uygulanmasını temin etmek idi.¹⁶⁸ XVIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun hemen her yanını saran yolsuzluk ve eşkiyalık olayları Karasi Sancağı'nda da görülüyordu. Hırsızlık, gasp, adam öldürme ve ahlaka mugayir adı suçların yanında, kapısız levendatın, yörük cemaatlarının ve hatta sancakta görevli devlet adamlarının da kanunlara aykırı tutumları halkı perişan ediyordu. İşte bu tür suçluların yakalanarak mahkeme edilmesi ve suçu sabit olduğunda katledilmesi sancakbeğinin vazifesi idi. Mesela, 1117/1705-6 yılında Balıkesir'in Oruçgazi Mahallesi'nden Ebubekir Efendi, sancakbeğinin huzurunda yapılan duruşmada, Karaoğlan Mahallesi'nden Halil b. İbrahim adlı kişinin hırsızlık suçundan başka dokuz yaşındaki oğluna livata yaptığını anlatması ve şahitlerin de olayı doğrulaması üzerine adı geçen davalı suçlu bulunmuş ve müftiden alınan fetva gereği katledilmek üzere Paşa'ya teslim edilmiştir.¹⁶⁹ Yine 1113/1701-2 yılında İstanbul'dan Karasi mutasarrıfı ile Balıkesir kadı ve naiblerine gönderilen bir fermanında, İbrahim adlı kişinin, Balıkesir'in köylerinden olan Mustafa'nın kendisini hayvan hırsızlığı ile suçlayıp

¹⁶⁴ AMK, BŞS, nr. 715, A-38/b.

¹⁶⁵ AMK, BŞS, nr. 715, A-69/a.

¹⁶⁶ Yaşar Yücel, *Desantralizasyon*, göst. yer.

¹⁶⁷ BOA, Mühimme Defteri, nr. 134, s. 5.

¹⁶⁸ Yaşar Yücel, *Desantralizasyon*, göst. yer.

¹⁶⁹ AMK, BŞS, nr. 713, A-41/a.

haksız yere yetmişbir gurusunu gasp ettiğini anlatan arzı üzerine durumun tahkik edilmesi emredilmektedir.¹⁷⁰ XVIII. yüzyılda halkın huzurunu kaçıran olaylardan bir diğeri kapısız levendatın yaptığı eşkıyalık hareketleridir. Devlet bu tür eşkıyalık olaylarının takibi için beğlerbeğleri, sancakbeğleri v.d. görevlileri uyanık olmaya ve suçluları takip etmeye memur etmiştir. 1123 yılının Şaban ayında (14 Eylül-12 Ekim 1711) Hudavendigâr ve Karasi sancaklarının Mutasarrıfı olan Derviş Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümde, levendat eşkıyasının yakalanması emredilmektedir.¹⁷¹ Gasp olaylarında levendat askeri kadar yeniçerilerin de bazı yolsuzluklara adlarının karıştığını görüyoruz. Nitekim Muharrem 1130/5 Aralık 1717 - 3 Ocak 1718 tarihinde, Anadolu'da bulunan vüzera, beğlerbeği, mevali-i izam, sancakbeğleri, kadılar, naibler, mütesellimleri, kethuda yeri, yeniçeri serdarı, ocak ihtiyarları ve işerlerine gönderilen bir fermanda, yeniçeri askeri arasına katılan yabancıların (ocaktan olmayanların), seferlere katılmadıkları, devlete ve halka çok zarar verdikleri, katılanların da halkın malını gasp ve ordu eşyalarını çaldıkları anlatıldıktan sonra Şeyhülislamdan alınan fetva gereği cezalandırılmaları emredilmektedir.¹⁷² Sicil kayıtları, sadece adı suçluların ve askerî taifesinin değil, devlet görevlilerinin hatta mutasarrıfların da zaman zaman yolsuzluk olaylarına karıştığını göstermektedir. 29 Zilkade 1135/31 Ağustos 1723 tarihli bir hüccette, hırsızlık yaptıkları kesinleşen kuloğulları taifesinden üç kişinin idama mahkum edilerek mütesellime teslim edildikleri bildirilmektedir.¹⁷³ Bilindiği gibi sancakbeğlerinin asıl görevlerinden birisi halkın güvenliğini sağlamak, haksızlıklara mani olmak ve adaletin gerçekleşmesini sağlamak idi. Ne var ki incelediğimiz dönemde, halkın merkeze gönderdiği arzihallerde, mutasarrıflar hakkındaki gasp şikayetleri yer almaktadır. 11 Zilhicce 1115/16 Nisan 1704 tarihinde Balıkesir kadısına gönderilen buyruhduda, Karasi Mutasarrıfı Ali Paşa'nın İvrindi kasabasından gasp ettiği hayvan ve paraların sahiplerine geri verilmesi emredilmektedir.¹⁷⁴ Ali Paşa hakkında diğer bir gasp şikayeti Balıkesir'in Köylü köyünden yapılmıştır. Bu köyde oturan Hacı Mehmed Ağa, gönderdiği arzihalde, mutasarrıfın haksız yere kendisini hapsedtiğini ve 350 gurusuna da el koyduğunu bildirmesi üzerine gönderilen fermanda haksızlığın giderilmesi emredilmiştir.¹⁷⁵

170 AMK, BŞS, nr. 712, A-21/a.

171 BOA, Mühimme Defteri, nr. 119, s. 50.

172 AMK, BŞS, nr. 715, A-84b.

173 AMK, BŞS, nr. 719, 9a.

174 AMK, BŞS, nr. 712, A-65/a.

175 AMK, BŞS, nr. 713, A-8/a.

Osmanlı Devleti'nin idarî sisteminde tımar teşkilatı son derece önemlidir. Bu teşkilatın işleyişi askerî sınıfının kontrolüne verilmiştir. Bu nedenle sancakbeği, idaresi altında bulunan sancağın tımar topraklarından sorumludur. Ancak serbest tımarlara müdahale yetkisi yoktur. Padişah hasları (havâss-ı hümâyûn), vezir, beğlerbeği, sancakbeği, mal defterdarı, defter kethudası, tımar defterdarı, mîr-i alem has veya zeametleri, icmalli zeametler, alaybeğlerinin, subaşlarının, dizdarların, çeribaşlarının, divan katiplerinin, müteferrika ve Dergah-i âlî çavuşlarının tımarları, yürük, müselleme, çingene ve voynuk beğlerinin zeametleri serbesttir.¹⁷⁶ Serbest tımarların cerimeleri ve bad-ı heva resimleri tamamen dirlik sahibine ait idi.¹⁷⁷ Bu tür tımarlara herhangi bir müdahale derhal şikayet konusu oluyordu. 1141/1728-29 yılında Balıkesir kadısına gönderilen bir fermanında, Hatice Sultan¹⁷⁸ haslarından Balıkesir'e bağlı Cinge, Atünos, İrvana, Gök, Yenice ve Kamçılı köylerinin haslar mukataası defterlerine göre serbest olduğu halde, Karasi Sancağı Mutasarrıfı Mehmed'in, bir cinayet olayını bahane ederek Kamçılı köyünden iki kişiyi habs ettiği ve dem-i öşr talep ettiği anlatıldıktan sonra kendisinin mani olunması emredilmektedir.¹⁷⁹ Sicil kayıtlarına göre serbest tımarlardan olan has köylerinden toplanan vergiler şunlardı: Aşar-ı şeriyye, rüsum-ı örfiyye, cürm-i cinayet, yava, kaçgun, bad-ı heva, resm-i tapu-yı zemin, işpençe, resm-i arusane, müjdegane, resm-i otlak ve kışlak, Beytülmal-ı amme ve hassa v.d.¹⁸⁰

Osmanlı kanunlarına göre sancakbeğleri serbest olmayan tımarlarda cerimenin yarısını alabilir, diğer yarısı tımar sahibine aittir. Bu tür tımarlarda, cürm ü cinayet, gerdek resmi, resm-i agnam tımar sipahisi ile sancakbeği ve subaşı arasında pay edilirdi.¹⁸¹ Sancakbeğleri kendi sancağı dahilinde asayişini yerine getirmekle mükellef kişiler olup, ağır suçların cezalandırılmasında Padişahın otoritesini icra ederlerdi. Salb (asmak) ve siyaset cezalarının tatbik edilmesi ancak beğ sıfatı taşıyanlara verilmiştir. İşte bu sebeple cerimelerden pay alma hakkına kavuşmuşlardır.¹⁸² 5 Şaban 1135/11 Mayıs 1723 tarihli buyurulduda, Karasi

¹⁷⁶ Halil İnalçık, "Adâletnâmeler", *TTK Belgeler*, (Ankara 1967), II/3-4, 81.

¹⁷⁷ Halil İnalçık, *Adâletnâmeler*, II, 79.

¹⁷⁸ Hatice Sultan IV. Mehmed'in kızıdır. (bkz. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1992, s. 68).

¹⁷⁹ AMK, BŞS, nr. 722, 12/b.

¹⁸⁰ AMK, BŞS, nr. 719, 18/a.

¹⁸¹ H. İnalçık, *Adâletnâmeler*, II, 81.

¹⁸² H. İnalçık, *Adâletnâmeler*, II, 82.

müteselliminin, sancakdan toplayacağı vergilerin dem-i öşr-i diyet, cürm ü cinayet ve bad-ı heva olduğu kaydedilmektedir.¹⁸³

Sancakbeğleri, yönetimi altında bulunan kazalardan birine geldiğinde halktan çeşitli vergiler toplanırdı. Mesela, 30 Ramazan 1113/28 Şubat 1702 tarihli bir sicil kaydında, Karasi Mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın Balıkesir'e geldiğinde halkın ödediği hediye ve zahire bahasının diğer masraflarla birlikte binikiyüz sekiz guruş olduğu kaydedilmektedir.¹⁸⁴ Evasıt-ı Rebiülevvel 1114/5-14 Ağustos 1702 tarihli bir hükümde¹⁸⁵ ise, Karasi Mutasarrıfı'nın Balıkesir köylerinden odun, saman ve zahire talep ettiği ve parasını da ödemediği halkın şikayetinden anlaşılmaktadır.

Fatih Kanunnamesi'ne göre, sancak beğlerinin taşrada yani görevli buldukları sancak merkezinde oturmaları gerekmektedir.¹⁸⁶ Ancak incelemekte olduğumuz XVIII. yüzyılda sancakbeğlerinin genellikle sancak merkezinde oturmadıkları anlaşılmaktadır. Bunun nedeni ise, aynı anda bir kaç sancağı tasarruf etmeleri ya da seferler dolayısıyla görev yerine gelememeleri idi. Mesela, Selanik Sancağı Mutasarrıfı Ali Paşa, 12 Şevval 1114/1 Mart 1703 tarihinde gönderilen bir fermanla¹⁸⁷, Karasi Sancağı'na da mutasarrıf tayin edilmiştir. Yine 14 Zihicce 1126/21 Aralık 1714 tarihinde Ahlona Muhafızı Selim Paşa'ya gönderilen bir fermanla¹⁸⁸, eski görevine devam etmek şartıyla Karasi Mutasarrıflığı da arpalık olarak tevcih edilmiştir. 1127/1715 tarihli diğer bir fermanla¹⁸⁹, Bender Muhafızı Derviş Mehmed Paşa'ya, Bender'deki görevine devam etmesi şartıyla Karasi Sancağı'nın arpalık olarak tayin edildiği bildirilerek yerine mütesellim göndermesi emredilmektedir.

Sancakbeğleri, ikamet ettikleri sancak merkezinde resmî bir daireye sahip değillerdi. Oturmakta oldukları hanelerini aynı zamanda resmî daire olarak kullanmaktaydılar.¹⁹⁰ Balıkesir şeriyeye sicillerinde bahsedilen ve Eskikuyumcular mahallesinde bulunan "Eski Saray"ın sancakbeğine ait konak olduğuna şüphe

¹⁸³ AMK, BŞS, nr. 719, 2/b.

¹⁸⁴ AMK, BŞS, nr. 712, A-17/b.

¹⁸⁵ BOA, Şikâyet Defteri, nr. 34, s. 109.

¹⁸⁶ Mehmet Zeki Pakalm, *a. g. e.*, III, 558.

¹⁸⁷ AMK, BŞS, nr. 712, A-48/a.

¹⁸⁸ AMK, BŞS, nr. 715, A-55/a.

¹⁸⁹ AMK, BŞS, nr. 715, A-86/b.

¹⁹⁰ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, (11-15 Ekim 1976), Ankara 1981, II, 1266.

yoktur.¹⁹¹ Nitekim 18 Rebiülahır 1136/15 Ocak 1724 tarihli sicil kaydında¹⁹², Mütesellim Ağa'nın saray tamirine harcanan meblağdan bahsedilmektedir ki bu da sancakbeğinin ya da onun tayin ettiği mütesellimin merkez kazada yani Balıkesir'de oturduğunu gösterir.

Beğlerbeği ya da sancakbeği olan şahıslar, yukarıda işaret ettiğimiz sebeplerle görev yerlerine bizzat gelemiyorlarsa, yerlerine mütesellim denilen bir vekil tayin ederlerdi. Sancakbeğinin yetkilerini vekil olarak kullanan mütesellimler, sancağa ait her türlü görevi yerine getirirlerdi.¹⁹³ Mütesellim olarak seçilecek kişilerin, buldukları şehrin yerli ve nüfuzlu ailelerinden olmasına dikkat edilirdi. Özellikle varlıklı ve kudretli olan bu insanlar, hem sancağın güvenliğini sağlayabilecek hem de merkezden gelen emirleri tatbik edebilecek kapasitede kişilerdi.¹⁹⁴

XVIII. yüzyılda Karasi'ye gönderilen buyuruldularda mütesellim tayini ile ilgili pek çok vesika mevcuttur. Hudavendigâr ve Karasi Mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın, Karasi kadıları, kethudayeri, serdar ve işerlerine 6 Cumadelula 1126/20 Mayıs 1714 yılında gönderdiği buyrulduşunda¹⁹⁵, 1126/1714 senesi başından sonuna kadar Karasi sancağının kendisine tevcih edildiğini ve kendi yerine Murtaza Ağa'yı mütesellim tayin ettiğini bildirmektedir. Yine Bender Muhafızı Derviş Mehmed Paşa'nın Karasi Sancağı'na Esseyid Ali'yi mütesellim tayin ettiği 29 Safer 1130/1 Şubat 1718 ayında gönderilen bir fermana¹⁹⁶ kadılara duyurulmuştur. Bazan sancakların idaresi, mütesellimlerin tayin ettiği ikinci bir vekile bırakılmıştır. Bu konuda Derviş Mehmed Paşa'nın mütesellimi Esseyid Ali'nin, Sinan Beğzâde Hacı Mehmed Ağa'yı vekil seçip tayin etmesi güzel bir örnek teşkil etmektedir.¹⁹⁷ Böylece sancak idaresi, XVIII. asırda klasik şekliinden çıkarak, bunların idaresi mütesellimlere bırakılmaya başlanmıştır.

Balıkesir şeriyye sicillerinden tesbit edebildiğimiz kadarıyla XVIII. asrın ilk yarısında Karasi Sancağı'na tayin edilen mutasarrıflar şunlardır;

191 AMK, BŞS, nr. 713, A-23/b.

192 Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 15/b.

193 Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *DTCFD*, (Ankara 1977), III-IV, 370.

194 Yücel Özkaya, a. g. mak., s. 371.

195 Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, A-39/a.

196 Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, A-69/a.

197 Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, A-85/b.

1113/1701-2 ile 1114/1702-3 yıllarında Mustafa Paşa (Daltaban),¹⁹⁸ 3 Receb 1114/23 Kasım 1702 tarihinden itibaren sabık Ankara Sancağı Mutasarrıfı Salih Paşa,¹⁹⁹ Şevval 1114/18 Şubat 1702-18 Mart 1702 tarihinden itibaren Selanik Sancağı Mutasarrıfı Ali Paşa;²⁰⁰ Cumadelula 1126/15 Mayıs-13 Haziran 1714 tarihinden itibaren Hudavendigâr Mutasarrıfı Mustafa Paşa,²⁰¹ Şevval 1126/10 Ekim-7 Kasım 1714 tarihinden itibaren sabık Musul Beğlerbeği Kuşcu Mustafa Paşa,²⁰² 14 Zilhicce 1126/21 Aralık 1714 tarihinden itibaren Ahlonâ Muhafızı Selim Paşa,²⁰³ 10 Zilhicce 1127/7 Aralık 1715 gününden itibaren Bender Muhafızı Derviş Mehmed Paşa'dır.²⁰⁴

2- Alaybeği

Osmanlı Devleti'nin askerî düzeni, veziriazamdan beğlerbeğine ve ondan sancakbeğine ve sancakbeğinden de alaybeğine, alaybeğinden çeribaşlarına doğru giden bir silsile takip etmekte idi.²⁰⁵ Bir sancakta bulunan tımarlı sipahilerin en yüksek amiri alaybeği olup, bunların tasarruf ettikleri tımarları serbestti.²⁰⁶ Alay beğleri, vilayet sipahilerinin arzularına göre, beğlerbeği veya sancakbeği arzı üzerine tayin edilir, beğlerbeği veya kadı arzı ile görevlerine son verilirdi. Bunlar zaman zaman cizye toplama görevini ifa ederlerdi.²⁰⁷ Alaybeğleri terfi ettikleri takdirde sancakbeği olurlardı.²⁰⁸ Alaybeğleri zeamet ve bazan ağır zeamet sahibiydiler.²⁰⁹ Sicil kayıtlarında kaç akçalık dirlik tasarruf ettiklerine dair bir kayıt yoksa da, XVI. asırda Karasi Sancağı Alaybeği'nin yirmibin akçadan fazla dirlik tasarruf ettiği²¹⁰ aynı asırda Mardin Sancağı Alaybeği'nin yirmibin ilâ kırkdörtbin akça arasında değişen zeamete sahip olduğu anlaşılmaktadır.²¹¹

¹⁹⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-17/b, A-37/b.

¹⁹⁹ AMK, BŞS, nr. 712, A-38/b.

²⁰⁰ AMK, BŞS, nr. 712, A-48/a.

²⁰¹ AMK, BŞS, nr. 715, A-39/a.

²⁰² AMK, BŞS, nr. 715, A-47/b.

²⁰³ AMK, BŞS, nr. 715, A-55/a.

²⁰⁴ AMK, BŞS, nr. 715, A-86/b.

²⁰⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, II, 78.

²⁰⁶ Ö. Lütfi Barkan, *Kanunlar*, s. 19, 287.

²⁰⁷ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991, s. 50.

²⁰⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Alay" mad., *İA*, I, 293a.

²⁰⁹ Mithat Sertoğlu, *a. g. l.*, s. 14.

²¹⁰ Sezai Sevim, *XVI. Yüzyılda Karasi Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 96.

²¹¹ Nejat Göyünç, *a. g. e.*, göst. yer.

İltizam usulünün yaygın olduğu XVIII. asırda, alaybeğlerinin de zeametlerini iltizama verdikleri görülmektedir. Mesela, 7 Cumadelula 1126/21 Mayıs 1714 tarihli bir temessükte, Karasi Alaybeği İsmail'in tasarrufu altında bulunan Balıkesir köylerinden Alidemirci, Kalaycılar, Tepesidelik köylerinin her türlü vergilerini yüzaltmış guruş karşılığında Salih Ağa'ya iltizam ettiği kaydedilmektedir.²¹²

Tımar sisteminin düzgün bir şekilde işleyişi Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendiriyordu. Bu durumda alaybeğine pek çok iş düşüyordu ki, mahlul tımarların tesbit edilmesi, seferler sırasında yararlılık gösteren sipahilerle, göreve gelmeyen ya da tımarını işlemeyen sipahilerin rapor edilmesi alaybeğinin görevleri arasında idi. Esasında tımar tevcihleri beğlerbeği ve sancakbeğinin vazifesi olmakla beraber, sancak sınırları dahilinde hangi tımarların boşaldığını ve kimlerin yararlılık gösterip, kimlerin vazifesini yapmadığını ortaya çıkarıp arzda bulunmak alaybeğine düşüyordu. Meselâ, 1113/1701-2 tarihli sicil kayıtlarında Karasi Alaybeği İsmail'in Bağdad seferine iştirak etmeyen tımar sahiplerinin boşalan tımarlarının Hasan isimli kişiye tevcih edilmesi yolunda arzları bulunmaktadır.²¹³ Yine 20 Şaban 1127/21 Ağustos 1715 tarihli bir fermanda,²¹⁴ Karasi Alaybeği İsmail'in arzı üzerine, Balıkesir'de 35422 akçalık Köteyli zeametine mutasarrıf olan Zaim Mustafa'nın ölümü nedeniyle yerine 12 yaşındaki oğlu Abdullah'ın 5000 akçalık tımara tayin edilmesi emredilmektedir.

Sefer zamanlarında çeribaşılar, kendi mıntakalarındaki tımarlı sipahilerle cebelileri toplayıp alaybeğlerinin yanına getirirler, alaybeğler ise bunları sancak beğinin kumandası altına sevkederlerdi.²¹⁵ Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi sancakbeğlerinin başka sancakları tasarruf etmesi ya da seferde bulunmaları sebebiyle merkezde bulunamamaları yüzünden, sefer için gönderilen ferman ve hükümler alaybeğlerine hitaben yazılmıştır. Muharrem 1113/8 Haziran-7 Temmuz 1701 tarihli ferman,²¹⁶ Karasi alaybeğisinin tımarlı askeriyle birlikte Bağdad'a gidip, Vezir Mustafa Paşa'nın emri altına girmesi; Rebiülevvel 1115/15 Temmuz-13 Ağustos 1703 tarihli ferman²¹⁷ Gelibolu karşısında Çardak geçidinde hazır bulunması; Receb 1120/16 Eylül-15 Ekim 1708 tarihli ferman²¹⁸ Basra'daki

²¹² AMK, BŞS, nr. 715, A-42/b.

²¹³ AMK, BŞS, nr. 712, A-31/b.

²¹⁴ Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, A-66/a.

²¹⁵ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990, s. 32.

²¹⁶ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-2/a.

²¹⁷ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-53/b.

²¹⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, B-111/b.

eşkıyanın def edilmesi için bilumum tımar ve zaimleri ile beraber Eylül'den 40 gün önce Basra'da hazır bulunması için yazılmıştır. Sefer esnasında sancakbeği tarafından tahsil edilen imdad-ı seferiyyenin de alaybeği tarafından toplandığı anlaşılmaktadır.²¹⁹

Osmanlı kanunlarına göre zeamet ve tımar sahiplerinin sancaklarında oturmaları gerekiyor, bunların kontrolü de alaybeğine ait bulunuyordu. Ne var ki, XVIII. asırda bu kanunların ihlal edilmesi, hem tımar sisteminin bozulmasına hem de sefer zamanlarında askerinin istenilen zamanda toplanamamasına sebep oluyordu. Nitekim 1125 yılının Zilkadesi'nde/19 Kasım-18 Aralık 1713 Anadolu eyaleti alaybeğlerine gönderilen bir hükümde²²⁰ tımar ve zeamet sahiplerini sancaklarında oturmaları kanun gereği iken, başka yerlerde ikamet edip, yerlerine vekil tayin ettikleri, vekillerin de para hırsına kapılarak halkı rencide ettikleri bildirildikten sonra, sancağında oturan tımarlıların ayrı deftere, oturmayanların da ayrı deftere kaydedilmeleri ve bundan sonra sancağında oturmak şartıyla sancakbeğinin emri altında seferlere katılmaları emredilmektedir.

Alaybeğlerinin en önemli vazifelerinden birisi de tımar tevcih edilecek sipahilerin eşkallerini ayrıntıları ile merkeze bildirmektir. Böylece haksız yere tımar sahibi olmanın önüne geçiliyor ve karışıklığa meydan verilmiyordu. Ancak XVIII. asırda merkezden gönderilen fermanlarda artık bu usule uyulmadığı ve alay beğlerinin bu konuda ihmalkar davrandıkları anlaşılıyor. Mesela Zilkade 1125/19 Kasım-18 Aralık 1713 tarihinde Anadolu eyaleti alaybeğlerine gönderilen bir fermana,²²¹ zeamet ve tımar beratlarında eskiden eşkal verildiği için herhangi bir karışıklık olmadığı ancak son zamanlarda eşkal verilmemesi nedeniyle tımarların yabancı kimselerin eline geçtiği açıklandıktan sonra dirlik tevcih edilen kişi hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi istenmektedir.

Balıkesir şerhiye sicillerinde alaybeğleri ile ilgili çeşitli sicil kayıtları varsa da çoğunda isim zikredilmemiştir. İncelediğimiz dönemde tespit edebildiklerimiz şunlardır; 22 Ramazan 1111/13 Mart 1700 tarihli belgede²²² İsmail Ağa; Yine Ramazan 1113/30 Ocak-28 Şubat 1702 tarihli belgede²²³ İsmail Ağa; Muharrem

²¹⁹ BOA, Mühimme Defteri, nr. 136, s. 48.

²²⁰ Bkz. BOA, Mühimme Defteri, nr. 120, s. 84.

²²¹ AMK, BŞS, nr. 715, A-33/a.

²²² BOI, İbnülemin, Askerî, nr. 3923.

²²³ AMK, BŞS, nr. 712, A-31/b.

1115/17 Mayıs-15 Haziran 1703 tarihine kadar İvaz Ağa,²²⁴ 1121/1709-1710 tarihli bir belgeye göre²²⁵ yine İsmail Ağa alaybeği gözükmektedir. İsmail Ağa'nın alay beğliği 1125-1126/1713-1714 tarihlerinde devam etmektedir.²²⁶ 11 Muharrem 1127/7 Ocak 1715 tarihinde Karasi Alaybeği Mustafa Ağa'dır.²²⁷ Mustafa Ağa'nın ölümü üzerine 20 Şaban 1127/21 Ağustos 1715 tarihinde göreve tayin olunan İsmail Ağa'nın görevinin 1129/1716-1717 tarihinde devam ettiği anlaşılmaktadır.²²⁸ 1137/1724-1725 sicillerinde Karasi Alaybeği Halil Ağa bulunuyordu.²²⁹

3- Subaşı

Türkçede "sü" ve "baş" kelimelerinden meydana gelen ve "Ordu kumandanı", "Askerbaşı" anlamına gelen sü-başı, orta çağ Türk devletlerinde yaygın bir ünvan idi. Anadolu Selçuklu Devleti'nde sü-başı teşkilatda başkumandandan sonra gelen daha küçük bir makamı temsil ediyordu.²³⁰

Osmanlı Devleti'nde ise subaşılar, beğlerbeği ve sancakbeğinin kendi hüküm bölgesinde güvenliği sağlamakla görevlendirdiği kimseler idi.²³¹ Aslında ilk dönemlerde kaza dairesi subaşılık bölgesi olarak tanımlanıyordu.²³² Subaşılar idarî açıdan sancakbeğine bağlı bir alaybeğinin emri altında bulunurlardı.²³³ Ehl-i örf zümresinden olan subaşılar, kaza denilen idarî bölgede asayiş sağlamaya yükümlü olduklarından kadının en büyük yardımcısı durumunda idiler ve kadıların emri altında çalışırlardı. Ancak, kadıların idarî-adlî yetkileri bütün kaza sınırları içinde geçtiği halde, sancak merkezi olan kazalarda, subaşılardan yetkileri kazanın merkezi olan şehir ile bir de o şehrin nahiyesini teşkil eden pek yakın bir kaç köyde geçerliydi. Serbest tımarların sınırları içinde kalan köy veya köyler grubunun asayiş işleri dirlik sahiplerinin kendileri tarafından yürütüldüğü için bu gibi yerlere

224 AMK, BŞS, nr. 712, A-50/b.

225 BOA, Ali Emirî, III. Ahmed devri, nr. 9916.

226 AMK, BŞS, nr. 715, A-21/a, A-42/b.

227 AMK, BŞS, nr. 715, A-60/a.

228 AMK, BŞS, nr. 715, A-66/a; nr. 716, A-76/b.

229 AMK, BŞS, nr. 719, 42/a, 44/a.

230 J. H. Kramers, "Sü-başı" mad., *İA*, XI, 78b.

231 Yaşar Yücel, *Desantralizasyon*, s. 666.

232 Halil İncılık, "Mahkeme" mad., *İA*, VII, 149 b.

233 J. H. Kramers, a.g.mad., *İA*, XI, göst. yer.

subaşının müdahale hakkı yoktu. Serbest olmayan köylerin (cebeli tımar) asayiş ve düzeninden sorumlu olan sancakbeğleri sancaklarına birer "Sancak subaşısı" ve her kazaya "Toprak subaşısı" tayin ederlerdi.²³⁴ Kazâ bölgesi içinde yer alan ıssız ve tehlikeli bölgelerin asayiş işleri, bir nevi jandarma görevi yapan derbendcilere ait idi. Derbendciler, buldukları bölgenin yol emniyetini sağlamakla görevli idiler.²³⁵

Osmanlı Devleti, başlangıcından itibaren büyük şehirlerin subaşılarını merkezden atıyor, sancak merkezi durumunda olan şehirlerde de bu gibi atamalarda sancakbeğini işe karıştırmıyordu.²³⁶ Şehrin kendisi ile nahiyesini teşkil eden birkaç köyden sorumlu olan ve divan tarafından tayini yapılan subaşılara "Şehir subaşısı" veya "Zaim" adı veriliyordu.²³⁷ XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren bu düzen bozulmuş ve subaşılar beglerbeği veya sancakbeğine bağlı ve onlar tarafından atanan birer hizmetli durumuna gelmişlerdir. Böylece sancakbeğleri sancak içinde yer alan subaşılıklardan herbirinin başına kendi adamlarından birini atamaya başlamışlardır. Bu tür tayinlerde sancakbeği kadıya mektup yazarak atama işini bildirmekte, kadı da olayı sicile kayd etmekte idi.²³⁸ Subaşılar her üç ayda bir değiştiriliyordu.²³⁹

Subaşının aslı vazifesi asayişini sağlamak yani kolluk görevi, ikincisi ise "bad-ı heva" vergilerini tahsil etmektir. Bağlı olduğu kazanın kadısı emri altında olmak şartı ile sancakbeği adına asayişini temin ederdi. Bu işi yaparlarken maiyeti altında bulunan bir Asesbaşı ve Asesler Kethudası ile asesler kendisine yardımcı olurlardı.²⁴⁰ Subaşılar ihtisap işleriyle de meşgul olurlardı. Gündüzleri kol gezerek çarşı, pazar ve mahalle aralarının temizliğini temin etmek, imar işleriyle ilgilenmek ve bu konuda "Mimarbaşı" ile ortak çalışmak, geceleri "Asesbaşı" ile devriye gezerek asayişini bozan davranışlara engel olmak gibi zabıta ve belediyeye ait işleri görmek onların vazifesi idi.²⁴¹ Mahkeme kararlarının tatbik edilmesi işleri de subaşı tarafından yerine getirilirdi. Hapsine karar verilen kişileri hapsedmek,

²³⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, 89.

²³⁵ Yusuf Halaçoğlu, "Derbend" mad., *DİA*, IX, 162.

²³⁶ Mustafa Akdağ, *a. g. e.*, II, göst. yer.

²³⁷ Mustafa Akdağ, *a. g. e.*, II, 90,

²³⁸ Yaşar Yücel, *Desantralizasyon*, s. 667.

²³⁹ Halil Sahillioğlu, "Bolu Subaşılığı", *Çele Dergisi*, Ankara 1965, XXXI, 18.

²⁴⁰ İsmet Miroğlu, *a.g.e.*, s. 29.

²⁴¹ Mehmet Zeki Pakalın, *a. g. s.*, III, 26.

hapishaneye nezaret etmek, cezaları uygulamak ve ceza ile ilgili vergileri toplamak subaşıya aitti.²⁴²

Subaşının malî görevi ise bad-ı heva adı altında toplanan cürm ü cinayet, niyabet, resm-i arusane vergilerini tahsil etmek idi.²⁴³ Osmanlı Devleti, asayiş ve düzeni sağlama işinden önemli miktarda gelir elde ediyordu. Özellikle suç işleyenlere mahkemelerce kesilen para cezaları (cerimeler) önemli bir yekun tutuyordu ki "Şehir zeameti" adı verilen bu gelir kaynağı "Mukataa" kabul ediliyor ve bunların toplanması işini subaşıya havale ediyordu.²⁴⁴ Subaşı, şehrin asayişinden elde edilen hasılatı bir mültezim gibi toplayarak devlet hazinesine yollamaktaydı.²⁴⁵ Subaşı, gerek vergilerden gerekse halktan tahsil edilen nakdî cezalardan muayyen bir miktarını alma hakkına sahipti.²⁴⁶ Fatih Kanunnamesi'nde cerimenin yarısı subaşıya ait gösterilirken, niyabet resminin yarısı bazı yerlerde tamamıyla sancakbeği tarafından alınmakta yahut bu resmin yarı hissesi de sancak beği ve subaşı arasında ikiye bölünmekte idi. Bazı bölgelerde ise cerimeler tamamıyla sancak beğlerine tahsis olunmuştu.²⁴⁷

1116/1704-5 yılına ait sicillerde²⁴⁸ Balıkesir'in bac-ı bazar, ihtisab şemhane, bac-ı nemed, bad-ı heva, resm-i arusane ve resm-i kile gelirlerinin sancakbeğine hasıl kayd olunduğu bildirilirken, 1113/1701-2 sicillerinde²⁴⁹ "Subaşılık damgası" adı altında bir vergiden bahsolunmaktadır. Adı geçen subaşılık aidatının miktarı bildirilmemekle birlikte, Bolu sancağında her üç ayda bir tahsil edilen aidatın miktarı bir örnek olarak verilebilir. Hicrî 1051/1641-42 yılında Sultan İbrahim zamanında ihdas edilen bu verginin miktarı her üç ayda bir 430. 800 akça olmak üzere senede 1. 727. 334 akça idi. Subaşılık maktu olarak tahsil olunan aidatın bir milyon akçası önceleri hazineye verilirdi. Bir milyondan fazlası da valilikte kalırdı.²⁵⁰

²⁴² Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s. 203.

²⁴³ Yaşar Yücel, *Desantralizasyon*, göst. yer.

²⁴⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*, II, 91.

²⁴⁵ Mustafa Akdağ, *a. g. e.*, Ankara 1974, I, 407.

²⁴⁶ J. H. Kramers, *a. g. mad.*, 78b.

²⁴⁷ Halil İnalçık, *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1982, s. XXVIII.

²⁴⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-24/b.

²⁴⁹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-14/a.

²⁵⁰ Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Devrinde Ağırlaşan Vergilere Karşı Halkın Tepkileri I, Göç, Bolu Subaşılık Aidatı", *Çele Dergisi*, Ankara 1966, XXXIII, 10.

Subaşılar, vergilerin tahsili sırasında zaman zaman halkın tepkisiyle karşılaşıyorlardı. Hükümet de böyle durumlarda, olayların bastırılması ve vergilerin usûlünce tahsil edilmesi için hüküm ve fermanlar gönderiyordu. Mesela, Balıkesir'e dışarıdan gelip yerleşen reayanın cürm ü cinayet vergisi ödemek istememeleri üzerine Şaban 1124/3 Eylül-1 Ekim 1712 tarihinde gönderilen fermana,²⁵¹ cürm ü cinayetin toprağa bağlı olduğu ve suç nerede işlendi ise oranın zaimine ödenmesi gerektiği bildirilmektedir. Yine Fart nahiyesine tabi Kadı karyesi halkı, öşür vergilerini tahsile gönderilen subaşıya karşı çıkararak vergilerini ödememişler ve Zaim Hasan'ın arzıhali üzerine Evail-i Zilkade 1155/28 Aralık 1742-6 Ocak 1743 yılında bir hüküm²⁵² gönderilerek, durumun düzeltilmesi emredilmiştir.

4- Yeniçeri Serdarı

Osmanlı Devleti XVI. asra kadar şehirlerin asayiş ve düzeninden subaşıları sorumlu tutmuştu. Ancak, Kanunî'nin şehzadesi Bayezid'in isyanında, tımar erbabı gibi subaşılar da olaya katıldığından, halkın emniyet ve düzenini temin maksadı ile Anadolu'nun her tarafına yeniçeriler gönderildi. Bu tarihten sonra, sancaklarda yeniçeri ocağından olanlar görev yapmaya başladılar. Bunlar zamanla asayiş işlerine müdahale ederek, sancakbeği ve subaşıların görevlerini üzerlerine aldılar.²⁵³ Sicil kayıtlarında, Yeniçeri Serdarının sancak merkezinde bulunan yeniçeriler üzerine, Kethuda-yerinin de altı bölük halkı üzerine serdar ve zabıt tayin edildiklerini gösteren pek çok belge mevcuttur.

Yeniçeri serdarlarının asıl görevleri, taşrada bulunan yeniçeri, cebeci, topçu, toparabacısı, kuloğulları ve gilman-ı aceminin zabt u rabtını sağlamak,²⁵⁴ sefer anında emrinde bulunan yeniçerileri bayrağı altında toplayıp orduya katılmak,²⁵⁵ varisi bulunmayan yeniçerilerin muhalledatını sük-ı Sultânî'de sattırarak, gelirini Beytülmal'e aktarmak idi.²⁵⁶

²⁵¹ AMK, BŞS, nr. 715, A-24/a.

²⁵² BOA, Anadolu Ahkam-ı Şikâyet Defteri, nr. 2, s. 152.

²⁵³ Mücteba İlgürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyeye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler II, Ankara 1996, s. 1277.

²⁵⁴ AMK, BŞS, nr. 719, 12/b.

²⁵⁵ AMK, BŞS, nr. 719, 46/a.

²⁵⁶ AMK, BŞS, nr. 719, 7/b.

XVIII. asrın sonlarına doğru, vilayetlerde bulunan yeniçeri ağaları ile serdarları, kendilerine tabi olan yeniçerilerin muhalefatlarına varis idiler. Vefat eden yeniçerinin terekesi eğer üç kese akça veya bin beşyüz guruş kıymetinde ise bunu yeniçeri ağası alırdı. Bu meblağdan daha aşağı olanlar serdarın hakkı idi.²⁵⁷

Suç işleyen yeniçerilerin cezalandırılması ve infaz işlemleri serdarın göreviydi. Ancak idamı gerektiren bir suç işlendiğinde vilayet valisinin mühürlü buyuruldusunu alması gerekiyordu.²⁵⁸ Buna karşılık, serdarın kanunlara ve şeriata aykırı olan icraatlarının cezalandırılması için yeniçeri ağası genellikle ocakdan bir mübaşir gönderiyordu.²⁵⁹

Hatt-ı hümayunlara göre, yeniçeri serdarları her üç ayda bir "ocağ-ı âmire" tarafından serdarlık mektubu ile atanırlardı. Üç ayda bir "zabt mektubu"nun yenilenmesi, "ibka"ların alınması ve eski "caize"lerin ocağa verilmesi gerekiyordu.²⁶⁰ Şeriyye sicillerine göre, bazan üç ay geçmeden serdar görevden alınabiliyordu. Nitekim XVIII. yüzyıl sicillerinde,²⁶¹ bir aylık hizmet süresi bitiminde serdarın azl edilip yerine yenisi tayin edildiği gibi 1135 Ramazanında/5 Haziran-4 Temmuz 1723 Balıkesir'e serdar tayin edilen Mustafa Ağa'nın²⁶² her üç ayda bir görevinde ibka kılınarak 1138/1725-1726 yılına kadar görevde kaldığı anlaşılmaktadır.²⁶³

Osmanlı askerî düzeninde, yeniçeri bulunan yerlere ocaktan emekli olanların serdar ve zabıt tayin edilmeleri bir kanundu.²⁶⁴ Fakat XVIII. yüzyılda, gerek serdar tayinlerinde, gerekse serdarların icraatlarında yolsuzluklar yapıldığı ve kurumun eski düzenini kaybettiği görülmektedir. Nitekim 1135 Şabanında/7 Mayıs-4 Haziran 1723 Yeniçeri Ağası'nın Balıkesir kadısına gönderdiği mektupta,²⁶⁵ eskiden beri kanunlara uygun olarak yeniçeri ocağından emekli olanların serdar ve zabıt tayin olunageldikleri, ancak son zamanlarda isim yerleri açık bırakılan tayin mektuplarından yararlanan yabancıların serdarlık makamını ele geçirerek karışıklıklara ve şakavete sebep oldukları bildirilmektedir. Buna karşılık ocağa

²⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 318.

²⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a. g. e.*, Ankara 1984, I, 360.

²⁵⁹ AMK, BŞS, nr. 719, 7/b.

²⁶⁰ Yücel Özkaya, *a. g. e.*, s. 34-35.

²⁶¹ AMK, BŞS, nr. 712, A-21/b.

²⁶² AMK, BŞS, nr. 719, 4/b.

²⁶³ AMK, BŞS, nr. 720, 38/b.

²⁶⁴ AMK, BŞS, nr. 719, 2/a.

²⁶⁵ AMK, BŞS, nr. 719, göst.vesk.

mensup emekdarların bu tür yolsuzluklara izin vermedikleri de ağı mektuplarında vurgulanmaktadır.²⁶⁶ Yine bu tür ağı mektuplarında,²⁶⁷ bazı kimselerin rüşvet karşılığında reayayı askere yazdıkları, bu konuda çok dikkatli olunması gerektiği bildirildikten sonra, orduya yabancıların karıştırılmaması yolunda fermanlar bulunduğu da hatırlatılmaktadır.²⁶⁸

5- Kethuda-yeri

1558 yılında meydana gelen Bayezid isyanından sonra, devletin tımar askerlerine olan güveninin sarsılması ile Anadolu'nun her tarafına yasakçı yeniçeriler yerleştirilirken, büyük şehirlere de Altı-bölük sipahileri gönderilmişti.²⁶⁹ Aslında, kapıkulu süvarisinin devlet merkezinde bulunan az bir kısmı hariç, geri kalanlarının İstanbul ile Edirne ve Bursa ile Kütahya arasında bulunan bölgede oturmaları kanundu. Ancak isyan olayını müteakip bunlar Anadolu ve Rumeli'nin her köşesine dağılmış bulunuyordu.²⁷⁰ Padişahın otoritesini yürürlükte tutmak gayesiyle şehirlerde ve sancak sınırları içinde garnizonlar halinde bulunan kapıkulu sipahileri, "Kethuda-yeri" adı verilen komutanın emri atındaydılar.²⁷¹

XVI. asrın sonlarında beğlerbeğilerinin sancaklara hükmetme işlerinde, kendilerine "sipah bölükleri" yani Altı-bölüğe mensup ulufeli askerler yardımcı oluyordu.²⁷² Anadolu ve Rumeli'de bulunan yeniçeriler sıkı bir disiplin altında tutulurken, daha serbestce hareket edebilen sipahilerin zaman zaman eşkiyalık olaylarına karıştıkları görülmüştür.²⁷³ Diğer taraftan Altı-bölük halkı merkezden aldıkları ulufeleri dışında değişik görevleri de ifa ederek tımarlı sipahilerden daha fazla gelir temin ediyorlardı.²⁷⁴ Cizyedarlık, Mukataa Eminliği, Muhtesiplik, Muhzirbaşılık ve buna benzer işlerde çalışmaları, onlara ulufeleri dışında önemli meblağlar kazandırıyorlardı.²⁷⁵

²⁶⁶ AMK, BŞS, nr. 719, 39/a.

²⁶⁷ Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, A-73/b.

²⁶⁸ AMK, BŞS, nr. 719, 12/b.

²⁶⁹ Mustafa Akdağ, *Celâli İsyânları*, s. 89.

²⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları, II*, 185-6.

²⁷¹ Yaşar Yücel, "Taşra Ümerasının Yerine Dair", s. 500-1.

²⁷² Mustafa Akdağ, *Celâli İsyânları*, s. 87.

²⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları, II*, 180.

²⁷⁴ Mustafa Akdağ, *Celâli İsyânları*, s. 226.

²⁷⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi II*, 116.

XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında Anadolu'ya yayılan Altı-bölük süvarilerinin XVIII. asırda eyalet ve sancaklara iyice yerleştikleri anlaşılmaktadır. Nitekim sipahi ağasının, Balıkesir'e Kethuda-yeri tayinini bildiren ve kadıya hitaben 1114 Zilkadesi'nde/19 Mart - 17 Nisan 1702 yazılan mektubunda,²⁷⁶ Altı-bölük halkının Karasi'ye bağlı Balıkesir, Bigadiç, Kepsut, Sındırgı, Başgelembe, İvrindi, Balya, Edremid, Kemer, Ayazmend ve Ünye nahiyelerinde görev yaptıklarını görmekteyiz.

Sipahi, Silahdar, Sağ Ulufeciler, Sol Ulufeciler, Gureba-yı Yemin ve Gureba-yı Yesar denilen Altı-bölük halkı, şehirlerde bulunan garnizonlarda ya da sancakbeğinin kapısında çalışırlar veya çeşitli eminlikleri (Beytülmal, İhzarıye, Yava ve Kaçgun, zarar-ı Kassabiye v. b.) tasarruf ederlerdi.²⁷⁷ Beğlerbeği'nin emrinde olanlar da Kaymakamlık, Kethudalık ve Subaşılık gibi hizmetlere tayin olunurlardı.²⁷⁸ Altı-bölük süvarilerinin buldukları yerlerde mahallî hükümet ile ocağın bağlantısını sağlayan ve süvarilere ait işleri gören askerî komutanı Kethuda-yeri idi.²⁷⁹

Kethuda-yeri, "Kethuda-yerlik mektubu" ile atanırdı. Bu atama işleminde Altı-bölük ağalarının tamamının imzası olabildiği gibi, yalnız bir kısmının imzaları da yeterli sayılıyordu.²⁸⁰ Ancak, namzedin göreve layık ve müstahak olduğuna dair bölük ağalarının hepsinden ayrı ayrı mektuplar alınması da bir gelenektir.²⁸¹ 1135/1722-1723 tarihinde Karasi'de bulunan Altı-bölük süvarileri üzerine Kethuda-yeri ve zabıt tayin edilen Mustafa b. İbrahim'in tayin mektubunda,²⁸² altı sipahi ağasının imzalarının bulunması ve bu geleneğe hala uyulduğunun bir işaretidir.

Kethuda-yeri, XVI. asır sonlarında tımara çıkarıldığı zaman onbin akçalık tımarı tasarruf ederdi. Fakat daha sonra bu dirlik usulü kaldırılarak kendilerine ulufe ödenmeye başlanmıştır.²⁸³ XVIII. asra ait bir sicil kaydında Kethuda-yerinin yevmiyesi kırkbir akça olarak görünmektedir.²⁸⁴

²⁷⁶ AMK, BŞS, nr. 712, A-25/b.

²⁷⁷ Yaşar Yücel, *Taşra Ümerası*, s. 499.

²⁷⁸ Mustafa Akdağ, *Celali İsyamları*, göst. yer.

²⁷⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *a. g. e.*, s., II, 252.

²⁸⁰ Yücel Özkaya, *a. g. e.*, s. 36.

²⁸¹ Halil İnalçık, *Osmanlı Bürokrasisinde Ahkâm ve Muâmelât*, s. 1.

²⁸² AMK, BŞS, nr. 719, 3/b.

²⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 212-3.

²⁸⁴ AMK, BŞS, nr. 719, 3/b.

Kethuda-yerinin başta gelen vazifesi Altı-bölük halkının sevk ve idaresi idi. Süvariler arasında husule gelen anlaşmazlıkları şeriata uygun olarak çözümlmek, kendisine karşı gelenlerin isim ve bölüklerini İstanbul'a bildirmek, sipahi kisvesi altında reayaya zulmeden leventlere mani olmak diğer görevleri arasındaydı.²⁸⁵ Receb 1115/10 Kasım-9 Aralık 1703 tarihli kethuda-yeri tayini mektubunda,²⁸⁶ çeşitli eşkiyalık olaylarına karışan leventlere mani olunması için şiddetli emirler vardır. XVIII. asırda devletin en büyük problemlerinden birisi gerek yeniçeri olsun gerekse süvari olsun askerin sefere katılmaması veya ordudan kaçması idi. Bu tür suçu işleyen süvarilerin yakalanıp, cezalandırılması işi Kethuda-yerinin görevi idi.²⁸⁷ Eğer süvariler ağır suç işlerse, Kethuda-yeri şerî mahkemeye müracaat eder, cürüm tesbit edildikten sonra durum merkeze bildirilirdi. Süvarinin hüviyeti bölüğünden tahkik edilip, tesbit edildikten sonra mesele bir telhis ile padişaha arzedilir, onun iradesi alınır ve buna göre ceza tertibine gidilirdi.²⁸⁸ Buldukları şehirde asayişin temininden sorumlu olan Kethuda-yerleri, aynı zamanda vergilerin tahsili işlerinde herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için gerekli tedbirleri almak zorundaydılar. Nitekim Karasi'de bulunan kadılar, serdarlar ayan ve işlerine gönderilen fermanlarda²⁸⁹ Kethuda-yerlerine de hitap edilerek vergilerin usuülünce toplanması, halkın rencide edilmemesi ve toplanan paranın merkez uluşturılması emredilmektedir.

6- Şehir Kethudası

Şehir kethudası, devlet ile halk arasındaki ilişkileri düzenleyen ve devlete karşı halkın temsilcisi olan bir görevli idi. Bunun yanında, devlet işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesinde devlete olan yardımlarından dolayı askerî sınıf içinde yer almıştır.

Şehir kethudaları genellikle halkın ileri gelenleri demek olan ayan arasından seçilirdi. Çünkü XVI. asırdan itibaren Osmanlı şehirlerinde devlet ile reaya arasında ilişkiyi düzenleyenler "eşraf ve ayan" diye tanımlanıyordu. Bu gruba mensup olanlar zengin tüccarlar, esnafın yaşlı ve tecrübeli olanları, ulema, imam ve hatibler

²⁸⁵ Yücel Özkaya, *a. g. e.*, göst. yer.

²⁸⁶ AMK, BŞS, nr. 712, A-59/b.

²⁸⁷ Yücel Özkaya, *a. g. e.*, göst. yer.

²⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kaptıku Ocakları*, II, 180.

²⁸⁹ AMK, BŞS, nr. 715, A-71/2.

idi.²⁹⁰ Devletin merkezden gönderdiği ferman ve hükümlerde, vali ve sancakbeğlerinin yanında ayan ve işerlerine de hitap ediliyordu.²⁹¹ Nevar ki, Kanunî Sultan Süleyman devrinden II. Mahmud zamanına kadar devam eden ve devlete hizmet eden ayanlar son zamanlarda kazandıkları güç ve imkanlarla devleti sıkıntıya sokmuşlar ve zaman zaman birtakım tedbirlerin alınmasına sebep olmuşlardır.²⁹² XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ayanlığı kaldıran hükümet bunun yerine "Şehir kethudası" denen görevliyi tayin ettiyse de, ayanların nüfuzunu yok edemediğinden dört-beş yıl sonra tekrar ayanların seçilmesine izin verdi.²⁹³ Şehir kethudalığı, Osmanlı Devleti'nden önce Selçuklular'da da görülen bir memuriyet olup, o zamanki adı "İğdiş" idi. Her mahallenin başında bir iğdiş bulunur ve bunların da üzerinde bulunan görevliye "İğdişbaşı" denirdi. Şehir halkının dilek ve şikayetlerini devlete ulaştıran bu görevliye Osmanlılar "Şehir kethudası" adı vermişlerdir.²⁹⁴

Şehir kethudaları, şehrin ileri gelenleri ve halkın uygun gördüğü kişiyi hükumete teklif etmeleriyle seçilirlerdi.²⁹⁵ Buna bir örnek olmak üzere, 22 Rebiül-evvel 1126/7 Nisan 1714 tarihli sicilde,²⁹⁶ Balıkesir halkının büyük bir çoğunlukla mahkemeye müracaat ettikleri ve Abdullah Çelebi'yi şehir kethudası nasb ettikleri kaydedilmektedir. Şehir kethudası, sancakbeği tarafından merkeze arzedilmekte ve halkın bu arzusu genellikle kabul edilerek Berat-ı hümayun gönderilmekte idi. Kanunsuz işlere baş vuran veya zulm yapan şehir kethudası, halkın sancakbeğine olan şikayeti üzerine değiştirilebiliyordu.²⁹⁷

Şehir kethudalarının başta gelen görevleri halkın sıkıntıya düşmeden yükümlülüklerini yerine getirmesi ve huzur içinde yaşaması idi. Bunun için de idarî ve malî konularda gerekli tedbirleri alır, gerek hizmetlerin gerekse malî sorumlulukların halk arasında adilane bir şekilde dağıtılmasını sağlardı.

XVIII. yüzyılda devlet ile taşra arasında meydana gelen yazışmaların büyük bir bölümü vergilerin edasıyla ilgilidir. İşte bu nedenle şehir kethudasına pek çok iş

²⁹⁰ Özer Ergenç, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki "Eşraf ve A'yan Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1982, III, 106

²⁹¹ AMK, BŞS, nr. 715, A-4/a.

²⁹² Mehmet Zeki Pakalın, *a. g. s.*, III, 317.

²⁹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ayan" mad., *İA*, II, 41b.

²⁹⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*, II, 41.

²⁹⁵ Mehmet Ali Ünal, *Harput Sancağı*, s. 49.

²⁹⁶ AMK, BŞS, nr. 715, B-92/a.

²⁹⁷ Mehmet Ali Ünal, *a. g. e.*, göst. yer.

düşmekte idi. Her türlü verginin hanelere göre tevzî ve taksimi işinde başlıca görevli şehir kethudası idi. Mesela Rebiülevvel 1114/26 Temmuz-24 Ağustos 1702 tarihli sicil kaydında,²⁹⁸ o sene toplanacak nüzül malı ile şehrin diğer masraflarının hanelere göre dağılımını gösteren defterin şehir kethudasına teslim edildiği bildirilmektedir. Ayrıca tomruk bedellerinin tahsili, güherçile bedeli, menzil vergisi, mal-ı maktu gibi halka yansıyan her türlü vergi onun tarafından toplanıyordu.²⁹⁹ Eyalet valisi, sancakbeği, mütesellim gibi devlet adamlarına ait vergilerle, şehire gelen ya da geçen her türlü görevlinin masraflarına mahsuben tahsil edilen paralar, şehir kethudasına teslim edilen Hane Tevzi Defterlerine göre işlem görüyordu.³⁰⁰ Meselâ, 1113/1701-2 tarihli sicilde,³⁰¹ Karasi valisi Balıkesir'e geldiğinde halkın kendisine ödemekle mükellef bulunduğu hediye ve zahire bahası'nın mahalle ve köylere göre dağılımını gösteren defterin şehir kethudasına teslim edildiği kaydedilmektedir. Mütesellim Ağa'nın ikamet ettiği sarayın bakım ve onarımı da şehir kethudasının vazifesi idi. Bu tür işlerde sarfettiği para yine halktan tahsil ediliyor³⁰² ve her türlü hizmetinin karşılığında kendisine ücret ödeniyordu. Bu ücretin miktarı yaptığı işe göre değişebiliyordu. Nitekim 1114/1702-3 yılında, Balıkesir halkından tahsil ettiği güherçile bedeli için masraf olarak altmışşekiz guruş aldığı anlaşılmaktadır.³⁰³ 1127/1715 yılında avarız ve nüzül vergilerinin tevzi ve taksiminde iki guruşluk bir ücret alırken,³⁰⁴ 1138/1725-6 tarihinde yine aynı görev için üç guruş ücret almıştır.³⁰⁵

Özer Ergenç, şehir kethudalarının tüccar taifesinden olup, genellikle "Çelebi" ünvanını taşıdıklarını ifade etmektedir.³⁰⁶ İncelediğimiz sicillerde yer alan ünvanlar bu ifadeyi doğrular mahiyettedir. Nitekim, 1113/1701-2³⁰⁷ ve 1115/1703-4³⁰⁸ tarihlerinde şehir kethudası bulunan kişilerin ünvanları "Çelebi"dir.

Şehir kethudalarının görev süreleri belli kayda bağlanmamış görünmektedir. Ancak göreve getirilmelerinde halkın seçimi ve memnuniyeti esas olduğuna göre,

²⁹⁸ AMK, BŞS, nr. 712, A-52/b.

²⁹⁹ AMK, BŞS, nr. 712, A-19/b, A-63/a, A-34/a; nr. 722, 15/a.

³⁰⁰ AMK, BŞS, nr. 712, A-17/b.

³⁰¹ AMK, BŞS, nr. 712, göst. yer.

³⁰² AMK, BŞS, nr. 719, 15/b.

³⁰³ AMK, BŞS, nr. 712, A-40/a.

³⁰⁴ AMK, BŞS, nr. 715, B-87/b.

³⁰⁵ AMK, BŞS, nr. 720, 15/a.

³⁰⁶ Özer Ergenç, a. g. mak., III, göst. yer.

³⁰⁷ AMK, BŞS, nr. 712, A-19/6.

³⁰⁸ AMK, BŞS, nr. 712, A-52/b.

herhangi bir yolsuzluk veya ölüm hali dışında görevde kaldıklarını söyleyebiliriz. İncelediğimiz sicillerde şehir kethudalarının isimleri genellikle zikredilmediğinden ancak ikisinin ismini tesbit edebildik. Bunlardan birincisi 1113/1701-2 yılı boyunca görevde kalan Abdullah Çelebi,³⁰⁹ diğeri ise 1114/1702-3 ve 1115/1703-4 tarihleri arasında işbaşında olduğu anlaşılan Yusuf Çelebi'dir.³¹⁰

II- Ulema (Ehl-i şer)

İlmiye ricalinden olup, devletten maaş almaları dolayısıyla askerî sınıfın içinde kabul edilen ilmiye mensupları, örfün yanı sıra şeriati da temsil etmekte idiler. Bunlar, ehl-i şer grubu olup, müfti, kadı, müderris, naip, mülazım, imam ve hatiblerden meydana geliyorlardı ve ümera sınıfından daha itibarlı durumda idiler.³¹¹ Askerî sınıfa dahil olan diğer ilmiye mensupları arasında, seyyidler ve tarikat şeyhleri³¹² ile yüksek medreselerin mezunları (danişmend ve mülazımlar) ve bunların yanında çalışanlar, akrabaları ayrıca medrese talebeleri bulunuyordu.³¹³

Osmanlılar'da ulema, öğretim (tedris), fetva (ifta) ve yargı (kaza) gibi üç alanda görevler üstlenmiş durumdaydı. Öğretim işlerini müderrisler, sosyal hayatın problemlerini şeriata uygun şekilde çözümlenmeyi müftiler yerine getirirlerken, kişiler arasında meydana gelen anlaşmazlıkları şeriata ve örfe göre halletmek kadıların vazifesi idi.³¹⁴

Ulema, icra mevkiinde bulunan diğer askerîlerden pek çok bakımdan ayrılır ve bir üst sınıfı teşkil ederlerdi. Bu sınıfın mensupları ancak pek sınırlı hallerde padişah tarafından cezalandırılabilirken, kul taifesinden sayılan ümera mensuplarının padişahın iradesi karşısında hem mallarının hem de canlarının hiç bir teminatı yoktu.³¹⁵ Diğer taraftan ümera mensupları ulema arasında meydana gelen anlaşmazlıklara herhangi bir şekilde müdahale edemezler, bu gibi davalar

³⁰⁹ AMK, BŞS, nr. 712, A-10/b.

³¹⁰ AMK, BŞS, nr. 712, A-34/a.

³¹¹ Yaşar Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyon*, s. 663.

³¹² Özcan Mert, "A'yân" mad., *DİA*, IV, s. 195.

³¹³ Halil İnalçık, *Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu*, s. 595.

³¹⁴ Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1971, s. 177.

³¹⁵ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 69-71.

ulemanın amiri durumunda bulunan ve "Reis" adı verilen görevli tarafından çözüme ulaştırılırdı.³¹⁶

Osmanlı idarî yapısında önemli bir sınıf teşkil eden ulemanın ehliyetli ve ilim seviyesi yüksek kişilerden seçilmiş olduğuna şüphe yoktur. Devletin bu konuda ne kadar titiz davrandığını konu ile ilgili fermanlarda görmek mümkündür. Nitekim kadılara gönderilen fermanlarda ulemanın ehil kişilerden seçilmeleri, eğer bu özelliği taşıyorlarsa yeniden eğitim görmeleri yolunda emirler bulunmaktadır.³¹⁷

1- Kadı

Kuruluş devrinden itibaren Osmanlı padişahları bir bölgeye başlıca iki yönetici yollamışlardır. Bunlardan birincisi, yürütme kuvvetini temsil eden "Beğ (Beğlerbeği-sancakbeği)", ikincisi de yargı kuvvetini temsil eden Kadı"dır. Beğ, kadının hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramadığı gibi, kadı da beğin kuvvetine dayanmadan hükmünü uygulayamamaktadır. Ancak kadı, hükümlerinde bağımsız olup doğrudan doğruya padişahdan emir alır ve ona arzda bulunabilirdi. Osmanlı ülkesi, kuvvetler ayrımı esas alınarak bir tarafta beğlerbeğilik (eyalet) ve sancak (liva) diye askerî-idarî birimlere ayrılmış, diğer taraftan bu topraklar üzerinde kaza adı verilen şerî-idarî birimler yer almışdır. İççe yer alan bu birimlerde görevli olan devlet memurları beğler ve kadılardır.³¹⁸

Şerî ve hukukî hükümleri tatbik edici bir görevli olan kadı, aynı zamanda hükümetin emirlerini de yerine getiren bir makamdı. Bu nedenle kendilerine "Hâkimü's-şer'î" ve daha sonraları "Hâkim" denilmiştir.³¹⁹

Kaza dairesinin başına tayin edilen kadının, yüksek dereceli bir medreseyi bitirmiş olması gerekiyordu. Yüksek medreselerden mezun olan danışmendlerden idare hayatına girmek isteyenler bir seçime tâbi tutuluyor ve imparatorluk içinde adları fermanla tesbit olunan büyük vilayet (İstanbul, Edirne, Bursa, Konya, Sivas, Bağdad v. d.) merkezlerindeki kadıların yanına danışmend (stajyer) olarak gönderiliyorlardı. "Molla" adı verilen bu danışmendler kadıların yanında 3-5 yıl danışmendlik stajı gördükten sonra İstanbul'a gelerek bir sene "mülazemet"

³¹⁶ AMK, BŞS, nr. 712, A-25/a.

³¹⁷ AMK, BŞS, nr. 712, A-27/a.

³¹⁸ Yaşar Yücel, *Desantralizasyon*, s. 665.

³¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 83.

süresini dolduruyorlar ve bundan sonra bir yerin kadılığına bağımsız olarak atanıyorlardı.³²⁰

Kaza kadılarının görev süreleri önceleri iki ile üç sene arasında değişiyordu. Bu müddeti dolduran kadı mazul olarak İstanbul'a gelir, kazasker dairesinde mülazemet ederek sırasını beklerdi. İki sene süren bu bekleme süresi (zaman-ı infisali) sonunda yeniden tayin olunurdu. XVII. asır sonlarıyla XVIII. asır başlarında iki seneden dört ay noksan (yirmi ay) olan görev süresi XVIII. asrın ikinci yarısından sonra ülke topraklarının daralması ve kadı sayısının artması nedeniyle on sekiz aya indirilmiştir.³²¹ Uygulamada durum ve şartlara göre kadıların görev sürelerinin uzadığı ya da kısaldığı da olmuştur. XVIII. asır Balıkesir şeriyeye sicillerinde bu konuda pek çok örnek mevcuttur. Mesela 1113 Safer'inde/8 Temmuz-5 Ağustos 1701 sabık Rumeli Kadıaskeri Hasan Efendi, kendisine arpalık olarak tevcih edilen Balıkesir niyabetine Derviş Halil'i göndermiş,³²² bu tarihten beş ay sonra 1113 Receb'inde/2-31 Aralık 1701 Halil Efendi'yi görevden çekerek yerine Müderris İbrahim Efendi'yi naip olarak atamıştır.³²³ 1113 yılının 23 Şevval'ine/23 Mart 1702 kadar dört ay görev yapan İbrahim Ağa'nın mutasarrıf tarafından yenisi gönderilinceye kadar naiblik makamına Ömer Efendi'yi tayin ettiğini,³²⁴ aynı yılın Zilhicce ayında /29 Nisan-27 Mayıs 1702) yani iki ay sonra da yeni naip Mehmed Efendi'nin göreve başladığını görüyoruz.³²⁵

XVIII. yüzyılın ilk yarısında herhangi bir kazaya arpalık olarak mutasarrıf olan ilmiye mensupları, genellikle tayin oldukları bölgeye gitmeyerek yerlerine bir naip görevlendiriyorlardı. Mesela, sabık Rumeli Kadıaskeri Hasan Efendi 1114 Şevvali/18 Şubat 1703 başından itibaren arpalığı olan Balıkesir'e gitmeyerek yerine naip olarak Muhyiddin Efendi'yi görevlendirmiştir.³²⁶ Bazan, arpalık sahibi olan mutasarrıf halen görevde olan naibi tekrar atayabiliyor, böyle durumlarda ibka ve tefviz mektubu gönderiyordu. 1135/1722-23 yılında İstanbul Kadısı Şaban Efendi, arpalığı olan Balıkesir'e naip olarak İsmail Efendi'yi görevlendirmiş,³²⁷

³²⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, II, 97-98.

³²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 94.

³²² AMK, BŞS, nr. 712, B-2/b.

³²³ AMK, BŞS, nr. 712, B-10/b.

³²⁴ AMK, BŞS, nr. 712, B-16/a.

³²⁵ AMK, BŞS, nr. 712, A-26/a.

³²⁶ AMK, BŞS, nr. 712, B-26/a.

³²⁷ AMK, BŞS, nr. 719, 1/b.

1136 yılının Muharrem/1-30 Ekim 1723 ayında ise İstanbul kadılığından mazul olduğu sırada hala üzerinde olan Balıkesir'e yine İsmail Efendi'nin görevlendirildiğini bildiren ibka mektubunu göndermiştir.³²⁸

Naibler mazul olup da İstanbul'a mülazemete gidecekleri zaman, yeni naip gelinceye kadar yerlerine bir vekil tayin ederek devlet işlerinin aksamadan yürümesini sağlıyorlardı. Vekil olarak seçilen kişiler genellikle kadının en yakın yardımcısı olan katipler oluyordu.³²⁹ Yeni tayin olunan naibin görev yerine gelmesi herhangi bir sebeple gecikirse mahkeme katibine mektup yazarak durumu bildiriyor ve kendisi gelinceye kadar görevde kalmasını istiyordu. Bu süre bazan dört aya kadar uzayabiliyordu.³³⁰

Kadılıklar, sancak ve eyalet kadılıkları ile büyük ve küçük kaza kadılıkları olmak üzere iki sınıfa ayrılıyordu. Kaza kadılıkları; Rumeli, Anadolu ve Mısır kadılıkları olmak üzere üç sınıfta toplanmıştı. Anadolu kadılığı defterlerine göre Anadolu kadıları, dereceleri bakımından on gruba ayrılmıştı. Anadolu'da görev alanlar Anadolu kadıaskerine tabi olup, Rumeli kadılıklarına tayin olunmazlardı.³³¹

Bir kadılık hasılı, her bir haneden on akça olarak tesbit edilirdi. Kadı tayinlerinde, aylığın belli bir kısmı da "resm-i berat" olarak alınır.³³²

Osmanlı kanunlarına göre kadılar mahkeme hizmetlerine karşılık Resm-i kısmet, Resm-i hüccet ve murasale akçası alırlardı.³³³ Şeriyeye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarında Resm-i kısmet akçası'nın duruma göre 2, 5 guruşdan 6, 5 guruşa ve 80 guruşa kadar değişik oranlarda tahsil edildiği anlaşılmaktadır.³³⁴ Resm-i kısmet akçası'nın 4 guruş olduğu bir tereke davasında ise Resm-i hüccet'in 2 guruş oranında tahsil edildiği kayıtlıdır.³³⁵

Kaza kadıları, derecelerine göre yirmi akçadan kırk akçaya kadar alırlarken, sonraları kırk akçadan başlayarak yüz elli akçaya kadar yükselmiştir. Yüz elli akçalık kadılıklar önemli kaza kadılıkları olup, bunların tayinleri kazaskerlerin

³²⁸ AMK, BŞS, nr. 719, 11/b.

³²⁹ AMK, BŞS, nr. 715, A-15/a.

³³⁰ AMK, BŞS, nr. 715, A-20/b.

³³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 91.

³³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a. g. e.*, göst. yer.

³³³ Lütfi Güçer, *a. g. e.*, s. 25.

³³⁴ AMK, BŞS, nr. 712, B-14/b, B-14/a, B-10/b.

³³⁵ AMK, BŞS, nr. 712, B-7/a.

inhası ve veziriazamın arzıyla yapıldı.³³⁶ Mevleviyet adı verilen üç yüz akçalık kadılıklar sancaklarla bazı eyaletlerin kadılıkları idi. Mevleviyetin en yükseği beş yüz akça yevmiyeli olup, bunlar devletin önem verdiği mühim eyaletlerin kadılıkları idi.³³⁷ XVII. asrın ortalarından itibaren payeli büyük kadılıklar (Mevleviyetler); Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ile İstanbul, Mekke, Edirne, Bursa, Mısır, Medine-i münevvere, Şam, Kudüs ve Halep'ti, Bundan sonra gelen grup içinde Selanik, Galata, Yenişehir, Filibe, Üsküdar, Havass-ı Kostantiniyye (Eyüp), İzmir, Bağdad, Diyarbekir, Manisa, Sofya, Belgrad mevleviyetleri bulunuyordu. Balıkesir kadılığı ise bundan sonra gelen sıralama içinde yer alıyordu.³³⁸ Anadolu eyaletinde Balıkesir'e müsâvi olan diğer kadılıklar Ankara, Gelibolu, Mihaliç, Kayseri, Maraş, Tire, Birgi, Menemen, Erzurum, Tokat, Sinop, Mudurnu, Boyabad kadılıkları idi.³³⁹ Şeriyeye sicillerinde Balıkesir kadılığının kaç akçalık olduğuna dair bir kayda rastlamadık. Ancak, büyük mevleviyetlerin beş yüz akçalık, ikinci sıradakilerin de üç yüz akçalık olduklarını, XVII. yüzyılın başlarında Balıkesir'e eş değerde gösterilen Ankara'nın beş yüz akçalık olduğunu göz önüne alırsak,³⁴⁰ sancak merkezi durumunda olan Balıkesir'in üç yüz ila beş yüz akça arasında bir kadılık olduğunu söyleyebiliriz.

Kazalarda hukukî, idarî ve beledî açıdan geniş yetkileri olan kadılar, askerî olmayan şerî ve hukukî meselelerde başlıca sorumlu olan kişilerdi. Fakat, devletin siyasî ve idarî işlerine müdahale etmezler ve bu gibi meseleleri mülkî amirlere bırakırlardı. Hanefî mezhebinin tartışmalı olan görüşlerinden en muteber olanını araştırarak buna uygun hüküm vermek ve alınan kararları şeriyeye sicillerine kaydetmek kadıların şerî sorumlulukları arasında bulunuyordu.³⁴¹

Şerî ve hukukî meselelerden nikah, izdivac, miras taksimi, yetim ve mal-ı gaibin korunması, vasî tayini veya azli, vasiyetlerin ve vakıfların hükümlerine uyulması meseleleri ile, cürm ü cinayet ve sair bütün davalar kadılar tarafından çözüme kavuşturulurdu.³⁴²

Şeriyeye sicillerinde evlenme akdi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamasına karşılık, kocasını kaybeden ya da boşanmış olan dul kadınların mahkemeye

³³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 94.

³³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a. g. e.*, s. 95.

³³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, göst. yer.

³³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a. g. e.*, s. 97-98.

³⁴⁰ Rıfat Özdemir, *a. g. e.*, s. 182.

³⁴¹ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *a. g. e.*, s. 229.

³⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a. g. e.*, s. 108-9.

başvurdukları ve boş olduklarını ya da yeniden izdivac yapabilmek için iddet müddetlerinin dolduğunu gösteren bir hüccet aldıkları görülmektedir.³⁴³ Anlaşmazlık veya buna benzer sebeplerle meydana gelen boşanmalarda, mehir, nafaka ve çocukların durumu hakkında tarafların vardığı anlaşmalar da kadı tarafından sicile kaydedilmekte ve boşanan taraflara birer hüccet verilmekte idi.³⁴⁴

Sicillerde çok sayıda görülen tereke kayıtları, kadıların bu konuda yaptıkları çalışmalara ışık tutmaktadır. Ölen kişinin varisleri durumu mahkemeye intikal ettirdikten sonra kadı kassamları muhallefatı tesbit etmekte, metrukat parçalara ayrılmakta ve mahkeme masrafları ile borçlar çıkarıldıktan sonra kalan miktar varisler arasında şeriata uygun olarak paylaşılırılmakta idi.³⁴⁵ Mahkeme, terekenin sayımı ve dağıtımını işinden "Kassamiye ücreti" alıyordu ki, Resm-i kısmet'in seksen guruş olduğu bir tereke davasında Ücret-i kassamiyye'nin onbeş guruş olduğunu tesbit edebiliyoruz.³⁴⁶

Kadıların görevlerinden birisi de yetim çocukların korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması idi. Böyle durumlarda, genellikle çocukların annesi, o da yoksa yakın bir akrabası mahkeme tarafından vasî tayin ediliyordu.³⁴⁷ Vasî tayin edilen kişinin mahkemeye başvurarak "nafaka ve kisve baha" isteme hakkı vardı. Böyle durumlarda mahkeme durumu tahkik ettikten sonra çocuklar için uygun bir nafakayı tahsis ediyordu.³⁴⁸ 1138/1725-1726 yılına ait bir sicilde³⁴⁹ iki yetim çocuk için günlük 6 akça nafaka ve kisve baha takdir edilmiştir. Vesayet altında bulunan çocuklar reşid kabul edildikleri ondört yaşına kadar vasîleri tarafından korunuyor ve kendilerine intikal eden veraset malları da onlar tarafından idare olunuyordu. Reşid yaşa ulaşan çocuklar, mahkemeye başvurarak kendisine vasî olan kişiyi vasîlikten çıkarabiliyordu.³⁵⁰

Kadılar, reayanın her türlü hakkını korumak ve gözetmekle mükelleftiler. Nitekim, herhangi bir sebeple kaybolan ve kendisinden haber alınamayan kişilerin akibeti belli oluncaya kadar mallarını korumak kadılara düşen bir vazife idi. Bunun

343 AMK, BŞS, nr. 712, B-1/a; nr. 716, A-18/a.

344 AMK, BŞS, nr. 712, B-23/a.

345 AMK, BŞS, nr. 719, 36/a.

346 AMK, BŞS, nr. 712, B-11/a.

347 AMK, BŞS, nr. 712, B-5/a.

348 AMK, BŞS, nr. 715, A-78/a.

349 Bkz. AMK, BŞS, nr. 720, 25/a.

350 AMK, BŞS, nr. 712, B-29/a.

için kayımlar tayin eden mahkeme, kayıp kişinin mallarının sayımını yaptırıyor ve hazırlanan listeyi zevcesine veya bir yakınına teslim ediyordu.³⁵¹

Osmanlı toplumunda varlıklı kişiler, genellikle bir vakıf eser meydana getirerek halkın hizmetine sunmayı kendilerine bir vazife saymışlardı. Ancak böyle bir eser yapmaya gücü yetmeyenler gayr-ı menkullerini ya da nakid paralarını mevcut vakıflara bağışlanmak üzere vasiyette bulunurlardı. İşte böyle vasiyetleri yerine getirmek ve varislerin itirazlarına cevap vermek kadıya düşen bir görevdi.³⁵² Nitekim 18 Rebiülahir 1113/22 Eylül 1701 tarihli bir sicil kaydında³⁵³ Hac ziyareti esnasında vefat eden Hacı Ali Beşe'nin mirasının üçte birini yeni odalar yapılmak şartıyla Balıkesir'de bulunan Fatıma Hatun Medresesi'ne vasiyyet ettiği, ancak kızkardeşinin bu vasiyete itiraz ettiği, şahidlerin ifadesine göre vasiyetin sahih olduğunun anlaşılması üzerine de vasiyetin yerine getirildiği anlaşılmaktadır.

Vakıf hukukunda, vâkıfın yaptığı şartlara uyulması son derece önemli bir hususdur. Ne var ki zaman zaman bu konuda anlaşmazlıklar çıktığı da vakidir. Vakıfların devamı ve sıhhati için kadının müdahalesi gerekmektedir. Bu konuda Balıkesir'de mevcut Zağnos Paşa İmaretinde müteveli ile suhtevat taifesi arasında meydana gelen anlaşmazlık ve sürtüşme güzel bir örnek teşkil etmektedir. Vakıfnamede imareten faydalanacaklar arasında suhtevat adı geçmediği halde bazı eşkıyanın tahrikine kapılan talebeler zor kullanarak imarete girmeye kalkışmışlar ve şehirde olaylar meydana gelmiştir. Mütevellinin merkeze gönderdiği arzihal üzerine Balıkesir naibine ve mutasarrıfına gönderilen fermanda mevkûfat defterlerine bakıldığı ve mütevellinin haklı olduğu belirtildikten sonra suhtevata mani olunması şiddetle emredilmiştir.³⁵⁴

Vakıflara yapılan usulsüz müdahaleler de kadı tarafından önleniyordu. Vakıf mütevellilerinin veya diğer görevlilerin bu konuda İstanbul'a gönderdikleri şikayet mektupları üzerine durumun düzeltilmesi için yollanan fermanlar, doğrudan doğruya kadıya hitaben yazılıyordu.³⁵⁵

Balıkesir Naibi Mustafa'nın evahir-ı Şevval 1132/25 Ağustos-3 Eylül 1720 tarihinde İstanbul'a gönderdiği bir arzda,³⁵⁶ Börekçiyan Mahallesi Mescidi'nin

351 AMK, BŞS, nr. 715, A-52/a.

352 AMK, BŞS, nr. 712, B-6/b.

353 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, B-6/b.

354 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-58/a.

355 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-63/b.

356 Bkz. BOA, İbnül Emin, Evkaf, nr. 6206.

imamı Halil Efendi'nin haksız yere görevden azl edildiğini bildirerek, tekrar vazifesinine döndürülmesi yolunda arzda bulunduğu bakılırsa, kadıların bu tür haksız tayin ve azillere müdahale ettiği ortaya çıkar.

Osmanlı toplumunda huzur ve emniyetin sağlanması da kadıların düşen bir görevi. Hırsızlık, tecavüz, yaralama gibi suçlar ve cinayet olayları mahkemeye intikal ettiğinden, suçluların cezalandırılması ve masumların korunması en önemli meselelerden birisi idi. Cinayet gibi ağır suçlarda şayet olayı gören şahidler mevcutsa katil tespit ediliyor, mahkeme huzurunda bunların yemin vermesi veya suçlarını itiraf etmeleri sağlanıyor ve suçu sabit olduğunda idam edilmek üzere mütesellim ağa'ya teslim ediliyordu.³⁵⁷ Ancak çoğu defa davalı ve davacı mahkemeye gitmeden önce aracılar vasıtasıyla belli bir ücret karşılığında anlaşmaya varıyor ve durumu kadıya bildiriyorlardı. Bu gibi anlaşmalarda kadı olayı sicile kaydediyor ve taraflara birer hüccet veriyordu.³⁵⁸ Bazan, herhangi bir mahalle sakini katledilir ve suçlu bulunamazsa mahalle halkı zan altına giriyordu ki böyle durumlarda iki yol takip ediliyordu. Birincisinde maktülün bir yakını mahkemeye giderek mahalle halkının suçsuz olduğunu bildiriyor ve kadı tarafından bir hüccet hazırlanıyordu.³⁵⁹ İkincisinde mahalleli, maktulün yakınlarına diyet-i kassam ödüyor ve kadıdan aldıkları hüccet ile dava düşüyordu.³⁶⁰ İntihar gibi vakalarda olay yerinde tahkikât yapıldıktan sonra, maktulün yakınlarına olayda suçları olmadığına dair hüccet tanzim ediliyordu.³⁶¹

Osmanlı toplumunda dinî ve ahlakî meseleler son derece önemli olup, bunların takibi de mahkemelere verilmiş bir vazifeydi. Hz. Muhammed'e kötü sözler sarfeden bir kişi, şahidlerin müracaatı ve müftiden alınan fetva gereği idam cezasına çarptırılırken,³⁶² bir zimmînin İslâm dini ile şereflenmesi gün ve saat olarak sicile kaydediliyordu.³⁶³ Halkın huzurunu kaçıran davranışlardan birisi de içki içip sarhoş olmaktı. Böyle şahıslar toplum baskısı sonucunda kadının huzuruna getiriliyor ve şahidlerin önünde bir daha içmemek üzere yemin ettiriliyordu.³⁶⁴

³⁵⁷ AMK, BŞS, nr. 719, 9/a.

³⁵⁸ AMK, BŞS, nr. 719, 10/b.

³⁵⁹ AMK, BŞS, nr. 719, 25/a.

³⁶⁰ AMK, BŞS, nr. 716, A-45/a.

³⁶¹ AMK, BŞS, nr. 716, B-19/a.

³⁶² AMK, BŞS, nr. 715, A-86/b.

³⁶³ AMK, BŞS, nr. 712, B-2/a.

³⁶⁴ AMK, BŞS, nr. 712, A-0/a (Kapak).

İslâm dini köle ve cariyelerin sahipleri tarafından azad edilmeleri konusunda teşvik edici hükümler koymuştur. Bu nedenle sicillerde çok sayıda ıtıkname kaydına rastlanmaktadır. Arap, Macar, Rus, Gürcü, Zenci asıllı olan hıristiyan veya müslüman köle ve cariyeler, sahipleri tarafından azad edilmişlerse durum sicile kaydediliyor ve hizmet sürelerini doldurduktan sonra hür sayılıyorlardı. Kölelikten azad edilip hür insanlar arasına katılan köleler, herhangi bir haksızlığa uğrarlarsa dava açabiliyor ve ellerinde bulunan hüccete bakılarak hür oldukları tesbit ediliyordu.³⁶⁵

Kadı, örfî kanun ve hükümlerin icra ve tatbiki ile de sorumlu olduğundan devlet maliyesine ait işler, reaya ile devlet ve görevliler arasındaki her türlü sözleşme ve iltizam işlerinin yürütülmesi, vergi mükelleflerinin tayin ve tesbiti, vergi kanunlarının tatbikine nezaret etmek, yasaknamelerin uygulanmasını sağlamak vazifeleri arasındaydı. Örf ve adeti tesbit ederek padişaha arz edebilir ve bunların kanun haline getirilmesini de sağlayabilirdi.³⁶⁶

Kadı ve naiblerin önemli görevlerinden birisi de, devletin ihracını yasakladığı bazı maddelerin (zahire ve hayvan gibi) yurt dışına çıkarılmasını önlemektir. Mesela, Mihaliç, Bandırma ve Yalakabad iskelelerinden kayıklara yüklenen zahirenin yurt dışına değil, doğrudan doğruya Âstane'ye nakledilmesini emreden hüküm, Bandırma ve Balıkesir naiblerine hitaben yazılmıştı.³⁶⁷ Diğer taraftan duhan resmi ödemek istemeyen Karasi kazaları ve kuraları halkına, duhan dönümüne ait vergi kanunlarını hatırlatmak maksadıyla kadıya bir ferman gönderilmiş, maden mukataasını zarara uğratanlar hakkında takibat yapılacağı bildirilmiştir.³⁶⁸

XVIII. asır sicil kayıtlarında sıkça görülen iltizam işleri kadı tarafından sicile kaydedildikten sonra halka duyuruluyor ve vergilerin kim tarafından ve hangi şartlarda toplanacağı bildiriliyordu. Mesela, Kütahya Valisi Abdullah Paşa 15 Cumadelağır 1136/12 Mart 1724 tarihinde Karasi kadıları ve diğer görevlilere bir buyuruldu³⁶⁹ göndererek, tasarrufunda bulunan Karasi eyaleti hasları ve diğer aidatlarını Bergama Voyvodası Veli Ağa'ya iltizama verdiğini açıklamaktadır. Böylece Karasi mütesellimi olan Veli Ağa da 18 Rebiülağır 1137/4 Ocak 1725

³⁶⁵ AMK, BŞS, nr. 713, A-97/a; nr. 720, 30/b; nr. 717, A-25/a.

³⁶⁶ Halil İnalçık, "Mahkeme" mad., İA, VII, 150a.

³⁶⁷ Bkz. BOA, Mühimme Defteri, nr. 138, s. 346.

³⁶⁸ Bkz., BŞS, nr. 713, A-3/b.

³⁶⁹ Bkz., BŞS, nr. 719, 20/a.

tarihinde Balıkesir naibi ve görevlilere bir mektup³⁷⁰ göndererek, imdad-ı hazariye'nin ikinci taksitini toplamak üzere bir mübaşir yolladığını bildirdikten sonra paranın mahkeme ve mübaşir aracılığıyla tahsil edilmesini istemiştir.

Kadılar, buldukları şehrin belediye işlerinden de sorumlu idiler. Esnafın resmî mercii kadılardı. Esnafın arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların halledilmesi, kethuda ve yiğitbaşı'nın seçilmesi, gerektiğinde azilleri veya değiştirilmeleri, narhın tesbiti, arttırılıp eksiltilmesi, mevcut gediklerin çoğaltılıp kaldırılması, gedik alım-satımının düzenlenmesi esnaf arasında mevcut olan teamüllerin muhafazası kadının veya naibin vazifelerindendi.³⁷¹ 1112/1700-1 tarihinde Navluncu tairesi, Balıkesir ve sair kazalardan satın aldıkları buğday ve sair zahireyi Mihaliç iskelesine nakledebilmek için Deveciler esnafına başvurduklarında kendilerinden çok fazla ücret talep edilmiş ve daha ucuza taşıyacak olan devecilere de mani olunmuştu. Navluncuların durumu İstanbul'a bildirmeleri üzerine Balıkesir naibine gönderilen hükümde, anlaşmazlığın kadı tarafından şerî mahkemede çözümlenmesi emredilmiştir.³⁷² Rebiülahir 1136/29 Aralık 1723 - 26 Ocak 1724 tarihinde Balıkesir naibine gönderilen bir fermenda³⁷³ ise, senedi ve beratı olmayan kimselerin Pabuçcu esnafının kethudasına yaptıkları müdahaleye mani olması istenmektedir. Yine borcunu ödemedi Balıkesir'i terk ederek Bursa taraflarına kaçan Kassablar Kethudasının derhal yakalanarak Âstane'ye gönderilmesi yolundaki hüküm³⁷⁴ naibe hitaben yazılmıştır. Bütün bu örnekler kadı ve naiblerin esnafla ilgili bütün problemleri halletmek durumunda olduğunu göstermektedir.

Osmanlı devleti dışarıdan mal getirip pazarlarda satan tüccarları kontrol edebilmek için belli yerlerde vergi tahsil eden gümrük daireleri kurmuştu. Ege ve Marmara bölgesinde ticaret yapanlar, ya İzmir ya da Mudanya gümrüğüne vergi ödemek zorunda idiler. Böyle olmakla beraber tüccarların çoğu bu vergiden kurtulmanın yollarını arıyor ve gümrüklere uğramadan mal sevkinde bulunuyorlardı. İşte bu gibi vergi kaçaklarının kadılar tarafından takip edilmesi mukataalar açısından çok önemli bir meseleydi. Mesela, Balıkesir naibine gönderilen 14 Şaban 1135/20 Mayıs 1723 tarihli bir fermenda³⁷⁵ Halep-Tokat-

³⁷⁰ Bkz., BŞS, nr. 719, 33/a.

³⁷¹ M. Zeki Pakalın, *a.g.s.*, İstanbul 1983, II, 121.

³⁷² Bkz. BOA, Atık Şikâyet Defteri, nr. 32, 831/200.

³⁷³ Bkz., BŞS, nr. 719, 16/b.

³⁷⁴ Bkz., BOA, Atık Şikâyet Defteri, nr. 34, 1446/380.

³⁷⁵ Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 3/a.

Karaman taraflarından İzmir'e gelen ve vergisini ödemedi Balıkesir pazarlarına mal sevkedilen tüccarların tesbit edilmesi ve İzmir'den gelen emirler vasıtasıyla vergiye tabi tutulmaları, aksi takdirde ticaret yapmalarına izin verilmemesi emredilmiştir.

Osmanlı Devleti, narhın tesbiti gibi ekonomik bir vazifeyi kadıya vermiştir. Ancak sicil kayıtlarından anlaşıldığına göre fiatların tesbiti esnasında kadı yalnız başına karar almamakta, ayan-ı vilayet denilen nüfuzlu ve hatırı sayılır kimselerle halkın da bu işe karıştırıldığı görülmektedir. Mesela 20 Şevval 1119/14 Ocak 1708 yılına ait bir sicil kaydında³⁷⁶ suka verilen narh defterinin cümle ayan-ı vilayet marifetiyle tesbit edildiği; 1136 Zilhiccesi'nde/21 Ağustos-19 Eylül 1724 ise çarşı ehline teslim edilen narh defterinin halk tarafından düzenlendiği anlaşılmaktadır.³⁷⁷ Narh listelerinin başında yer alan "el-es'âru fî zemânin el-fakîr es-Seyyid İbrahim..." tabirinden, narhın hangi tarihte ve hangi naip zamanına ait olduğunu anlamak mümkündür.³⁷⁸

Kadınların kazaya ait vazifelerinin dışında yollara ve inşaatla ilgili hususlar ile mahallî işler ve ordu ikaresinin temini, avarız hanelerinin tesbiti ve bedellerinin toplanması, kürekçi bedeli, nüzü'l ve sürsat zahiresinin tarhı gibi vazifeleri de ifa ettikleri görülmekte idi. Kadınlar, fermanların emrettiği devlet işlerinde vali, muhafız ve mütesellimlerle birlikte çalışıyorlardı.³⁷⁹ 16 Cumadelula 1113/19 Ekim 1701 tarihinde Edirne'den Karasi kadınlarına gönderilen fermanla,³⁸⁰ Karasi sancağında bin dokuzyüz yedi ve bir rub' ve bir hums nüzü'l haneleri olduğu, yine Zilhicce 1137/11 Ağustos-8 Eylül 1725 tarihli fermanla³⁸¹ seksenbeşbin üçyüz doksaniki akça avarız bedeli bulunduğu bildirildikten sonra tahsil edilecek paranın mübaşire teslim edilmesi emredilmektedir. Bedel-i kürekçiyan ve bedel-i mütekaidîn vergilerinden başka sürsat bedelinin toplanmasında esas olan Haneler Defteri mahkeme tarafından hazırlanıyor ve sicile kaydedildikten sonra mübaşire teslim ediliyordu.³⁸²

Devlete ait en önemli işlerden birisi de askerî sistemin düzenli bir şekilde işlemesi ve vergi tahsilinde yolsuzluklara meydan verilmemesi idi. XVIII. yüzyılda

³⁷⁶ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-79/b.

³⁷⁷ AMK, BŞS, nr. 719, 1/a.

³⁷⁸ AMK, BŞS, nr. 712, A-1/b.

³⁷⁹ Ebû'l-ulâ Mardin, "Kadı" mad., İA, IV, 44b.

³⁸⁰ Bkz., AMK, BŞS, nr. 712, A-28/a.

³⁸¹ AMK, BŞS, nr. 719, 34/b.

³⁸² AMK, BŞS, nr. 715, A-27/a; A-81/b; A-15/b.

yeniçeri zümresi içine yabancıların karışması çok sık görülen olaylardan birisi idi. Bu nedenle merkezden gelen fermanlarda,³⁸³ vüzera, beğlerbeği, sancakbeği gibi görevlilerin yanında kadı ve naibler de sorumlu tutulmuştur. Yine mütekaidîn tâifesinin müezzin, kayyum, ferraş gibi görevleri ele geçirip, avarız vergisinden kaçınmak istemeleri devlet tarafından önlenmeye çalışılmış ve Karasi mutasarrıfı ile kadılarına gönderilen fermana,³⁸⁴ avarız vergisine giren mal ve emlâki olan mütekaidînin mutlaka vergilendirilmesi emredilmiştir.

Kadılar, sorumlu oldukları vazifeler dolayısıyla devletin hemen hemen en önemli görevlilerinden birisi idiler. Nitekim maden, yol ve sair işlere tayin olunan kimselerin sevk edilmeleri, devşirme işlemleri gibi idarî meselelerle dahi meşgul olmuşlar fakat bu işleri yaparken merkezden gelen emirlere göre hareket etmişlerdir.³⁸⁵

Kadıların bütün bu sorumlulukları yanında asıl görevleri hüküm verme (inşa) olduğundan infaz işlerine karışamazlardı. Bu nedenle ganimetleri taksim etmek, Beytülmal'e ait malları yerlerine dağıtmak, şerî cezaları tatbik etmek, orduyu düzenlemek, vergileri toplamak ve madenleri kiralamak gibi işler görevleri arasında değildi.³⁸⁶

2- Kadı yardımcıları

Yetki ve sorumlulukları bu kadar çeşitlilik arzeden kadıların gerek şerî davalarda gerekse kazaya taalluk eden devlet işlerinde kendilerine yardım eden memurlar vardı. Bu memurların az veya çok olması kadıların veya mevalilerin derecelerine ve şerî hasılatlarına göre değişiklik gösteriyordu. Davaları bizzat kendileri dinleyecek ise yanında hakim muavini sıfatı ile kethudası ve davayı tescil etmek üzere bir katip bulunurdu.³⁸⁷ Katipler, davaların durumuna göre belli bir ücret alırlardı. Sicillerde yer alan tereke kaydında katiplerin 1 guruş ücret aldığı ve muhallefatın zenginlik derecesine göre bazan 10 guruşa kadar yükseldiği görülmektedir.³⁸⁸ Kadıların en önde gelen yardımcıları ise "naibler"di.

383 Bkz., AMK, BŞS, nr. 715, A-84/b.

384 Bkz., AMK, BŞS, nr. 713, A-55/b.

385 Mithat Sertoğlu, *a. g. l.*, s. 166.

386 Ebû'l-ulâ Mardin, *a. g. mad.*, İA, IV, 42b.

387 İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 109.

388 AMK, BŞS, nr. 712, B-14/b, B-10/b.

Uygulamada kaza naibleri, mevali naibleri, arpalık naibleri ile kadının mevcut olmadığı durumlarda onun yerine görev yapan naibler görülmektedir.³⁸⁹

Veresenin sayılması ve varislere taksimi ile uğraşan kadı kassamları da kadıya bağlı görevlilerdendi. Mahkemeye celbi gereken kimselerin hazır bulundurulması işi muhızrlar tarafından yerine getiriliyordu.³⁹⁰ Cürm ü cinayet gibi asayişli ilgilendiren olaylarda celp işi subaşının emri altında bulunan aseslere ait idi. Diğer suçlarda ise bu görevi muhızrlar yerine getiriyordu. Muhızrların amiri durumunda olan muhızrbaşı "berat-ı padişahî" ile Altı-bölük halkından birisine tevcih edilirdi. Muhızrbaşı, görevi bizzat ifa ettiği gibi iltizama da verebilirdi. Muhızrbaşının emri altında bulunan muhızrlar, mahkemenin getirme-götürme işlerini yerine getirirler ve karşılığında "ihzariye ücreti" alırlardı.³⁹¹ 1113/1701-2 yılı Balıkesir sicillerinde ihzariye ücreti bazan 1 guruş bazan da 4 sümn gibi cüzî bir miktar olmakla beraber varlıklı bir vatandaşın muhallefat davasında bu miktar 10 guruşa kadar yükselebiliyordu.³⁹² İhzariye ücretleri hazineye ait bir gelir kaynağı olup, iltizam veya emanet usulüyle muhızrbaşı tarafından toplanır ve üç ayda bir hazineye teslim edilirdi. İhzariyeler mukataa ya da has olarak da tevcih edilebilirdi.³⁹³

Belediyeye ait işlerde kadınların en büyük yardımcıları "muhtesibler" idi. Şehirde bulunan sanat ve ticaret hayatını düzenleyen bir görevli olan muhtesibler, ihtisab vergilerini te tahsil ederlerdi.³⁹⁴ Çarşı ve pazarlarda perakende olarak satılan maddelere konan vergilere ihtisab rüsumu, narhdan fazla fiata satış yapanlardan alınan cezalı vergiye de cerime denirdi.³⁹⁵ Şeriyeye sicillerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre bac-bazar ve ihtisab vergileri mutasarrıflar tarafından toplanıyordu. Meselâ 1113 Saferi'nde/8 Temmuz-5 Ağustos 1701 Karasi mutasarrıfının Balıkesir naibine gönderdiği buyurulduda,³⁹⁶ 1113/1701-2 senesi ihtisab, bac-bazar ve subaşılık damgası vergilerini muhızrbaşının tahsil edeceğini bildirmektedir. 1118/1706 tarihli bir temessükte³⁹⁷ Karasi mutasarrıfının, Balıkesir hasları ile bac-bazar ve ihtisap gelirlerini ayda 25 guruşa Mehmed Ağa'ya iltizama

³⁸⁹ Ahmet Akgündüz, *a. g. e.*, s. 72-76.

³⁹⁰ Halil İnalçık, "Mahkeme" mad., *İA*, VII, göst. yer.

³⁹¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi*, II, 100-1.

³⁹² AMK, BŞS, nr. 712, B-14/b, B-15/a, B-10/b.

³⁹³ Mustafa Akdağ, *a. g. e.*, II, göst. yer.

³⁹⁴ Özer Ergenç, *Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumları Üzerine*, s. 1267-68.

³⁹⁵ İsmet Miroğlu, *a.g.e.*, Ankara 1990, s. 30.

³⁹⁶ Bkz., AMK, BŞS, nr. 712, A-14/a.

³⁹⁷ Bkz., AMK, BŞS, nr. 713, A-40/a.

verdiği, 1127/1715 yılına ait başka bir temessük kaydında ise³⁹⁸ Balıkesir'in bir aylık ihtisabiyesinin 17, 5 Esedî guruşa iltizama verildiği görülmektedir.

Şeriyeye sicillerinden edindiğimiz bilgilere göre mahkemede kadının emri altında çalışan diğer görevliler hademeler ve çukadar idi. Meselâ 18 Rebiülahır 1136/15 Ocak 1724 tarihli sicil kaydında³⁹⁹ güherçile bedelinin toplanmasını sağlayan mahkeme görevlileri; katip, hüddam, çukadar, muhızır ve şehir kethudası olarak sıralanmıştır. 12 Rebiülevvel 1127/18 Mart 1715 tarihinde avarız ve nüzül vergilerinin tahsili işinde, mahkeme görevlilerinden katip 3 guruş, muhızır 3 guruş, hüddam 2 guruş, şehir kethudası 2 guruş alırken, 1136/1723-1724 yılında katip 3 guruş, muhızır 5 guruş, hüddam 5 guruş, çukadar 5 guruşluk bir ücret almışlardır.⁴⁰⁰

Kadının şerî davalarda en büyük dayanağı "Müfti" idi. İslâmî ölçüler içinde karara varmak zorunda olan kadı, zaman zaman müftiye başsurarak "fetva" almaktaydı. Bilhassa, idam cezası gerektiren ağır suçlarda müftinin verdiği fetva, kadının karara varmasını kolaylaştırıyordu. Kadının müftiye başvurduğu haller genellikle tecavüz, cana ve mala kast eylemek, Hz. Peygamber'e hakaret, eşkıyalık ve hırsızlık suçunu adet haline getirmek idi.⁴⁰¹ Müftiler, verdikleri her fetva için ücret alırlardı. XVIII. yüzyılda bu ücretin ne kadar olduğunu sicillerden çıkarmak mümkün değilse de, 1130/1717-1718 yılında merkeze yapılan bir şikâyet üzerine Balıkesir'e gönderilen bir fermana⁴⁰² müftinin bir fetva için elli-altmış guruş talep ettiği ve bunun da fahiş bir fiat olduğu ifade edilmektedir.

Osmanlı yargı sisteminin işleyişinde mahkeme görevlisi olmadıkları halde "Şuhudü'l-hal" denilen jüri üyeleri de yer almaktaydı. Şehrin tanınmış, dürüst ve güvenilir kişilerinden ve görevli memurlardan teşekkül eden bu denetleyici grup, davaların sıhhati ile yakından ilgili idi.⁴⁰³ Jüride yer alan kişiler arasında imamlar, ümeraya mensup kişiler, ulema ve seyyidlerle el-hac lakabı taşıyan kişiler bulunuyordu.⁴⁰⁴

398 Bkz., AMK, BŞS, nr. 715, B-88/a.

399 Bkz., AMK, BŞS, nr. 719, 15/b.

400 Bkz., AMK, BŞS, nr. 715, B-87/b; nr. 719, 28/a.

401 AMK, BŞS, nr. 715, A-57/a, A-86/b; nr. 713, B-108/b; nr. 719, 9/a.

402 Bkz., AMK, BŞS, nr. 716, B-83/b.

403 Mehmet Ali Ünal, *a. g. e.*, s. 53.

404 AMK, BŞS, nr. 712, B-7/a, B-9/a, B-9/b.

Mahkemelerde adaletin sağlanması ve suçluların tesbitinde şahidlerin ifadeleri büyük önem taşıyordu. Ancak yalancı şahidlerin kadıyı ve mahkemeyi yanıltması her zaman mümkün olduğundan, şahidlerin güvenilir kişiler olması gerekiyordu. XVIII. yüzyılda bu gibi yanılmalar sık sık meydana geldiğinden Anadolu kadılarına, mütesellim ve vezirlere gönderilen bir fermanla,⁴⁰⁵ suçlu kimselerin durumlarını merkeze bildirmeden önce saygıdeğer ve güvenilir kimselerin ihbar ve şahadetlerine başvurulması emredilmektedir.

⁴⁰⁵ Bkz., AMK, BŞS, nr. 715, A-49/b.

III. BÖLÜM

BALIKESİR ŞEHİRİNİN FİZİKİ VE DEMOGRAFİK YAPISI

A- MAHALLELER

Osmanlı, şehir ve kasabayı, "Cuma kılınır ve bazarı durur" yer olarak tanımlıyor. Osmanlı kanunlarına göre, bir yerleşim biriminde han, hamam, bedesten ve kervansaray bina edilmişse o yer kasabadır. Şehri belirleyen fizik öğelerin en önemlileri arasında başta ibadethaneler olmak üzere sur, pazar yeri ve yönetim binaları toplanma yerleri sayılmaktaydı. Bu tip şehir ve kasaba sınırları içinde ikamet eden halk daha çok ticaret, zenaat ve el sanatları ile uğraştığı için, büyük üretim yapan tarım alanları köy ve çiftliklere kaymıştır. Bu duruma bağlı olarak şehir ve kasaba sınırları içinde yer alan topraklar, "Mirî arazi" değillerdir.⁴⁰⁶

Osmanlılar'da şehirlerin teşekkülü ve gelişmesi bir kısım sosyal tesislerin inşaa ile yakından alakalıdır. Nitekim, şehirlerde tesis edilen imaretler, ihtiyac sahibi her inanç ve milletten olan kimselerin buralara akın etmesine yol açmıştır. İmaretlerin yanı sıra dinî eserler (cami, mescid, tekke, türbe, zaviye), medrese han, hamam, hastahane, çarşı, fırın, boyahane, salhane, su yolları ve kanalizasyon gibi bir şehrin teşekkülünde rol oynayan tesislerin yapılmasıyla bu akın artmıştır.⁴⁰⁷ Ayrıca şehirlerin, dağ ve ova köylerinin arasında bir pazar ve değişim noktası olması bu hususda tesirli olmuştur. XVII. yüzyıla gelinceye kadar ekonomisi ziraate ve hayvancılığa dayanan Osmanlı Devleti'nde bazıları istisna edilecek olursa, köy nüfusları şehirlerden fazladır.⁴⁰⁸

Osmanlı belgelerinde "şehir ve kasaba" diye anılan yerler ziraî faaliyetin yanısıra hukukî bakımdan belli bir statüye sahip olan toplanma merkezleri ve çoğu kere kadı ile mülkî-askerî idarecilerin ikamet ettiği şehirlerdir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ J. H. Kramers, "Mahalle" mad., *İA*, VII, 144b.

⁴⁰⁷ Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1981, II, 1-4.

⁴⁰⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 93.

⁴⁰⁹ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 46.

Şehirleri meydana getiren en önemli birim mahalledir. Türkçede, önceleri "konaklanan yer" anlamına gelen mahalle sonraları daha özel olarak şehrin bir semti manasını almış ve dilimize bu şekli ile yerleşmiştir.⁴¹⁰

Osmanlı dönemindeki tanımıyla mahalle; aynı mescidde ibâdet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir. Diğer bir deyimle, birbirini tanıyan bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu ve sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Osmanlı Devleti, gerek vergi kayıplarını önlemek, gereksiz genel dirlik ve düzenliği istenilen biçimde sağlamak için, şehirlerde oturan vergi yükümlüsü reayayı, oturdukları mahallelere göre isim isim tesbit etmiş ve barındıkları binaların da hangi mahalle sınırları içinde bulunduğunu kesin olarak belirlemiştir.⁴¹¹

Yöneticileri, vakıf eserleri, çarşı ve pazar yerleri ile tam bir Osmanlı şehri olan Balıkesir, XVIII. asırda yirmi mahalleye ayrılmış durumda idi.⁴¹² Diğer Türk-İslâm şehirlerinde görüldüğü gibi genellikle bir mescid ya da cami etrafında gelişen bu mahalleler, Osmanlı Devleti için büyük önem taşıyordu.

Balıkesir'de mevcut yirmi mahalle ekseriya ya bir mescidin banisinin adını taşımakta, ya da meslekî grupların toplandığı alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında, Osmanlı'nın ilk devirlerine ait ünlü kumandan ve devlet adamlarının, şeyhlerin, hukukçuların ve bazı özel şahısların isimlerini taşıyan mahalleler de göze çarpmaktadır.

İslâm şehir tipinin üç ana ögesi cami, pazar yeri, hamamdır. Temeldeki bu üç unsur mahalle, bedesten ve uzun çarşı tamamlar.⁴¹³ Balıkesir'de cami, pazar yeri, hamam ve mahalle gibi temel ögeler mevcut ise de XVIII. yüzyılda bedesten ve uzunçarşıya ilişkin herhangi bir belgeye rastlayamadık. Ancak, XVII. yüzyılda Zağnos Paşa'nın vakıflarına ait bedesten ile doksaniki dükkanının bulunduğu çarşının, şehrin en kalabalık ve en işlek yeri olduğu ve asrın ortalarına doğru çıkan bir yangında bedesten ile dükkanların tamamen yandığı ifade edilmektedir,⁴¹⁴

⁴¹⁰J. H. Kramers, a.g.mad., *IA*, VII, göst. yer.

⁴¹¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine, II, 1270.

⁴¹² Ankara Millî Kütüphanesi [AMK], Balıkesir Şer'iyeye Sicilleri [BŞS], nr. 712, A-51/b.

⁴¹³ Rifat Özdemir, a.g.e., s. 75.

⁴¹⁴ Kâmil Su, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesirde Şehir Hayatı*, İstanbul 1937, s. 16.

Balıkesir mahallelerini, XVIII. yüzyıl şerhiye sicillerinde bulunan "Avarız ve Nüzul Malı" veya Bedel-i Avarız ve Bedel-i Nüzul Malı'nın toplanması için düzenlenen "Mevkûfât Defteri" suretlerinden⁴¹⁵, mutasarrıf, mütesellim veya bir başka devlet görevlisi için toplanan resimlerin yazıldığı "Salyâne Defteri"nden⁴¹⁶, gühercile, kereste, menzilci, ulak, şehir masrafları, şehir kethudasına ödenecek paralarla, seferler zamanında Balıkesir'den gönderilecek erzak ve yük hayvanı için aynı veya nakdî vergilerin toplanması amacıyla düzenlenen "Mahallat Haneleri Defterleri"nden⁴¹⁷ çıkarmaktayız.

933/1526-27 tarihli Tapu-tahrir Defterleri'ne göre⁴¹⁸ Balıkesir'de mahalle adedi yirmi ikidir. Aynı yüzyıla ait 981/1573-74 tarihli Tapu-tahrir Defteri'nde⁴¹⁹ de aynı mahalleler mevcuttur. Bu dönemde hane sayısı bakımından en kalabalık mahalenin Martlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

XVIII. yüzyıl şerhiye sicillerinde, XVI. yüzyılda mevcut bulunan yirmiki mahalleden Börkcüler ve Debbağlar (=Dede Hoca) mahalleleri ortadan kalkmıştır. İncelediğimiz dönemde Debbağlarla ilgili tek bilgi 1113/1701-2 tarihli bir berat sûretinde⁴²⁰ geçmektedir. Bu belgede, Debbağhanede bulunan "Tekye Mescidi" müezzinliğine yapılan tayine işaret edilmektedir. Şu halde, Debbağlar ve Börkcüler faaliyetlerini aynı bölgede sürdürdükleri halde, buldukları mahalleler Okçukara, ve Hacı İsmail mahalleleri sınırları içine dahil olmuş olmalıdır. Böylece XVIII. asırda mahalle adedi yirmiye inmiş durumdadır.

XVIII. asır Balıkesir şerhiye sicillerinde yer alan hane defterlerine göre⁴²¹ mahalle isimleri Tablo I'de, XVI. yüzyıl Tapu-tahrir defterlerine göre karşılaştırmalı mahalle isimleri de Tablo II' de gösterilmiştir.

415 Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 13/a.

416 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-30/a.

417 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-19 b; B-5/a.

418 Bkz. BOA. TTD, nr. 153, s. 4-75.

419 Bkz. ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 3/b-46/b.

420 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-14/2.

421 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-14/a.

TABLO I

Martlı	Mustafa Fakıh
Dinkciler	Elhac İsmail
Oruçgazi	Salahüddin
Kassablar	Börekçiler
Şeyh Lutfullah	Yenice
Elhac İshak	Mirzabeğ
Eskikuyumcular	Elhac Gaybî
Karaoğlan	Ali Fakıh
Sahn-1 hisar	Okçukara
İzmirliiler	Umurbeğ

TABLO II

XVI. asır Mahalleler	XVIII. Asır Mahalleler	XVI. Asır Mahalleler	XVIII. Asır Mahalleler
1-Mirzabeğ (Emirzabeğ)	Mirzabeğ	11-Kuyumcular	Eskikuyumcular
2-Elhac İsmail	Hacı İsmail	12-Hacı Gaybî	Elhac Gaybî
3-Oruçgazi	Oruçgazi	13-Şeyh Lutfullah	Şeyh Lutfullah
4-Hacı İshak	Hacı İshak	14-Hacı Habib	Yenice
5-İzmirler	İzmirler	15-Hacı Ömer	Umurbeğ
6-Okçukara	Okçukara	16-Börekçi	Börekçiler
7-Hamza Fakıh (Mustafa Fakıh)	Mustafa Fakıh	17-Ali Fakıh (Namazgah)	Ali Fakıh
8-Cami-i atik (Hisariçi)	Sahn-1 hisar	18-Martlu	Martlı
9-Karaoğlan	Karaoğlan	19-Kassablar	Kassablar
10-Salahüddin	Salahüddin	20-Dinkci	Dinkciler
Tabbağlar (Dede Hoca)	—		
Börkci	—		

Osmanlı Devletinin mahalle üzerinde titizlikle durmasının en önemli sebepleri, vergi yükümlülerinin tesbit edilmesi ile merkezî otoritenin ve genel güvenliğin sağlanmasıdır. Böylece mahalleler yönetim birimlerinin çekirdeğini oluşturmuş ve burada oturan kişilerin birbirlerini iyi tanımaları zorunluluğunu getirmiştir. Mahalle sakinlerinin birbirlerine müteselsil kefil edilmesi asayiş yönünden çok büyük faydalar sağlamıştır. Bilhassa suçluların yakalanıp cezalandırılması bu müessesenin işleyişine bağlıdır. Mesela 1136/1723-1724 tarihinde Kassablar Mahallesi'nden Mehmed b. Mustafa'nın katledilmesi ve katilinin de bulunmaması üzerine, maktûlün babası ve varisleri mahkemeye başvurmuşlar ve mahalle halkının olaydan berî olduğunu göteren bir hüccet tanzim ettirmişlerdir.⁴²²

Yine Hz. Muhammed'e sözlü olarak hakaret eden bir suçlu mahalle halkının şهادeti ve müftinin fetvasıyla idama mahkum edilerek hapsedilmiştir.⁴²³

Mahalle halkının mallarını muhafaza etmek ve güvenliği sağlamak amacıyla ortak hareket ettiğini gösteren kayıtlar da dikkat çekicidir. Mesela şehrin etrafını çeviren bağlar önemli bir geçim kaynağı olduğundan bunların korunması da halkı bir takım tedbirler almaya zorluyordu. Nitekim, Hacı İshak Mahallesi'nden Eseyyid Mehmed b. Mustafa'nın, "Haydar Deresi" mevkiindeki bağlara halkın genel arzusu ile bekçi tayin edilmesi⁴²⁴ ve yine "Türbe" mevkiindeki bağları korumak üzere İzmirler Mahallesi'nden iki kişinin bütün mahalle halkının isteğiyle bekçi nasb olması bu durumu gösteren belgelerdir.⁴²⁵

XVII. asırda Balıkesir mahallelerindeki nüfus yoğunluğu birbirinden farklı karakterler arz etmektedir. Yoğunluğu etkileyen unsurların başında dinî ve ilmî yapılar gelmektedir. Ayrıca sosyal yardım müesseselerini de saymak yerinde olacaktır. Adı geçen yirmi mahallenin hemen hepsi ya bir cami ya da mescid etrafında teşekkül etmiştir. Bunların yanında vakıf tekke ve zaviyeler dinî hizmetlerini ifa etmektedirler. Gerek Yıldırım, gerekse Zağnos İmaretleri talebeye ve fakir-fukaraya sağladıkları hizmetler sayesinde nüfusun yığılmasına sebep olmuştur. Ayıca halkın temizlik ihtiyacını karşılayan hamamlar, şehrin daha çok merkezî bölgelerinde yer almaktadır. Hamamların en büyükleri Paşa Hamamı ile Yıldırım Hamamı'dır.

⁴²² AMK. BŞS, nr. 719, 25/a.

⁴²³ AMK. BŞS, nr. 715, A-86/b.

⁴²⁴ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, B-1/a.

⁴²⁵ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, göst.yer.

İlmî müesseseler içinde yer alan vakıf medrese ve muallimhaneler buldukları mahallelere ayrı bir özellik kazandırmışlardır. Bunların başında Yıldırım, Hoca Sinan ve Bostan Çavuş Medreseleri ile hemen her cami ve mescidin yanında yer alan muallimhaneler sayılabilir.

Osmanlı şehirlerinde meslekî grupların oluşturduğu mahallelere rastlansa da bu duruma genel bir kaide haline getirmek mümkün değildir. XVIII. asırda Balıkesir'deki mahalleleri incelediğimiz zaman meslekî gruplar açısından dört mahalle ortaya çıkmaktadır. Bunlar da Dinkciler, Kassablar, Eskikuyumcular ve Börekçiler'dir.

Eskikuyumcular Mahallesi'nin XVI. asırdaki ismi sadece Kuyumcular'dır.⁴²⁶ Şehrin kuzey doğusunda ve merkeze yakın bölümünde yer alan bu mahallenin XVIII. asırda artık "Eski" diye tanımlanmasının sebebi, alış-veriş merkezlerinin kuzey-batıya yani Zağnos Paşa çarşılarına doğru kayması ile izah edilebilir. Buna karşılık diğer üç mahallenin güneyde yer alması meslekleri ile ilgili bir durum olsa gerektir. Börekçiler Mahallesi XVIII. yüzyılda nüfusun en yoğun olduğu Martlı Mahallesi ile Karaoğlan Mahallesi arasında olup, esnafın yoğun olduğu bölgelere yakındır. Kassablar ise, bugün de olduğu gibi Kassablar Deresi diye bilinen dereden faydalanmak üzere şehrin güneyinde yer almış görünmektedir. Halk arasında yaygın olan rivayete göre, Kassablar Camii, Zağnos Paşa'nın Kassabbaşısı tarafından yaptırıldığı için bölge de Kassablar Mahallesi adını almıştır.

Kassablar Mahallesi'nin batısında yer alan Dinkciler, aba kumaşını perdahlayan dinkci esnafının yerleştiği bir bölgedir. Nitekim, 981/1573-74 tarihli tapu defterinde⁴²⁷ mahallenin adı "Dinkci"dir. Bunların da mesleğin yarattığı gürültü nedeniyle nisbeten sakin olan güney-batıya toplanmış oldukları söylenebilir.

İslâm şehirlerinin önemli bir özelliği olarak gösterilen dinsel ve etnik grupların ayrı semtlerde oturması meselesi⁴²⁸ Balıkesir'de görülmez. Mahallelerin isimlerinden de anlaşıldığı gibi ayrı bir gayr-ı müslim mahallesi yoktur. Sicil kayıtlarından çıkardığımız bilgilere göre zimmîler, şehrin değişik mahallelerinde dağınık olarak yaşamaktadırlar. Bu durum, hem zimmîlerin az sayıda olması hem

⁴²⁶ BOA. TTD, nr. 153, s. 20.

⁴²⁷ Bzz. ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 22/b.

⁴²⁸ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1984, IV. 69.

de can ve mal güvenliğinin sağlanması ile izah edilebilir. Mahalle halkının müslim, gayr-ı müslim ayırımı yapmadan iyi ilişkiler kurduğunu gösteren belgeler vardır. Mesela 1113/1701-2 tarihli bir vesikada, Şerefüddin Paşa evkafının gelirleri Mart başından sene sonuna kadar Sinan-oğlu adli zimmiye yüz yirmibeş guruşa kiraya verilmiştir ki, bu durum müslimanlarla gayr-ı müslimler arasındaki güven ortamına genel bir örnek teşkil etmektedir.⁴²⁹ 1136/1723-24 tarihli bir berat suretinde⁴³⁰, Biga ve Karasi sancaklarında oturan Yahudi, Hristiyan ve Ermeni cizyelerinin ala, evsat ve ednaya göre ve 1136 Receb/26 Mart 1724 başında toplanacağına dair bir ferman bulunduğu hatırlatıldıktan sonra, eski cizyedar "Hacı Yusuf'a bu beratın verildiği bildirilmektedir. Ancak berat, hem Biga hem de Balıkesir cizye mensuplarını genel anlamda ele aldığından Balıkesir'de kaç zimmi olduğunu çıkarmak mümkün değildir. Buna rağmen, 1103/1691-1692 tarihli Cizye Muhasebesi Defterleri'ne göre⁴³¹, Balıkesir'de toplam olarak 87 adet zimminin bulunduğu çıkarabiliyoruz. Bunlardan 4 tanesi ala, 27'si evsat ve 56'sı da edna sınıfına girmektedirler. Diğer taraftan, Balıkesir'de gayr-ı müslimlere ait bir ibadethanenin bulunmadığını ve devletin de böyle bir yapıya izin vermediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1128/1715-1716 tarihli bir ferman sûretinde Balıkesir'de mütemekkin Ermeni taifesinin kiliseleri olmadığı, Büyük Papas ve Hektor isimli Ermenilerin menzillerini sıra ile kilise ve mabedhane olarak kullandıkları, Çark nam papasın bu nedenle mahkemeye çağrılarak Darülislam'da kilise ve ibadethane yapmamaları tenbih olunduysa da buna uymadıkları anlatılarak, mesfûrların Âstane-i saadet'e gönderilmeleri emredilmektedir.⁴³²

Müslim ve gayr-i müslimlerin aralarında cereyan eden alım-satım işlerine bakılırsa, her iki toplumun birbirlerine olan güvenlerini ve bir diğerini yabancı saymayıp, aynı memleketin vatandaşı olarak gördüklerini söylemek mümkündür. Şöyle ki, Hacı İsmail mahallesinden müteveffa Muhzır Ahmed'in varisleri, Sasa suyu mevkiinde olup veraset yoluyla kendilerine intikal eden bağları, İbrahim veled-i Toros isimli zimmiye satmışlar⁴³³, yine Karaoğlan mahallesinde oturan Marta bt. Karagöz isimli hristiyan kadın mahkemeye başvurarak, kocasından kendisine intikal eden eve başkalarının sahip çıktığını anlatmış ve müsliman komşularının şahadetiyle haklı olduğunu ispatlayabilmiştir.⁴³⁴

429 AMK, BŞS, nr. 712, B-30/b.

430 Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 19/b.

431 Bkz. BOA, BD, *Cizye Muhasebesi*, nr. 26639, s. 6-7.

432 Bkz. AMK, BŞS, nr. 716, A-53/a.

433 AMK, BŞS, nr. 715, A-66/a.

434 AMK, BŞS, nr. 713, A-14/b.

Balıkesir'in hemen her mahallesinde bir veya iki zimmî ailenin sakin olduğu, ve günlük yaşayışta müslümanlarla sıkı ilişkiler içinde buldukları anlaşılmaktadır. Meselâ, Ali Fakih Mahallesi'nden İbrahim b. Ahmed, aynı mahalleden Avram veled-i Rize'nin 12 guruşluk borcunu ödememesi nedeniyle dava açınca, Avram'ın anası Makri kefil olmuş ve borca karşılık kendi evini rehin vermiştir⁴³⁵ Martlı Mahallesi'nde oturan Kirkor isimli zimmînin evini oğluna satması,⁴³⁶ aynı mahalleden Minas veled-i Borhad'ın gayr-ı müslim kölesini azad ettiğine dair aldığı hüccet,⁴³⁷ Kassablar Mahallesi'nden Serkiz oğlu İbrahim'in katledildiğine dair verilen hüccet⁴³⁸ zimmîlerin durumuna birer örnek teşkil etmektedir.

Ancak bazı durumlarda müsliman halkın gayr-ı müslimlere karşı hoşgörülü olmadığı da bir gerçektir. Nitekim Eskikuyumcular Mahallesi sakinlerinin mahkemeye başvurarak Can isimli hristiyan kadının hisseli evini ortağı olan müsliman zata satmaya zorladıkları ve kadının da bunu kabul etmek durumunda kaldığı sicillerden anlaşılmaktadır.⁴³⁹

Gayr-ı müslimlerin zahire alış-verişinde bulduklarını gösteren belgeler de mevcuttur. Mesela 1128/1716 tarihli bir kayıta⁴⁴⁰ Balıkesir kazasından Çandarlı'ya nakledilecek 10.000 kile buğdayın kimlerden ne miktar mübayaa edileceğini gösteren hane defterinde; Martlı Mahallesi'nden 1, Kassablar'dan 2, Ali Fakih'dan 1 ve Eskikuyumcular'dan 2 zimmînin adı da geçmektedir.

Yukarıda işaret ettiğimiz bütün bu belgeler, müsliman veya gayr-ı müslim grupların birbirleriyle içiçe yaşadıklarını ve istisnai durumlar haricinde karşılıklı güvene dayanan iyi ilişkiler içinde bulduklarını göstermektedir.

Osmanlı Devleti, vergilerin tahsili sırasında mahalleyi ve o mahallede mevcut olan hane sayısını birim olarak kabul etmiştir⁴⁴¹. Şeriyye sicillerinde, Tapu-tahrir Defterleri'nden farklı olarak bireyler isim isim zikredilmemiş, sadece hane sayısı bildirilmiştir. Bu hanelerin sayısı da senelere veya verginin çeşidine göre değişiklik göstermektedir.

435 AMK, BŞS, nr. 712, B-1/a.

436 AMK, BŞS, nr. 712, B -14/b.

437 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, B-2/b.

438 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-33/b.

439 AMK, BŞS, nr. 715 A-65/a.

440 Bkz. AMK, BŞS, nr. 716 A-54/b.

441 "Hâne" deyimini hakkında bkz. Nejat Göyünç, *Tarih Dergisi*, Ord. Prof İ. Hakkı Uzunçarşılı *Hatra Sayısı*, İstanbul 1979. s. 331-348.

Balıkesir'in mahalleleri nüfus yoğunluğu açısından farklı yapıya sahiptirler. Bunların isim ve büyüklüklerini XVIII. asır başlarındaki avarız ve nüzul hanelerinde yer alan hane sayısından tesbit etmek mümkündür. 1114/1702-3 tarihli Nüzul ve 1115/1703-4 tarihli avarız hanesi tesbitine göre⁴⁴², Martlı Mahallesi 20 hane ile en büyük nüfusa sahiptir. Oruçgazi 14, Dinkçiler 13.5, Kassablar ve Elhac İshak 10, Şeyh Lutfullah 9, Elhac İsmail, İzmirler, Mustafa Fakih, Sahn-ı hisar ve Karaoğlan 8, Eskikuyumcular 7.5, Mirzabeğ ve Börekçiler 7, Salahüddin Elhac Gaybi ve Yenice 5, Umurbeğ 4, Ali Fakih 2.5 ve Okçukara 2 hane ve 1 rub' haneye sahiptirler.

Bugünkü Anafartalar Caddesi esas alındığı takdirde, bu çizginin batı ve kuzeyine düşen bölgelerin her zaman yoğun bir nüfusa sahip olduğu görülecektir. Şehrin batısında yer alan tepelik alanın etekleri her bakımdan yerleşime uygun düştüğü gibi, kuzeyde yer alan ve batıdan doğuya cereyan eden Çay Deresi boyunca hareketli bir bölge göze çarpmaktadır. Eski mahallelerin dere boyunca yayılmasında Edremid yolu önemli bir faktördür. Ayrıca Yıldırım Camii, İmareti, Hamamı ve Medresesi'nin burada yer alması halkın Hisariçi ile derenin kuzey kıyısında bulunan Oruçgazi Mahalleleri'ne yığılmasına yol açmıştır. Ancak, Hisariçi Mahallesi, devlet görevlilerinin ve varlıklı kişilerin ikametgah alanı olduğu kadar, vakıf eserlerle de donatılmış olduğundan yeni nüfusu barındıracak alana sahip değildir. İşte bu nedenle bölgenin avantajından yararlanmak isteyen nüfus Oruçgazi'ye doğru kaymıştır. XVIII. yüzyılda Oruçgazi'nin 12 avarız hanesiyle en kalabalık haneeye sahip olan Martlı Mahallesi'nden sonra gelmektedir. Bu yüzyılın başında dikkati çeken diğer bir olay, nüfusun şehrin güneyinde yer alan ve meslek gruplarının yerleştiği Dinkçiler ve Kassablar mahallesine kaymış olmasıdır. Hacı İshak Mahallesi'nin 5. sırada yer alması Edremid yolu ve debbağlar esnafının bölgeye yakın olması ile izah edilebilir. Şehrin en eski yerleşim alanı sayılan Karaoğlan Mahallesi, XVI. asırda 22 mahalle içinde 4. sırada iken, XVIII. yüzyılda 20 mahalle içinde 11. sıraya düşmüştür. Bu değişikliğin temelinde yatan sebep, yukarıda da belirttiğimiz gibi şehrin merkezindeki nüfusun yavaş yavaş güneye ve Çay Deresi'nin kuzeyine doğru kaymış olmasıdır.

Balıkesir'in mahalleleri hakkında umumî bilgi verdikten sonra, mahallelerin her birinin fizikî ve demografik yapılarının ayrıntılı olarak incelemenin daha yerinde olacağı kanaatindeyiz.

⁴⁴² AMK, BŞS, nr. 712, A-32/b; nr. 712, A-49/b.

1- Martlı Mahallesi⁴⁴³

Balıkesir'in güney-batısında ve bugünkü Hacıilbey Mahallesi'nin yerleştiği alanda bulunan Martlı'nın XV. yüzyılın sonlarında kurulmuş olabileceği ileri sürülüyorsa da⁴⁴⁴ bu konuda kanıtlayıcı bir belge mevcut değildir. 933/1526-27 tarihli Tapu-tahrir Defterleri'ne göre⁴⁴⁵ altmışdokuz hanesi ve yirmi üç mücerred nüfusu ile Balıkesir'in en büyük mahallesi durumunda olan Martlı'nın, 981/1573 sayımında hane sayısı 142, mücerred adedi ise 95'e ulaşmıştır.⁴⁴⁶ Bu durum, mahallenin hızla büyüdüğüne işaret etmektedir.

XVIII. yüzyıl şerhiye sicillerinde yer alan avarız ve nüzul haneleri sıralamasında, en büyük mahalle olduğunu gördüğümüz Martlı'nın hane sayısı 1114/1702-3 tarihinde yirmidir.⁴⁴⁷ Onbir yıl içinde üç hane kaybederek 1125/1713'de onyediy hane'ye inen mahallenin⁴⁴⁸ on yıl sonraki hane sayısı ondört⁴⁴⁹ ve 1136/1723-24 tarihinden 1143/1730-31 tarihine kadar ise onüç olarak kalmıştır.⁴⁵⁰ Hane sayısının giderek düşmesi yalnız Martlı Mahallesi'ne has olmayıp, şehrin bütününe ilgilendiren bir husustur. Bunun sebepleri ise, Osmanlı-İran savaşları ile Avusturya-Venedik savaşları olduğu kadar, XVIII. yüzyılda giderek artan ekonomik çöküntü ve önü alınmayan eşkıya baskınları olmalıdır.

Mahallenin mescidi 1470 yılında yaptırılmıştır.⁴⁵¹ "Kenetli Camii" de denilen mescid, Hacı Ömer tarafından yaptırılmış,⁴⁵² ve 1954 yılında bir tamirat geçirerek bugünkü şeklini almıştır. Sicillere göre aynı mahallede yer alan oniki odalı "Alaybeği Medresesi" ve içinde bulunan mescid ise merhum Fatıma Hatun tarafından vakfedilmiştir.⁴⁵³ Bugün sadece türbesi mevcut bulunan ve "Kazgan Ağa" denilen "Balım Sultan zaviyesi" de evladiyyet ve meşrutiyet üzere vakfedilen eserlerden bir diğeridir.⁴⁵⁴

443 AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

444 Sezai Sevim, a. g. t., s. 136.

445 Bkz. BOA, TTD, nr. 153, s. 25.

446 ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 20/a.

447 AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

448 AMK, BŞS, nr. 715, A-6/a.

449 AMK, BŞS, nr. 719, 9/b.

450 AMK, BŞS, nr. 719, 13/a; nr. 722, 38/a.

451 Cami'nin kapısında mevcut bulunan tabelada yer alan tarihtir.

452 AMK, BŞS, nr. 714, B-78/a.

453 AMK, BŞS, nr. 716, A-7/a.

454 AMK, BŞS, nr. 714 A-62/b.

Mahalle çocuklarına eğitim ve öğretim hizmeti veren muallimhanenin ise 1120/1708-9 tarihinde Hasan Çelebi tarafından vakfedildiğini sicil kayıtlarından öğrenmekteyiz.⁴⁵⁵

Mahalle içinde bir yağhanenin bulunması,⁴⁵⁶ bölgenin aynı zamanda bir iş muhiti olduğunu veya hemen kuzeyde yer alan Börekçiler esnafına yağ temin ettiğini düşündürmektedir.

Mahalle nüfusunun çoğunluğunu müslüman halk oluşturuyor idiyse de, sicil kayıtları gayr-ı müslimlerin de burada ikamet ettiğini gösteriyor. Bu konuda mevcut belgelerden birisi, Martlı Mahallesi sakinlerinden Kirkor isimli zimminin, aynı mahallede bulunan evini 97.5 guruş karşılığında oğlu Serkiz'e sattığına dair bir hüccettir.⁴⁵⁷ Diğer bir hüccetde Elhac Hüseyin'in evini Kirkor'a 500 guruşa sattığına ilişkindir.⁴⁵⁸ Minas veled-i Borhad isimli zimminin bulgar asıllı gayr-ı müslim kölesini azad ettiğini gösteren hüccet ise Martlı'da oturan zimmilerin ala cinsinden olduğunu göstermektedir.⁴⁵⁹ Başka bir belgeden anladığımıza göre, mahallenin müslüman halkı da köle kullanıyordu. Bu bilgiye dayanarak Martlı'da varlıklı müslümanların oturduğunu söyleyebiliriz.⁴⁶⁰

2- Dinkciler Mahallesi⁴⁶¹

Balıkesir'in güney-batısında ve Kassablar Mahallesi'nin batısında kalan Dinkciler⁴⁶² Mahallesi, XVI. yüzyılda nüfus yoğunluğu açısından 22 mahalle içinde onikinci sırada yer almaktadır.

933/1526-27 yılında 26 hane ve 5 mücerred nüfusu olan mahalle,⁴⁶³ 981/1573-74 yılında 62 hane ve 31 mücerred nüfusa ulaşmıştır⁴⁶⁴

⁴⁵⁵ AMK, BŞS, nr. 713, A-85/a.

⁴⁵⁶ AMK, BŞS, nr. 719, 30/b.

⁴⁵⁷ AMK, BŞS, nr. 712, B-14/b.

⁴⁵⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 722, 14/a.

⁴⁵⁹ Bkz. AKM, BŞS, nr. 712, B-2/b.

⁴⁶⁰ AMK, BŞS, nr. 712, B-16/a.

⁴⁶¹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/B.

⁴⁶² Dink; aba kumaşlarını perdahlayan, düzeltip parlatan esnafın kullandığı aletin adıdır.

⁴⁶³ BOA, TTD, nr. 153, s. 28.

⁴⁶⁴ TKGM, KKA, nr. 152, 22/b.

XVIII, yüzyıla geldiğimizde, 13.5 avarız hanesi ile Martlı Mahallesi'nden sonra gelmektedir⁴⁶⁵. 1129 Rebiülahir/15 Mart-12 Nisan 1717 tarihinde bedel-i sürsat ve bedel-i beldar haneleri defterinde⁴⁶⁶ on olan hane sayısı, aynı yılın 20 Şabanı'nda menzil bargiri tahsili için düzenlenen hane defterinde⁴⁶⁷ 9 haneye inmiştir. 13 Şaban 1142/3 Mart 1730 yılında toplanan imdad-ı hazariye haneleri sıralamasında 8 hane ve 1 rub' olan hane sayısı 1143/1730-31 yılında 7 hane ve 1 rub'a inmiştir.⁴⁶⁸.

XVIII. asırda işlek ve kalabalık bir mahalle olduğu anlaşılan Dinkciler Mahallesi'nde " Tahtalı Mescid" olarak da bilinen mahalle mescidi vardı⁴⁶⁹. İnşa tarihi 1452 olan mescid vakfına, incelediğimiz dönemde bir çok hayırsever kişinin yeni katkılarda bulunduğunu görüyoruz. Mesela, Dinkciler Mahallesi sakinlerinden Cennet bt. Mahmud adlı müteveffiyenin sülüs malından 5 guruşunu mahalle mescidine vakfettiği⁴⁷⁰ yine Martlı Mahallesi'nden Hacı Mehmed b. Elhac Süleyman'ın Sarachane yakınındaki bir börekçi dükkanı ile Nalbantlar Çarşısı'nda bulunan diğer bir börekçi dükkanını ve Semerciler Çarşısı'nda yer alan bir nalband dükkanını Dinkciler Mescidi'ne ve çalışanlarına vakfettiği⁴⁷¹ sicillerde kayıtlıdır. 1120-21/1708-9 yıllarına ait sicillerde⁴⁷² ise Tahtalı Mescid müezzine yevmî 1 akça, hatibine ise 2 akça ödendiği anlaşılmaktadır.

3- Oruçgazi Mahallesi⁴⁷³

Sultan Murad Hudavendigâr zamanında beğlerbeği olan Kara Timurtaş Paşa'nın dört oğlundan birisi olan Oruç Beğ'e izâfeten kurulan bir mahalledir⁴⁷⁴. Oruçgazi'nin 829/1425-26 tarihinde vefât ettiği göz önüne alınırsa⁴⁷⁵, Oruçgazi Mescidi'nin de bu tarihten önce yapılmış olduğu ortaya çıkar. Oruç Beğ Çelebi'nin

465 AMK, BŞS, nr. 712, A-30/a.

466 Bkz. AMK, BŞS, nr. 716, A-63/b.

467 Bkz. AMK, BŞS, nr. 716, A-75/b.

468 AMK, BŞS, nr. 722, 28/a, 38/a.

469 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-85/b.

470 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, B-114/a.

471 Bkz. AMK, BŞS, nr. 716, A-78/a.

472 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-88/b.

473 AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

474 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 575.

475 İ. Hakkı Uzunçarşılı, a. p. e., I, göst.yer.

kızı Nefise Hatun'un 897/1491-92 tarihli vakfiyesi⁴⁷⁶ aynı mahallede düzenlenerek tescil ettirilmiştir. O halde mahalle XV yüzyılda oldukça işlek bir bölgede yer alıyordu. Mescidin kitabesi olmadığından veya kaybolduğu için yapılış tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz⁴⁷⁷ Ayrıca mescid günümüzde mevcut değildir. Mahallî araştırmalarımız esnasında, Oruçgazi Mescidi'nin bugünkü Lonca Köprüsü'nün kuzey kıyısında bulunduğunu ve XX. yüzyılın ortalarına kadar ayakta olduğunu tesbit ettik. Türker Sokak'ta bulunan mescid fazla harap olduğundan yeri arsa olarak satılmış ve özel şahısların eline geçerek yerine apartman yapılmıştır.

Şehrin en eski mescidlerinden biri olan Kayabeğ Camii de Oruçgazi'de bulunuyordu⁴⁷⁸ 876/1471-72 yılında inşa edilen mescidin banisi Candaroğullarından Kaya Beğ b. Kasım Beğ'dir.⁴⁷⁹

XVIII. yüzyıl şerhiye sicillerinde adı geçen "Türbe Çeşmesi" veya "Çavuş Çeşmesi"nin⁴⁸⁰ Hacı Mehmed Çavuş tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁸¹ Mahallenin daha kuzeye düşen kısımları bağlarla kaplı idi. Nitekim 1114/1702-3 tarihli bir sicil kaydında,⁴⁸² Oruçgazi Mahallesi'nden Molla Mustafa'nın türbe ardındaki bağlara bekçi tayin edildiğini görüyoruz. Buradaki türbeden kasıt, Kayabeğ Camii avlusunda yer alan Üçpınaroğlu Türbesi'dir. Nitekim civardaki çeşmelerin pek çoğu, mahallenin kuzeyinden gelen "Türbe Suyu" ile beslenmekte ve hemen hepsi bu isimle anılmaktadır.

XVI. yüzyılın Tapu-tahrir Defterleri'nden, Oruçgazi Mahallesi'nin kuruluşundan itibaren hızla büyüyüp geliştiğini takip etmek mümkündür. 933/1526-27 sayımlarında 57 hane ve 17 mücerred nüfusu olan mahalle⁴⁸³ 981/1573-74 tarihinde 116 hane ve 34 mücerrede ulaşmış durumdadır.⁴⁸⁴

476 VGMKTB, Fihrist defteri, 581 /514.

477 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kerasi Vilâyeti Tarihçesi*, s. 117.

478 AMK, BŞŞ, nr. 713, A-41/b.

479 Sezai Sevim, a. g. t., s. 273.

480 Bkz. AKM. BŞŞ. nr. 719, 7/a.

481 AMK. BŞŞ. nr. 715, A-25/b.

482 Bkz. AMK. BŞŞ. nr. 712, B-1/a.

483 BOA, TTD, nr. 153, s. 7.

484 ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 8/b.

XVIII. yüzyılın başlarında 14 avarız hanesi olan mahalle,⁴⁸⁵ 1129/1716-17 yılında 12,⁴⁸⁶ 1135/1722-23 tarihinde 11,⁴⁸⁷ 1141/1728-29 de ise 10 hâneye kadar inmiştir.⁴⁸⁸

4-Kassablar Mahallesi⁴⁸⁹

XVI. yüzyılın ilk yarısında 30 hane ve 6 mücerred nüfusa sahip olan Kassablar Mahallesi,⁴⁹⁰ yüzyılın ikinci yarısında neredeyse üçe katlanarak 82 hane ve 53 mücerrede ulaşmıştır.⁴⁹¹ Bu artışın sebebi, şehrin bugün de olduğu gibi güney yönünde gelişmeye başladığının bir göstergesidir. Nitekim, 25 Recep 1114/15 Aralık 1702 tarihli bir sicil kaydında,⁴⁹² Karasi Mutasarrıfı Salih Paşa'nın mütesellimi Balıkesir'e geldiğinde kendisi ve adamları için tahsis edilen konak Kassablar Mahallesi'nden seçilmiştir.

Mahallenin isminden de anlaşılacağı gibi, kasap esnafının toplandığı bir bölge olup, günümüzde de ismini korumaktadır. Ancak yakın tarihlerde üzeri kapatılarak yerleşime açılan Kasaplar Deresi de o günlerin bir hatırası olmalıdır.

XVIII. yüzyılda bağlar ve bahçelerle donanmış olduğunu bildiğimiz mahallenin⁴⁹³ güney-batısı "Sütlüce Bağları" diye meşhur olmuştur.⁴⁹⁴

1114/1702-3 tarihinde avarız haneleri sayısı 10 olan mahalle⁴⁹⁵ 1127/1715-1129/1716-17 tarihleri arasında 8 haneye inmiştir.⁴⁹⁶ Şaban 1129/11 Temmuz - 8 Ağustos 1717'de 7'ye düşen haneler bu tarihten 1143/1730-31 tarihine kadar aynı sayıda kalmıştır.⁴⁹⁷

485 AMK. BSS. nr. 712, A-51/b.

486 AMK. BSS. nr. 716, A-63/b.

487 AMK. BSS. nr. 719, 9/b.

488 AMK. BSS. nr. 722, 3/b.

489 AMK. BSS. nr. 712, A-51/b.

490 BOA, TTD, nr. 153, s. 27.

491 ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 22/b.

492 Bkz. AMK. BSS. nr. 712, B-24/b.

493 AMK. BSS. nr. 713, A-27/b.

494 AMK. BSS. nr. 714, A-9/a, 59/b.

495 AMK. BSS. nr. 712, A-B-87/b.

496 AMK. BSS. nr. 715, A- B-87/b.

497 AMK. BSS. nr. 716, A-75/b; nr. 722, 38/a.

Müteaddid defalar tamir görenek günümüze ulaşan Kassablar Camii'nin hangi tarihte ve kimin tarafından yaptırıldığı belli değildir. Ancak mahallî araştırmacı-yazar Muharrem Eren'in tesbitlerine göre camii'nin ilk tamiri 1059/1649 yılında yapılmış, 1897 depreminden iki sene önce esaslı bir tamirat gördüğü için fazla tahrip olmamıştır. Depremden bir yıl sonra da Mutasarrıf Ömer Âli Beğ'in gayretleriyle tekrar bakıma alınarak ayakta kalması sağlanmıştır.⁴⁹⁸

5- Şeyh Lutfullah Mahallesi⁴⁹⁹

XVI. yüzyıl Tapu-tahrir Defterleri'nde "Nam-ı diğer Bahaüddin-zâde" şeklinde geçen mahallenin 1526 senesinde hane sayısı 21 ve mücerred adedi 7 iken⁵⁰⁰ 1573 sayımında 29 hane ve 18 mücerrede ulaşmıştır⁵⁰¹. Diğer mahallelerde görülen nüfus artışına bakılırsa fazla bir gelişme kaydetmediği anlaşılır.

Şeyh Lutfullah, Kastamonu bölgesinde kurulan İsfendiyaroğulları ümerasından idi. Ancak devlet işlerinden vazgeçerek Balıkesir'e yerleşti ve daha sonra Bayramiyye tarikatine intisab etti.⁵⁰² Ankara'ya gittiğinde Hacı Bayram-ı Veli ile karşılaşınca tasavvuf hayatı başladı ve Balıkesir'de bugün camii'nin bulunduğu yerde sufihanesini yaptırarak Bayramiyye tarikatının yayılmasını sağladı. Fatih Sultan Mehmed Han'ın saltanatı esnasında vefat eden şeyhin mezarı, camii'nin avlusundadır.⁵⁰³

XVIII. asrın başlarından, ortalarına kadar avarız ve nüzül hanelerinde kayda değer bir değişiklik olmamıştır. Mesela, Muharrem 1115/17 Mayıs-15 Haziran 1702 tarihli avarız haneleri defterinde hane sayısı 9 iken⁵⁰⁴ 1129 Şaban'ında/11 Temmuz-8 ağustos 1717, 8'e inmiş⁵⁰⁵, 1135 Zilhicce'sinde/2-30 Eylül 1723 İmdad-ı hazariyye haneleri defterinde 7.5 hane⁵⁰⁶ ve 1137 Rebiülahırın'dan/18 Aralık 1724-15 Ocak 1725 itibaren 1143/1730-31 tarihine kadar 7 hane olarak kalmıştır.⁵⁰⁷

⁴⁹⁸ Muharrem Eren, *Mutasarrıf Ömer Ali Beğ*, İstanbul 1993, s. 214.

⁴⁹⁹ AMK, BŞŞ, nr. 712, A-51-b.

⁵⁰⁰ BOA, TTD, nr. 153, s. 21.

⁵⁰¹ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 17/a.

⁵⁰² Sezai Sevim, a. g. t., s. 278.

⁵⁰³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Meşahiri*, Balıkesir 1341-1342, I, 82.

⁵⁰⁴ AMK, BŞŞ, nr. 712, A-49/b.

⁵⁰⁵ AMK, BŞŞ, nr. 716, A-75/b.

⁵⁰⁶ AMK, BŞŞ, nr. 719, 9/b.

⁵⁰⁷ AMK, BŞŞ, nr. 719, 35/a; nr. 722, 38/a.

6- Elhac İshak Mahallesi⁵⁰⁸

XVI. yüzyıl başlarında 54 hane ve 15 mücerred nüfusuyla oldukça kalabalık bir mahalle olduğu anlaşılan Hacı İshak mahallesi⁵⁰⁹, 1573 de hızla büyüyerek 93 hane ve 54 mücerrede ulaşmıştır⁵¹⁰. Çay Deresi'nin kuzey-batısında ve bugünkü Başçeşme Mezarlığı'nın doğusunda yer alan mahalle, Hacı İshak'ın bölgede bir zaviye yaptırması ile⁵¹¹ gelişmeye başlamıştır. XVIII. asır şerhiye sicillerindeki bilgilere göre⁵¹² mahalle içinde bulunan "Türbe Camii Tekyesi"nde zaviyedarla mütevellî arasında bir anlaşmazlık vukua gelmiş ve Mevkufat Defterleri'ne bakıldığında, zaviyenin evlada şart edilmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Bugün için tekkeden hiç bir iz kalmamıştır. Mahalle içinde yer alan "Kavukçu Camii" nin sözü edilen tekye ile bir ilgisi olabilir. Aslında Türbe Camii denen Kaya Bey Camii ile Kavukçu Camii birbirlerine oldukça yakın mesafede bulunmaktadır. 1128/1715-16 tarihli bir tereke kaydına bakılırsa⁵¹³ Elhac İshak Mahallesi'nde oldukça varlıklı insanların ikamet ettiklerini söylemek mümkündür.

İncelediğimiz asrın başlarında sicillerde yer alan nüüzül haneleri defterine göre Hacı İshak Mahallesi 10 haneye sahiptir⁵¹⁴ 10 Rebiülahır 1125/6 Mayıs 1713 tarihinde hane sayısının 8'e indiği anlaşılmaktadır.⁵¹⁵ Asrın ortalarında ise daha da azalarak 5'e düşmüştür.⁵¹⁶

7. Eskikuyumcular Mahallesi⁵¹⁷

Balıkesir'in eski mahallelerinden biri olan Eskikuyumcular, adından da anlaşıldığı gibi kuyumcu esnafının toplandığı çarşı civarında kurulup, gelişmiştir. Ancak, XVI. yüzyılda mahallenin sadece "Kuyumcular" şeklinde isimlendirilmesine karşılık⁵¹⁸, XVIII. yüzyılda "Eskikuyumcular"a dönüşmesi, kuyumcu

⁵⁰⁸ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁵⁰⁹ BOA, TTD, nr. 153, s. 12.

⁵¹⁰ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, Vr, 10/b.

⁵¹¹ Şezai Sevim, a. g. t., s. 131-2.

⁵¹² Bkz. AMK, BŞS, nr. 722, 27/a.

⁵¹³ Bkz, AMK, BŞS, nr. 712, A-32/b.

⁵¹⁴ AMK, BŞS, nr. 712, A-32/b.

⁵¹⁵ AMK, BŞS, nr. 715, A-7/a.

⁵¹⁶ AMK, BŞS, nr. 722, 38/a.

⁵¹⁷ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁵¹⁸ BOA, TTD, nr. 153, s. 20.

esnafının Zağnos Paşa Çarşısı'na kaymış olabileceğini akla getiriyor.⁵¹⁹ Bu mahallenin kuyumcu esnafı hristiyanlardan meydana geliyordu. Bunların kendilerinden olmak üzere bir de yiğitbaşları bulunuyordu⁵²⁰. Bu durumda mahalle sakinleri arasında gayr-ı müslimlerin yer aldığını tahmin etmek yanlış olmasa gerekir. Ancak XVIII. asırda nüfusun hemen tamamını müslümanlar oluşturuyordu. Nitekim 21 Muharrem 1130/25 Aralık 1717 tarihli sicil kaydında⁵²¹, mahalle halkının mahkemeye başvurarak, Eskikuyumcular'da evi olan bir hristiyanın mahalleden çıkarılmasını talep etmeleri bu duruma işaret etmektedir.

Eskikuyumcular Mahallesi, gerek şehrin ortasında yer alması gerekse işlek bir çarşı olması dolayısıyla XVIII. yüzyıldan önce devlet büyüklerinin de ikamet ettiği bir bölge idi. Nitekim 1116/1704-5 tarihli bir sicil kaydında geçen "Eski Saray" tabiri⁵²², Sancak beğinin bu mahallede oturduğuna dair bir delildir. Diğer taraftan çeşitli tereke kayıtları ve hüccetlerden anlaşıldığına göre mahalle halkı oldukça varlıklı insanlardı. Mesela 1121/1709-10 tarihli bir hüccette⁵²³ Hatice bt. Mehmed isimli kadının, İbrahim b. Abdullah isimli Arap gulamını bir senelik hizmeti nihayetinde azad etmek üzere mahkemeye tescil ettirmesi, mahalle halkının ekonomik durumunun ala cinsinden olduğunu ortaya koymaktadır.

XVIII. asrın ilk yarısında Eskikuyumcular Çarşısı hala en işlek bölgelerden biri idi. Nitekim 1116/1704-5 tarihli bir tereke kaydında,⁵²⁴ Eskikuyumcular çarşısında olduğu bildirilen 12 dükkana 500 guruş değer biçilmiştir. Adı geçen çarşıda dükkanlara bitişik bir de han bulunuyordu. 1123/1711-12 sicillerindeki diğer bir tereke kaydından⁵²⁵ bu hanın "Hüseyin Paşa Hanı" olduğunu anlıyoruz. Hadim Mahmud Ağa evkafından olan Demir Han ile muallimhanesi ve dükkanları da Eskikuyumcular Mahallesi'nde olup⁵²⁶ bugünkü Ziraat Bankası ve civarında yer alıyordu.

1119/1707-8 tarihli bir vakfiyeden⁵²⁷ anlaşıldığına göre mahalle mescidi de çarşı içinde bulunuyordu. Bu mescidin nerede bulunduğunu tesbit etmek mümkün

⁵¹⁹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁵²⁰ Kâmil Su, *a. g. e.*, s. 42.

⁵²¹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, A-65/a.

⁵²² Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-23/b.

⁵²³ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-89/b.

⁵²⁴ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-6/b.

⁵²⁵ Bkz. AMK, BŞS, nr. 714, A-57/a.

⁵²⁶ AMK, BŞS nr. 720, 12/a.

⁵²⁷ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-76/a.

değilse de, bugünkü Yeşilli Camii olması muhtemeldir. Çünkü civarda başka hiç bir ibadethane bulunmamaktadır. Mahallede yer alan diğer bir vakıf eser Ahmed Efendi Çeşmesi'dir⁵²⁸ Boyacılar Çarşısı'nda yer alan bu çeşme⁵²⁹ zamanla harap olduğundan tamiri için çeşitli vasiyetler yapılmıştır.

XVI. yüzyılın başlarında 21 hane ve 12 mücerreden ibaret olan nüfusu⁵³⁰ asrın sonlarında 45 hane ve 10 mücerrede ulaşmıştır.⁵³¹ XVIII. yüzyıl başlarında 7.5 avarız hanesine sahip olan Eskikuyumcular⁵³² asrın ortalarında fazla bir değişikliğe uğramıyarak 7 avarız hanesine inmiştir⁵³³

8. Karaoğlan Mahallesi⁵³⁴

Balıkesir'in en eski mahallelerinden birisi olan Karaoğlan, şehrin batısında bulunan tepelerin eteklerinde kurulmuştur. Mahallenin teşekkülünden önce bu bölgede Paşa Sultan Zaviyesi bulunuyordu⁵³⁵ Türbe içinde yer alan 738/1337-38 tarihli levhaya istinad ederek, Paşa Sultan'ın Karasioğulları zamanında burada bir vakıf zaviye kurduğu ve akarlarından elde edilen gelire fukaraya taam verildiğini öğreniyoruz. Zaviye ve türbe etrafında bulunan mezarlar zamanla ortadan kaldırılmış ve yerlerine evler inşa edilmiştir⁵³⁶

Mahallenin kurucusu sayılan Karaoğlan ise, Gazi Süleyman Paşa ile Rumeli'ye geçenlerden birisidir⁵³⁷ Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye ilk geçişi 757/1356 tarihinde gerçekleştiğine⁵³⁸ göre Karaoğlan Camii bu tarihlerde yapılmış olmalıdır.

⁵²⁸ AMK, BŞS, nr. 718, 2/a; nr. 711, 81. /b.

⁵²⁹ AMK, BŞS, nr. 714, 68/b.

⁵³⁰ BOA, TTD, nr. 153, s. 20.

⁵³¹ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 16/b.

⁵³² AMK, BŞS, nr. 712, A-45/a.

⁵³³ AMK, BŞS, nr. 722, 38/a.

⁵³⁴ AMK, BŞS, nr. 712. A-51/b.

⁵³⁵ Ekrem Çavuldur; "Paşa Sultan Türbesi", *Kaynak Dergisi*, (Balıkesir 1938), LXVI, 428.

⁵³⁶ Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Vakıf Eski Eser Fişi, s. 13.

⁵³⁷ *Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1977, II, 26.

⁵³⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 156.

Karasi Beğliği'nin bir kısmı ve Balıkesir şehrinin Osmanlı idaresine geçişi ise 1345 olarak kabul edilirse⁵³⁹ bu mahallenin Osmanlı idaresinin ilk yıllarında teşekkül ettiği ortaya çıkar. Karaoğlan'ın inşa ettirdiği mescid-i şerifin nüfusun hızla büyümesinde etkili olduğu söylenebilir⁵⁴⁰ Subaşı İne Beğ'in vakıf medresesi ve mescidi de bu mahallede bulunuyordu⁵⁴¹ Halk arasında "İğneci Medresesi" diye bilinen vakıflar, XX. yüzyılın başlarına kadar ayakta idi. Bugün medresenin yakınında bulunan bir sokağa "İğneci Sokak" adı verilmiş durumdadır.

1120/1708-9 tarihli bir tereke kaydına göre⁵⁴², bağlık-bahçelik bir semt olan mahallede şehrin ala cinsinden olan nüfusu ikamet etmekte idi. Yine 1121/1709-10 tarihli bir ıtukname hüccetinde⁵⁴³ iki kadının mahkemeye başvurarak Rus asıllı köleleri Yusuf b. Abdullah'ı azad etmeleri bu görüşümüzü doğrular mahiyettedir. 1135/1722-23 tarihli bir berat sûretinde⁵⁴⁴, mahalle halkından Derviş Ali oğlu Hacı Mustafa'nın bir vakıf muallimhane kurduğu kayıtlıdır.

Diğer bazı mahalleler gibi Karaoğlan'da gayr-ı müslim nüfusu barındırmaktadır⁵⁴⁵. Nitekim XIX. yüzyılda kurulan ve bir Hristiyan mahallesi olan Aygören Mahallesi, Karaoğlan'ın batısında ve ona hemen bitişik bir alanda bulunmaktadır.

Yukarıda işaret edildiği gibi XIV. yüzyılda kurulan mahallenin XVI. yüzyılın ilk yarısındaki hane sayısı 51 hane ve 9 mücerred iken⁵⁴⁶, yüzyılın sonlarında 115 hane ve 39 mücerred'e ulaşmıştır.⁵⁴⁷

XVIII. yüzyıl şeriyye sicillerine göre, Karaoğlan Mahallesi yüzyılın başından ortalarına kadar 8 avarız ve nüzul hanesine sahiptir.⁵⁴⁸

⁵³⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a. g. e.*, s. 123.

⁵⁴⁰ AMK, BŞS, nr. 713, A-10/b.

⁵⁴¹ BOA, Cevdet-Evkaf, nr. 4184.

⁵⁴² Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-78/b.

⁵⁴³ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-89/b.

⁵⁴⁴ Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 9/b.

⁵⁴⁵ AMK, BŞS, nr. 713, A-14/b.

⁵⁴⁶ BOA, TTD, nr. 153, s. 18.

⁵⁴⁷ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 14/b.

⁵⁴⁸ AMK, BŞS, nr. 712, A-32/b; nr. 722, 38/a.

9. Sahn-ı hisar Mahallesi⁵⁴⁹

XVI. asır tapu-tahrir'de defterlerinde, "Cami-i atik, nâm-ı diğeri Hisariçi Mahallesi" olarak geçen bu mahalle⁵⁵⁰, XVIII. asır şerhiye sicillerinde⁵⁵¹ Sahn-ı hisar şeklinde yazılmıştır. Bugün için gözle görülür bir hisar kalıntısının bulunamaması arştırmacıları yanıltmış ise de bölgede yapılan hafriyat işlemlerinde 2.5 ila 3 metre derine inildiğinde yaklaşık 60-70 cm eninde horasanî duvarlara rastlanmıştır. Çarşı esnafının bizzat şahit olduğu bu kalıntıları bir tesadüf eseri resimleme imkanı bulduk. Aslında mahallenin adı, eskiden burada bir sur duvarının mevcudiyetini açıkça göstermektedir. Ayrıca Yıldırım Camii yapılırken kullanılmış olan başlıklı sütunların bölgedeki bir yerleşim alanından taşınmış olabileceğinin işaretidir. Camiin kiliseden çevrilmiş olduğu söylentilerini de gözönüne alırsak, sur duvarlarının bugünkü Ali Hikmet Paşa maydanından itibaren doğruya doğru uzandığını ve Alaca Mescid'i içine aldıktan sonra kuzeye yönelip Orhan Çeşmesi (Eski İtfaiye) civarında sona erdiğini kabul edebiliriz. Şeyh Lutfullah ile Yıldırım Camileri surun dışında kalmakta, batı yönünde ise bugünkü Hasan Baba Çarşısı'nın karşısında eski Yoğurt Pazarı'nın ortasından geçmekte idi. Bu arada şerhiye sicillerinde⁵⁵² bahsi geçen "Tahtelkala" tabiri ile Evail-i Şaban 991/20-29 Ağustos 1583 tarihli Sinanoğlu Bostan Çavuş vakfiyesinde⁵⁵³ geçen "Tahtelkala yerinde" gibi ifadeler kale duvarlarının varlığını gösteren diğeri belgelerdir.

Yıldırım Camii'nin inşa tarihi 791/1388-89 olduğuna göre⁵⁵⁴ mahallenin de XIV. asırda teşekkül ettiği ve şehrin en eski yerleşim alanlarından biri olduğu ortaya çıkar.

Sahn-ı hisar, dinî ve sosyal hizmetler açısından, şehrin hareketli bir mahallesi durumundadır. Yıldırım Camii ve külliyesi⁵⁵⁵ yanında, Ahî Mehmed Mescidi⁵⁵⁶, Ahî Mustafa Tekkesi⁵⁵⁷, İbrahim Beğ Camii⁵⁵⁸ Serefüddin Paşa vakıflarından

⁵⁴⁹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁵⁵⁰ BOA, TTD, nr. 153, s. 23; ATKGMKKA, TTD, nr. 152, vr. 13/a.

⁵⁵¹ AMK, BŞS, nr. 712, B-9/b.

⁵⁵² AMK, BŞS, nr. 713, A-24/b.

⁵⁵³ AVGMKTB, Defter nr. I 602, s. 83.

⁵⁵⁴ Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler, II, 3.

⁵⁵⁵ AMK, BŞS, nr. 712, A-22/B.

⁵⁵⁶ AMK, BŞS, nr. 711, A-23/a.

⁵⁵⁷ AMK, BŞS, nr. 711, göst. vesk.

⁵⁵⁸ AMK, BŞS, nr. 714, A-62/b; A-67/a.

zaviye ve hamam⁵⁵⁹, Fatıma Hanım bt. Alişan Beğ'e ait kurşun kaplı diğer bir hamam⁵⁶⁰ mahallenin ne kadar merkezî konumda olduğunu göstermektedir.

Mahallenin dikkati çeken diğer bir özelliği de yönetici ve varlıklı kişilerin burada ikamet ediyor olmasıdır. Bunlardan Mir Âlişan Beğ'in terekesi⁵⁶¹, Fatıma Hanım bt. Alişan Beğ'e ait vasiyyet hücceti⁵⁶² ve yine Hatice Hanım bt. İlyas Paşa'nın terekesi⁵⁶³ paşa ve beğlerin Sahn-ı hisar'ı tercih ettiklerinin göstergesidir.

Balıkesir şerhiye sicillerinde sıkca rastlanan ıtıknameler ile zengin tereke kayıtlarında ortaya çıkan köle ve cariyeler çoğunlukla Sahn-ı hisar Mahallesi'ne aittir. Yine bu mahalle halkından olup, ıtıknamelerine rağbet edilmeyen köle ve cariyelerin sık sık mahkemeye başvurarak haklarını aradıkları müşahede edilmektedir. Mesela müteveffa İsmail b. Mir Alişan 'ın eşi Hatice Hanım'ın üç adet Rus asıllı cariyesini azad etmesi, aynı mahalleden Mehmed Beğ'in yine Rus asıllı ancak müslüman olan cariyesini azad etmesi, Mehmed Beğ b. Sinan Paşa'nın terekesinde kayıtlı olan Arap köle mahallenin sosyal durumunu da açıklamaktadır⁵⁶⁴.

XVI. asrın ilk yarısında 64 hane ve 12 mücerred olan nüfusu⁵⁶⁵ asrın ikinci yarısında 90 hane ve 50 mücerrede ulaşmış durumdadır.⁵⁶⁶

XVIII. yüzyıl başlarında ise nüzul haneleri sayısı 8 iken⁵⁶⁷, ortalarına doğru 5.5 haneye düşmüştür.⁵⁶⁸

10- İzmirler Mahallesi⁵⁶⁹

Çay Deresi'nin kuzey kıyısında ve Oruçgazi Mahallesi'nin doğusunda yer alan İzmirler Mahallesi, günümüzde Ege Mahallesi olarak tanınmaktadır. XVI.

⁵⁵⁹ AMK, BŞS, nr. 719, 21/a.

⁵⁶⁰ AMK, BŞS, nr. 720, 34/b.

⁵⁶¹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, A-3/a.

⁵⁶² Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 29/b.

⁵⁶³ Bkz. AMK, BŞS, nr. 716. A-29/b.

⁵⁶⁴ AMK, BŞS, nr. 712, B-9/a, B-9/b; nr. 712, B-9/a.

⁵⁶⁵ BOK, TTD, nr. 153, s. 24.

⁵⁶⁶ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, Vr. 14/a.

⁵⁶⁷ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁵⁶⁸ AMK, BŞS, nr. 722, 38/a.

⁵⁶⁹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

yüzyıl Tapu-tahrir Defterlerinde⁵⁷⁰ "İzmirlü" diye geçen mahallenin kurucusu İzmir-oğlu Hamza Beğ'dir⁵⁷¹ Hamza Beğ'in adı geçen mahallede yaptırdığı "Çıracı Zaviyesi" mahallenin kuruluşunda önemli bir unsur olmuştur⁵⁷². XVIII. asrın başlarına ait bir sicil kaydında⁵⁷³ "Çarıkcı Mezraası"nın, İzmiroğlu Hamza Beğ vakıf zaviyesine akar olduğu yazılıdır. Zaviyenin asıl isminin, Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü'nde 568 nr.'da kayıtlı ve 981/1573-74 tarihli vakıf defterinde⁵⁷⁴ yazıldığı gibi "Mezraa-i Çarıkcı tâbî'-i Balıkesri vakf-ı zaviye-i İzmir-oğlu Hamza Beğ" şeklinde olması gerekir.

Aydinoğullarına mensup olan İzmir-oğlu Hamza Beğ'in yaptırmış olduğu zâviyenin, bugünkü Çınarlı Camii yanında inşa edilmiş olması muhtemeldir. 1125/1713 tarihli bir temessük kaydında⁵⁷⁵ Çınarlı Tekye Zâviyesi'nin İstanbul'da bulunan Beşiktaş Mevlevihanesine akar olduğu kayıtlıdır. Hamza Beğ ve Arap lalasının türbeleri Çınarlı Mescid'in karşısında bulunan yıkık türbe çeşmesinin arkasında bulunuyordu.⁵⁷⁶ Bugün Çınarlı Camii (Üç Şerefeli Cami) karşısında bulunan türbe zamanla harabe olduğundan yıkılarak yerine apartman yapılmıştır.

Balıkesir'in en eski mezarlıklarından birisi olan "Garipler Mezarlığı" da İzmirler Mahallesi'nin kuzeyinde bulunuyordu⁵⁷⁷. Mezarlık yakın tarihlerde kaldırılarak yerine Salı Pazarı kurulmuştur. O günlerden kalan tek hatıra halkın "Kız Dedesi" diye bildikleri türbedir.

XIV. yüzyılın sonlarında kurulan mahalle⁵⁷⁸ XVI. asrın başlarında 4 hane ve 2 mücerred nüfusuyla hala gelişimini tamamlayamamış, تنها mahallerden birisidir⁵⁷⁹ Asrın sonlarına doğru ise 14 hane ve 4 mücerred nüfusa ulaşan İzmirler Mahallesi'nin⁵⁸⁰ XVIII. yüzyıldaki durumuna gelince; 1114/1702-3 senesine ait bir nüzul defterine göre⁵⁸¹ hane sayısı 8 dir. 1130/1717-18 yılına ait sicil defterlerinde

⁵⁷⁰ Bkz. BOA, TTD, nr. 153, s. 13.

⁵⁷¹ AMK, BŞS, nr. 711, A-20/a.

⁵⁷² AMK, BŞS, nr. 711, A-6/b .

⁵⁷³ Bkz. AMK, nr. 712, A-3/b.

⁵⁷⁴ Bkz. ATKGMKKA, VD. nr. 568, 127/a.

⁵⁷⁵ Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, A-10/a.

⁵⁷⁶ Muammer Yasa-Halim Korkut; "Balıkesirde Yatırlar", *Kaynak Dergisi* , (Balıkesir 1936), II/XXXVIII, 65.

⁵⁷⁷ AMK, BŞS, nr. 721, 32/a.

⁵⁷⁸ Sezai Sevim, a. g. t., s. 134.

⁵⁷⁹ BOA, TTD, nr. 153. s. 13.

⁵⁸⁰ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 11/b.

⁵⁸¹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

ise⁵⁸² hane adedinin 7 ye indiği ve bu rakkamın 1143/1730-31 yılına kadar sabit kaldığı görölmektedir.⁵⁸³

11- Mustafa Fakih Mahallesi⁵⁸⁴

XVI. yüzyıl Tapu-tarir Defterleri'nde⁵⁸⁵ "Hamza Fakih nam-ı diğer Mustafa Fakih" şeklinde yazılan bu mahallenin kimin tarafından ve hangi tarihte kurulduğu belli olmasa da, bugünkü Hal Binası'nın batısında kaldığı ve Karasi Türbesi ile Hacı Kaya (Alankuyu) Camii'nin de bu mahalle içinde yer aldığı söylenebilir.⁵⁸⁶

Balıkesir'in şeriyeye sicillerinde rastladığımız 1111/1699-1700 tarihli bir berat suretinde,⁵⁸⁷ Mustafa Fakih Mahallesi'nde mevcut Çakaloğlu (چقال) Vakfı Muallimhanesi'nin harabe olduğu açıklandıktan sonra, bu konuda ihmali görölen mütevellisinin değiştirildiği bildirilmektedir. 1130/1717-18 tarihli diğer bir berat sûretinde⁵⁸⁸ ise Çakaloğlu (چقال) İmaretinden bahs olunmaktadır. Sicillerde rastlanan bu isim değişikliğinin, mahkeme katibi tarafından yapıldığını tahmin ediyoruz. Bu görüşümüzü doğrulayan diğer bir belgede "Çakaloğlu Mektebi" vakıflarına müteveli tayini ile ilgili ilamdır.⁵⁸⁹

Kanaatimize göre, mahalle hakkında bulabileceğimiz en ayrıntılı bilgiler tereke kayıtlarında yer almaktadır. Nitekim mahalle sakinlerinden müteveffa Hacı Mustafa b. Elhac Mehmed'in varislerine bıraktığı terekesinde⁵⁹⁰ sıralanan İlyas Paşa Hanı yakınında 5 dükkan, Hoca Kuyusu yakınında 2 yağhane ve yağhane yakınında bir adet bahçe, Hoca Kuyusu yakınında bir nalbant dükkanı ve 4 köle ile 3 cariye, mahalle hakkında bir kanaat edinmemizi sağlamaktadır.

Yine aynı mahalleden bazı kişilerin kölelerini azad ettiklerine dair belgeler,⁵⁹¹ mahallenin zenginlik ölçüsünü ortaya koymaktadır.

582 AMK, BŞS, nr. 715, A-70/a.

583 AMK, BŞS, nr. 722, 38/a.

584 AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

585 BOA, TTD, nr. 153, s. 7.

586 Sezai Sevim, a. g. t., s. 133.

587 AMK, BŞS, nr. 711, A-23-b.

588 AMK, BŞS, nr. 716 A-3/a.

589 BOA. Cevdet-Maarif, nr. 3265.

590 AMK, BŞS, nr. 713, A-6/b.

591 AMK, BŞS, nr. 713, A-27/b, A-97/a.

XVI. asır başlarında 54 hane ve 26 mücerreden oluşan nüfusu,⁵⁹² asrın sonlarında 87 hane ve 29 mücerrede ulaşmıştır.⁵⁹³ XVIII. yüzyıl başlarında ise 8 nüzul hanesi varken,⁵⁹⁴ yüzyılın ortalarında 5 haneye düşmüştür.⁵⁹⁵

12- Elhac İsmail Mahallesi⁵⁹⁶

Mustafa Fakih ile Mirzabeğ Mahallesi arasında kalan Elhac İsmail Mahallesi, XVI. asrın başlarında 62 hane ve 26 mücerred olan nüfusu ile kalabalık semtlerden birisi idi.⁵⁹⁷ Asrın sonlarında 105 hane ve 35 mücerrede ulaşması⁵⁹⁸ nüfusun hızla arttığına işarettir.

XVIII. asrın başlarında ise 8 nüzul hanesine sahipken⁵⁹⁹ asrın ortalarında 6.5 haneye inmiştir.⁶⁰⁰

Mahallenin Paşa Camii ile İlyas Paşa Hanı yakınında bulunması yanında, Subaşı İne Beğ'in yaptırdığı Taşpazarı Hamamı'nın da bu mahallede bulunması⁶⁰¹ onun önemini arttırmaktadır. Sicil kayıtlarına⁶⁰² göre merhum Hasan Hoca'nın Paşa Camii yakınında kazdırdığı su kuyusunun da Hacı İsmail Mahallesi'nde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bölge sonraları "Hoca Kuyusu" diye anılmaya başlanmış, bu tabir günümüze kadar gelmiştir.

Mahalleye adını veren Elhac İsmail'in kimliği belirlenememiştir. Ancak halk arasındaki rivayete göre, Zağnos Paşa'nın şamdancısı olması muhtemeldir. Ayrıca cami yakın zamana kadar "Şamdancı Camii" diye biliniyordu. Zaman zaman "Şamlı Camii" diye de anılan bu mescid XVIII. asrın ikinci yarısında bir minber yapılmak suretiyle camie çevrilmiştir.⁶⁰³

⁵⁹² BOA, TTD, nr. 153, s. 9.

⁵⁹³ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 13/a.

⁵⁹⁴ BŞŞ, nr. 712, A-51/b.

⁵⁹⁵ AMK, BŞŞ, nr. 722, 38/a.

⁵⁹⁶ AMK, BŞŞ, nr. 712, A-51/b.

⁵⁹⁷ BOA, TTD, nr. 153, s. 7.

⁵⁹⁸ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 9/b.

⁵⁹⁹ AMK, BŞŞ, nr. 712, A-51/b.

⁶⁰⁰ AMK, BŞŞ, nr. 722, 38/a.

⁶⁰¹ Ekrem Çavuldur, Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika, *Kaynak Dergisi*, (Balıkesir 1937), LI, 69.

⁶⁰² AMK, BŞŞ, nr. 721, 23/a.

⁶⁰³ Kâmil Su, Balıkesire Dair Vesikalar, Timar ve Zeametler; *Kaynak Dergisi*, (Balıkesir 1937), LI, 69.

Mahalle içinde yer alan konaklar⁶⁰⁴ ile yağhaneler⁶⁰⁵ ve nalband dükkanları⁶⁰⁶ mahallenin bir iş muhiti olduğunu göstermektedir.

13- Salâhüddin Mahallesi⁶⁰⁷

Hisariçi, Mustafa Fakih ve Okçukara üçgeni içinde kalan Salahüddin Mahallesi, bugünkü Hasan Baba Çarşısı'ndan eski Yoğurt Pazarı'na kadar uzanıyordu. Şehrin kuzey bölümünün tam ortasında yer alan bu mahalle vakıf eserlerle donatılmış vaziyette idi. Bu eserleri yıkımdan önce gören mahallî araştırmacı Muharrem Eren'in ifadesine göre Bostan Çavuş ile Hoca Sinan Vakıfları Salahüddin Mahallesi sınırları dahilinde bulunuyordu. Bostan Çavuş'un yaptırdığı Medrese [Mahkeme Medresesi veya Keşkek Medresesi] halk arasında "Demirli Medrese" diye isim yapmıştı. İlyas Paşa Hanı'nın [Bugünkü Hal Binası] tam doğusunda bulunuyordu. Eski Yoğurt Pazarına doğru uzanan Hoca Sinan Medresesi ise "Orta Medrese" diye biliniyordu.

XVII. asır şeriye sicillerinde yer alan belgelere göre mahalle sakinlerinden önemli bir kısmı askerî sınıfa mensup idiler. Mesela "Balıkesir'in Salahüddin Mahallesi sakinlerinden Müftî Ali Efendi....."⁶⁰⁸ "Salahüddin Mahallesi'nden Zaim Ahmed Ağa'nın"⁶⁰⁹ "Salahüddin Mahallesi'nden Ondokuz Bölük yoldaşı İsmail Beşe"⁶¹⁰ gibi ifadeler bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

XVI. asrın başlarında 43 hane ve 10 mücerred olan nüfusu⁶¹¹ asrın sonlarında 71 hane ve 13 mücerrede ulaşmıştır ⁶¹²

XVIII. asrın başlarında ise 5 nüzul hanesine sahip olan mahalle,⁶¹³ asrın ortasında fazla bir düşüş kaydetmeden 4.5 haneye inmiştir.⁶¹⁴

⁶⁰⁴ AMK, BŞS, nr. 712, B-24/a.

⁶⁰⁵ AMK, BŞS, nr. 713, A-77/b.

⁶⁰⁶ AMK, BŞS, nr. 713, A-6/b.

⁶⁰⁷ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶⁰⁸ AMK, BŞS, nr. 715, A-21/a.

⁶⁰⁹ AMK, BŞS, nr. 713, A-27/a.

⁶¹⁰ AMK, BŞS, nr. 715, B-87/a.

⁶¹¹ BOA, TTO, nr. 153, s. 14.

⁶¹² AKTG MKKA, TTD, nr. 152, 16/a.

⁶¹³ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶¹⁴ AMK, BŞS, nr. 722, 38/a.

14- Börekçiler Mahallesi⁶¹⁵

Karaoğlan Mahallesi ile Ali Fakih (Namazgah) arasında kalan Börekçiyan Mahallesi⁶¹⁶ günümüzde Hacıilbeğ Mahallesi sınırları içinde yer almaktadır. Mahallenin adından da anlaşılacağı gibi börekçi esnafına ait iş dükkanlarının daha çok bu muhitte yer alması bu ismi taşımasına yol açmış olmalıdır. Belgelerde adı geçen "Börekçiyan Mescid-i şerifi"nin⁶¹⁷ ne zaman ve kimin tarafından yapıldığını bilmiyoruz. Binanın, ekseri mescidlerde görüldüğü gibi ahşap olması nedeniyle günümüze ulaşması mümkün olmamıştır. Bu yüzden yerini tesbit etmek de imkansızdır. Ancak, bugün çarşı içinde bulunan İncirlioğlu Mescidi'nin önceki asırlarda Börekçiler Mescidi olması da ihtimal dahilindedir.

Börekçiler, bir müslüman mahallesi olmakla birlikte, gayr-ı müslimlerin de burada ikamet ettiklerini gösteren sicil kayıtları mevcuttur.⁶¹⁸ Nitekim, 1123/1711-12 tarihli bir sicil kaydında⁶¹⁹ yer alan; "Medine-i Balıkesrî mahallâtından Börekçiler Mahallesi sükkânından Acem keferelerinden Narin....." ifadesi, diğer mahallelere göre zimmî nüfusun daha kabarık olduğunu düşündürmektedir.

XVI. asrın başında 28 hane ve 16 mücerred nüfusu olan mahalle,⁶²⁰ asrın sonlarında büyük bir artışla 62 hane ve 48 mücerrede ulaşmıştır.⁶²¹

XVIII. asrın başlarında ise 7 nüzül hanesi varken asrın ortalarında bir hane kaybederek 6 ya düşmüştür.⁶²²

15- Yenice Mahallesi⁶²³

XVI. asır Tapu-tahrir Defterleri'nde⁶²⁴ "Hacı Habib, nam-ı diğer Yenice" şeklinde yazılan mahalle, günümüzde Altı Eylül Mahallesi sınırları içine alınmıştır. Hükümet binasının güneyinde kalan bölgede, halen Hacı İbrahim Mescidi'nin

⁶¹⁵ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶¹⁶ AMK, BŞS, nr. 717, A-9/a.

⁶¹⁷ BOA, İbnülemin, Evkaf, nr. 6206.

⁶¹⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 717, A-3/a.

⁶¹⁹ BOA, TTD, nr. 153, s. 18.

⁶²⁰ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 19/a.

⁶²¹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶²² AMK, BŞS, nr. 722, 38/a.

⁶²³ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶²⁴ BOA, TTD, nr. 153, s. 21.

bulunduğu sokak Yenice ismini taşımaktadır. Bu mescidin ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı belli değildir. Bugünkü katlı otoparkın arkasında kalan mescidin en büyük özelliği taş merdiven minareye sahip olmasıdır. Sicil kayıtlarında adı geçen "Yenice Mezraası"⁶²⁵ ile Hatice Sultan'ın has köylerinden "Yenice"nin⁶²⁶ bu mahallenin adı ile ya da Hacı Habib ile bir alakası olduğu düşünülebilir.

XVI. asrın başlarında mahalle halkı 23 hane ve 3 mücerreden ibaret iken,⁶²⁷ asrın sonlarında 29 hane ve 9 mücerrede ulaşmış idi.⁶²⁸

XVIII. asır sicil defterlerinde ise 5 nüzul hanesi olan mahalle,⁶²⁹ asrın ortalarında 4 haneye inmiştir.⁶³⁰

16- Mirzabeğ Mahallesi⁶³¹

Çay Deresi ve Edremit Yolu'nun güneyinde ve şehrin batısında yer alan bu mahalle, Hacı İsmail (Şamlı) Mahallesi'nin de batısında düşmektedir, Edremit yoluna yakın olan Mirzabeğ Camii'nin, mahallenin gelişmesinde etken olduğu anlaşılmaktadır. Mirzabeğ'in kimliği hakkında kesin bir delil olmamasına rağmen, mahallî araştırmacıların iddiasına göre Timur'un oğludur. Ancak bu görüşün tarihî bir dayanağı yoktur. XVI. asır Tapu-tahrir Defterleri'ne göre yapılan bir araştırmaya göre, Kaya Beğ'in kardeşi İskender Beğ olduğu açıklandıktan sonra, Emirza Beğ diye anılması delil olarak gösterilmektedir.⁶³²

Halk arasında "Yoğurtcu Camii" olarak bilinen Mirzabeğ Camii, rivayete göre Zağnos Paşa'nın yoğurtcusu yani imaretcisi tarafından yaptırılmış. Bu görüşün de tarihî bir dayanağı olmamasına rağmen, halkın pek çok tarihî yapıyı Paşa'ya bağlaması oldukça ilginçtir.

⁶²⁵ AMK, BŞS, nr. 711, A-36/a.

⁶²⁶ AMK, BŞS, nr. 712, A-12/a.

⁶²⁷ BOA, TTD, nr. 153. göst. yer.

⁶²⁸ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 17/b.

⁶²⁹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶³⁰ AMK, BŞS, nr. 722, 38/a.

⁶³¹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶³² Sezai Sevim; a. g. t., s. 137.

Mahalle mescidine namaz vakitlerinde ezan okumak üzere, berat-ı şerif ile günlük bir akça maaşlı müezzın tayin olunduğu mahkeme sicillerinde kayıtlıdır.⁶³³ Yine sicillerde adı geçen sıbyan mektebinin bu mescid yakınında olduğunu tahmin etmek yanlış olmasa gerektir⁶³⁴. Diğer mahallelerle ilgili bir kayıt bulamadığımız halde, Mirzabeğ mahallesinde, Avarız Akçası Vakfı kurulduğunu ve mevcut paranın diğer mahalle sakinlerine hatta zimmilere de borç olarak verildiğini görüyoruz.⁶³⁵

XVI. asrın başlarında "Emirzabeğ" şeklinde bilinen bu mahallenin hane sayısı 45, mücerred adedi ise 26'dır.⁶³⁶ Asrın sonlarında 92 hane ve 46 mücerrede ulaştığı göz önüne alınırsa,⁶³⁷ mahallenin süratle geliştii görölür.

XVIII. asrın başlarında ise 7 nüzüil hanesi olan Mirzabeđ⁶³⁸ aynı zamanda mübaşirlerin misafir edildiği konaklara⁶³⁹ sahiptir. Ancak asrın ortalarında, hane sayısı 4'e inmiş durumdadır.⁶⁴⁰

17- Elhac Gaybî Mahallesi⁶⁴¹

Günümüzde Eskikuyumcular Mahallesi sınırları içinde bulunan Elhac Gaybî, şimdiki hükümet konağının batısında kurulmuştu. Halen, hükümet binasının kuzeyinden batısına doğru uzanan sokağın adı Hacı Gaybî'dir. XVIII. asırdaki komşuları, kuzeyde Umurbeğ, batıda Eskikuyumcular, güneyde ise Yenice Mahalleleri idi.

Şeriyye sicillerinde yer alan 14 Şaban 1135/20 Mayıs 1723 tarihli bir ferman sûretinde⁶⁴² bahsi geçen "Hacı Gaybî Pazarı"nın bu bölgede kurulduğuna şüphe yoktur. Halep, Tokad, Karaman ve Bor'dan gelen müslim ve gayr-ı müslim

⁶³³ AMK, BŞS, nr. 711, A-2/a.

⁶³⁴ AMK, BŞS, nr. 711, B-82/b.

⁶³⁵ AMK, BŞS, nr. 711, A-1/a.

⁶³⁶ BOA, TTD, nr. 153, s. 4.

⁶³⁷ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 7/b.

⁶³⁸ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/a.

⁶³⁹ AMK, BŞS, nr. 712, B-24/a.

⁶⁴⁰ AMK, BŞS, nr. 722, 38/a.

⁶⁴¹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶⁴² AMK, BŞS, nr. 719, 3/a.

tüccarların alış-veriş yaptıkları bu pazarın, mahallenin gelişmesinde büyük etken olduğu ortadadır.

1129/1716-17 tarihli bir tereke kaydında⁶⁴³ Karasi miralay İsmail Ağa'nın bu mahallede ikamet ettiği dikkate alınırsa askerî sınıfın asrın ortalarına doğru bu bölgeye kaydığı söylenebilir. Yine 1130/1717-18 tarihinde zenci asıllı Anber bt. Abdullah isimli cariyeye için mahkemeden alınan ıtıkname mahalle halkının zenginlerden oluştuğunu göstermektedir ⁶⁴⁴ 1050/1640-41 tarihli bir vesikanın verdiği malumata göre, İlyas Paşa'nın bu mahallede iki katlı ve on odalı bir evi ve hemen yanında bir köşkü bulunuyordu. Paşa'ya ait yağhanenin bitişiğinde ise "İshak Baba Tekkesi" vardı.⁶⁴⁵

Her mahallede olduğu gibi Hacı Gaybî'de de bir mescid bulunuyordu, Şeriyye sicillerinde yer alan bir ev satışında böyle bir mescidden bahsediliyor.⁶⁴⁶ Ancak adını ve yerini tesbit etmek mümkün olmadı.

XVI. asır başlarına ait Tapu-tahrir Defterleri'nde⁶⁴⁷ Hacı Gaybî Mahallesi'nin diğer adının "Hoşhun" olduğu kayıtlıdır. Bu deftere göre mahallenin hane sayısı 29, mücerred ise 6'dır. Yaklaşık yarım asır sonra hane sayısı 46 ya, mücerred adedi ise 39'a yükselmiştir.⁶⁴⁸

XVIII. asrın başlarında 5 nüzul hanesi olan mahalle, asrın⁶⁴⁹ ortalarında hiç bir değişikliğe uğramamıştır.⁶⁵⁰

18- Ali Fakih Mahallesi⁶⁵¹

Bugünkü Dumlupınar Mahallesi'nin, Balıkesir Lisesi ve civarında kalan kısmı Ali Fakih Mahallesi idi. Lisenin bahçesinde yer alan namazgah 1957

⁶⁴³ AMK, BŞS, nr. 716, A-76/b.

⁶⁴⁴ AMK, BŞS, nr. 716, A-77/b.

⁶⁴⁵ Kâmil Su; "İlyas Paşa'ya Dair", *Kaynak Dergisi*, (Balıkesir 1937), III/XLVII, 341.

⁶⁴⁶ AMK, BŞS, nr. 711, B-79/b.

⁶⁴⁷ BOA, TTD, nr. 153, s. 16.

⁶⁴⁸ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 17/a.

⁶⁴⁹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶⁵⁰ AMK, BŞS, nr. 722, 38/a.

⁶⁵¹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

yıllarına kadar kullanılmakta idi.⁶⁵² İbn-i Batuta'nın Seyahatnamesi'nde adı geçen namazgah⁶⁵³ bu olmalıdır. Nitekim XVI. asır Tapu-tahrir Defterleri'nde⁶⁵⁴ mahallenin diğer adının "Namazgah" olduğu kayıtlıdır. XVIII. asır şerhiye sicillerinde, Ali Fakih Mahallesi'nde bulunan "Musalla"nın dört duvarının tamamen yıkıldığı ve yeniden inşası için 456 guruşa ihtiyaç bulunduğu yazılmaktadır.⁶⁵⁵ Burada sözü edilen Musalla'nın Namazgah olduğu ve bu isimle de anıldığı anlaşılmaktadır.

1118/1706-7 tarihli bir berat sûretinde⁶⁵⁶ Ali Fakih Mahallesi Mescidi'nden bahisle, yevmî bir akça vazife ile kayyım tayin edildiği kayıtlıdır. Bu mescid günümüze ulaşmamıştır. Aynı mahalle içinde yer alan Hacı Ali Camii ise, çeşitli tadilatlar geçirerek günümüzdeki şeklini almıştır. XVIII. asra ait sicillerde mevcut vakfiye ve vasiyyet kayıtlarında bu camie ait bilgiler, yer almaktadır. Nitekim 1141/1728-29 tarihli sicil kayıtlarında Fatıma Hanım bt. Alişan Beğ'in vakıfnamesinde, Hacı Ali Camii'nde yakılmak üzere bal mumu satın alınması vasiyyet edilmiştir.⁶⁵⁷

İlyas Paşa tarafından aynı mahallede yaptırıldığını ifade edilen cami ise, bugünkü Saat Kulesi'nin yan tarafında bulunuyordu.⁶⁵⁸ Bu cami, Cumhuriyet'in ilk yıllarında harap olmuş ve günümüze kadar ulaşmamıştır.

Sicil kayıtlarında mahalle halkının bir kısmının gayr-ı müslimler olduğunu gösteren belgeler bulunmaktadır. 1111/1699-1700 tarihli hüccette,⁶⁵⁹ mahalle sakinlerinden Pabuçcu Arslan isimli zimminin Debbaghane'de bulunan kuyuya düşerek ölmesi üzerine, oğluna vasi tayin edildiği, yine aynı mahalleden Avram veled-i Rize'nin borcunu ödememesi üzerine annesi Makri'nin kefil olduğunu anlıyoruz.⁶⁶⁰

⁶⁵² Muharrem Eren, *Balıkesir İl Müftüleri ve Tarihî Kitabeler*, Balıkesir 1990, s. 28.

⁶⁵³ İbn-i Batuta, *Seyahatname*, s. 338-9.

⁶⁵⁴ BOA, TTO, nr. 153, s. 17.

⁶⁵⁵ AMK, BŞS, nr. 711, B-87/a.

⁶⁵⁶ AMK, BŞS, nr. 713, B-88/a.

⁶⁵⁷ AMK, BŞS, nr. 721, 64/a.

⁶⁵⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi meşahiri*, Balıkesir 1341-1342, II, 107.

⁶⁵⁹ AMK, BŞS, nr. 711, A-27/b.

⁶⁶⁰ AMK, BŞS, nr. 712, B-1/a.

Kuzeyde Börekçiler, güneyde Martlı Mahalleleri arasında yer alan Ali Fakih'in XVI. asır başında 14 hane ve 4 mücerred olan nüfusu,⁶⁶¹ asrın sonlarında ancak 23 hane ve 11 mücerrede ulaşmıştır.⁶⁶²

XVIII. asır şerhiye sicillerinde⁶⁶³ avarız ve nüzül hanesi 2.5 olan mahalle, asrın ortalarında da aynı kalmıştır.⁶⁶⁴

19- Okçukara Mahallesi⁶⁶⁵

Bugünkü Karasi Mahallesi'nin kuzeyinde ve Çay Deresi'ne yakın bölgede kurulan mahallenin, doğuda kalan bir bölümü sonraları Hisariçi Mahallesi'ne dahil edilmiştir. XVI. asır belgelerinden ⁶⁶⁶anlaşıldığına göre mahallenin dereye bakan kısmında debbağların bulunduğu mevkide "Debbağlar Mahallesi" bulunuyordu. Ancak XVIII. asır şerhiye sicillerinde böyle bir mahalle mevcut değildir. Bununla beraber, Okçukara Camii'nin halk arasında tanınan ismi "Tabaklar Camii" dir.⁶⁶⁷Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür-Tescil Bölümü Fihrist Defteri'nde⁶⁶⁸ kayıtlı olan "Okçukara'da vaki Müfti Elhac Ali Efendi Cami-i şerifi"nin Okçukara Mescidi olduğunu tahmin ediyoruz. Ayrıca camiin güney cephesinde ve avlu duvarına bitişik olan çeşmenin kitâbesinde "Bânîsi Müftî kızı Emine" şeklinde yazılıdır. Bölge halen "Lonca Mevkii" olarak da bilinmektedir. 1133/1720-21 tarihli bir vakfiyede⁶⁶⁹adı geçen Lonca, XVIII. asırda esnaf loncası olmakla beraber, son zamanlarda halk arasında "Deve Yoncası" olarak şöhret yapmıştır. Aynı belgede bahsi geçen "Un Kapanı"nın da bu mahallede aranması gerekir kanaatindeyiz.

Balıkesir'de pek çok vakıf eser vücuda getiren Bostan Çavuş'un 991/1583 tarihli vakfiyyesinde⁶⁷⁰ Çelebi Beğ Bahçesi" diye meşhur olan vakıf bahçenin,

⁶⁶¹ BOA, TTD, nr. 153, s. 17.

⁶⁶² ATKMGKKA, TTD, nr. 152, 19/b.

⁶⁶³ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶⁶⁴ AMK, BŞS, nr. 722, 38/a.

⁶⁶⁵ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶⁶⁶ BOA, TTD, nr. 153, s. 24.

⁶⁶⁷ Muharrem Eren, *Mutasarrıf Ömer Ali Beğ*, s. 218.

⁶⁶⁸ AVGMKTB, Fihrist Defteri, nr. 188/2525.

⁶⁶⁹ AMK, BŞS, nr. 718, 29/a.

⁶⁷⁰ AVGMKTB, VD. nr. 2005, s. 145.

XVIII. asır sicillerinde⁶⁷¹ Okçukara'da gösterilen "Künk Bahçesi" olması akla yakın gelmektedir. Adı geçen bahçe 1057/1647 tarihinde kullanılamıyacak derecede harap olduğundan, Eski Hamam yakınında bir dükkan ve 50 aded Riyal Guruş karşılığında mübadele edilmiştir.⁶⁷² Yukarıda bahsi geçen Bostan Çavuş vakfiyyesinde sıralanan akarlar arasında yer alan Börekçi, Demirci, Kassap, Sımsım Yağhane (Susam Yağı), Sabunhane, Debbaghane ve Tahte'l-Kal'a yeri kuzeyinde bulunan Muymafhane Karhanesinin de Okçukara'da bulunduğu söylenebilir.

Mahallenin adını kimden ve nasıl aldığı malumumuz değildir. Ancak şeriyye sicillerinde Evâil-i Zi'lhicce 1111/20-29 Mayıs 1700 tarihli bir berat suretinde⁶⁷³ kazaya tâbi Okukara (اووقره) karyesinde vaki Hamza Çelebi b. Mustafa Zaviyesi'nden bahs olunmaktadır. Halbuki avarız ve nüzul hanelerinde adı geçen köylerin arasında böyle bir köy ismi geçmemektedir. Ona en yakın köy ismi Okuf (Bugünkü Esenli) dir.⁶⁷⁴ Yukarıda adı geçen Okçukara yanlışlıkla yazılmış ve karye olarak gösterilmiş olabilir. Bahsi geçen zaviyenin de "Debbağlar Tekyesi" olması düşünülebilir. Çünkü bölgede yaptığımız araştırmalarda, eskiden debbağların bulunduğu bölgenin tam ortasında bir Mevlevî tekyesi bulunduğunu hatırlıyanlar var. Bugün için Edremit yolunun üzerinde ve İğdeli Köprü'nün güneyi'nde bulunan tekye, 1957 yıllarında ortadan kaldırılarak buradan Ahmet Toprak Caddesi geçirilmiştir.

XVI. asrın başlanıda 23 hane ve 6 mücerred nüfusa sahip olan mahalle, ⁶⁷⁵asrın ortalarında ancak 30 müzevvec ve 28 mücerrede ulaşabilmiştir.⁶⁷⁶ XVIII. asır avarız ve nüzul haneleri defterinde asrın ortalarında 2 hane ve 1 rub'olan nüfusu⁶⁷⁷ asrın ortalarında 2 haneye inmiştir.⁶⁷⁸

⁶⁷¹ AMK, BŞS, nr. 713, A-10/a.

⁶⁷² AMK, BŞS, nr. 713, A-9/b.

⁶⁷³ AMK, BŞS, nr. 711, A-36a.

⁶⁷⁴ AMK, BŞS, nr. 712, A-28/a.

⁶⁷⁵ BOA, TTD, nr. 153, s. 11.

⁶⁷⁶ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 12/a.

⁶⁷⁷ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶⁷⁸ AMK, BŞS, nr. 722, 38/a.

20- Umurbeğ Mahallesi⁶⁷⁹

XVIII. asır avâriz ve nüzul haneleri defterlerinde⁶⁸⁰ 20 mahalle arasında yer alan Umurbeğ, günümüzde Eskikuyumcular Mahallesi içinde ve şehir merkezinin doğusunda kalmaktadır. Nüfus idaresi kayıtlarında halen adı geçen mahallede, Umur Beğ Camiinden başka eskiden kalan hiç bir iz yoktur. 815/1412-13 tarihli cami, şehrin en eski yapılarından birisi olup, Timurtaş Paşa'nın oğlu Hacı Umur Beğ tarafından yaptırılmıştır.⁶⁸¹

XVI. asır Tapu-tahrir Defterleri'nde⁶⁸² "Hacı Ömer" şeklinde yazılan mahallenin nüfusu, asrın başlarında 12 hane ve 5 mücerred iken, asrın sonlarında hane ve 9 mücerrede yükselmiştir.⁶⁸³

XVIII. asrın ilk yarısına ait sicil kayıtlarında sadece tereke kayıtlarında⁶⁸⁴ adı geçen mahallenin asrın başlarındaki nüfusu 4 avarız hanesi iken,⁶⁸⁵ asrın ortalarında yarım hane kaybederek 3.5 haneye düşmüştür.⁶⁸⁶

⁶⁷⁹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶⁸⁰ AMK, BŞS, nr. 715, B-87/b.

⁶⁸¹ Sezai Sevim, a. g. t., s. 133.

⁶⁸² BOA, TTD, nr. 153, s. 22.

⁶⁸³ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 17/a.

⁶⁸⁴ AMK, BŞS, nr. 712, A-58/a.

⁶⁸⁵ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

⁶⁸⁶ AMK, BŞS, nr. 711, A-38/a.

Avarız Haneleri

Sıra No	Mahalleler	1114	1143
1	Martlı	20	13
2	Dinkçiler	13, 5	7 hane 1 Rub'
3	Oruçgazi	14	(1141): 10 hane
4	Kassablar	10	7
5	Şeyh Lutfullah	(1115) 9	7
6	Elhac İshak	10	5
7	Eskikuyumcular	7, 5	7
8	Karaoğlan	8	8
9	Sahn-1 hisar	8	5, 5
10	İzmirler	8	7
11	Mustafa Fakih	8	5
12	Elhac İsmail	8	6, 5
13	Salahüddin	5	4, 5
14	Börekçiler	7	6
15	Yenice	5	4
16	Mirzabeğ	7	4
17	Elhac Gaybî	5	5
18	Ali Fakih	2, 5	2, 5
19	Okçukara	2, 1 Rub'	2
20	Umurbeğ	4	3, 5

B- KÖYLER

Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı, genellikle ziraata ve hayvancılığa dayanıyordu. Bu nedenle köylerde ikamet eden halkın devlet için büyük önemi vardı. Şehir halkından tamamen farklı olan köylülerin devlet nazarındaki statüleri, üretici olmalarıydı. Devletin kuruluş dönemindeki genel yapısı, toplumun diğer bir unsuru olan konar-göçerlerin ziraat sahalalarında (mezraa) küçük çapta tarımla uğraşmaya zorlarken, bir yandan da onların köyler kurarak yerleşik vaziyete geçmelerine zemin hazırlamıştı. Güvenlik nedeniyle Rumeli'ye geçirilen konar-göçerler yeni köyler oluştururken Anadolu köyleri onlardan çok daha önce ve Anadolu Selçukluları zamanında teşekkül etmeye başlamışlardı.⁶⁸⁷

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren, zaptettiği toprakları kendi tasarrufuna almış ve bu gibi toprakları mirî yani devlet malı olarak tescil etmiştir. Özel mülkiyet hakkını ise sadece şehirlerdeki arsalar ile bağ ve bahçelere tanımıştır.⁶⁸⁸ Daha çok köylerde bulunan geniş mirî araziler, müstakil bir köylü işletmesine yetecek büyüklükte, reayâ çiftlikleri halinde parçalara bölünmüş ve tapu bedeli denilen peşin para karşılığında köylüye terkedilmiştir. Böylece devletin kiracısı durumuna gelen köylü, devlet topraklarından ayrılan bu çiftlikleri işlemek durumunda idi. Köylü toprağı işlemeyip, boş bırakırsa devletin uğradığı zararı ödemek zorunda kalırdı ki buna "Çift-bozan" ya da "Levendlik-akçası" denirdi. Bu gibi durumlarda, köylünün üzerine kayıtlı olan çiftlik elinden alınarak bir başkasına devredilirdi. Resmî tariflere göre bir çiftlik, araziye ve verimlilik oranına göre değişmek şartıyla, ala yerden 60-80, orta halli yerden 80-100 ve edna yahut kıraç yerden 100-150 dönüm olarak tesbit edilmişti. Bu tür çiftliklerin yıllık vergisi, Mart ayında ödenmek şartı ile "Çift-resmi" adı altında 22 ile 60 akça arasında değişebiliyordu. Yarım çiftlikler (Nim Çiftlik) ise bu verginin yarısını öderlerdi.⁶⁸⁹ 981/1573-74 tarihli Karasi Livası Kanunnamesi'ne göre bütün çift tasarruf edenler 33 akça ve nim çift tasarruf eden reaya ise 16.5 akça resm-i çift ödemek zorunda idiler.⁶⁹⁰ Doğrudan doğruya çiftci bir ailenin reisi üzerine kaydedilen topraklar Tapu-tahrir Defterleri'ne de işlenirdi. Çiftçinin, devlete ödemesi gereken kira bedeli

⁶⁸⁷ Yusuf Halacoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 95.

⁶⁸⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadî ve İctimâî Tarihi*, II., 124.

⁶⁸⁹ Ö. Lütü Barkan, "Çiftlik" mad., *IA*, III, 392a.

⁶⁹⁰ Ö. Lütü Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukûkî ve Malî esasları, Kanunlar, s. 22.

"Öşür vergisi" adı altında ürünün 1/10'u ile 1/2'si arasında değişiyordu. Fakat genel eğilim 1/8 oranı ile uygulanıyordu.⁶⁹¹

Osmanlılar'da vergiye esas olan üniteye "Hane" denirdi. Hane'yi ise evli olan aile reisi teşkil ederdi. Elinde çok az toprağı olan veya hiç olmayan aile reisine "Bennak" denir ve devlete belli bir vergi öderdi. Mücerred denen bekarlar evlenince bennak olarak yazılır ve vergisi bennaka göre düzenlenirdi. Bennaklardan "Ekinli" diye tabir edilenlerin elinde nim çiftlikten daha az, yani 30 dönüm arazi bulunurdu. İşleyecek toprağı bulunmayan ve başkalarının toprağında çalışan bennaklar "Caba" diye isimlendirilirdi. Bunlar sipahiden tapusuz olarak aldıkları toprakları işler ve karşılığında "Dönüm-resmi" verirlerdi. Fatih Kanunnâmesi'ne göre bennak resmi 6 veya 9 akçe idi. 6 akça cabadan, 9 akça ise ekinli bennaktan alınırdı. Bennak resmi her yerde aynı değildi ve asırlara göre değişebiliyordu. XVIII. yüzyılda bu vergi caba için 12, ekinli için 18 akça idi.⁶⁹²

Karasi Livası Kanunnamesi'ne göre evli olup da hiç toprağı bulunmayanlardan resm-i bannak 12 akça ve kara ve kisbe kadir ergenlerden resm-i mücerred 6 akça alınıyordu.⁶⁹³ Reaya bu vergiler haricinde duruma ve şartlara göre "Duhan-resmi" adı altında bir vergi daha öderdi ki, umûmiyetle bir sipâhinin arazisine geçici bir zaman için gelen, yerleşen, fakat ziraat yapmayanlara mahsustu.⁶⁹⁴

Köylü, ektiğı toprağın, diktiğı meyveli ağacın, bağı ve kovanın öşürünü ve resmini doğrudan doğruya devlet hazinesine vermeyerek, devletin bir hizmet mukabili bu toprakları terkettiğı sahib-i arza yani sipâhiye; arazi vakıf ise vakfa; birine temlik edilmişse o mülk sahibine vermek durumunda idi.⁶⁹⁵ Reaya çiftlikleri ister bütün çiftlik olsun, ister nim çiftlik veya eksik olsun sipahiye aitti. Sipahi kendi tımarı dahilinde sâkin olan reayadan şahsî vergi mahiyetinde olan "Ekinli-bennak", "Caba-bennak" resimlerini aldığı gibi araziden öşür, salariye, dönüm resmi alırdı. Koyunlardan agnâm resmi, değirmenlerden, bağlardan kanunen muayyen olan rüsümü almak da sipahiye aitti.⁶⁹⁶ Sipahi, maaş yani "Dirlik" alır bunun karşılığında belli sayıda askerini donatırdı. aslı görevi savaşa gitmek ve

⁶⁹¹ Mustafa Akdağ, *a. g. e.*, II, 125.

⁶⁹² Feridun Emecen, "Bennâk" mad., *DİA*, İstanbul 1992, V, 458.

⁶⁹³ Ö. Lütü Barkan, *Kanunlar*, gös. yer.

⁶⁹⁴ Yusuf Halacoğlu, *a. g. e.*, s. 99.

⁶⁹⁵ Yusuf Halacoğlu, *a. g. e.*, s. 96.

⁶⁹⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.s.*, II, 231.

oturduğu köyde asayişini sağlamaktı. Köylerde görev yapan yiğitbaşılar, "İlerleri" denen köy gençlerinin başbuğu durumunda idiler, İlerleri, bir köyün ve hatta öteki köylerdeki ilerleri ile beraber tabi oldukları bütün bir idarî bölgenin (kaza-sancak) asayişini korurlardı.⁶⁹⁷

Sancakbeğinin tasarrufunda bulunan ve bu nedenle serbest olmayan köylerin vergilerine "İl-niyabeti" deniyordu.⁶⁹⁸ Bu vergileri ise sancakbeğinin kişisel adamı olan "İl-subaşısı" ya da "Köy-subaşısı" toplardı. Bu gelirler de sancak beğine aitti.⁶⁹⁹

Devlet, ülke topraklarından bir kısmını da ortakçılık esasları ile köylüye veriyor ve bu şekilde işletiyordu. Bu tür yerlerde tarım yapan köylüler, emekleri karşılığı olarak elde ettikleri ürünün yarısını alıyorlar, diğer yarısı da devlete kalıyordu.⁷⁰⁰ "Hassa-çiftlik" adı verilen bu tür topraklar, doğrudan doğruya sipahi tarafından mîrî topraklardan ayrılıp, şahsî ve serbest bir anlaşma usulü ile kiraya verilebilmekte idi. Hassa çiftliklerde böylece meydana gelen kiracılık münasebetleri, genellikle mahallî örf ve adetlere göre ayarlanan bir ortakçılık şeklinde idi. Sipahi tımarında bir çift öküz ile işletilebilecek büyüklükte olan bu hassa çiftlikler "Ortakçı veya Ellici toprağı" adı ile anılıyordu. Bazı yerlerde tohum ve çift hayvanları sipahi tarafından temin ediliyordu. Bu durumda mahsül yarı yarıya paylaşılmakta olduğu gibi, bazan da bu gibi hassa çiftliklerden sipahi ancak 1/4 almakta idi. Hassa bağlar ile bahçe ve bostanlar da sipahinin hissesi 1/3 veya 1/4 idi.⁷⁰¹ Karasi Livası Kanunnamesi'nde, has karyelerde ellici kızları cariyeye edininip onlarla evlenen kimselerden hallerine göre kırk yahut elli akça haraç alınması emrolunmaktadır. Aynı kanunda, mültezim tarafından alınan "Hidmet-i cariyeye" adlı verginin gayr-ı müslim kızlarının evlenmesine mani olduğu açıklanarak kaldırıldığı bildirilmektedir.⁷⁰² Ortakçı kullar, bilhassa harp esirleri arasından seçiliyor ve resmen azad edilmedikleri takdirde sahiplerinin köleleri olarak kalıyorlardı.⁷⁰³ XVI. asır Tapu-tahrir Defterleri'ne göre Balıkesir nahiyesinde

⁶⁹⁷ Mustafa Akdağ, *a. g. e.*, II, 48.

⁶⁹⁸ İl niyabeti resimleri, cinayet resmi, resm-i arus, yava ve kaçgun ve bunun gibi asayiş görevleri için alınan cerimelerdir. (Mustafa Akdağ, *a. g. e.*, II, 303).

⁶⁹⁹ Mustafa Akdağ, *a. g. e.*, II, 303.

⁷⁰⁰ Mustafa Akdağ, *a. g. e.*, II, 122.

⁷⁰¹ Ö. Lütfi Barkan, "Çiftlik" mad., *İA*, III, 394a.

⁷⁰² Ö. Lütfi Barkan, *Kanunlar*, s. 23.

⁷⁰³ Ö. Lütfi Barkan, "XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak işçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1940, 57/1, 41.

Ellicilik (ortakçı) üzere çiftlik tasarruf edilen köyler Atanos ve Yenice idi.⁷⁰⁴ Atanos, XVIII. asırda Hatice Sultan'ın has köylerinden olup, yıllık geliri onbin altın ve kırkiki akçadır.⁷⁰⁵ Günümüzde Ovaköy adını alan Atanos, Balıkesir şerhiye sicillerinde köle ve cariyelerin davaları nedeniyle sıkca adı geçen bir köydür. Meselâ 22 Safer 1115/7 Temmuz 1703 tarihli bir tereke kaydından, Atanos'dan müteveffâ Kaytas b. Abdullah'ın eski efendisi Ömer Ağa'nın çocuklarına vasî tayin edildiğini,⁷⁰⁶ yine 1136/1723-24 tarihli bir sicil kaydından Telli isimli bir kölenin yava olarak yakalandığını ve daha sonra has voyvodasına teslim edildiğini anlıyoruz.⁷⁰⁷ Ellici köylerinden Yenice de Hatice Sultan haslarına dahildir.⁷⁰⁸ Balıkesir'in doğusunda ve güney-doğusunda yer alan bu köyler ilk çağlarda İzmir'den Bursa'ya giden ticaret yollarının üzerindeki ovada kurulmuş olan yerleşim birimleri idiler.

Atanos (*اته نوس*) adından da anlaşılacağı gibi, Rumca isim taşıyan bir köydür. Balıkesir yakınlarında aynı tipte Rum köyü olan bir diğeri de Eftelle'dir. Günümüzde "Pamukçu" diye tanıdığımız bu köyün, Türkler bölgeye gelmeden önce Roma veya Bizans döneminde kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz. Sicil kayıtlarına göre bu köyün XVIII. asırda hane sayısı dördür.⁷⁰⁹ Yıldırım Sultan Bayazıd Han medresesi evkafına bağlı olan Eftelle'de⁷¹⁰ Karasi-oğlu İmir Beğ'in "Açık Türbe Zaviyesi" vakıfları da bulunuyordu.⁷¹¹

Balıkesir köylerini haslar yönünden incelemeye tâbi tuttuğumuzda, Hatice Sultan'ın köyleri birinci sırada yer almaktadır III. Ahmed'in hemşiresi olan Hatice Sultan'ın⁷¹² hasları, Balıkesir nahiyesinde Bekirili ve Karacavîrân nam-ı diğerkamçılı, Biga sancağı'ndan karye-i Naib Halil nam-ı diğerkamçılı ve Beşgerdek nahiyesine tabi Cinge köyeri idi.⁷¹³ Balıkesir nahiyesindeki diğerköyleri ise Gökköy (2 hane), Kamçılı (5 hane) Yenice (2 hane), Atanos (1 hane), diğerköyleri (3 hane), ve İrvana (2 hane) idi.⁷¹⁴ 1115/1703-4 tarihli bir sicil kaydında

704 Sezai Sevim, a. g. t., s. 181.

705 AMK, BŞS, nr. 722, 13/b.

706 AMK, BŞS, nr. 712, B-30/a.

707 AMK, BŞS, nr. 719, 1/a.

708 AMK, BŞS, nr. 715, A-27/b.

709 AMK, BŞS, nr. 715, A-81/b.

710 AMK, BŞS, nr. 715, A-45/b.

711 BOA, Cevdet- Evkaf, nr. 8123.

712 AMK, BŞS, nr. 722, 13/b.

713 AMK, BŞS, nr. 719, 43/b; nr. 720, 36/b.

714 AMK, BŞS, nr. 713, A-5/a.

yukarıdaki köylerden başka Çobanlar (3 hane), Yakub (8 hane) ve Çölmekci (10 hane) köyleri de Hatice Sultan'ın has karyelerinden gösterilmektedir.⁷¹⁵ Bu köyler serbestiyet üzere tasarruf edildiğinden dışardan müdahale yapılması kanunen yasaktı. Ancak XVIII. yüzyıl sicilleri, bu tür kanunsuz uygulamaların sık sık yapıldığını göstermektedir. Nitekim Rebiülevvel 1137/18 Kasım-17 Aralık 1724 tarihli bir ferman suretinde has voyvodasına müdahale eden Halil Beşe'ye mani olmaları için kadı ve naibler uyarılmıştır.⁷¹⁶

Osmanlı kanunlarına göre serbestiyet üzere tasarruf edilen köyler arasına vakıf köyler de girmektedir. XVIII. asrın ilk yarısına ait Balıkesir şerhiye sicillerinde adı geçen vakıf köyler onbeş adettir. Bu köylere ait arazilerin ya tamamı ya da bir kısmı vakıflara bağlanmış durumdadır. Bazılarında ise vakıflara vergi ödeyen cemaatlar ikamet etmekte veya mevsimlik gelip-gitmeler gerçekleşmektedir. XVI. yüzyıl Tapu-tahrir Defteri'nde vakıf köylerin adedi 21 dir.⁷¹⁷ Kanaatimize göre, diğer altı köyle ilgili herhangi bir dava mahkemeye intikal etmemiş veya bazı köyler başka vakıflara ilave edilmiş olmalıdır.

Balıkesir'in en eski vakıflarından sayılan Yıldırım Han'ın yaptırdığı medreseye bazı köyler akar olarak şart koşulmuştur. 1126 Cumadelahir/14 Haziran-12 Temmuz 1714 tarihli bir fermana göre bu köyler Eftelle ve Kesirvin idi⁷¹⁸ Selatin vakıfları da diğer vakıflar gibi serbest olduğundan dışardan müdahale imkanı yoktur. Ancak, Yıldırım vakfı arazilerine babadan-atadan mutasarrıf olan yeniçerinin merkeze gönderdiği arz-ı halden anladığımız göre, Balıkesir müftisi, serbestiyet şartlarına bakmaksızın vakfa ait araziye başkalarına satmış ve bu olay şikayeti mucib olmuştur.⁷¹⁹

Yıldırım Bayazıd Han'ın hocası olan Hoca Sinan Efendi padişahın iltifatlarına mazhar olmuş ve Balıkesir nahiyesine tâbi Üçpınar ve Çayırhisar köyleri kendisine temlik edilmiştir. Hoca Sinan Balıkesir'de meydana getirdiği vakıf eserlerine bu iki köyü bağlamış ve evladiyyet ve meşrutiyet üzere vakfetmiştir.⁷²⁰

⁷¹⁵ AMK, BŞS, nr. 713, A-5/b.

⁷¹⁶ AMK, BŞS, nr. 719, 43/b.

⁷¹⁷ Sezai Sevim, a. g. t., s. 60.

⁷¹⁸ AMK, BŞS, nr. 715, A-45/b.

⁷¹⁹ AMK, BŞS, nr. 712, A-53/a.

⁷²⁰ AMK, BŞS, nr. 716, A-48/b.

Balıkesir içinde bir zaviye yaptıran Serefüddin Paşa, evladiyyet ve meşrutıyyet üzere kurduğu vakıflarına, Balıkesir'in Bayındır (Ovabayındır) köyünü akar tayin etmişti.⁷²¹ Köyde bulunan mezraa, müteaddid defalar anlaşmazlığa yol açtığından mahkeme sicillerine intikal etmiştir. Mesela Okuf köyünden Rahime bt. Ömer isimli kadın, vakıf mezraaya sahip çıkmış, ancak şahidlerin mahkemede dinlenmesi sonucunda mezraanın Şerefüddin Paşa Vakfı'na ait olduğu ispatlanmıştır.⁷²²

Balıkesir'in kuzey- doğusunda bulunan Ayşebacı köyü, sabık veziriazam Hersek-zâde Ahmet Paşa'nın Bursa'da bulunan imareti evkâfından idi.⁷²³ 1115/1703-4 tarihli bir temessükte, Ayşebacı'nın senelik yüzelli guruşa iltizama verildiğini ve onbin guruştan fazla olan gelirinin vakfa bırakılmasının istendiğini anlıyoruz.⁷²⁴ Bir anlaşmazlığın halledildiği 1119/1707-8 tarihli bir hüccette yer alan açıklamalara göre Ayşebacı'da "Odun-Çayırı" denen bir otlak ve yaylak ile "Kara Kadı-ağılı" adı verilen bir koyun savadı bulunuyordu.⁷²⁵

Balıkesir'de Yıldırım Han vakıflarından sonra bir külliyye şeklinde inşa edilen en büyük vakıflar Zağnos Paşa'ya aittir. Bugün şehrin merkezinde kalan cami ve hamamların akarları oldukça geniş bir araziyi kaplıyordu. Evail-i Cumadelula 866/1-9 Şubat 1462 tarihli vakıfnameye göre Paşa, Balıkesir nahiyesinde iki köy vakfetmiştir.⁷²⁶ Bunlardan birincisi At denilen köydür. Bütün hudud ve hukukuyla At köyüne tabi olana "Demirci nam-ı diğer Paşa" ile içindeki yirmi nefer köle ve cariye ve mevcut edevatıyla iki değirmen vakfa bağlanmıştır.⁷²⁷ XV. yüzyılda kurulan bu vakıflar, XVIII. asra gelindiğinde çeşitli anlaşmazlıklara yol açmış ve mütevellileri haklarını aramak üzere merkeze şikayet dilekçeleri göndermişlerdir. Nitekim, 1112/1700-1 tarihli bir şikayet üzerine, Paşa köyde Sinan Paşa-zâde Elhac Ahmed'in kendisine ve kardeşine ait çiftlik ve tarlaları fuzuli yere kullanan Ramazan Ağa'ya mani olunması yolunda bir hüküm gönderilmiştir.⁷²⁸ Yine aynı defterdeki diğer bir hükümdar, köyde bulunan koyun ağılı ve vakıf tarlaların kullanılmasında mütevelliler ile halk arasında sürtüşmeler

⁷²¹ AMK, BŞS, nr. 712, A-30/b.

⁷²² AMK, BŞS, nr. 712, A-22/a.

⁷²³ AMK, BŞS, nr. 716, A-73/a.

⁷²⁴ AMK, BŞS, nr. 713, A-3/a.

⁷²⁵ AMK, BŞS, nr. 713, A-76/b.

⁷²⁶ AVGMKTB, nr. 1766, 308/74.

⁷²⁷ ATKGMKKA, VD, nr. 568, 84/b.

⁷²⁸ BOA, Atık Şikâyet Defteri, nr. 32, 583/140.

çıktığı da anlaşılmaktadır.⁷²⁹ Sicillerdeki bir tereke kaydında, Paşaköy'deki değirmenin bir tanesinin Sahn-ı hisar mahallesinde vefat eden Mehmet Beğ b. Sinan Paşa'ya ait olduğu kayıtlıdır.⁷³⁰ Yukarda adı geçen şikayet defteri ile Balıkesir şerhiye sicilleri Sinan Paşa ve oğullarının Zağnos Paşa evlatlarından olduğunu göstermektedir.

Paşa'nın vakıfnamesinde yer alan ikinci köy, bütün levahık ve tevabii ve hudut ve hukukuyla beraber Türkeri köyüdür. 1130/1717-18 sicillerinde yarım avarız hanesi olduğunu tesbit ettiğimiz Türkeri köyünün bu hanesi yakınlarında bulunan Eftelle köyüne zam edilmiş görünmektedir.⁷³¹

İçinde Karasioğlu İmir Beğ'in bir zaviye yaptırdığı ve adına vakıf tesis ettiği Okuf⁷³² (bugünkü Esenli) aynı zamanda bir tımar köyüdür⁷³³ Evladlık bir vakıf olan zaviyenin dışardan bazı kişilerin müdahalesine maruz kaldığını ve vakfın mahsulünün bu tür kişilerin eline geçtiğini zaviyedar ve müteveli olan şahsın şikayetinden çıkarıyoruz.⁷³⁴

Balıkesir'in hemen yakınında ve doğu yönünde bulunan Yakup köy, İstanbul'da Yenikapı Mevlevihanesi evkafına dahildi.⁷³⁵ Rebiülahır 1130/4 Mart-1 Nisan 1718 tarihli bir temessükte ise Balıkesir'de mevcut Miriahur Hasan Paşa Zaviyesi'nin, Sultan Mehmed Han tarafından İstanbul Yenikapı Mevlevihanesi, şeyhi ve yaranına nan-baha olmak üzere sadaka buyurulduğu ve adı geçen zaviyenin vakıflarından olan Yakup köyünün her türlü vergisinin iltizâma verildiği kayıtlıdır.⁷³⁶ XVIII. asrın başlarında, Yakup köy reayasının ziraat için başka diyarlara göçetmesi ile vakıf arazisi boş kalmış, bunun üzerine reayanın öncelikle vakıf topraklarını işlemesi yolunda ferman gönderilmiştir.⁷³⁷ Diğer bir ferman suretinden öğrendiğimize göre, Yakup köyde koyun otlatılması kanuna aykırı olmakla beraber son zamanlarda arazi ve emlaka mutasarruf olanlar bin kadar koyun edinip mandıra kurdukları ve vakıf arazisinde hayvan otlattıkları bildirilerek

⁷²⁹ BOA, Atık Şikâyet Defteri, nr. 32, 536/127.

⁷³⁰ AMK, BŞS, 722. 27/b.

⁷³¹ AMK, BŞS, nr. 715, A-81/b.

⁷³² AMK, BŞS, nr. 713, A-82/b.

⁷³³ AMK, BŞS, nr. 712, A-31/b.

⁷³⁴ BOA, Anadolu Ahkâm-ı Şikâyet Defteri, nr. 2, . 102/23.

⁷³⁵ AMK, BŞS, nr. 715, A-35/a.

⁷³⁶ AMK, BŞS, nr. 715, A-55/b.

⁷³⁷ AMK, BŞS, nr. 713, A-52/a.

bunlara engel olunması emredilmektedir.⁷³⁸ Yine başka bir ferman suretinde Yakup köyde bazı tarlaların Kara İne Beğ Vakfı toprağından olduğı belirtilmektedir. Adı geçen fermanda, bazı tarlalarda ziraat yapılmayıp, hayvanlara mera yapıldığı şikâyet üzerine ortaya çıkmış ve mani olunması yolunda hüküm gönderilmiştir.⁷³⁹

Balıkesir ovasında yer alan vakıf köylerinden diğeri Çandır köyüdür. Bursa'da mevcut Emir Sultan Evkafı mukataasından olan Çandır,⁷⁴⁰ 15 Muharrem 1114/11 Haziran 1702 tarihinde beş avarız hanesine sahip büyük köylerden birisi idi.⁷⁴¹ 1135 Zilhicce/2-30 Eylül 1723 tarihli bir ferman suretinden anladığımızı göre, Çandır köyünün altı çiftlik büyüklüğünde 550 dönümlük kısmı Seddülbahr Kalası mustahfızlarına "Gedik-tımarı" tayin edilmişti. Fermanda, vakıf zabitanın bu toprakların 490 dönümüne sahip çıktığı, ancak 974/1566-67 tarihli hüccete bakıldığı ve civar köylerin şehâdetine başvurularak zabitanın haksızlığına hüküm verildiğı açıklanmaktadır.⁷⁴²

Balıkesir köylerinin bir kısmında ikamet eden Yürükan mukataaları, yine Bursa'da bulunan Sultan Murad Han, Emir Sultan ve Haremeyn Vakıfları'na vergi ödüyorlardı. Nitekim, bu üç vakfın Yürükan Mukataası Voyvodası olan Mahmud Ağa'nın Balıkesir ve Fart kazalarında ikamet eden ve Bursa vakıflarına tabi olan Yürükan cemaatlerinin resimlerini Mart 1136/1724 tarihinde bir senelik olmak üzere Çavuş-zâde Mehmet Ağa'ya iltizama verdiğini bir temessük kaydından çıkarıyoruz.⁷⁴³ Karasi valisine gönderilen bir fermana bakılırsa, Bursa vakıflarının Balıkesir'deki reayası İrvana ve Mendehorye köylerinde oturmakta idiler.⁷⁴⁴

Balıkesir'in hemen güneyinde yer alan ve sekiz avarız hanesi olan Halalca köyü⁷⁴⁵ Şeyh Lutfullah Vakfı köylerinden birisi idi. 1139/1726-27 tarihinde Naib Süleyman tarafından gönderilen arzıhalde evladiyyet ve meşrutıyyet üzere kurulan Şeyh Lutfullah Vakfı'na ait Halalca köyündeki mezraaya, İne Beğ Vakfı mülteziminin haksız yere müdahalesi bahis konusudur.⁷⁴⁶ 1138/1725-26 tarihini

⁷³⁸AMK, BŞS, nr. 713, A-52/a.

⁷³⁹ AMK, BŞS, nr. 713, A-68/a.

⁷⁴⁰ AMK, BŞS, nr. 715, A-4/a.

⁷⁴¹ AMK, BŞS, nr. 712, A-28/b.

⁷⁴² AMK, BŞS, nr. 719, 12/a.

⁷⁴³ AMK, BŞS, nr. 719, 21/b.

⁷⁴⁴ AMK, BŞS, nr. 713, A-91/b.

⁷⁴⁵ AMK, BŞS, nr. 712, A-28/a.

⁷⁴⁶ AMK, BŞS, nr. 719, 7/b.

taşıyan dört ayrı hüccette, Halalca 'da oturan iki köle ve iki cariye'nin, Balıkesir'in Sahn-ı hisar mahallesinde vefat eden Fatıma Hanım bt. Alişan Beğ'in çiftliğinde çalışan köleler olduklarını ve müteveffiyenin ölümünden önce kendilerini azad ettiğini öğreniyoruz.⁷⁴⁷

Balıkesir nahiyesinin bazı köyleri, Alaybeği tasarrufuna verilmiş idi. Bu köyler, Alidemirci, Kalaycılar ve Tepesidelik idi.⁷⁴⁸ 6 Zilkade 1113/4 Nisan 1702 tarihli bir hüccetten, Alidemirci köyünde pek çok üzüm bağlarının bulunduğunu öğreniyoruz.⁷⁴⁹ Balıkesir'de ikamet eden bağ sahipleri, genellikle şehir içinden bir bekçi seçerek köye gönderiyor ve bağların korunmasını sağlıyorlardı. Mesela 21 Safer 1114/17 Temmuz 1702 tarihli sicil kaydında Balıkesir'in Hacı İsmail Mahallesi'nden bir bekçinin, Alidemirci bağlarını korumak üzere seçildiği kayıtlıdır.⁷⁵⁰

Mart 1125/1713 tarihinden itibaren bir seneliğine iltizama verilen ve iki bin akça'lık olan Kalaycılar Tımarı⁷⁵¹ 7 Cumadelula 1126/21 Mayıs 1714 tarihinde Karasi Alaybeği İsmail'in tasarrufuna verilmiştir.⁷⁵²

Balıkesir civarındaki köylerin bazıları zeamet arazisi içinde yer alıyorlardı. Zaimler'e tabi olan bu tip köylerden birisi Köteyli idi. Defter-i Hakanî'de "Kızıl-Çal" şeklinde isimlendirildiğini öğrendiğimiz Köteyli'nin, Balıkesir'in ileri gelen ailelerinden Fatıma Hanım bt. Alişan Beğ ve akrabaları tarafından tasarruf olunageldiği ve köyde bulunan "Harman-alanı" denilen yeri mandıraları için mera olarak kullandıkları anlaşılmaktadır.⁷⁵³ Balıkesir nahiyesinde Köteyli ve Kara Yakup-yeri'nden başka Fart nahiyesinde beş köyü daha içine alan zeamet 27 Ramazan 1114/. 14 Şubat 1703 tarihinde Köteyli Zaimi Hasan Ağa tarafından beşyüzaltmış guruşa iltizama verilmiştir.⁷⁵⁴ 20 Şaban 1127/21 Ağustos 1715 tarihli bir ferman suretinde, 35.422 akçalık Köteyli zeametinin mutasarrıfı Zaim

⁷⁴⁷ AMK, BŞS, nr. 720, 30/b, 31/a, 31/b.

⁷⁴⁸ AMK, BŞS, nr. 715, A-42/b.

⁷⁴⁹ AMK, BŞS, nr. 712, B-17/a-b.

⁷⁵⁰ AMK, BŞS, nr. 712, B-1/a.

⁷⁵¹ AMK, BŞS, nr. 715, A-11/b.

⁷⁵² AMK, BŞS, nr. 715, A-42/b.

⁷⁵³ AMK, BŞS, nr. 713, A-42/b.

⁷⁵⁴ AMK, BŞS, nr. 712, A-44/a.

Mustafa'nın ölümü nedeniyle beşbin akça'lık kısmının oniki yaşındaki oğluna tevcihi emredilmektedir.⁷⁵⁵

Zeamet köylerinden bir diğeri de. Naibli köyüdür. 1114/1702-3 tarihinde dört avarız hanesi olan köy⁷⁵⁶1138/1725-26 tarihli iki temessük kaydına göre etrafındaki köylerle birlikte 21.357 akçalıktır.⁷⁵⁷

Balıkesir nahiyesinde mirî topraklardan olup, tımara verilen köylerden birisi Karaman'dır.⁷⁵⁸ Seddülbahr Kalası mustahfızlarına gedik tımarı tayin edilen köyde Çiftlik-i Tuzcu nâm-ı diğeri Tura-beğ yeri bulunuyordu.⁷⁵⁹ Anadolu Ahkâm Defterleri'nde nâm-ı diğeri Gönder şeklinde yazılan Karaman,⁷⁶⁰ Rebiülahır 1126/16 Nisan-14 Mayıs 1714 tarihinde Seddülbahr Kalası içinde yeniden inşa edilen cami-i şerif kandillerine bâ-ferman-ı hümayun hasıl kayd olunmuş ve serbest olduğundan kimsenin müdahalesine izin verilmemiştir.⁷⁶¹

Yine tımar köylerinden olan Akçaköy'ün 26 Rebiülevvel 1137/13 Aralık 1724 tarihli bir ferman suretinde yedi bin akçalık olduğu kaydedilmekte ve Tımar Mutasarrıfı olan Salih'in tımar toprağı ile ilgilenmediğı gibi Revan muhafazası görevinden kaçtığı tesbit edildiğinden, yeni bir tevcihte bulunulması emredilmektedir.⁷⁶²

15 Muharrem 1114/11 Haziran 1702 tarihli Avarız Haneleri Defteri'nde iki hanesi bulunan Çitnehortepciğı köyünün,⁷⁶³ İmrudluviran köyü ile birlikte tımara verildiğı⁷⁶⁴ ve yine Tepecik Köyü'nde 8.278 akçalık tımar olduğunu sicillerden çıkarmaktayız.⁷⁶⁵

⁷⁵⁵ AMK, BŞS, nr. 715, A-66/a.

⁷⁵⁶ AMK, BŞS, nr. 712, A-28/a.

⁷⁵⁷ AMK, BŞS, nr. 720, 10/b; 31/b.

⁷⁵⁸ AMK, BŞS, nr. 715, A-48/a.

⁷⁵⁹ BOA, Atık Şikayet Defteri, nr. 32, 149/37.

⁷⁶⁰ BOA, Anadolu Ahkâm-ı Şikâyet Defteri, nr. 1, s. 236.

⁷⁶¹ AMK, BŞS, nr. 715, A-38/b.

⁷⁶² AMK, BŞS, nr. 719, 44/a.

⁷⁶³ AMK, BŞS, nr. 712, A-28/a.

⁷⁶⁴ AMK, BŞS, nr. 712, A-22/a.

⁷⁶⁵ AMK, BŞS, nr. 719, 42/a.

Osmanlı Devleti, ticaret yollarını ve tüccarları korumak, halkı eşkıya baskısından muhafaza edebilmek için bazı tedbirlere baş vuragelmiştir. Bunların başında geleni, tehlike arzeden yerlere Derbend Teşkilatı kurmaktır. Her hangi bir mahallin ya da köyün derbend olabilmesi için, yolların kavşak noktasında ve merkezî bir durumda olması gerekiyordu. Resmî vesikalara göre, bu gibi yerlerin tehlikeli ve sessiz olduğu kadar yol kesen eşkıya ve haramîlerin tehdidi altında bulunması lazımdı. Derbendci seçilen mahallerde veya köylerde görevlilerin ve reayanın en önemli vazifesi, şehirlerarası kervan yollarında, dağlık, ormanlık, kayalık ve meskun olmayan beldelerde veya köprü başlarında bekleyerek yolcuları eşkıyadan emin kılmaktı. Ayrıca yolların bakımı ve köprülerin tamiri de bunlara aitti.⁷⁶⁶

XVIII. asrın ilk yarısına ait sicillerde, eşkıya taifesinin yakalanması ile ilgili pek çok ferman sureti mevcuttur. Bu fermanların bu kadar sıkça gönderilmesi, halkın başıboş lewendler ile yeniçeri taifesinden rahatsız olması ve şehirlerarası seyahatin giderek emniyetini kaybetmesine işaret etmektedir. Nitekim, asrın başından ortalarına kadar sıkça karşımıza çıkan eşkıya taifesi Balıkesir'in bazı köy ve mahallerinin derbend tayin edilmesine sebep olmuşlardır. Mesela, 1116/1704-5 tarihli bir ferman suretinde Ayşebacı Köyü'nün "Kazıklı Beli"⁷⁶⁷ yakınında bulunmasından dolayı, halkının eşkıyadan bunaldığı bildirilerek, üç avarız hanelik köyün bedel-i avarız ve nüzül vergilerinin kaldırılmak suretiyle derbendci tayin edildiği açıklanmaktadır.⁷⁶⁸

Aydın ve Saruhan yolu üzerinde Kanlıkısık, Kabaklıpınar ve Hisaraltı denen beldelerde eşkıya bulunması nedeniyle, bu mevkilere yakın olan İrvana Köyü'nün iki avarız hanesi kaldırılmak ve tekalif-i şakka ödemek şartıyla derbend kaydedildiğini 1117/1705-6 tarihli bir ferman suretinden öğreniyoruz.⁷⁶⁹ Aynı seneye ait diğer bir ferman suretinde, Balıkesir halkının mahkemeye başvurarak, konar-göçer Yürükan-ı Sepetci ve Türkmen taifesinin kazaya gelip, köylerdeki ekili araziye hayvan soktuklarını, deve ve sair hayvanları ile bazı eşyalarını çaldıklarını şikayet etmeleri üzerine, civardaki derbend köylerinden İrvana ve Mendehorye

⁷⁶⁶ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990, s. 11.

⁷⁶⁷ Bugünkü Balıkesir-Bursa yolu üzerinde bulunan "Değirmen Boğazı" mevkidir.

⁷⁶⁸ AMK, BŞS, nr. 713, A-12/a.

⁷⁶⁹ AMK, BŞS, nr. 713, A-37/b.

halkının çalınan eşyaları bulmak ya da tazmin etmekle yükümlü tutulmaları emredilmektedir.⁷⁷⁰

Osmanlı Devleti teşkilatında önemli bir yeri olan kadıların diğer bir vazifesi de, derbend olması lazım gelen yerleri tesbit etmek, sonra da durumu merkeze arz etmektir. Kadıların bu görevi asayiş ve adalet meselelerinin intikal ettiği ve haklarında hüküm verilen bir yer olan kaza dairesi içinde geçerliydi.⁷⁷¹ Nitekim, Mendehorye köyü, Aydın, Saruhan ve Balıkesir kazalarına gidip-gelen yolcuların geçiş yeri olup, burada ara sıra eşkiya zuhur ettiğinden, 12 Safer 1118/26 Mayıs 1706 tarihinde Balıkesir kadısının arzı üzerine derbend tayin edilmiştir.⁷⁷² 1128/1715-16 tarihinde otuziki hane ve iki sülüs avarız hanesi bulunan köy ahalisinin hem derbendci olmak hem de ekserisinin askerî sınıfa dahil bulunması sonucunda vergi tahsil edilemez hale gelinmiş, Tersane-i âmire Rûznâmçe Defterleri'ne bakıldığında Donanma-yı hümayun'un zarara uğradığı anlaşılınca da durumun düzeltilmesi yolunda bir ferman gönderilmiştir.⁷⁷³ Mendehorye ile ilgili diğer bir fermanla, İstanbul Gümrüğü emini için İzmir'den yola çıkarılan bir denk Fransız çukasının Mendehorye derbendinde 40-50 kişi tarafından çalındığı anlatıldıktan sonra, çukanın bulunması, bulunmadığı takdirde 210 zira' tutan çukanın her zira'ı 2,5 guruşa olmak üzere 525 guruşun köy halkına tazmin ettirilmesi emredilmektedir.⁷⁷⁴

Eşkiyadan rencide olup, derbendcilik için başvuran diğer bir köy de İldeniz'dir. Muharrem 1131/24 Kasım-23 Aralık 1718 tarihli bir fermanla, Mevkufat Defterleri'ne nazaran bir avarız hanesine sahip olan bu köyün, tekaliflerini ödemek ve kaybolacak eşyaları tazmin etmek şartıyla derbendci tayin edildiği bildirilmektedir.⁷⁷⁵

Şeriyeye sicillerinde yer alan ifadele göre, en büyük derbendler Bayat Köyü yakınında bulunan ve beş saat miktarı uzunluğu olan Bağırsak Deresi ile Başgerdek Derbendleri idi. Bir avarız haneye sahip olan Bayat, Türkmen eşkiyasının saldırılarına açık olduğundan imdad-ı hazariyye ve imdad-ı seferiyye

⁷⁷⁰ AMK, BŞS, nr. 713, A-55/b.

⁷⁷¹ Cengiz Orhunlu, *a. g. e.*, göst. yer.

⁷⁷² BOA, İbnü'l-Emin, Dahiliye, nr. 2187.

⁷⁷³ AMK, BŞS, nr. 716, A-51/b.

⁷⁷⁴ AMK, BŞS, nr. 720, 16/a.

⁷⁷⁵ AMK, BŞS, nr. 716, A-2/a.

ile diğ er tekaliflerini ödemek şartıyla 1137/1724-25 tarihinde derbend köyleri arasına alınmıştır.⁷⁷⁶

Balıkesir'e tabi olup, iki avarız hanesi bulunan Köteyli Köyü de aynı nedenlerle derbendci olan köylerden birisidir. 1138/1725-26 tarihli bir fermenda, Köteyli Köyü'nün sınırında bulunan Balıklıkısığı, Karacakaya ve Girne (Kirte) Deresi denilen mevkiilerin tehlikeli derbendler olduğu anlatılarak, köyün mevcut haneleri ile birlikte ve avarızlarını ödemek şartıyla Fart kazasına nakl edilip, derbend yazılması emredilmektedir.⁷⁷⁷

Günümüzde Balıkesir-Bandırma demiryolu üzerinde yer alan Yeniköy, burada oturan yeniçerilerin yol kesen eşkiya arasına katılması üzerine, Evail-i Safer 1141/6-15 Eylül 1728 tarihli bir ferman ile derbend tayin olunmuştur.⁷⁷⁸

Osmanlı Devleti, boş ve ıssız arazileri şenlendirmek, ziraate açmak veya yerleşim alanı haline getirmek için çeşitli tedbirlere başvurmuştur. Derbendler de bu gayeye hizmet eden iskan vasıtaları olmuştur.⁷⁷⁹ Ancak, derbend köylere tanınan vergi muafiyetleri birtakım yolsuzluklara ve suistimallere de sebep olmuş ve vergiden kaçınan kimselerin adeta sığınağı haline gelmiştir. Nitekim 1119/1707 tarihli bir ferman suretinde, Aydın Muhassıllığı kazalarından olan Bayındır halkının, vergiden kaçmak için, Karasi derbend karyelerine göç ettiği bildirilerek, bu köylere hane tahmil edilebilmesi için yeniden sayım yapılması ve askerî taifesi ile reayanın ve derbendcilerin ayrı ayrı defterlere kayd olunması emredilmektedir.⁷⁸⁰

Balıkesir köylerinden bazıları da, İstanbul'da bulunan Hassa Çakırcıbaşı'na bağlı Doğancı köyleri idi. Sarayın ihtiyacı olan doğan kuşu ve yumurtasını temin etmekle görevli olan bu köyler⁷⁸¹ Hassa Çakırcıbaşı'nın arzı üzerine padişah tarafından ve tımar şeklinde tevcih ediliyordu.⁷⁸² Bu çeşit köylerde doğan yuvaları yanındaki ağaçları kesmek, ateş yakmak, koyun otlatmak tuzak kurmak ve

⁷⁷⁶ AMK, BŞS, nr. 720, 3/a.

⁷⁷⁷ AMK, BŞS, nr. 721, 57/b.

⁷⁷⁸ AMK, BŞS, nr. 721, 57/b.

⁷⁷⁹ Cengiz Orhonlu, *a. g. e.*, s. 13.

⁷⁸⁰ AMK, BŞS, nr. 713, A-71/b.

⁷⁸¹ Sezai Sevim, *a. g. t.*, s. 180.

⁷⁸² AMK, BŞS, nr. 716, A-4/b.

güvercin uçurarak doğan tutmak kanunen yasaktı.⁷⁸³ Doğan kuşundan başka, her altı ayda bir avladıkları hayvan postlarını Âstane'ye götürmek zorunda olan bu köylerden birisi de Balıkesir nahiyesine tabi Çakırlı Köyü idi.⁷⁸⁴

XVIII yüzyılda, beğlerbeği ve sancakbeğlerinin şahsen veya adamları vasıtasıyla halka yaptıkları baskılar, vergi tahsilinde başvuru iltizam usulü, mültezimlerin kanunsuz vergi toplamaları köylünün sefaletle düşmesine ve bu durumun sonucunda da yerlerini ve yurtlarını terketmelerine sebep oluyordu. Hatta, bazı köyler sırf ağır vergi yükünden kurtulabilmek için başka kazalara bağlanmayı bile istiyorlardı. Mesela, Cumadelahire 1113/3 Kasım - 1 Aralık 1701 tarihinde Balıkesir ve Gelembe kadılarına Edirne'den gönderilen bir fermada, Balıkesir kazasına tabi Halkahavlı, Yavehızırlar, Kırklar, Başgerdek, Köseler, İvazlar ve Torı (Derbend) köylerinin vergilerden perişan olmaları sebebi ile gerek Başgelembe Kazası'na yakınlıkları, gerekse Başgelembe zaiminin arzı nedeniyle vergi oranlarının aynı kalması şartıyla Başgelembe'ye bağlanmaları emredilmektedir.⁷⁸⁵

12 Receb 1136/6 Nisan 1724 tarihli bir ferman suretinden anladığımız göre, Başgelembe Kazası'na tabi olan Timurtaş Köyü halkı, Balıkesir'e bağlı oldukları sıralarda vergilerini düzenli olarak ödedikleri için hiç bir sorunla karşılaşmıyorlardı. Halbuki sonradan Başgelembe'ye tabi olduklarında fazla vergi talebiyle karşılaşmışlar ve bu nedenle icraatından memnun kaldıkları Balıkesir kazasına bağlanmak istemişlerdir.⁷⁸⁶ Bunun yanında, kanunsuz vergilerden bunalan köyler, merkeze gönderdikleri şikayet arzlarından durumlarını anlatarak, devletin yardımcı olmasını ve usulsüz vergilere mani olunmasını istemekte idiler. Mesela, Rebiülevvel 1114/26 Temmuz - 24 Ağustos 1702 tarihli bir hükümde, Balıkesir'e tabi Küpeliler, Nergis, Kabaklı, Bayat, Türkmânakçası, Kavaklı, Çayırpınarı, Ziyaretli, Kille ve Kötelyli ahâlileri, tekalif-i şakka ve zahair ödemeleri gerekmez iken Karasi mutasarrıfının kendilerinden odun, saman ve sair zahire talep ettiğini şikayet etmeleri üzerine, bundan böyle hükkam-ı örf ve mahkeme tarafından parasız hiç bir şey talep edilmemesi emrolunmuştur.⁷⁸⁷

⁷⁸³ Kâmil Su, "Balıkesirde Hassa Doğanlılarına Dair Belgeler", *Kaynak Dergisi*, (Balıkesir 1936), XXXIX, 86.

⁷⁸⁴ AMK, BŞS, nr. 716, A-4/b.

⁷⁸⁵ AMK, BŞS, nr. 712, A-20/a.

⁷⁸⁶ AMK, BŞS, nr. 719, 23/b.

⁷⁸⁷ BOA, Atık Şikayet Defteri, nr. 34, s. 476/109.

Devletin bilgisi dışında ve zor kullanılarak toplanan vergiler serbest köyleri de rahatsız ettiğinden, sicillerde bu konuya ilişkin pek çok ferman sureti mevcuttur. Bunlardan birisi Rebiülevvel 1137/18 Kasım 1724 tarihli olup, Başgerdek, Ünye ve Balıkesir naiblerine gönderilmiştir. Adı geçen fermana, Hatice Sultan'ın has köylerinden Bekir ve Karacaviran (Kamçılı) Köyleri'ne, Halil Beşe'nin yaptığı haksız müdahale şikayeti mucib olmuş, icmal ve mufassal defterlerine bakılarak bu köyerin has toprağı olduğu tesbit edilerek Halil Beşe'ye mani olunması emredilmiştir.⁷⁸⁸ Yine Rebiülevvel 1125/28 Mart - 26 Nisan 1713 tarihli ferman suretinde ise, Balıkesir'in Kosunlar, Eftelle, Kalaycılar, Nergis, Alidemirci ve Küpeliler halkı kendilerinden zorla mal tahsil eden Sultan Murad Han Evkafı mütevellisini şikayet etmişler, padişah da durumun tahkik edilmesini ve şakîye mani olunmasını emreden hükmünü Balıkesir naibine göndermiştir.⁷⁸⁹

Çeşitli nedenlerle reayası başka diyarlara göç eden köyler, yakınlarında bulunan diğer köyleri de zarara sokabiliyordu. Çünkü, devlet hazinesi tahsil edeceği vergileri önceden deftere kaydettiği için, bazı köylerin boşalması maliyeyi ihgilendirmiyor ve bu köylerin avarız ve nüzül hanelerinin vergileri civar köylere yükleniyordu. Mesela, 8 Muharrem 1111/6 Temmuz 1699 tarihli bir ferman suretinde, Balıkesir naibinin arzıhal göndererek, Balıkesir nahiyesinde otuz pâre köylerin ahalipleri perakende ve perişan başka diyarlara gidip, zikr olunan harabe köylerin doksanaltı avarız hanelerinin sair köylere tahmil edildiği ve bu köylerin halleri zayıf olup, yeni bir yükü çekemeyeceklerini bildirmesi üzerine, Mevkufat Defterleri'ne bakıldığı ve kazanın 362 ve 1, 5 rub' avarız hanesinin olduğunun anlaşıldığı bildirilerek boşalan köylerin halkının tekrar köyelerine döndürülüp yeniden sayılmaları emredilmektedir.⁷⁹⁰ Yine bu konuda gönderilen diğer bir fermana, Hatice Sultan'ın has köylerinden Naip Halil ve Cinge mukataası reayaları şikayette bulunarak, hassa ait diğer köylerden Gök, Kamçılı, Yenice, Atanos ve diğer Yenice ve İrvana halkının firar ederek bunlara ait avarız bedellerinin kendi üzerlerine tahmil edildiğini bildirmeleri üzerine, girihte (firari) ve avarız bedellerinin normal yollardan tahsil edilmesi ve fazla talepte bulunulmaması emredilmiştir.⁷⁹¹

⁷⁸⁸ AMK, BŞS, nr. 719, 43/b.

⁷⁸⁹ AMK, BŞS, nr. 715, A-22/b.

⁷⁹⁰ AMK, BŞS, nr. 711, A-19/a.

⁷⁹¹ AMK, BŞS, nr. 713, A-5/a.

Sicillerde yer alan bazı belgelerden, bir kısım köylerin tamamen boşaldığını ve harab hale geldiğini öğreniyoruz. Mesela 10 Rebiülevvel 1113/15 Ağustos 1701 tarihli bir hüccette Çal Köyü'nün reayası kalmayıp, metruk hale geldiğinden hayvanlar için mera haline getirildiği ve beş guruş karşılığında iltizama verildiği gibi, müteziminin avarız bedeli ödeyeceği de bildirilmektedir.⁷⁹²

Yine Balıkesir'e bağlı Halkahavlı Köyü reayası, Divan'a arzıhal göndererek, Beşgerdek ve Kırklar Köyleri'nin reayası perakende ve karyelerinin harab olup, bu iki köyün on hanesinin kendi hanelerine ilave olunduğunu, bu köylere ait arazi, kışlak ve meraların Nergis, Eftelle, Bayat halkı ile Balıkesir'dan Hacı Süleyman'ın zapt ettikleri halde vergi ödemediklerini, bu nedenle yüklüce zarara uğradıklarını bildirmeleri üzerine tahammülleri göz önünde bulundurularak bütün köylerden vergi alınması yolunda bir ferman gönderilmiştir.⁷⁹³

Balıkesir'e bağlı olup, sonradan harab hale gelen diğer bir köy ise Gökçedere'dir. Mültezim Hasan Ağa, bu köyün resm-i dönümünü 1125 Mart/1713 tarihinden itibaren bir seneliğine kiralayarak, harab köyün arazisini ziraata açmış görünmektedir.⁷⁹⁴ Sicillerde yer alan bilgilere dayanarak, Balıkesir civarındaki bazı köylerin ahalsinin, gerek eşkıya baskısından gerekse ağır vergilerden kaçmak için başka diyarlara göç ettiklerini söyleyebiliriz. Devlet ise bu tür ahalinin yerlerine geri dönmeleri için bazı tedbirler almış ya da boşalan araziye mera yapmak zorunda kalmıştır.

⁷⁹² AMK, BŞS, nr. 712, B-4/b.

⁷⁹³ AMK, BŞS, nr. 713, A-7/b.

⁷⁹⁴ AMK, BŞS, nr. 715, A-17/b.

712 No'lu Balıkesir şeriyye Sicilinde 15 Muharrem 1114/1702-3
tarihiyle kayıtlı Avarız Hanelerine Göre Köyler

Sıra No	KÖYLER	Hane	Rub'	Sıra No	KÖYLER	Hane	Rub'
1	Mendehorya	15		37	Kabaklı	2	
2	Halalca	8		38	Kosunlar	2	
3	Yakup	8		39	Yavehızlılar	2	
4	Kamçılı	8		40	Ferdanlar	2	
5	Gök	7		41	İldeniz	2	
6	Küpeliler	7		42	Atnos (Atanos)	2	
7	Üçpınar	7		43	İrvana	2	
8	Çandır	5		44	Köylü	1,5	
9	Bayındır	5		45	Kesik	1,5	
10	Bayat	5		46	Tepesidelik	1,5	
11	Paşa	4,5		47	Aslıhan	1	
12	Çağış	4,5		48	Ayşebacı	1	
13	Okuf	4,5		49	Çitnehortepeciği	1	
14	Alidemirci	4,5		50	Aşçı	1	
15	Köseler	4		51	Kavaklı	1	
16	Karaman	4		52	Kalaycılar	1	
17	Ziyaretli	4		53	Kömürcübayındırı	1	
18	Zencirye	4		54	Resuller	1	
19	Naibler	4		55	Naldöken	1	
20	Kesirvin	4		56	Dere ma'a Tatarkışlası	1	
21	Eftelle	4		57	Cinge	1	
22	Nergis	4		58	Saticılar	1	
23	Akçakısrak	4		59	Kille	1	
24	Halkaavlu	4		60	Kiraz	1	
25	Timurtaş	4		61	Pazarlı	1	
26	Çobanlar	4		62	Karacaviran	1	
27	Yenice	4		63	Kulfallar	1	
28	Çayırhisar	3		64	Pelidalanı	1	
29	Köteyli	3		65	Akçayeri	1	
30	Çaypınar	3		66	Selçukyeri	1	
31	Türkmanakçası	3		67	Kadı	0,5	
32	Hacı Ömer	3		68	Akçayeri Karaivaz	0,5	
33	Aslıhantepeciği	2		69	Dağpaşa	0,5	
34	At	2	1	70	Çalyeri	—	1
35	Çitnehor	2		71	Sarbancı	—	—
36	İvazlar	2					

**Avarız Hanelerine Göre 1114/1702-3 ve 1143/1730-31
tarihlerinde Balıkesir Köylerinde Meydana
Gelen Hane Değişiklikleri**

Sıra No	Köyler	1114			1143		
		Hane	Sülüs	Rub'	Hane	Sülüs	Rub'
1	Mendehorye	15			31	2	
2	Halalca	8			4		
3	Yakup	8			3		
4	Kamçılı	8			5		
5	Gök	7			4		
6	Küpeliler	7			2,5		
7	Üçpınar	7			2		
8	Çandır	5			2,5		
9	Bayındır	5			3		
10	Bayat	5			3		
11	Paşa	4,5			2,5		
12	Çağış	4,5			3		
13	Okuf	4,5			1		
14	Alidemirci	4,5			1,5		
15	Köseler	4			—		
16	Karaman	4			2		
17	Ziyaretli	4			1,5		
18	Zenciriye	4			1		
19	Naibli	4			2		
20	Kesirvin	4			3		
21	Eftelle	4			4		

22	Nergis	4			3		
23	Akçakısrak	4			2,5		
24	Halkaavlu	4			—		
25	Timurtaş	4			—		
26	Çobanlar	4			2		
27	Yenice	4			3		
28	Çayırhisar	3			2		
29	Köteyli	3			—		
30	Çaypınar	3			0,5		
31	Türkmanakçası	3			—		
32	Hacıömer	3			1,5		
33	Aslıhantepeciği	2			1		
34	At	2			1		
35	Çitnehor	2		1	1		
36	İvazlar	2			—		
37	Kabaklı	2			0,5		
38	Kosunlar	2					
39	Yavehızlılar	2					
40	Ferdanlar	2					
41	İldeniz	2					
42	Atnos (Atanos)	2			2		
43	İrvana	2			2		
44	Köylü	1,5			1		
45	Kesik	1,5					1
46	Tepesidelik	1,5					1
47	Aslıhan	1					1

48	Ayşebacı	1			8		
49	Çitnehortepciği	1					1
50	Aşçı	1			—		
51	Kavaklı	1			1		1
52	Kalaycılar	1			1		1
53	Kömürcübayındırı	1			0,5		
54	Resuller	1			0,5		
55	Naldöken	1			—		1
56	Dere ma'a Tatarkışlası	1					
57	Cinge	1			1		
58	Satıcılar	1					
59	Kille	1					
60	Kiraz	1					1
61	Bazarlı	1					1
62	Karacaviran	1					1
63	Kulfallar	1					1
64	Pelidalanı	1					—
65	Akçayeri	1					1
66	Selçukyeri	—		1			1
67	Kadı	0,5			0,5		
68	Akçayeri Karaivaz	0,5			—		
69	Dağpaşa	0,5					1
70	Çalyeri	—		1			
71	Sarbancı	—		—			
72	Urbutlar	—	—	—	0,5		

IV. BÖLÜM

SOSYAL YAPI

Osmanlı şehirlerinde cemiyeti meydana getiren unsurlar oldukça çeşitlilik arzederdi. Herhangi bir şehirde oturan insan topluluklarını vergi yükümlülüğü açısından ele alırsak, birinci gurubu "Askerî" adı altında toplanan ve vergilerden muaf tutulan idareciler oluşturur. İkinci grub ise, şehirliler, köylüler ve göçebe aşiretlerden meydana gelen vergi mükellefi reyadır. Bu iki sınıfın yanında, padişah beratıyla bazı vergilerden muaf tutulan ve askerî ile reaya arasında muaf ve müselleme reaya denilen kesim üçüncü gurubu meydana getirir. Toplumda görülen bu sınıflaşma, aslında halkın tabi olduğu görevleri dolayısıyla olup, birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmış değildir. Ancak, kanun ve nizamlar bunların hukukî yapısına uygun olarak düzenlenmiştir.⁷⁹⁵

Şerhiye sicillerine dayanarak yapılan araştırmalarda şehri oluşturan sosyal grupları başka bir yönden sınıflandıran çalışmalar da vardır.⁷⁹⁶ Mesala, böyle bir sınıflandırmaya göre, birinci grup, sultan tarafından tayin edilen ve devleti temsil eden askerî kökenli "Ehl-i örf" zümresidir. İkinci grup, medrese kökenli olup, "Ehl-i örf" zümresine yardımcı olan "Ehl-i ilm" sınıfıdır. Bu iki yönetici zümre ile halk arasında aracı durumunda bulunan ayan ve eşraf ile "Vücut-ı ahali" denilen sivil kesim bulunmaktadır. Bu üç grubun dışında kalanlar ise şehir halkı olup dördüncü gurubu meydana getirirlerdi.⁷⁹⁷

Sicil kayıtlarında yer alan vesikalara göre, XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir şehrinin sosyal yapısını oluşturan zümreler de diğer Osmanlı şehirlerinden farklı değildi. Nitekim şehrin idarecilerinden olan "Askerî" sınıf, vergilerden muaf olan ehl-i berat zümresi ve şehir halkı olan reaya temel yapıyı

⁷⁹⁵ Yusuf Halacoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 91.

⁷⁹⁶ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 133.

⁷⁹⁷ Bkz. Rifat Özdemir, *a. g. e.*, göst. yer.

oluşturmakta idiler. Bu zümrelerin dışında kalan ve ayrı bir statüye tâbi olan köle ve cariyeleri, gayr-ı müslim tebaayı, konar-göçer aşiretleri ve kıptiyan zümresini sosyal yapının diğer gurupları arasında sayabiliriz.

A — ASKERÎ SINIF

1— Ehl-i Örf

Bir Osmanlı şehrinde, askerî sınıfın ehl-i örf zümresine mensup olan en yetkili idareci sancakbeğidir.⁷⁹⁸ Sancakbeğlerinin tasarruf ettikleri sancağın merkez kazasında oturmaları gerekirken, XVIII. yüzyılın bir temayülü olarak, Karasi mutasarrıfı olan paşaların, Balıkesir şehrinde ikamet etmedikleri ve bu görevi "Mütesellim"leri vasıtasıyla yürüttükleri görülmektedir.⁷⁹⁹ Mütesellimler, Mutasarrıf adına görev yapan idarî ve malî işleri tam bir yetki ile yürüten, sancağın bütün vergilerini Mutasarrıf adına toplayan kimselerdir.⁸⁰⁰

Sancakbeğinden sonra, devletin askerî işlerinden sorumlu olan amir Alaybeği'dir.⁸⁰¹ Sancakbeği ve alaybeğinden başka vergilerden muaf tutulan ve "Kapıhalkı" denen diğer askerîler, Yeniçeri askerlerinin kumandanı olan Yeniçeri Serdari.⁸⁰² Altı-bölük sipahilerinin amiri durumunda olan Kethuda-yeri,⁸⁰³ devlet ile halk arasındaki bağlantıyı sağlayan Şehir Kethudaları'dır.⁸⁰⁴ Bütün bu görevliler, Mutasarrıfın emri altında olup, sefer zamanı orduya katılırlar, barış zamanında ise buldukları bölgenin asayişini sağlarlardı.⁸⁰⁵ Bunun yanında, Muhassıl, Sancakbeği hüddamı ve Muaf sipahî-zâdeler de vergi muafiyetinden faydalanan askerî görevliler arasında yer alıyorlardı.⁸⁰⁶

⁷⁹⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-38/b.

⁷⁹⁹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, A-69/a.

⁸⁰⁰ Rifat Özdemir, *a. g. e.*, göst. yer.

⁸⁰¹ AMK, BŞS, nr. 712, A-50/b.

⁸⁰² AMK, BŞS, nr. 712 A-21/b.

⁸⁰³ AMK, BŞS, nr. 715, A-47/a.

⁸⁰⁴ AMK, BŞS, nr. 715, B-92/a.

⁸⁰⁵ Rifat Özdemir, *a. g. e.*, s. 134.

⁸⁰⁶ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s. 57.

2— Ehl-ilm

Bir sancak merkezinde Sancakbeği'nden sonra şehrin en büyük idarecisi Kadı ve Kadı Naibleri idi. Askerî sınıfın Ehl-i ilm (Ulema) zümresinden olan Kadılar, ilmiyye adı altında vergilerden muaf tutulmaktaydılar.⁸⁰⁷ Kadılar, kazaî ve hukukî yetkileri yanında buldukları şehrin beledî işlerinden de sorumlu idiler. Oldukça geniş yetkilerle donatılmış olan Kadılar, kaza dairesi içindeki görevlerini yerine getirirlerken kendilerine tabi olan memurlardan geniş ölçülerde faydalanırlardı. Sosyal düzenin sağlanmasında Subaşılar,⁸⁰⁸ Subaşılardan emrinde çalışan ve bir çeşit zabıta kuvveti demek olan Ases'ler de şehrin asayişini sağlamakta Kadıya yardımcı olurlardı. Şehir Kethudası,⁸⁰⁹ Muhtesip⁸¹⁰ ve Esnaf Kethudaları⁸¹¹ şehrin beledî işlerinde Kadının diğer yardımcıları olarak görev yapmaktaydılar. Bu arada mahkemede çalışan Kassamlar, Hademeler ve Çukadarlar da Kadının hizmetinde çalışan diğer memurlardı.⁸¹²

Kadının şerî meselelerde karar vermesine yardımcı olan fakat idarî ve hukukî bir görevi bulunmayan diğer bir ilmiyye mensubu da "Müfti" olup, ulema arasında özel bir yere sahipti,⁸¹³

Yine ulema sınıfından olan ve toplum içinde saygı uyandıran diğer bir sınıf da medrese mensupları idi. Medreselerde ders veren Müderrisler, medrese talebeleri demek olan Suhteler, medrese memurları ile bunların yanında çalışanlar ve hatta akrabaları da ilmiyye adı altında vergilerden muaf tutulmakta idiler.⁸¹⁴ Medrese, mensupları, şehir hayatına önemli katkıları olan bir zümreydi. Nitekim, Balıkesir'de Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan medrese⁸¹⁵, ilmî ve dinî etkisi yanında şehrin siyasî ve sosyal yapısına renk katan bir müessese idi. Ancak, XVIII. yüzyıla gelindiğinde bütün kurumlarda ortaya çıkan bozulma ve ısyan hareketleri huzur ve sükunu bozacak bir nitelik kazanmıştı. Nitekim, XVIII.

807 Yusuf Halaçoğlu, *a. g. e.*, s. 92.

808 AMK, BŞS, nr. 715, A-78/a.

809 AMK, BŞS, nr. 712, A-63/a.

810 AMK, BŞS, nr. 715, B-88/a.

811 AMK, BŞS, nr. 719, 16/b.

812 AMK, BŞS, nr. 719, 15/b.

813 AMK, BŞS, nr. 712, A-32/a.

814 Yusuf Halaçoğlu, *a. g. e.*, s. 92.

815 AMK, BŞS, nr. 715, A-16/a.

yüzyılın ilk yarısında Balıkesir'de meydana gelen suhte ayaklanmaları, merkezle taşra arasında pek çok yazışmalara sebep olduğu gibi sosyal olaylara da yol açmıştır.⁸¹⁶

İlmiye mensuplarından sayılan ve vergi muafiyetine sahip olanlar arasında yer alan diğer askerî görevliler vakıf müesseselerinde çalışan ve "Ehl-i cihat" adı verilen memurlardı.⁸¹⁷ Osmanlı resmî kayıtlarında "Erbab-ı cihat" veya "Ashab-ı cihat" bazan aynı anlamda "Ashab-vezaif, Mürtezika-i evkaf" şeklinde adlandırılan cihat sahipleri esas itibarıyla iki kısma ayrılmaktaydı. İmamet, hitabet, vaizlik, dersiamlık, tedris, cibayet, kitabet gibi ilmî yeterlilik isteyenlere "Cihat-ı ilmiye", kayyımlik, türbedarlık, ferraşlık gibi bedenî çalışmaya bağlı olanlara da "Cihat-ı bedeniyeye" adı verilmekteydi.⁸¹⁸

Muaf zümrenin tabi olduğu vergi muafiyeti, XVIII. asırda ekonomik sıkıntılar içinde bulunan reayanın bir takım yolsuzluklara tevessül etmesine yol açmış ve kendilerine çok ağır gelen vergilerden kurtulmak için bu muaf zümreden olduklarını ispatlamaya kalkışmışlardır. Nitekim, 1129/1716-17 tarihinde Balıkesir kadısına gönderilen bir fermanın, kazanın bazı mahalle ve köyleri halkının bedel-i nüzül, avarız ve kereste bedellerini ödememek için, yeniçeri, şahinci, doğancı, sipahi, imam ve hatip olduklarını iddia ettiklerini anlıyoruz.⁸¹⁹ Yine 13 Rebiülevvel 1126/29 Mart 1714 tarihli bir ferman, Biga ve Karasi kazalarında oturan reayanın vergi ödememek için yeniçerilik iddiasında bulduklarını göstermektedir.⁸²⁰

Sicillerde yer alan vesikalardan anlaşıldığına göre, idarî ve askerî görevi olmadığı halde ehl-i berat zümresine dahil olan diğer bir gurup "Seyyidler"dir. Hz. Muhammed'in (S. A. S) neslinden gelmeleri nedeniyle, cemiyet içinde özel bir yeri olan ve mürtezika (maaşlı) sayılan Seyyidler'in⁸²¹ bazıları Balıkesir, Balya, Gönen ve İvrindi kazalarında oturuyorlardı. Bunların her türlü hukukî sorunlarını Anadolu Kaymakamı çözüme ulaştırıyordu.⁸²² Seyyidler'in amiri durumunda olan Kaymakamlar, Nakibüleşraf Kaymakamı tarafından atanıyor ve şehirde bulunan örfî yöneticiler bunların işlerine müdahale edemiyorlardı. Nitekim, 1136/1723-24

⁸¹⁶ AMK, BŞS, nr. 715, A-45/b.

⁸¹⁷ Mehmet İbşirli, "Cihat" mad., DİA, VII, 546.

⁸¹⁸ Mehmet İbşirli, a. g. mad., DİA, VII, 547.

⁸¹⁹ AMK, BŞS, nr. 716, A-76/a.

⁸²⁰ AMK, BŞS, nr. 715, A-41/a.

⁸²¹ Feridun Emecen, a. g. e., s. 58.

⁸²² AMK, BŞS, nr. 712, A-40-a.

tarıhli bir sicil kaydında, Balıkesir, Balya, Ayazmend, İvrindi, Kozak ma'a Feslike ve Fart ma'a Şamî kazalarında oturan Seyyidlere Nakibüleşraf Kaymakamı tarafından tayin edilen Esseyid Mehmed Efendi'ye, bunların her türlü hukukî işlerini görmesi ve örfî yöneticilere müdahale izni vermemesi hatırlatılmaktadır.⁸²³ Ancak, bütün emir ve yasaklara rağmen, zaman zaman kanunsuz uygulamaların görüldüğü de bir gerçektir. Mesela 1137/1724-25 tarihli bir fermanın anlaşıldığına göre, Balıkesir'de oturan Seyyidler'den sekiz kişi, merkeze gönderdikleri arzıhalde hukukî meselelerini Anadolu Kaymakamının çözmesi gerekirken ehl-i örf taifesinden voyvoda, mütesellim, subaşı ve serdarın gereksiz müdahalelerde bulduklarını bildirmeleri üzerine Balıkesir kadısına gönderilen hükümde bu uygulamalara izin verilmemesi emredilmektedir.⁸²⁴

B- ŞEHİR HALKI

Osmanlı şehirlerinde oturan askerîler ve muafların yanında nüfusca en kalabalık olan gurup şehir halkıdır. Osmanlı Devleti, "Askerî"ler dışında kalan ve vergi mükellefi olan halkı genel olarak "Reaya" diye tanımlıyordu. Ancak, şehirde oturan halkı köyde oturan reayadan farklı görüyordu.⁸²⁵ Şehirleri köylerden ayıran en önemli fark, ticarî emtianın değiş-tokuş yerleri olmaları yani pazar yeri niteliği taşımalarıydı.⁸²⁶ Şehir ve kasabalarda yaşayan halk ticaret ve zanaat ile meşgul olup, büyük arazileri ekip biçmedikleri için köylüye nazaran farklı bir vergilendirmeye tabi tutulmuşlardı. Şehir halkı, genellikle ticaret ve endüstri işleri yapan, geçimini bu işlerden sağlayan kimselerdi. Esnaf ve zanaatkâr denilen bu insanlar pazarlarda sattıkları malların vergilerini ödeyerek devlet ekonomisine katkıda bulunuyorlardı.⁸²⁷ Şehir halkı, mülk niteliği taşıyan ev, bağ, bahçe dışında geniş arazilere sahip değillerdi. Bu nedenle köylü reayanın ödediği vergileri değil sadece avarız vergisini ödemek durumunda idiler. Şayet bunlar, şehir haricinde ziraat yaparlarsa o takdirde sahib-i arza öşr ve rüsumunu vermek zorunda idiler.⁸²⁸

Şehir halkını kendi içinde bir sıralamaya tabi tutarsak bunların içinde en çok hatırı sayılan ve sözü geçen zümre "Ayan ve Eşraf" adı verilen kesimdir. Ayan ve

⁸²³ AMK, BŞS, nr. 719, 29/b.

⁸²⁴ AMK, BŞS, nr. 722, 40-b.

⁸²⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, II, 119.

⁸²⁶ Mustafa Akdağ, *a. g. e.*, II, 120.

⁸²⁷ Yusuf Halaçoğlu, *a. g. e.*, s. 93.

⁸²⁸ Feridun Emecen, *a. g. e.*, s. 60.

eşraftan sayılan kimseler şehir yönetimine en yakın olan insanlardır. Merkezden taşradaki mahkemeye gönderilen ferman suretleri bunlar tarafından okunur, eşya ve yiyecek maddelerine narh verileceği zaman bunlara danışılır, şehre ait önemli bir meselenin çözümünde kendilerinden yardım istenirdi.⁸²⁹ Ancak, Osmanlı toplum anlayışında sınıf sistemi olmadığından hukukî açıdan ya da geleneksel olarak halktan ayrılmaları söz konusu değildi. Buna rağmen, eşraf ve ayandan sayılan ailelerin genellikle hükümet görevlileri arasından çıktığı anlaşılmaktadır. Geçmişte vezir ya da sancakbeği, kadı, müderris ve subaşı gibi görevleri ifa eden bu kişiler buldukları şehirlerde, han, hamam, dükkan, bağ, bahçe gibi arazi ve emlak sahibi oldukları gibi, büyük vakıfların mütevelliliğini de yaptıklarından varlıklı ve hatırı sayılır kişiler arasında yer alıyorlardı. Halk arasında sözüne güvenilen ve devlet ile olan ilişkilerde aracılık yapan bu insanlar aynı zamanda şehrin sorunlarıyla ilgilenir, bazı resmî yazışmalarda halkı temsil eder veya hükümetten bazı isteklerde bulunabilirlerdi.⁸³⁰ Nitekim merkezden Balıkesir'e gönderilen fermanlarda, sancakbeği, kadı, naip ve diğer askerî görevlilerle beraber hükümlere muhatap olan kişilerin ayan ve eşraf olduğunu görmekteyiz.⁸³¹ Bu duruma bir örnek olmak üzere, Balıkesir şerhiye sicillerinde bulunan Safer 1113/8 Temmuz-5 Ağustos 1701 tarihli bir ferman suretini gösterebiliriz. Adı geçen bu ferman, yeniçeriler arasına karışmış olan reyanın tefrik edilip, her iki zümrenin ayrı ayrı defterlere yazılmaları için kadılar, salihler, imamlar, hatipler ve yeniçeri serdârları ile beraber ayan-ı vilayet ve işerleri de göreve davet edilmişlerdir.⁸³² Görüldüğü gibi, ferman ve buyurulduların muhatapları arasında sadece askerî, mülkî ve şerî yöneticiler değil aynı zamanda şehrin ileri gelen zevatı demek olan ayan da bulunuyordu.

Esnaf ve tüccar sınıfının, bir şehrin ekonomik hayatında olduğu kadar, sosyal yaşantısında da önemli bir rol oynadığı muhakkaktır. Ticaretle uğraşan esnaflar, zanaat dallarında çalışan ustalar, kalfalar, çıraklar şehrin merkezinde ve genellikle büyük camilerin çevresinde yer alan iş merkezlerinde, büyük hanlarda sanatlarını icra ederlerdi. Bu zümre devlet kontrolünden uzak, bağımsız kişiler olarak düşünülmemelidir. Aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözmek, kaliteli mal üretmek, fiyat tayin etmek ve esnafı kontrol etmek gibi meseleler Esnaf Şeyhleri ya

829 Rıfat Özdemir, *a. g. e.*, s. 134.

830 Mustafa Akdağ, *a. g. e.*, II, 38-39.

831 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-2/b.

832 AMK, BŞS, nr. 712, A-4/a.

da Esnaf Kethudası tarafından çözümlenirdi.⁸³³ Esnaf Kethudası seçilen kişinin göreve başlayabilmesi için, devletin kendisine vereceği sened ve beratı eline alması gerekiyordu. Mesela 1136/1723-24 tarihinde Balıkesir naibine gönderilen bir fermanda, Pabuçcu esnafının Kethudalığını yapan Hacı İbrahim'in arzıhal göndererek, Bayrakdar Mustafa ile adamlarının hakları olmadığı halde işine müdahale ettiklerini şikayet etmesi üzerine, senedi ve beratı olmayan bu tür kimselere mani olunması emredilmektedir.⁸³⁴ Kethudalar, bağlı buldukları esnaf teşkilâtı içinde son derece önemli şahsiyetlerdi. Önde gelen vazifeleri, fiat tayini ve üretilen malların narha uygun satılmasıydı. Mesela, 1135/1722-23 tarihine ait bir sicil kaydında, Kassablar Kethudası marifetiyle bütün kassab esnafının mahkemeye çağrıldığı ve vilayetin ileri gelenleri ile beraber et fiyatlarını, takdir ettikleri bildirilmektedir.⁸³⁵ Debbağlar esnafı, XVI. yüzyılda aynı adla anılan mahalle eçinde toplanmış durumdaydı.⁸³⁶ Ancak, XVIII. yüzyıl şeriyye sicillerinde Debbağlar Mahallesi'nin adı geçmemekle beraber bu zümrenin hala faaliyetlerini sürdürdüklerini gösteren vesikalar mevcuttur. Mesela, Evail-i Muharrem 1135/12-21 Ekim 1722 tarihinde Yeriçeri Ağası Mehmed'in Balıkesir naibine gönderdiği bir mektupdan, Debbağlar Kethudası İbrahim Beşe'nin yeniçerilik iddiasında bulunduğunu ve yandaşları ile birlikte eşkıyalık hareketlerine katıldığını anlıyoruz⁸³⁷.

Şehir içinde teşkilatlanmış diğer esnaf gurupları arasında abacılar, semerciler, nalbantlar, böreciler, navluncular ve deveçiler tatifelerinin de bulunduğu sicil kayıtlarında görülmektedir.⁸³⁸ Kuyumcular, XVI. yüzyılda Kuyumcular Çarşısı'nda toplanmıştı. Bu çarşı aynı zamanda içinde bulunduğu mahalleye adını vermişti.⁸³⁹ XVIII. asırda bu mahalle artık "Eskikuyumcular" şeklinde anılmaktadır.⁸⁴⁰ Bu durumda kuyumcu esnafının, şehrin daha işlek bir bölgesine yerleştiklerini söylemek doğru olur kanaatindeyiz.

⁸³³ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s. 63.

⁸³⁴ AMK, BŞS, nr. 719, 16/b.

⁸³⁵ AMK, BŞS, nr. 717, B-30/b.

⁸³⁶ BOA, TTD, nr. 153, s. 24.

⁸³⁷ AMK, BŞS, nr. 717, A-4/a.

⁸³⁸ AMK, BŞS, nr. 719, 10/a-b; nr. 713, A-21/6; nr. 722, 17/a; nr. 716, A-78/a; BOA, Atık Şikayet Defteri, nr. 32, 831/200.

⁸³⁹ ATKGMKKA, TTD, nr. 152, e16/a.

⁸⁴⁰ AMK, BŞS, nr. 712, A-32/b.

Şehir halkını oluşturan zümreler arasında esnafılık, zanaatkarlar, ustalık, kalfalık, çıraklık yapan kimselerden başka, hiçbir iş tutmayıp evinde çoluk-çocuğuyla uğraşan kadınları, ihtiyarları ve çocukları da saymak mümkündür.⁸⁴¹ Ekonomik bakımdan refah içinde yaşayanların yanında, kıt kanaat geçinen, ya da orta halli kazanç sahibi olan kimseler de şehir içindeki yaşantılarını sürdürmekte idiler. XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir şehrinde oturan insanların ekonomik düzeylerini ve bunun yarısıra dinî temayüllerini anlamak için sicillerde geçen tereke kayıtlarına bakmak yerinde olur kanaatindeyiz. Nitekim 712 no'lu defterde yer alan otuzüç tereke kaydında (1113/1701-2; 1114/1702-3) on adet hacı, üç adet de hacı kızının adı geçmektedir.⁸⁴² Bu defterde adı geçen diğer iki "Hacı" lakaplı insan Balıkesir'e tabi Yenice ve Atanos köylerindedir.⁸⁴³ Bu durumda nüfusun 1/3 ünün hacca gidecek kadar varlıklı insanlar olduğu söylenebilir. Bundan on yıl sonrasına ait 1125/1713 terekelerde Balıkesir'den hacca gidenlerin sayısı onbire yükselirken, köyde oturanlara ait dört terekede "Hacı" lakabına rastlayamadık.⁸⁴⁴ Yine yaklaşık on yıl sonrasına ait (1135/1722-23; 1136/1723-24) onüç tereke kaydına göre Balıkesir'den altı hacı, üç hacı kızı ve bir hacı oğlu lakablarına karşılık, Balıkesir'e tabi Atanos köyünden iki, Çağış köyünden bir hacının adı geçmektedir.⁸⁴⁵ Geçen otuz yıl içerisinde refah derecesinde pek büyük bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır.

İslam hukukunda aile nasıl kutsal bir yapı olarak nitelendirilmişse, Türk toplum yapısında da anlayış bundan farklı değildir. Osmanlı kanunnameleri, idarî, askerî, sosyal ve ekonomik bakımdan bölgelere ve toplumlara göre bazı hükümler getirirken, aile hukuku konusunda bazı meseleler hariç, bu konuyu islam şeriatına bırakmıştır. Fıkıhın, muamelât kısmı olan evlenme, boşanma ve miras usulleri gibi şeriatı ilgilendiren meselelerde devletin az da olsa bir müdahalesi söz konusudur.⁸⁴⁶ Ailenin teşekkül edebilmesi için evlenecek bir kızla erkeğin hür iradelerini kullanmaları islamî bir prensiptir. Nitekim kız ve erkek hür iradelerini kullanarak kendileri ve aileleri arasında anlaşıp karara vardıldıktan sonra şerî mahkemeye gelerek şahitler huzurunda nikah akidlerinin yapılmasını isterlerdi. Nikah

⁸⁴¹ Rifat Özdemir, *a. g. e.*, s. 135.

⁸⁴² AMK, BŞS, nr. 712, B3/a, B-7/a. B-14/a.

⁸⁴³ AMK, BŞS, nr. 712, B-44/b. B 56/a.

⁸⁴⁴ AMK, BŞS, nr. 715, A-64/b, A-76/b.

⁸⁴⁵ AMK, BŞS, nr. 719, 2/b, 40/b.

⁸⁴⁶ Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Bellekten*, (Ankara 1991), LIV, 1010.

akidleri yapıldıktan sonra durum sicill-i mahfuza kaydedilirdi.⁸⁴⁷ Ancak, XVIII. asrın ilk yarısına ait Balıkesir mahkeme zabıtlarında böyle bir nikah akdine rastlayamadık.

Osmanlı toplumunda birden fazla zevce ile evlilik yapıldığını ve bu durumun şeriata uygun olduğunu biliyoruz. Nitekim, 1701-3 tarihlerine ait 712 nr.lı Balıkesir şerhiye sicilinde, otuzüç tereke kaydında yaptığımız incelemeye göre şehir içinde tek evlilerin sayısı onyeddi, iki zevce ile evli olanlar ise üç kişidir. Balıkesir'e tabi köylerde ise yedi kişi tek evli bir kişi de iki evlidir.⁸⁴⁸ Bu tarihten onbir yıl sonrasına ait 1125/1713-14 tarihli 716 nr.lı defterdeki yirmiyedi tereke kaydına göre onsekiz tek evli, bir de üç evliye karşılık aynı tarihli dört köy terekesinde evlilik durumu tek eşlidir.⁸⁴⁹

Yine on yıllık bir aradan sonra 1722-24 yıllarını içine alan 719 nr.lı defterde yer alan onüç tereke kaydına göre gerek şehir merkezinde gerekse köylerde tek evlilik hakim durumdadır.⁸⁵⁰

Toplum içinde yapılan nikah akitleri ne kadar olağansa boşanma davaları da o kadar tabiidir. İncelediğimiz sicillerde nikahla ilgili bir vesikaya rastlamadığımız halde boşanma davalarının sicile kaydedildiğini gördük. Bunun da sebebi, nafaka, mehr, yeniden nikahlanabilme gibi şerî hukuku ilgilendiren meselelerin resmî yoldan halledilmesi ve bazı hakların korunmasıyla ilgili olmalıdır. Nitekim, 1136/1723-24 tarihli bir hüccette, vekili vasıtasıyla mahkemeye başvuran İsmihan bt. Hacı İsmail'in, boşanmış olduğu eski eşinden kırk gurusluk mehrini ve on gurusluk nafakasını teslim aldığını, bundan böyle aralarında hiç bir alacak-verecek davasının kalmadığını bildirmesi üzerine durum aynen sicile kaydolunmuştur.⁸⁵¹ Herhangi bir sebeple kocası ölmüş ya da kaybolmuş olan, veya eşinden boşanmış bir kadın yeniden evlenmeyi düşündüğünde, iddet müddetinin dolmasını bekliyor ve sonra mahkemeye başvurarak kadından bir hüccet istiyordu. Ancak bu hücceti aldıktan sonra da tekrar evlenmeye hak kazanıyordu.⁸⁵²

⁸⁴⁷ Rıfat Özdemir, a. g. mak., s. 1012.

⁸⁴⁸ AMK, BŞS, nr. 712, B-6/b, B-7/a, B-8/a, B-17/a, B-30/b, B-22/b, B-28/a.

⁸⁴⁹ AMK, BŞS, nr. 715, A-64/b, A-73/b, A-76/b.

⁸⁵⁰ AMK, BŞS, nr. 719, 4/b; 40/b.

⁸⁵¹ AMK, BŞS, nr. 719, 24/b.

⁸⁵² Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, B-1/a; nr. 716, A-18/a.

Osmanlı devleti, toplumun geleceği demek olan çocukların her türlü hakkını korumak için şerî ve örfî hukukun uygulanmasını mahkemeler yoluyla halletmiştir. Genellikle babasını kaybedip yetim kalan ve bir vasînin koruması altına alınan çocukların geçimlerini sağlamak için mahkeme tarafından günün şartlarına ve ailenin durumuna uygun olarak nafaka ve kisve-baha takdir olunurdu. Nitekim, 1113/1701-02 tarihli iki hüccetten birincisinde nafaka ve kisve-bahanın günlük beş akça, ikincisinde on akça olduğunu görüyoruz.⁸⁵³ 1130/1717-18 tarihli bir başka hüccette bu miktar günde bir pare yani üç akçadır ki ailenin ekonomik bakımdan güçlük çektiğini gösterir.⁸⁵⁴ Buna karşılık 1138/1725-26 yılında günlük nafaka ve kisve-baha altı akça olarak kaydedilmiştir.⁸⁵⁵

İslamî prensiplere göre, küçük yaşta olup da babasını kaybeden çocuklara bir vasî tayin edilmesi gerekiyordu. İslam hukukunda vesayet görevini yerine getirebilecek en yakın akrabalarından anne, baba, kardeşler, dede ve nineler dayı ve halalar, amcalar bu iş için uygun görülmüşlerdir.⁸⁵⁶ Hakim, bir çocuk üzerine vasi tayin ederken, vasi ve çocuk üzerine bir kontrol mekanizması olarak bir de nazır tayin edebilirdi. Nitekim 10 Cumadelaıır 1113/12 Kasım 1701 tarihli bir hüccette, babalarını kaybeden çocuklara annelerinin vasî seçildiğini ve Hacı Mustafa ile Hüseyin adlı kişilerin de kendisine nazır tayin olunduklarını görmekteyiz.⁸⁵⁷ Vesayet altına alınan çocuklar ondört yaşına ulaştıklarında reşid hükmüne giriyor ve bu konuda mahkemeye başvurarak hüccetlerini alıyorlardı. Bu andan itibaren kendi mülklerini idare etme hakkını kazanmış oluyorlardı.⁸⁵⁸

İslam fıkhına göre, sosyal güvenlik konusunda en güzel işleyen kurumlardan birisi de "Kayyım" dır. Herhangi bir sebeple hayatta olup olmadığı veya nerede bulunduğu tesbit edilemeyen kimselerin haklarını ve mal varlıklarını korumak kadıya düşen bir görevdi. Bunun için de, kayıp kişinin müslim veya gayr-ı müslim olmasına bakılmaksızın emin ve mutemed kimselerden kayyım nasbolunurdu. Mahkeme tarafında tayin edilen kayyım, kayıp kişinin mallarını muhafaza, alacaklarını kabz ve gerekli tasarrufları yapma hakkına

⁸⁵³ AMK, BŞS, nr. 712, B-17/a, B-17/b.

⁸⁵⁴ AMK, BŞS, nr. 715, A-78/a.

⁸⁵⁵ AMK, BŞS, nr. 720, 25/a.

⁸⁵⁶ Rifat Özdemir, Tokat'da Aile, s. 1029-30.

⁸⁵⁷ AMK, BŞS, nr. 712, B-6/a.

⁸⁵⁸ AMK, BŞS, nr. 712, B-29/a-b.

sahipti.⁸⁵⁹ Mesela 5 Muharrem 1130/9 Aralık 1717 tarihli bir hüccetten anlaşıldığına göre Balıkesir'in Dinkciler Mahallesi'nden olup sefer esnasında kaybolan Hasan b. Ahmed'in terekesi sayılmış ve hazırlanan defter, kayyım tayin edilen oğlu İsmail'e teslim edilmiştir.⁸⁶⁰ Bir başka hüccette ise, Kassablar Mahallesi'nden kayıp Halil b. Yusuf'un mallarının sayılarak, hazırlanan listenin kayyım tayin edilen zevcesi Şehri'ye teslim edildiğini görüyoruz.⁸⁶¹

C- KÖLE VE CARIYELER

Şeriyye sicillerinde yer alan hüccet ve tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre, XVIII. yüzyılda Balıkesir'de çeşitli milletlere mensup köle ve cariyeler yaşamaktaydı. Hukukî statüleri hür insanlardan farklı olan bu zümreyi sosyal hayata olan katkıları nedeniyle incelemek yerinde olur kanaatindeyiz. Hüccetlerin konuları, daha ziyade ıtıkname ya da hürlüğü ispatlama davaları ile veraset malları içine sokulmak istenen mutakların itirazları ile ilgilidir. Tereke kayıtlarında ise, hala efendisinin emrinde çalışan köle ve cariyelerin isimleri geçmektedir. Mahkeme kayıtlarında rastlanan köle ve cariyeye davaları, Balıkesir'de kölelerin alınıp satıldığını belki de bir köle pazarının olduğunu akla getiriyorsa da, böyle bir kayda rastlayamadık. Ancak bölgede Osmanlı ideresi başlamazdan önce de yani Karasi Beğliği zamanında köle ve cariyelerin satışına dair bilgiler vardır. Mesela İbn Batuta, bu beylik zamanında Balıkesir'e geldiğinde, Margarita adında bir Rum cariyeye satın aldığını bildirmektedir.⁸⁶² 981/1573-74 tarihli Karasi Kanunnamesi'nde ise, has karyelerde oturan ellici kızlarının cariyeye statüsünde olup, "Hidmet-i cariyeye akçası" nedeniyle evlenememelerinin söz konusu olduğu yazılıdır.⁸⁶³

Köle ve cariyeler, genellikle aile içi hizmetlerde kullanılıyor ve kendilerine çeşitli meslekler öğretiliyordu. Efendiler, kölelerini istediği gibi kullanabilir, onu satabilir, azad edebilir, hibe edebilir veya başka eşyalarla takas edebilirdi.⁸⁶⁴

⁸⁵⁹ Rifat Özdemir, a.g.mak., s. 1034-35.

⁸⁶⁰ AMK, BŞS, nr. 715, A-63/a.

⁸⁶¹ AMK, BŞS, nr. 715, A-52/a.

⁸⁶² İbn Batuta, Seyahatnâme, I, 399.

⁸⁶³ Ö. Lütü Barkan, I, 22.

⁸⁶⁴ İzzet Sak, "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1989, IX, 161-2.

Osmanlılar'da kölelerin başlıca kaynağı savaş esirleri ve ticaret yolları idi. Rumeli'de yapılan savaşlardan pek çok esir sağlanmaktaydı. Ayrıca tüccarların Balkanlar'dan getirdiği esirler Gelibolu ve Marmara üzerinden Anadolu'ya sokuluyordu.⁸⁶⁵ Bu nedenle Karasi sancağı köle ticaretinin yolu üzerinde bulunuyordu.

XVIII. asra ait Balıkesir şerhiye sicillerinde yer alan ferman, hüccet ve tereke kayıtlarında adı geçen köle ve cariyelerin milliyetleri oldukça çeşitlidir. Bunlar, çoğunluğu Rus asıllı olmak üzere Arap, Habeş, Gürcü, Macar, Leh, Nemçe (Avusturya) ve Çerkez milletine mensuplardı.⁸⁶⁶ (Bkz. Tablo I) Bu köle ve cariyelerin dinî durumlarını tam olarak tesbit edemedik. Ancak, bazı hüccet ve terekelerde kölelerin hristiyan veya müslüman olduğu açıklandığı halde çoğunda sadece isim zikredilmiştir. Mesela, incelemeye alınan yirmi köleden dördünün hristiyan, ikisini de müslüman olduğu açıkça belirtilirken, otuz cariyeden sadece üçünün müslüman olduğu kayıtlıdır. Bununla beraber baba adı "Abdullah" olarak kaydedilen şahısların, umumiyetle ihtida edip islam dinine girenler tarafından kullanıldığı bilindiğine göre⁸⁶⁷ meseleyi bu yönden de ele almak mümkündür. İncelenen yirmi köleden sekizinin baba adı Abdullah'dır. Bunlardan yedisi Ali, İbrahim, Yusuf, İvaz, Handan, Şahbaz, gibi Türk-İslam adları taşıırken, diğerleri Araton veled-i Abdullah, Yuan b. Abdullah gibi kendi millî isimlerini devam ettirmişlerdir.⁸⁶⁸ Cariyelerin künyesinde ise otuz cariyeden beşinin baba adı Abdullah olarak geçmektedir.⁸⁶⁹ Diğerleri sadece isim olarak zikredilmiştir. Cariyelerden Arap asıllı olanlar genellikle Fatıma ve Anber adını taşıırken, Rus, Macar, Nemçe ve Çerkez asıllı olanların Fethiye, Remsade, Gülişan, Gülboy, Firdevs, Namesaz, Naderî, Gonca, Şahbaz ve Bedehşah gibi isimleri vardır.⁸⁷⁰

⁸⁶⁵ İzzet Sak, a. g. mak., göst. yer.

⁸⁶⁶ AMK, BŞS, nr. 712, B-9/b; nr. 715, A-45/b; nr. 713, A-80/b; nr. 716, A-77/b; nr. 720, 31/b. v.d.

⁸⁶⁷ Feridun Emecen, a. g. e., s. 60.

⁸⁶⁸ AMK, BŞS, nr. 712, B-8/b, nr. 713, A-48/b.

⁸⁶⁹ AMK, BŞS, nr. 713, A-21/a, nr. 712, B-9/a, B-8/b.

⁸⁷⁰ AMK, BŞS, nr. 720, 31/a, nr. 713, A-6/b, 80/a-b; nr. 712, B-9/a.

TABLO I
Balıkesir Şeriyeye Sicillerinde Geçen Köle (E) ve Cariye
(K)lerin Milliyetleri ve Dinî Durumları

Sıra	Sicil	Sene	Dini		Rus		Leh		Nemçe		Macar		Arap		Habeş		Gürçü		Çerkez	
			Müs.	G.M.üs.	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
1	712, B-9/b	1113					1													
2	712, B-9/a	1113	X			1														
3	712, B-9/a	1113	X			1														
4	712, B-9/a	1113				1														
5	713, 21/a	1116				5														
6	713, 21/a	1116										1								
7	713, 21/a	1116	X						1											
8	713, 27/b	1117	X		1															
9	713, 48/b	-	X		1															
10	713, 80/a	1119		X	1															
11	713, 80/a	1119												1						
12	713, 78/b	1120												1						
13	713, 89/b	1121			1															
14	713, 97/a	1121		X					1											
15	713, 89/b	1121									1									
16	715, A-9/a	1125																		1
17	716, A-15/b	1127												3						
18	716, A-25/a	1127	X											1						
19	716, A-77/b	1130												1						
20	721, 26/a	1136																		1
21	720, 33/b	1138										1								
22	216, A-1/b	1138											1							
23	720, 30/b	1138		X													1			

Hukukî statüleri hür insanlardan farklı da olsa, sosyal bünye içerisinde inkar edilmez bir yere sahip olan köle ve cariyeler belli bir fiyat karşılığında alınıp satılıyor veya terekelerde mal varlığı içinde gösteriliyorlardı.⁸⁷¹ XVIII. asır Balıkesir şeriyeye sicillerinde geçen köle fiyatları en düşük oniki guruşdan başlayıp en yüksek üçyüz guruşa kadar çıkmaktadır.⁸⁷² Cariyelerin maddî değerinin ise en düşük altmış guruş, en yüksek yüz kırk guruş olduğu görülmektedir.⁸⁷³ (Bkz. Tablo II)

⁸⁷¹ AMK, BŞS, nr. 713, A-6/b.

⁸⁷² AMK, BŞS, nr. 722, 26/b.

⁸⁷³ AMK, BŞS, nr. 713, A-78/b.

Sicil kayıtlarında açıkça görüldüğü gibi, XVIII. asır Osmanlı şehirlerinde köle ticareti ve köle kullanımı yaygın bir hadisedir. Ancak, islam dini kul ve cariyeyi başlıbaşına bir emtia ve emlak olarak görmeyip, onların da birer insan olduğunu gözden uzak tutmamıştır.

TABLO II

**Balıkesir Şeriyye Sicillerindeki Terekelerde Geçen
Köle ve Cariyelerin Satış Değerleri**

Sıra No	Sicil	Sene	Çerkez		Arap		Milliyeti belli değil		Fiyatı Guruş
			Köle	Cariye	Köle	Cariye	Köle	Cariye	
1	713, 6/b	1116						1	130
2	713, 6/b	1116					1		120
3	713, 6/b	1116					1		100
4	713, 6/b	1116						1	60
5	713, 80/a	1119					1		160
6	713, 80/a	1119					1		150
7	713, 80/a	1119						1	100
8	713, 80/a	1119					1		80
9	713, 80/a	1119				1			80
10	713, 78/b	1120				1			140
11	113, 78/b	1120				1			90
12	715, A-9/a	1125	1						300
13	716, A-1/b	1138				1			95
14	722, 26/b	1142					1		130
15	722, 26/b	1142					1		12

Bu anlayışa bağlı olarak evinde köle kullanan müslümanlar, onları kendi evlatları gibi görmüşler ve sonunda mutlaka azad etme yoluna gitmişlerdir.⁸⁷⁴ Mesela 1117/1705-6 tarihli bir ıtkname hüccetine Mustafa Fakih Mahallesi'nden Şaban Ağa'nın mankemeye başvurarak, müslüman kölesi Şahbaz b. Abdullah'ı azad ettiğini ve onun üzerinde efendilik haklarından başka hiç bir tasarrufunun kalmadığını açıklamasıyla bir hüccet tanzim edilmiş ve sicile de kaydedilmiştir.⁸⁷⁵ Azad işlemi, köle ile efendi ilişkilerini sona erdirmiyor, kölelik bağları yerine bu sefer bir çeşit velayet bağı doğuruyordu. Bu durum, kan bağı dışında olup efendiyi azad ettiği kölenin mirasçısı durumuna getirmektedir. Eğer efendi hayatta değilse, onun yakınları kölenin mirasçısı oluyordu. Köle öldüğünde efendisinin de varisleri yoksa terekesi Beytülmal'e intikal ettirilmekteydi.⁸⁷⁶ Efendiler, kölenin ölümü halinde yetim kalan çocuklarına vasi de olabiliyorlardı. Mesela 1115/1703-4 tarihinde Atanos Köyü'nde ölen Kaytas b. Abdullah'ın çocuklarına eski efendisi vasi olarak tayin edilmiştir.⁸⁷⁷

Bazan köle sahipleri, belli bir hizmet yılından sonra kölelerini azad etmeye söz veriyor, bunu da sicile kaydettiriyorlardı. Mesela, Mustafa Fakih Mahallesi'nden Saliha bt. Hasan, Hristiyan kölesi Handan veled-i Yan'ı azad edeceğini mahkeme huzurunda tescil ettirmiştir.⁸⁷⁸

Aynı şekilde, sicillerde yer alan başka bir azad şekli "Tedbir-i mukayyed"dir. Böye bir ıtkname'de; "Tedbir-i mukayyed ile müdebbire eyledim, vefâtımdan kırk gün mukaddem âzâde olup, sâ'ir-i harâ'ir-i asliyât gibi hür olsun" ibaresi geçmektedir.⁸⁷⁹ Bu tür azadlık işlemi efendi hayatta iken kölesinden istifade etmek, böylece kölesini ölümüne kadar hizmetinde tutmak istemektedir. Ancak öldükten sonra olmak üzere kölesine hürriyet vaad etmektedir.⁸⁸⁰ Mesela, Sahn-ı hisar Mahallesi'nden Hatice Hanım bt. Alişan Beğ, ölümünden kırk gün mukaddem azad edilmek üzere şekil ve şemaillerini verdiği yedi cariyesinin ismini

874 Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s. 130. Daha geniş bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *Gelişme Dergisi*, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Ankara 1981 II, 74-75.

875 AMK, BŞS, nr. 713, A-27/b.

876 İzzet Sak, a. g. mak., s. 191.

877 AMK, BŞS, nr. 712, B-30/a.

878 AMK, BŞS, nr. 713, A-97/a.

879 AMK, BŞS, nr. 713, A-21/a.

880 İzzet Sak, a. g. mak., s. 189.

sicile kaydettirmiş ve ölümünden kırk gün önce hür sayılacaklarını gösteren hüccetlerini hazırlamıştır.⁸⁸¹

İtkname hüccetlerinde azad edilen köle ve cariyelerin, milliyetleri, dinî durumları, vücut özellikleri ayrıntılı bir biçimde anlatılmakta, böylece herhangi bir karışıklığa meydan verilmesi önlenmektedir. Mesela, 1116/1704-5 tarihli böyle bir hüccette tedbir-i mukayyed ile azad edilen cariyeler şöyle tarif edilmektedir: "İşbu orta boylu, sarı-elâ gözlü, açık kaşlı, yassı burunlu, sağ elinin baş parmağı ve orta parmağı kör, Rûsiyyetü'l-asl Âdile'yi; işbu orta boylu yassı burunlu, mâ'î-elâ gözlü, çatık kaşlı, sarışın, Rûsiyyetü'l-asl Nâdirî'yi vech-i meşrûh üzre müdebbire eyledi.⁸⁸²

Azad edilip de hür insanlar arasına karışan kölelerin, geçim kaynaklarını temin etmeleri oldukça zordur. Bu nedenle, kendilerine efendileri tarafından evler, çeşitli eşyalar, nakid paralar, hatta tarla ve bağlar da verilmekteydi.⁸⁸³ Mesela; 1138/1725-1726 tarihli bir hüccette, Sahn-ı hisar Mahallesi'nden müteveffiye Fâtıma Hanım'ın azad ettiği bütün köle ve cariyeleri için malının sülüsünden her birine yirmişer gurusu verilmesini vasiyyet ettiği kayıtlıdır.⁸⁸⁴

D- GAYR-I MÜSLİMLER

Osmanlı şehirlerinin çoğu dil, din ve ırk bakımından karışık bir yapıya sahipti. Nitekim, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir şehrinde, sayıları az da olsa gayr-ı müslim Hristiyan ve Yahudiler yaşamaktaydı. Zimmî denilen hristiyan tebaa islam devleti tarafından zimmet adı verilen bir anlaşmaya dayanarak korunmaktaydı. Zimmîlerin can ve mal dokunulmazlıkları vicdan ve ibadet hürriyetleri islam devletinin teminatı altındaydı. Bunlar, Müslüman devlete bağlılık ve sadakat göstermek ve cizye adlı yıllık bir vergi ödemekle yükümlüydüler. Buna karşılık askerlik yapmazlar, eğer yaparlarsa da cizyeden muaf olurlardı. Zimmîler, Müslümanlardan farklı olarak yönetilir ve kendilerine şerî hükümler uygulanmazdı.

⁸⁸¹ AMK, BŞS, nr. 713, A-21/a.

⁸⁸² AMK, BŞS, nr. 713, göst. vesk.

⁸⁸³ İzzet Sak, a. g. mak., s. 182-183.

⁸⁸⁴ AMK, BŞS, nr. 720, 31/a.

Bu zümrelerin kendi sosyal ve dinî yaşayışlarını düzenlemelerine belli sınırlar içinde izin verilmiş ve farklı bir hukuka tabi olmuşlardı.⁸⁸⁵

XVI. yüzyıla ait Tapu-tahrir Defterleri'ne göre, Balıkesir'de ondört hane olarak görünen gayr-ı müslim nüfusun Yahudi milletinden olduğu kayıtlıdır. Bir hane yaklaşık beş kişi kabul edildiği zaman, bunların nüfusunun yetmiş kişi olduğu kabul edilebilir.⁸⁸⁶ 1531'de Manisa'da yapılan bir tahrirde, üç Yahudi hanesinin Balıkesir'e göçtüğü belirtilmektedir.⁸⁸⁷ Böylece Balıkesir'deki Yahudi nüfusu seksenbeş rakkamına ulaşmış olmalıdır. Yahudilerin hangi tarihten itibaren Balıkesir'de oturdukları malum değildir. Ancak, bunların XV. asır sonlarında İspanya'dan kaçarak Osmanlı ülkesine sığınan Yahudilerden olduğu veya Bizans ve Karasi Beğliği zamanında da burada buldukları söylenebilir.⁸⁸⁸

XVI. yüzyılda Balıkesir'de oturan gayr-ı müslimlerin Yahudilerden ibaret olduğunu söylemiştik. Buna mukabil Rum ve Ermeni milletine dair hiç bir kayıt yoktur. Halbuki XVIII. asır sicillerinde geçen esnaf-ı selasenin, yani üç sınıfın "Ehl-i zimmet, Yahudi ve Ermeni" şeklinde olduğu görülmektedir.⁸⁸⁹ Sicil ve arşiv belgelerine dayanarak Karasi Sancağı'nda ne kadar gayr-ı müslimin yaşadığını tesbit etmek oldukça zordur. Çünkü, bu tür vesikalarda gayr-ı müslimlerin sayıları verilirken Karasi ve Biga Sancakları birlikte zikredilmiştir. Nitekim, 1107/1695-96 tarihli arşiv vesikasında, Sofya'dan gönderilen 2500 cizye evrakının Biga ve Karasi Sancaklarında oturan reayaya tevzî edileceği bildirilmektedir.⁸⁹⁰ Yine aynı şekilde, Karasi sancağına gelen 1138/1725-26 tarihli bir beratta gönderilmiş olan 3000 cizye evrakının, bu iki sancakta oturan gayr-ı müslimlere ait olduğu kayıtlıdır.⁸⁹¹ Buna rağmen XVIII. asır başlarına ait 1103/1691-92 tarihli bir vesîkada, Cizye Muhasebesi Defterleri'ne göre, Balıkesir şehrinde oturan gayr-ı müslimlerin, dinleri ve milliyetleri belirtilmeksizin, seksenyedi kişi olduğu ve bunların dördünün ala, yirmiyedisinin evsat ve ellialtısının da edna sınıfından oldukları kaydedilmiştir.⁸⁹²

885 Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, (1839-1914), Ankara 1989, s. 7-8.

886 Sezai Sevim, *a.g.t.*, s. 144.

887 Feridun Emecen, *a. g. e.*, s. 63.

888 Feridun Emecen, *a. g. e.*, s. 62.

889 AMK, BŞS, nr. 715, A-18/a-b.

890 BOA. Maliye, Cevdet, nr. 18475.

891 AMK, BŞS, nr. 720, 19/b.

892 BOA. BD, Cizye Muhasebesi, nr. 26639, s. 6.

Osmanlı şehirlerindeki gayr-ı müslimler, genellikle şehrin kenar semtlerinde Rum, Ermeni ve Yahudi mahallelerinde gruplar halinde yaşarlardı. Müsliman mahallelerinde Yahudi veya Hristiyanların oturmaları konusunda genel bir yasak olmamasına rağmen bazan Müslimanlar arasında yaşayan bir zimmî evini satmak zorunda kalabiliyordu.⁸⁹³ Mesela, 21 Muharrem 1130/25 Aralık 1717 tarihli bir hüccette, Balıkesir'de de böyle bir olayın meydana geldiğini sicil kayıtlarından çıkarıyoruz.⁸⁹⁴ Ancak bu tür olayların çok yaygın olduğunu söylemek de doğru olmaz kanaatindeyiz. Çünkü genelde Müsümanlarla diğer dinî gruplar arasındaki ilişkiler dostane bir şekilde olup, karşılıklı yardımlaşma duygularıyla sürüp gidiyordu. Mesela, 1141/1728-29 tarihli bir hüccette, Martlı Mahallesi'nde oturan Elhac Hüseyin'in evinin Kirkor adlı Ermeninin mülkü ile sınırlı olduğu kayıtlıdır.⁸⁹⁵

Yine, farklı dinî gruplar arasında karşılıklı borç alıp-verme olayları da sık görülen hadiselerdendi. Borcun ödenmemesi durumunda olay mahkemeye intikal ediyor, tarafların ve şahitlerin dinlenmesinden sonra kadı hükmünü veriyordu. Bu konuda 4 Rebiülahır 1125/30 Nisan 1713 tarihli hüccet güzel bir örnek teşkil etmektedir.⁸⁹⁶ Diyarbekir'den Balıkesir'e misafir olarak gelen Mehmed b. Mustafa mahkemeye başvurarak, Marat veled-i Miğirdiç adlı zimmîye verdiği 1000 guruşu geri alamadığını bildirmiş, yapılan tahkikat neticesinde daha evvel mal karşılığında aralarında sulh oldukları ortaya çıkınca davacı Mehmed'in haksızlığına karar verilmiştir.

Gayr-ı müslimler dinî işlerinde serbest bırakılmış ve kendilerine bu konuda herhangi bir baskı yapılmamıştır. Ancak ibadetlerini yaparken Müslüman halkı rahatsız etmemeleri için de gerekli uyarılar yapılmıştır. Nitekim; 1128/1715-16 tarihli bir ferman suretinde, Balıkesir'de oturan Ermeniler'in öteden beri bir kiliseleri olmadığı için bazı Ermeni vatandaşların evlerini kilise ve mabedhane olarak kullandıkları anlaşıldığından daha önceden bu durum yasaklandığı halde tenbihatlara uymayan Papas ve arkadaşlarının Astane-i Saadet'e gönderilmeleri emredilmektedir.⁸⁹⁷

⁸⁹³ Gülnihal Bozkurt, *a. g. e.*, s. 18.

⁸⁹⁴ AMK, BŞS, nr. 715, A-65/a.

⁸⁹⁵ AMK, BŞS, nr. 722, 14/a.

⁸⁹⁶ AMK, BŞS, nr. 715, A-9/b.

⁸⁹⁷ AMK, BŞS, nr. 716, A-53/a.

Gayr-ı müslimlerin kendi dinlerinin icablarını rahatça yerine getirirlerken, bazılarının Hak din olan İslamiyeti seçmeleri toplum içinde memnunluk yaratıyordu. Mesela 1112/1700-1 tarihli bir sicilde, 21 Rebiülevvel Çarşamba günü saat yedide Giyanik Baba'nın gulamı Mehmed Ali'nin Hak dinini kabul ettiği kayıtlıdır.⁸⁹⁸ İslamiyeti kabul eden zimmîlerin eski dinlerine dönmelerine müsaade edilmediği gibi, kendi dinleri içinde mezhep değiştirmelerine de izin verilmezdi. Mesela 1120/1708-9 tarihli bir buyurulduda, tabip ve ya rahip kılığına girerek Rum, Ermeni ve Süryanileri başka bir mezhebe sokmaya çalışan Fransız misyonerlerin Karasi'ye girmelerinin yasaklanması, kaza ve köylerde kendilerine rastlanırsa derhal kovulmaları emredilmektedir.⁸⁹⁹

Bilindiği gibi, Osmanlı ülkesinde yaşayan gayr-ı müslimlerin büyük çoğunluğu ticaretle uğraşıyorlardı. Ancak, şarap ve domuz eti gibi malları tasarruf edebildikleri halde Müslümanlarla girdikleri borç ilişkilerinde bu konuda sözleşme ya da faiz şartı koyamıyorlardı.⁹⁰⁰ Bunun dışında genellikle kumaş ticareti ya da hububat alım satımında çalıştıklarını Balıkesir sicillerinden çıkarıyoruz. Mesela, 1116/1704-5 tarihli bir sicil kaydından, Karasi'ye gelen Ömer Paşa ve Mehmed Paşa için Balıkesir halkının Hektor isimli zimmîden çuka, kumaş ve tülbind satın aldıklarını öğreniyoruz.⁹⁰¹ Yine 1128/1715-16 tarihli başka bir sicilde, Çandarlı'ya nakledilecek olan 100000 kile buğdayın mahalle ve köylere göre dağılımını gösteren hane defterinde Martlı Mahallesi'nden bir, Kassablar'dan iki, Ali Fakih'dan bir ve Eskikuyumcular'dan iki zimmînin adı da kaydedilmiştir.⁹⁰² Eğer gayr-ı müslimler, herhangi bir işle meşgul olmaya güçleri yetmiyorsa, Müslümanlara ait çiftlik, bağ, bahçe ve değirmen gibi yerlerde çoban ya da ter oğlanı olarak çalışıyorlardı.⁹⁰³

Ala sınıfından olup, hali vakti yerinde olan gayr-ı müslimler Müslümanlarda görüldüğü gibi köle ve cariye kullanabiliyorlardı. Ancak, Müslüman bir köleyi satın alamazlar ve tasarrufları altında bulunan bir köle İslamiyeti kabul ederse onu derhal bir Müslümana satmak zorunda kalırlardı. Gayr-ı müslimlerin, Müslüman köle ve cariye kullanmaları 27 Ramazan 983/30 Aralık 1575 tarihli bir fermanla

⁸⁹⁸ AMK, BŞS, nr. 712, B-2/a.

⁸⁹⁹ AMK, BŞS, nr. 713, B-112/b.

⁹⁰⁰ Gülnihal Bozkurt, *a. g. e.*, s. 16.

⁹⁰¹ AMK, BŞS, nr. 713, A-22/b.

⁹⁰² AMK, BŞS, nr. 716, A-54/b.

⁹⁰³ AMK, BŞS, nr. 713, A-65/a.

yasaklanmıştı.⁹⁰⁴ Nitekim 1113/1701-2 tarihli bir hüccette, Balıkesir'in Martlı Mahallesi'nden Minas veled-i Borhad isimli zimmînin azad ettiği Bulgar asıllı kölesi Kenan veled-i Abdullah'ın gayr-ı müslim olduğu kayıtlıdır.⁹⁰⁵

Gayr-ı müslimlere tanınan haklardan birisi de, mağdur oldukları hallerde padişaha arzihal gönderebilmeleridir. Mesela böyle bir sicil kaydında, Balıkesir'li Benar isimli bir zimmînin akrabalarını katleden zimmî çobanların cezalandırılmaları yolunda ferman istediği yazılmaktadır.⁹⁰⁶

Gayr-ı müslimler, Müslümanlarla olan davalarını şerî mahkemeye intikal ettiriyor ve kadının verdiği hükmü kabil ediyorlardı. Mahkemeye başvuran davacı, müslim veya gayr-ı müslim olsun delil göstermezse davanın düşmesi tabî idi. Osmanlı mahkemeleri bu konuda ayırım yapmıyorlardı. Nitekim 1117/1705-6 tarihli hüccette zimmî tüccarlardan Karabaş, yeğeni Asanta'yı katleden kişileri mahkemeye bildirmiş fakat bu konuda delil göstermediği için davanın düşmesine karar verilmiştir.⁹⁰⁷ Gayr-ı müslimler, kendi aralarında meydana gelen hadiseleri de sicillata kaydettiriyorlardı. Mesela Rebiülevvel 1114/26 Temmuz-25 Ağustos 1702 tarihli bir hüccette Balıkesir'in Kassablar Mahallesi'nden olup, üç kişi tarafından katledilen Serkiz oğlu İbrahim'in varisleri mahkemeye başvurarak olayın sicile kaydedilmesini sağlamışlardır.⁹⁰⁸

Osmanlı Devleti, askerlik hizmetinden muaf tuttuğu gayr-ı müslimlerden bu muafiyetin bir karşılığı olarak bir nevî baş vergisi demek olan cizye alırdı. Kutsal yerler ve İstanbul'da oturanlarla, din adamları ve yoksullardan alınmayan bu vergi sadece eli silah tutan erkek nüfustan tahsil edilirdi.⁹⁰⁹ Cizyenin miktarı, senelere ve bölgelere göre değişebildiği gibi zengin, orta ve fakir olarak guruplandırılan gayr-ı müslimlerden farklı nisbetlerde toplanırdı.⁹¹⁰ Mesela, 1130/1717-18 yılına ait bir beratta, Karasi ve diğer sancaklarda oturan Yahudi, Nasara ve Ermeni taifesinin fakirinden 1, orta hallisinden 2 ve zengin olanından 4 altın Eşrefî cizyelerinin toplanacağı belirtilmektedir.⁹¹¹ Devlet, içinde bulunulan yılın son aylarında bir sonraki yılın cizyelerini tahsil eder ve hiç bir gayr-ı müslimin vergiden kaçırmasına

⁹⁰⁴ Gülnihal Bozkurt, *a. g. e.*, s. 16.

⁹⁰⁵ AMK, BŞS, nr. 712, B-2/b.

⁹⁰⁶ AMK, BŞS, nr. 719, 41/b.

⁹⁰⁷ AMK, BŞS, nr. 713, A-26-b.

⁹⁰⁸ AMK, BŞS, nr. 712, A-33/b.

⁹⁰⁹ Gülnihal Bozkurt, *a. g. e.*, s. 23.

⁹¹⁰ Gülnihal Bozkurt, *a. g. e.*, s. 27.

⁹¹¹ AMK, BŞS, nr. 716, A-80/a.

izin vermezdi.⁹¹² Rahip, Patrik ve Keşiş kılığına girerek Ruhban sınıfından olduklarını iddia edenler cizye evraklarına göre takip ettirilir, ancak cizyedar olan memurların da haksız taleplerde bulunmalarına asla müsaade edilmezdi. Cizyedarlar, kanun gereği her cizye evrakından pay alırlardı. Buna göre evrakın alasından oniki, evsatından dokuz ve ednasından da altı pare almaları, cizye muhasebecisine ve katiplerine de her varakta birer pare ödemeleri kanundu.⁹¹³

Zimmîlerin kendi cemaat liderlerine hangi vergileri ödeyecekleri 26 Cumadelula 1126/9 Haziran 1714 tarihli bir fermada teferruatlı olarak anlatılmaktadır. İstanbul Patriği seçilen Avanos'un arzıhali üzerine hazırlanan bu fermada, Rumeli ve Anadolu'da oturan Ermeni cemaatinin senelik mirî rüsûm, tasadduk akçası, kilisede ölen keşiş ve kalaguryaların metrukatları, panayırları, nikahları, manastır resimleri ve bir önceki seneden kalan bekayalarının patriğe ait rüsûmlar olduğu hatırlatılmakta ve bölge kadılarının bu konuda yapılacak haksız uygulamalara izin vermemeleri emredilmektedir.⁹¹⁴

E- KONAR - GÖÇERLER

Osmanlı şehirlerinde cemiyeti oluşturan unsurlardan bir diğeri de konar-göçer zümrelerdir. Yaylak ve kışlak arasında devamlı hareket halinde olan ve iktisadî uğraşları hayvancılık olan yürükler, gerekli su ve otlığı bulmak amacıyla değişik yerlere gidiyorlardı. Sahip oldukları at, koyun, keçi, katır ve deve sürüleri onların yaşayış tarzını bu şekilde etkilemişti.⁹¹⁵ Osmanlı Devleti, sürekli yer değiştiren yürükleri takip etmek ve onların devlete karşı olan yükümlülüklerini sağlamakta güçlükle karşılaşsa da idarî ve adlî bakımdan özel bir statü geliştirmişti. Belli bir yerleri olmayan konar-göçerler sancakbeğlerine bağlı olmayıp, Divan'ın beratıyla başlarına seçilen "Çeribaşları"na tabi idiler. Kazaî yönden kadılara bağlı iseler de cezalarının infazı ancak Çeribaşlar eliyle olurdu.⁹¹⁶

Konar-göçerler kendi aralarında il veya ulus adı altında guruplandırılmışlardı. Bu da kendi arasında boy, aşiret, cemaat, oymak, mahalle ve oba (aile)

⁹¹² AMK, BŞS, nr. 712, A-14/b.

⁹¹³ AMK, BŞS, nr. 715, A-18/a.

⁹¹⁴ AMK, BŞS, nr. 715, A-28/a.

⁹¹⁵ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 12.

⁹¹⁶ Salâhaddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yürük Sınıfı ve Hukukî Statüleri", *DTCFD* (Ankara 1994), II, 114.

şeklinde kısımlara ayrılmıştı. Her boyun başında da "Bey (Boybeyi)" denilen ve boyun idarî işlerini yürüten bir idareci bulunurdu.⁹¹⁷

Yürükler, konar-göçer bir hayat geçirdiklerinden devamlı aynı yerde kalmıyorlardı. İşte bu nedenle kendilerine "Göçebe" denildiği de olmuştur. Ancak, Anadolu'da bulunan aşiretlerin tam manasıyla göçebe olduklarını söylemek de doğru değildir. Çünkü bunlar, yaylakta hayvanlarını otlatmakta, kışlakta ise buldukları yerde az da olsa ziraat yapmakta idiler. Böylece tam bir göçebe hayatı yaşamayan yürükler, göçebelikle yerleşik hayat arasında bir "ara şekle" sahiptiler. Bu nedenle Osmanlı resmî vesikalarında yürüklerin bu durumlarını tam olarak ifade eden "konar-göçer" tabiri kullanılmıştır.⁹¹⁸

Aslında reayadan sayılan, fakat yaşadıkları hayat tazı nedeniyle şehirli ve köylülerden ayrılan konar-göçerler yerleşik halkın devlete ödediği vergileri vermez ve kendilerine mahsus bir düzen içinde yaşarlardı. Bu uygulamanın bir neticesi olarak, konar-göçerlerle yerleşik olanlar arasında bazı hukukî ve iktisadî farklar ortaya çıkmıştır.⁹¹⁹ Yürüklerin vergi ile yükümlü bulunanları, bennak, mücerred ve toprak ile davar sahibi olan "Hane"den ibarettir. Vergililerinin başında adet-i agnam (Koyun resmi) gelir. Yerli ve yürükten iki koyuna bir akça olarak konulan bu vergi keçi sürülerine de uygulanırdı. Koyun sayısı üçyüze ulaştığı zaman "sürü" tabir olunur ve beş akça "ağıl resmi" alınırdı. Sürü sahipleri yılda bir defa olmak üzere tımar ya da mirî yaylak sahibine "resm-i dönüm (zemin)", "arus (gerdek resmi)", "yava akçası", "bad-ı heva" gibi vergileri öderdi.⁹²⁰

XVI. yüzyılda, yürüklerin yaylak ve kışlak olarak kullandıkları mahallelerden bir de Karasi Sancağı idi.⁹²¹ Sancak sınırları içinde yer alan Edremid, Burhaniye (Kemer), Altınova (Ayazmend), Ayvalık, Ergama, Sındırgı, İvrindi, Susurluk, Bigadiç, Balıkesir ve Manyas ovaları ziraî üretimin yanı sıra konar-göçerlerin kış aylarında barınmalarına müsait bir ortam yaratıyordu. Kış aylarını bu ovalarda geçiren konar-göçerler, yazları da yaylak bulmakta fazla zorluk çekmiyorlardı. Edremid'in kuzeyindeki Kaz Dağları, Ayazmend ve Kemer Ovaları'nın doğusunda Madra Dağı ve Kozak Yaylası, Sındırgı'nın güneyinde

917 Yusuf Halaçoğlu, *a. g. e.*, s. 101.

918 Feridun Emecen, *a. g. e.*, s. 127-8.

919 Yusuf Halaçoğlu, *a. g. e.*, s. 99-101.

920 Cengiz Orhonlu, *a. g. e.*, s. 24-25.

921 Sezai Sevim, *a. g. t.*, s. 191.

Demirci Dağları ve doğusunda Alaçam Dağları ile Marmara Denizi kıyısında Karadağ yaylakları konar-göçer yaşayışa uygun doğal şartlara sahiptiler.⁹²²

1573 tahririne göre Karasi Sancağı'nda bulunan cemaat mensuplarının nüfusu 6032 hane ve 258 mücerred olup, bunlardan 147 hanesi Balıkesir şehrinde ikamet etmekteydiler.⁹²³ Bunlar şehirde oturdukları halde, tahrir defterlerinde şehirlilerin yazıldığı yere değil de cemaatlerin işlendiği yere kaydedilmişlerdir. Bunlar, statü açısından çoğunlukla bir vakfa veya mutasarrıfa vergi veren yürüklerdi. Nitekim 1573 sayımında da belirtildiği gibi Balıkesir'de bulunan yürüklerin çoğu Bursa'da mevcut II. Murat, Medine-i münevvere ve Emir Sultan Vakıfları'na ya da Zağnos Paşa Evkâfı'na bağlıydılar. Diğerleri ise perakende ve mirî mukataa yürükleriydi.⁹²⁴

981/1574 tarihli Karasi Kanunnamesi'nde, XVI. yüzyılda sancak dahilinde yaşayan yürüklerin hangi kanunlara tabi oldukları açıklanmaktadır. Bu kanunnamede konar-göçer aşiretlerin uyması gereken kurallar şöyle zikredilmektedir: "Livâ-i mezbûrda iltizâm ve mukâtaa ile mirî için zaptoluna gelen perâkande-i Karacalar ve Buğurcular ve Karacadağ yürüklerinin ve selâtîn ve Hazret-i Ebû Eyyûb-i Ensârî ve Emir Buhârî Evkâfı'nın re'âyâları kıdem itibârıyla kadîmî karyelerine ra'iiyet kaydolunmuşdur. Yer tutdukları sebeple sehven mütemekkin oldukları karyelerde sipâhîye ra'iiyet yazılmak vâki' olduysa tasarruf ettiği yerin öşür ve resmin sâhib-i arza edâ idüp, rüsûm-ı ra'iiyeti kendi zâbitine verir, şol ra'iiyet ki âbâ an-ceddin Karacalar ve Buğurcular ve Karacadağ yürükleri ve vakf re'âyâsı olmayıp âhar sancaktan gelmiş ve bir karyeden göçüp bir karyeye gelmiş olan re'âyânın rüsûmların mütemekkin olduğu karye sipâhîsine sâbıkâ yazılmadığı ecilden hâric âmiller alagelmişlerdi. Hâliyâ temekkün i'tibârıyla emr-i şerîf ve kânûn-ı münîf muktezâsinca mütemekkin oldukları karyelerde sipâhîye ra'iiyet kaydolundu. Sâbıkâ rüsûmları mîrî için alınırdı diyü mültezim âmil dahletmeye ve livâ'-i mezbûrdan Ellici yirin tasarruf idüp ümenâyâ bedel-i kesim vere gelen re'âyâ sehven bennak ve mücerred yazılıp sipâhîye ra'iiyet yazılmak vâki' olduysa anın gibi re'âyâ hâssa mukarrer kılınup kemâ-kân bedel-i kesimleri mîrî için vireler, sipâhîye tekrâr bennâk ve mücerred resmi diyü nesne virme yerler."⁹²⁵

⁹²² Sezai Sevim, a. g. t., göst. yer.

⁹²³ Sezai Sevim, a. g. t., s. 206.

⁹²⁴ Sezai Sevim, a. g. t., s. 144.

⁹²⁵ Ömer Lütfi Barkan, Kanunlar, I, 22.

XVI. asırdan XVIII. asra kadar geçen süre içerisinde konar-göçer aşiretlerin Balıkesir ve civarındaki durumları, aşiret isimleri ve diğer bilgileri ihtiva eden ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Balıkesir ve Edremit şerhiye sicillerine dayanarak, yürüklerle ilgili ferman ve ilamları toplayan Kâmil Su, XVIII. yüzyıl hakkında bazı ipuçları vermekle beraber yeterli değildir.⁹²⁶ Ancak, XVII. yüzyıl sonlarında ve özellikle de 1691 yılında, konar-göçer aşiretlerin derbend ve geçit yerlerine iskan edilmeye başlandığı ve bu durumun XVIII. yüzyılın başlarında da devam ettiği bilinmektedir.⁹²⁷

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Balıkesir şerhiye sicillerinde, konar-göçer aşiretlerin iktisadî ve sosyal faaliyetlerine yoğun bir biçimde devam ettiklerini görmekteyiz. Ferman, berat ve temessük gibi vesikalarda ifade edildiğine göre bu zümrenin bir kısmı yerleşik hayata geçmiş görünmektedir. Mesela, 1121/1709-10 tarihli bir fermanla; Karasi Sancağı'nda mevcut konar-göçer taifesinin ferman gereği sayıldığı ve bunların şehirde, kasabada veya köyde sakin oldukları kayıtlıdır.⁹²⁸ 1114/1702-03 tarihli iki temessükün kaydından, Bursa vakıflarının reayası olan yürüklerin Balıkesir'de ikamet ettiklerini anlıyoruz.⁹²⁹ Yine Bursa vakıflarının mukataası olan yürüklerin, yerleşik hayata geçenlerinin Bigadiç, Gelembe, Kepsut, Fart ma'a Şami, Sındırgı ve Balıkesir'de ikamet ettiklerini bir iltizam temessükünden çıkarmaktayız.⁹³⁰ Ancak, bu aşiretlerin aslî hayat tarzları olan yaylak-kışlak hayatına devam ettiklerini gösteren vesikalar da çoktur.⁹³¹

XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir ve civarında yaşayan yürükleri bağlı oldukları mukataalar açısından guruplara ayırdığımızda bunların büyük çoğunluğunun vakıf reayası olduklarını görürüz. Diğerleri ise has ve mirî mukataalardır. Mesela, 1126/1714 yılında mültezim tarafından gönderilen bir mektupta, Balıkesir'de oturan yürükün mukataasının her türlü vergilerinin Bursa'da bulunan II. Murad, Emîr Sultan ve Haremeyn Evkafları'na dahil olduğu ve mukataanın serbestiyet üzere tasaruf edilmesi nedeniyle ehl-i örfün müdahale etmemesi istenmektedir.⁹³² 1121/1709-10 tarihli bir fermanla ise, Bursa vakıflarına vergi ödeyen reayanın ferman gereği sayıldığı, Başgelembe nahiyesine tabi

⁹²⁶ Kâmil Su, *Balıkesir ve Civarında Yörük ve Türkmenler*, İstanbul 1938.

⁹²⁷ Yücel Özkaya, *a. g. e.*, s. 162.

⁹²⁸ AMK, BŞS, nr. 713, A-91/b.

⁹²⁹ AMK, BŞS, nr. 712, A-53/a, B-34/a.

⁹³⁰ AMK, BŞS, nr. 720, 35/a.

⁹³¹ AMK, BŞS, nr. 716, A-8/a.

⁹³² AMK, BŞS, nr. 715, B-90/b.

Yeniköy'de ellibir, Fart kazasına tabi Susıgırlık'ta yüz ve Ömerköy'de yetmişüç reayanın tesbit edildiği ifade edilmektedir.⁹³³ Aynı tarihli bir başka fermada ise, Bursa vakıflarının Karasi'de bulunan reayalarının Ömerköy'ü, Susıgırı, Yayıclar, Şamlı, Mendehorye, İrvana ve diğer köylerde oturanlarının derbencilik iddiasıyla vergiden kaçındıkları ve vakıflara zarar verdikleri açıklandıktan sonra bu duruma mani olunması emredilmektedir.⁹³⁴

Karasi sancağında has topraklarında oturan ya da konup-göçen yürüklerin bulunması kaçınılmaz bir olaydır. Ancak, III. Ahmed'in kızkardeşi Hatice Sultan'a ait haslarda⁹³⁵ hangi yürüklerin bulunduğunu açıklayan bir vesikaya rastlamadık. Bununla beraber, "Nişancı-Havassı" diye bilinen⁹³⁶ Rubut mukataası dahilinde Kubaş iskanı perakendelerinden Köseleler Cemaati'nin oturduğunu ve bunların etrafa verdikleri zarar nedeniyle Balıkesir kazasından ihraç edilerek eski yurtlarına sürüldüklerini 1135/1722-23 tarihli bir ferman suretinden öğreniyoruz.⁹³⁷ Gelirleri ordu mevaciblerine ayrılan Rubut hasları mukataasının⁹³⁸ 1121/1709-10 yılına kadar Kırım Hanı Gazi Giray Han'ın III. tasarrufunda olup, yıllık hasılatının 80.000 akçaya ulaştığını⁹³⁹ ve III. Gazi Giray Han'ın ölümünden yedi yıl sonra mukataanın 66.000 akçaya iltizama verildiğini anlıyoruz.⁹⁴⁰ Mukataa gelirlerindeki bu düşüş, 1128/1716 tarihli bir fermada açıklığa kavuşmaktadır. Adı geçen fermada, Karasi müteselliminin arzı üzerine Balıkesir ve sair kazalarda oturan Rubut mukataası reayasının çoğunlukla parakende ve perişan olduklarının anlaşıldığı ve bu nedenle hukuk ve rüsumlarını sene içinde değil sene sonunda ödemeleri emredilmektedir.⁹⁴¹

Mirî mukataalara dahil olan yürük cemaatleri, yıllık olarak ve malikane suretinde bir paşanın tasarrufuna veriliyordu. Nitekim 1129/1716-17 tarihli bir buyurulduda, Karasi Livası'nda bulunan Yürükan-ı Karacalar, Karasi perakendesı, Çeltük enhar-ı Sındırğı, Beytülmal-i Liva-i Karasi ve Kepsut mukataalarının Aydın muhassılı Hacı Abdullah Paşa'ya verildiğini görüyoruz.⁹⁴² Abdullah

⁹³³ AMK, BŞS, nr. 713, A-91/b.

⁹³⁴ AMK, BŞS, nr. 713, göst. vesk.

⁹³⁵ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-47/b.

⁹³⁶ AMK, BŞS, nr. 716, A-13/a.

⁹³⁷ AMK, BŞS, nr. 719, 2/a.

⁹³⁸ AMK, BŞS, nr. 716, B-82/b.

⁹³⁹ AMK, BŞS, nr. 713, A-90/a.

⁹⁴⁰ AMK, BŞS, nr. 716, A-42/b.

⁹⁴¹ AMK, BŞS, nr. 716, A-45/a.

⁹⁴² AMK, BŞS, nr. 715, A-63/b.

Paşa'nın 1131/1718-19 yılı için Mart başından sene sonuna kadar iltizama verdiği bu mukataada yer alan yürükler, Aydın muhassıllığı aklamından olmak üzere Yağhane-i Tarhala, Beytülmal-i amme ve hassa, Liva-i Karasi ve Çeltük enhar-ı Sındırgı, Ovacık Yaylağı, Emrud Alanı, Perakende-i Liva-i Karasi, Rüşum-ı Yürükan-ı Karacalar ve Elliciyan-ı Yund Dağı yürükleri idi,⁹⁴³ 1574 tarihli Karasi Kanunnamesi'nde bahsedilen "Ellici" yürüklerinin adı, XVIII. asra ait sicillerde geçmemektedir.⁹⁴⁴ Bu durum, Ellici yürüklerinin zamanla statü değiştirmiş olabileceklerini akla getiriyor. Ancak, yukarıda verdiğimiz vesikadan da anlaşıldığı gibi, Saruhan sancağından gelen Elliciyan-ı Yund Dağı yürüklerinin Karasi topraklarında dolaştıkları da bilinmektedir.⁹⁴⁵ Nitekim, 1116/1704-5 tarihli Saruhan'dan gelen Elliciyan-ı Yund Dağı reayasının bulunduğu yerlerin kadılarına hitaben yazılmış olan bir fermanla bu mukataanın serbest olması nedeniyle de has ve evkaf zabıtları ile voyvadalarının bunlara müdahale etmemesi emredilmiştir.⁹⁴⁶

Konar-göçerler, ister has toprağına isterse bir sancağın vergi dairesine dahil olarak mukataaya verildiklerinde başlarına birer "voyvoda" tayin edilirdi. Voyvodalar, aşiretlerin bağlı olduğu sancakbeğinin adamlarından yahut mahallî hanedanlardan, halkın rızasıyla seçilirdi. Bunların vezifeleri; vergileri toplamak ve inzibatlarını temin etmek idi. Mahalli hükümet görevlileri tarafından nasbedilen voyvodalar, merkezi hükümet tarafından da onaylanırdı. Aşiretler, voyvoda seçilen kimseye malikane şeklinde tevcih edilirdi.⁹⁴⁷ Nitekim, 1136/1723-24 tarihli bir iltizam temessükünde, Bursa vakıfları Yürükan Mukataası gelirlerinin, Mahmud Ağa adındaki voyvoda tarafından 270 guruşa iltizama verildiği kayıtlıdır.⁹⁴⁸ XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir ve civarında bulunan yürüklerle, voyvodaları arasındaki en büyük anlaşmazlık konusu vergi meselesiydi. Yerleşik reayadada görüldüğü gibi, vergilerden kaçmanın yollarını arayan yürükler, türlü bahaneler ileri sürüyor ve bağlı buldukları mukataaları zarara sokuyorlardı. Mesela, 1115/1703-04 tarihli bir fermanla, Bursa vakıfları yürükan cemaatinin, Kubaş cemaatinin kışkırtmasına uyarak voyvodaya ödeyecekleri resimleri vermedikleri bildirilmektedir.⁹⁴⁹

943 AMK, BŞS, nr. 716, B-84/a.

944 Bkz, Ö. Lütfi Barkan, *Kanunlar*, I, 22.

945 Feridun Emecen, *a. g. e.*, s. 133.

946 AMK, BŞS, nr. 713, A-13/a.

947 Cengiz Orhonlu, *a. g. e.*, s. 19.

948 AMK, BŞS, nr. 719, 21/b.

949 AMK, BŞS, nr. 712, B-32/b.

Konar-göçerlerin bir vakıf voyvodasına ödemeleri gereken vergiler, temessük kayıtlarında şöyle sıralanmaktadır: Resm-i bennak, Adet-i agnam, Resm-i arusane, Resm-i Küvare, Cürm ü cinayet, Bad-ı heva, Beytülmal-i amme ve hassa.⁹⁵⁰ Aynı tarihli başka bir vesikada ise, Bursa vakıflarına bağlı yürüklerden kişi başına ikişer kıyye revgan-ı sade alınmasının kanun gereği olduğu hatırlatılmaktadır.⁹⁵¹

Yürüklerin bir kısmı, vergi ve rusum yerine harp gereçleri imal ederek cebe-haneyeye teslim etmekle yükümlüydüler. Nitekim 1135/1722-23 tarihli bir fermanla, Sındırgı'ya tabi Borlu Köyü'nde oduran Yayıcıbedir yürüklerinin, cebe-haneyeye verilmek üzere 80 adet keman kabzası yapmakla mükellef oldukları anlatılmaktadır.⁹⁵² Diğer taraftan geçimlerini hayvan sürüleri ve deve kervanlarıyla temin eden yürükler de, devlete ait nakliye işlerinde çalışmakta idiler. Mesela, 1127/1715 tarihli bir fermanla, Balıkesir'den satın alınan 15.000 kile buğday ile 15.000 kile arpanın Çandarlı İskelesi'ne nakli için Gündeşli Türkmenleri'ne ferman gönderildiği, ancak yaylakta bulunmaları sebebiyle fermanın yerine ulaşmadığı bildirilmektedir.⁹⁵³ Yine 1129/1716-17 tarihli diğer bir fermanla ise, Balıkesir ve kazalarından 150 mekârî devesi lazım olduğu, kazada bulunan göçer-evli Türkmen ve Ekrad vs. den olmak üzere mevcut develerin toplanması, develerin yüke girdiği günden itibaren, yevmî 6 guruş ücret ödeneceği kayıtlıdır.⁹⁵⁴

XVIII. asrın ilk yarısında, yabancı illerden gelerek Balıkesir çevresindeki yaylak ve kışlaklarda dolaşan yürüklere de rastlanıyordu. Ancak, bu tür yürükler, hayvanlarını yerli hakın ekili arazilerine sokmakta, onların mal ve mülklerini yağmalamakta ve huzurlarını kaçırmaktaydılar. Halkın şikayetlerine sebep olan bu olaylar üzerine dışardan gelen yürüklerin aslî vatanlarına geri gönderilmeleri ya da başka diyarlara sürgün edilmeleri yolunda fermanlar çıkarılmıştır. Nitekim 1117/1705-06 tarihli bir fermanla, Balıkesir halkının mahkemeye başvurarak konar-göçer Yürükan-ı Sepetçi ve Türkmen taifesinin kazaya gelerek köy halkının ekinlerini hayvanlarına yedirdiklerini, deve ve diğer hayvanlarını çaldıklarını, yollarını kesip, eşyalarını gasp ettiklerini anlatmaları üzerine, çalınan eşyaların derbendciler tarafından derhal bulunması emredilmiştir.⁹⁵⁵ 1137/1724-25 tarihli

⁹⁵⁰ AMK, BŞS, nr. 720, 35/a.

⁹⁵¹ AMK, BŞS, nr. 720, 35/a.

⁹⁵² AMK, BŞS, nr. 719, 4/a.

⁹⁵³ AMK, BŞS, nr. 716, A-8/a.

⁹⁵⁴ AMK, BŞS, nr. 716, A-65/a.

⁹⁵⁵ AMK, BŞS, nr. 713, A-55/b.

diğer bir fermana ise, Rakka'dan gelerek, Balıkesir kazasında yerleşen sonra da köylülere zarar veren Çepni Türkmenleri'nin aslî yerlerine gönderilmeleri, çaldıkları eşyaların da bulunması yolunda emirler bulunmaktadır.⁹⁵⁶

Yine 1126/1714 yılına ait bir buyurulduda, eşkiyalık hareketleri ile yerli reayayı bunaltan yürükan taifesinin aileleriyle birlikte Kıbrıs'a sürgün edilmeleri emredilmektedir.⁹⁵⁷ Ankara civarından gelip, Balıkesir yöresine yerleşen Yenili mukataasına tabi Tabanlı Cemaati kollarından Yularlı ma'a Kabalı, İmanlı ve İvanlı Cemaatleri de vergilerini buldukları yerde ödedikten sora ferman gereğince ilk iskan yerlerine gönderilmişlerdir.⁹⁵⁸ Balıkesir ve civarında adları çeşitli eşkiyalık olaylarına karışan diğer yürük cemaatleri arasında Karakeçili,⁹⁵⁹ Bağdadlı konar-göçer taifesi⁹⁶⁰ ve Kubaş Cemaati mensuplarının da adı geçmektedir.⁹⁶¹

F- KIPTIYAN ZÜMRESİ

Şeriyeye sicillerinde bahsi geçen diğer bir sosyal sınıf Kıptiyan zümresidir. Balıkesir içinde belli bir mahalleleri olmayan bu insanların genellikle konar-göçer olup, serhadler ve Rumeli bölgesinden geldiklerini sicillerden çıkarmaktayız.⁹⁶² Kıptilerin bazıları islam dinini seçmiş diğerleri de hristiyan dininde kalmışlardır. Nitekim, 1112/1700-1 tarihinde Kocaeli, Hudavendigar, Biga ve Karasi sancaklarında bulunan kıptilerin vergilendirilmesi yolunda Çukadar Hüseyin'e gönderilen beratta, "müslim ve gayr-ı müslim" ibâresi geçmektedir.⁹⁶³

Osmanlı vergi sistemine göre, kıptilere ait vergilerin toplanması ve tahsilatın takibinin hangi yollarla yapıldığını anlamak için 1129/1716-17 tarihli bir berata göz atmak yerinde olur sanıyoruz.⁹⁶⁴ Sözü geçen bu beratta Kıptiyan cizyelerinin her sene Muharrem ayı başında tahsil edilegeldiği, müsliman çingenelerden 660, hristiyan olanlardan 730 akça alınacağı ve bu cizyelerin serbestiyet üzere olup, cizyedarın her varaktan dokuz pare, muhasebeci ve katiplerin birer pare alacakları,

⁹⁵⁶ AMK, BŞS, nr. 720, 25/b.

⁹⁵⁷ AMK, BŞS, nr. 715, A-27/b.

⁹⁵⁸ AMK, BŞS, nr. 716, A-76/a.

⁹⁵⁹ AMK, BŞS, nr. 713, A-67/b.

⁹⁶⁰ AMK, BŞS, nr. 712, B-23/b.

⁹⁶¹ BOA, Atık Şikâyet Defteri, nr. 37, 1900/474.

⁹⁶² AMK, BŞS, nr. 716, A-53/b.

⁹⁶³ AMK, BŞS, nr. 712, A-6/b.

⁹⁶⁴ AMK, BŞS, nr. 715, A-81/a.

bir dahaki senenin başına kadar askerî ve örfî sınıftan olanların hiç bir vergi talep etmemesi emredilmektedir. Ayrıca her 50 kıptiye bir çeribaşı tayin edilerek firar edenlerin hesaplarının bunlardan ve akrabalarından sorulması, vergi tahsili sırasında kaçanlardan 300 akça alınması, vakfa ya da haslara ait vergilerin de cizyedar tarafından toplanarak yerine teslim edilmesi tenbih olunmaktadır.⁹⁶⁵

Devlet, Kıptiyan cizyelerini tahsil edecek kimsenin diğer memurlara uyguladığı gibi emin ve mutemed olanlardan seçilmesine özen gösterirdi. Nitekim 1137/1724-25 tarihli bir beratda, Kıptiyan cizyelerinin tahsili, ayandan Kassabbaşı Hacı Osman'a verilmiştir.⁹⁶⁶ Bazan cizyedar nasbedilen kimseler bizzat göreve gitmeyerek kendi yerine vekil gönderebiliyorlardı. Mesela 1112/1700-1 ve 1113/1701-2 tarihli iki temessükte, Anadolu Kıptiyan taifesinin cizyedarlarının kendi yerlerine birer vekil tayin ettikleri görülmektedir.⁹⁶⁷ Tahsil edilen cizyeler, mukataa gelirinden fazla çıkarsa (zevaid) bu paranın Matbah-ı amire masraflarına harcanacağı bir başka beratla kayıtlıdır.⁹⁶⁸

Sonuç olarak denilebilir ki XVIII. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir şehri sosyal yapısı, diğer şehirlerden pek de farklı konumda olmayıp, askerî-mülkî idarecileri, kadı ve naibleri, ayan ve eşrafı, şehirli ve köylü reayası, esnaf ve tüccarları, köle ve cariyeleri, gayr-ı müslim halkı, konar-göçer ve kıptiyan zümreleri ile tipik bir Osmanlı şehridir.

⁹⁶⁵ AMK, BŞS, nr. 715, gös. yer.

⁹⁶⁶ AMK, BŞS, nr. 719, 35/b.

⁹⁶⁷ AMK, BŞS, nr. 712, A-6/b, A-13/b.

⁹⁶⁸ AMK, BŞS, nr. 712, A-12/b.

V. BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

A. ŞEHRİN TİCARİ KONUMU

Balıkesir şehri, XIV. yüzyılın başlarında Karasi Beğ tarafından kurulmuş ve Karasi Beğliği'nin merkez kazası olmuştur⁹⁶⁹. Karasi Beyliği kısa süren bir hükümlanlıktan sonra Osmanlı topraklarına katılmıştır⁹⁷⁰. Gerek Karasi Beğliği zamanında gerekse Osmanlı'nın ilk hakimiyet yıllarında Balıkesir ve civarının nasıl bir ekonomik yapıya sahip bulunduğu bilinmiyorsa da, Karasi Beğliği döneminde ticarî faaliyetlerin oldukça hareketli olduğuna dair ipuçları vardır⁹⁷¹. Bölge Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girdikten sonra Balıkesir şehri, Osmanlı'nın başkentleri olan Bursa, Edirne ve İstanbul'u İzmir'e bağlayan batı Anadolu yollarının üzerinde bulunmak sebebiyle canlı bir ticaret hayatına sahne olmuştur. Nitekim 17 Cumadelahire 978/16 Kasım 1570 tarihli bir vesikadan anlaşıldığına göre Teke, Hamid, Menteşe ve Aydın gibi batı ve güney-batı eyâletlerinden İstanbul'a uzanan yollar Manisa ve sonra da Balıkesir'den geçmekteydi. Bu yol, Manisa hattından itibaren Balıkesir'e uzanıyor ve oradan Gelibolu ya da Bursa üzerinden Mudanya'ya ve İstanbul'a varıyordu⁹⁷².

Manisa'nın şehzade sancağı olması dolayısıyla, buradan hareketle İstanbul'a varmak isteyen şehzadelerin tercih ettikleri en kestirme yol Balıkesir'den geçen batı yoluydu⁹⁷³. XVIII. asır şerhiye sicillerinde yer alan muhtelif vesikalar, Bursa-İzmir yolunun resmî evrak sevkeden ulakların, ticaretle uğraşan yerli ve yabancı tüccarların ve türlü amaçlarla seyahat eden yolcuların tercih ettikleri bir güzergah olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim, 1138/1725-26 tarihli bir fermanla, Bursa-Mihalıç-Balıkesir-Başgelembel ve İzmir istikametine giden tüccarlardan ve

⁹⁶⁹ İbn Batuta, *Seyahatnâme*, I, 339.

⁹⁷⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 80.

⁹⁷¹ İbn Batuta, *a.g.e.*, göst. yer.

⁹⁷² Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazâsı, s. 66-67.

⁹⁷³ Feridun Emecen, *a.g.e.*, göst. yer.

yolculardan bahs olunmaktadır⁹⁷⁴. Yine 1118/1706-7 tarihli bir ferman, Aydın-Saruhan-Balıkesir arasında seyahat eden tüccarların, Mendehorye (Balıklı) köyü civarında sık sık eşkiya baskınlarına uğradığından bahisle, bu yolun oldukça işlek bir ticarî güzergah olduğunu göstermektedir⁹⁷⁵.

Aydın sancağı, Osmanlı Devleti'ne büyük oranda gelir sağlayan bir bölgede olup, buradan İstanbul'a gönderilen mirî mallar Balıkesir'den geçiyordu. XVIII. asırda eşkiya olaylarının artması nedeniyle bu sancağın gelirlerinin İstanbul'a nakli oldukça tehlikeli bir duruma girmişti. Devlet, Karasi kadılarına gönderdiği fermanlarda bu duruma dikkati çekerek İstanbul-Aydın yolunun korunmasını, geceleri emin yerlerde durularak gündüzleri yol alınmasını ve tehlikeli bölgeler de hazineyi güvenilir kimselerin beklemesini emretmiştir⁹⁷⁶.

Osmanlı Devleti, eyaletlerle olan haberleşme ve nakliyat işlerini menziller ve ulaklar vasıtasıyla sağlıyordu. Balıkesir şehri de batı ve güney Anadolu'ya giden menzillerin üzerinde bulunmaktaydı. Nitekim, İstanbul'dan hareket edip Mentеше yönüne giden ulaklar mutlaka Balıkesir'e uğruyorlardı⁹⁷⁷. 1125/1713 tarihli bir sicil kaydından, şehre uğrayan ulaklara menzil atı temin etmek ve menzil hizmetlerini yerine getirmek şartıyla, menzilcilik görevinin seneliği beşyüz guruşdan Ali Beşe'ye kiralandığı anlaşılmaktadır⁹⁷⁸. Yine 1136/1723-24 tarihine ait bir başka vesikada, Menzilci Bayrakdar Mustafa Beşe'nin otuzbir baş menzil atını ulaklara verdiği kaydedilmiştir⁹⁷⁹. Ancak, 1142/1729-30 tarihli bir fermana, Balıkesir'den menzilci kaydedilmediği, sadece ulaklara yardımcı olmaları için fermanlar gönderildiği belirtilmektedir⁹⁸⁰.

Balıkesir'i merkeze bağlayan ve Bursa'dan geçen yoldan başka oldukça işlek görünen diğer bir güzergâh, Kemer İskeleyi'ne ulaşan deniz yoludur. Karasi sancağı kazalarından olan Balıkesir, İvrindi, İdincik, Başgelembe, Fart ma'a Şami, Kepsut, Bigadiç, Sındırgı Tersane-i amire ocaklığı kazalarından olduğu için, buralardan Tersane depolarına gönderilen çam ve sair keresteler Balıkesir üzerinden Kemer İskeleyi'ne naklediliyordu⁹⁸¹. Diğer taraftan Balıkesir'in Ege Denizi'ne

⁹⁷⁴ Bkz. AMK, BŞS, nr. 720, 371b.

⁹⁷⁵ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-39/b.

⁹⁷⁶ AMK, BŞS, nr. 715, A-39/a.

⁹⁷⁷ AMK, BŞS, nr. 712, A-6/a.

⁹⁷⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, A-17/b.

⁹⁷⁹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 1/a.

⁹⁸⁰ Bkz. AMK, BŞS, nr. 722, 20/a.

⁹⁸¹ AMK, BŞS, nr. 716, A-65/a.

açılan diğer limanı Çandarlı İskelesi idi⁹⁸². Karasi'den İstanbul'a gönderilen hububat, Çandarlı İskelesi'nde toplanıyor ve buradan gemilere yüklenerek İstanbul'a naklediliyordu⁹⁸³. Bu nakil işlemi, sancak dahilinde yaşayan Türkmen cemaatlerinin deve katarları ile gerçekleştiriliyordu. Eğer Türkmenler yaylak veya kışlakta iseler, Balıkesir ve diğer Karasi kazaları nakil araçlarını kendileri bulmak zorunda kalıyorlardı⁹⁸⁴.

Balıkesir kazası aynı zamanda Gelibolu Baruthanesi'nin de ocaklığı olduğundan⁹⁸⁵, baruthane için Karasi'den satın alınan güherçile Kemer ve Çandarlı iskelelerine gönderiliyor ve deniz yoluyla Gelibolu'ya naklediliyordu. Bu durum, Balıkesir'den Ege'ye ulaşan yolu daha da önemli hale getirmişti⁹⁸⁶.

Karasi Sancağı'nın İstanbul'a ihraç ettiği hububatın sadece Ege üzerinden nakledilmeyip, Marmara kıyısında bulunan Mihaliç, Bandırma ve Yalakabad (Yalova) iskelelerinden yararlandığı sicillerden anlaşılmaktadır. Nitekim, Balıkesir, Mihaliç ve Bandırma naiblerine gönderilen bir hükümde adı geçen limanlardan gemilere yüklenen zahirenin başka yerlere satılmayıp sadece İstanbul'a gönderilmesi emrolunmuştur⁹⁸⁷. Balıkesir ve civarından satın alınan hububatın XVI. asırda Susurluk Çayı üzerinden Mihaliç'a nakledildiği ve oradan İstanbul'a ulaştırıldığı biliniyorsa da⁹⁸⁸, XVIII. asır sicillerinde bu yolun halen kullanıldığını gösteren vesika yoktur.

Balıkesir şehrinin Marmara ve Ege gümrük bölgelerinin tam ortasında yer alması, ticarî konumuna ayrı bir özellik kazandırmakta idi. Bu gümrük limanlarından Marmara'da bulunan İstanbul ve Mudanya olup, Balıkesir'in kuzey limanları olan Bandırma ve Erdek iskeleleri İstanbul gümrüğüne bağlı idiler. Bursa'ya dışardan mal getiren tüccarlar ise Mudanya gümrüğüne uğrayıp vergilerini ödemek zorundaydılar⁹⁸⁹. Nitekim, 1113/1701-2 tarihli bir fermada, Halep, Erzurum, Tokat ve sair yerlerden Bursa tarafına gelen tüccarların Mudanya gümrüğüne

982 AMK, BŞS, nr. 716, A-50/a.

983 AMK, BŞS, nr. 716, A-53/b.

984 AMK, BŞS, nr. 716, A-8/a.

985 AMK, BŞS, nr. 712, A-9/b, 10/a.

986 AMK, BŞS, nr. 720, 14/a.

987 BOA, Mühimme Defteri, nr. 138, 1/346.

988 Lütü Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 34.

989 AMK, BŞS, nr. 720, 39/a.

uğramaları emredilmiştir⁹⁹⁰. Balıkesir'in güney yönünde yer alan İzmir Limanı da Ege bölgesinin en büyük gümrüğü idi⁹⁹¹. Balıkesir pazarlarına İzmir yoluyla gelen tüccarlar vergilerini bu limana ödemekteydiler. Ancak, XVIII. asırda, tüccarların önemli bir kısmının bu emirlere uymayarak doğrudan doğruya pazarlara mal sürdükleri müşahade edilmektedir. Nitekim, 1135/1722-23 tarihlerinde Balıkesir'e gönderilen fermana, Halep, Tokat, Karaman ve Bor'dan gelip Balıkesir'de ticaret yapan zimmî ve sair tüccarların İzmir'e uğramamaları sebebiyle mukataaya zarar verdikleri açıklandıktan sonra, gerekli vergilerin gümrük eminleri tarafından Balıkesir'de tahsil edilmesi aksi takdirde ticarete izin verilmemesi emredilmiştir⁹⁹².

Balıkesir, batı Anadolu ticaret yollarının üzerinde olmasına karşılık, İslam ülkelerine ya da Balkanlar'a giden büyük askerî yolların ve menzillerin dışında kalıyordu⁹⁹³. İşte bu nedenle sefer zamanında devletin aynî olarak satın aldığı sürsat malını Karasi Sancağı nakdî olarak ödemekteydi. Nitekim 1628 tarihinde Karasi Sancağı'nın devlete ödediği sürsat beledi 555.275 akça idi⁹⁹⁴. XVIII. asrın ilk yarısında Avusturya üzerine düzenlenen sefer için (1715-1718) Karasi'den istenen bedelin 9.000 guruş olduğu sicillerde belirtilmektedir⁹⁹⁵. Sancağın, askerî menzillerin üzerinde olmaması, bir yandan ticarî hareketliliği yavaşlatıyor, diğer yandan her sefer anında nakdî para bulma güçlüğünü gündeme getiriyordu.

Vesikalardan da anlaşıldığı gibi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Hamid sancaklarını merkeze bağlayan ticaret yollarının tam ortasında kalan Balıkesir, İstanbul'a giden tüccarların uğrak yeri idi. Ayrıca iç Ege ve Karasi Sancağı kazalarını Kemer ve Çandarlı iskelelerine bağlayan doğu-batı yolu Balıkesir'den geçiyordu. Devlet hazinesine önemli bir gelir temin eden mukataalardan İzmir-Mudanya-İstanbul gümrükleriyle ulaşım kolaylığına sahip olması, doğu ve orta Anadolu ile İran ve Ortadoğu tüccarlarının Balıkesir çarşı ve pazarlarına gelip gitmelerine yol açıyordu. Büyük askerî yolların üzerinde bulunmaması bir kayıp olsa da, Balıkesir'de ticarî hayatın nisbeten hareketli olduğunu söylemek mümkündür.

⁹⁹⁰ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-51/a.

⁹⁹¹ AMK, BŞS, nr. 719, 2/b.

⁹⁹² Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 3/a.

⁹⁹³ Lütfi Güçer, *a.g.e.*, s. 97.

⁹⁹⁴ Lütfi Güçer, *a.g.e.*, s. 96.

⁹⁹⁵ AMK, BŞS, nr. 715, A-69/b.

B. MUKATAALAR

Osmanlı devleti, şehirlerde üretilen mallardan elde edilen gelirleri mukataa şeklinde birleştirip kişi ya da kişilere iltizama veriyor ve bu şekilde yönetiyordu⁹⁹⁶. Lugat manası "kesişmek, birbirinden kesilmek" demek olan mukataa, ıstılah olarak devlete ait bir gelirin bir bedel karşılığında kiralanması yani geçici olarak temlik demektir⁹⁹⁷. XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir şehrinde bazı gelir kaynakları da mukataa suretiyle görevlilere verilmiş idi. Nitekim 1116/1704-05 tarihli bir hüccette, Balıkesir'in bac-ı bazar, ihtisap, şemhane, bac-ı nemed (keçe), bad-ı heva, resm-i arusane-i şehirliyan ve resm-i kile'nin sancakbeğine hasıl yazıldığı bildirilmektedir⁹⁹⁸. Yine 1118/1706-7 tarihli bir temessükte, Balıkesir hasları ile çarşı-pazar gelirleri mukataasının ayda yirmibeş guruşdan iltizama verildiği kayıtlıdır⁹⁹⁹.

Karasi Livası'nın Beytülmal gelirleri, Kepsut kazasıyla birlikte bir mukataa haline getirilmiş ve Aydın Muhassıllığı'na verilmiş idi. Nitekim 1119/1707-8 tarihli bir fermanın Karasi'den Aydın'a gönderilen mukataa gelirininin 34.675 akça olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu gelirin 13.000 akçalık kısmı, Balıkesir nahiyesinden tahsil edilen çarşı-pazar ve işletmelere ait vergilerdir¹⁰⁰⁰. 1121/1709-10 tarihinde aynı mukataanın geliri 60.000 akça olarak gösterilmiştir. Ancak, bu gelirin içinde çarşı-pazar, değirmen, şemhane vs. vergilerden başka çeltik, kuru, çayır ve kışlak gelirlerinden bahsolunarak bunların miktarı 400 akça olarak hesaplanmıştır¹⁰⁰¹.

Balıkesir'de mukataaya tabi olan işletmelerin bazıları mukataa gelirleri içinde görünürken, *yine gelirleri mukataaya dahil olan diğer sanayi kolları hakkında vesikalara rastlanmamaktadır*. Mesela, şehirde bir boyahanenin varlığına işaret edilmezken, sicillerde geçen "Boyacılar Çarşısı" az da olsa Balıkesir'de boyacılık ile uğraşan küçük bir esnaf grubunun varlığını işaret etmektedir¹⁰⁰². Vergiye tabi olması gereken diğer küçük işletmeler "Yağhaneler"dir. XVIII. asrın ilk yarısında

⁹⁹⁶ Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s. 218.

⁹⁹⁷ M. Zeki Pakalın, *a.g.s.*, II, 578.

⁹⁹⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-24/b.

⁹⁹⁹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-40/a.

¹⁰⁰⁰ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-69/a.

¹⁰⁰¹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-106/b.

¹⁰⁰² Bkz. AMK, BŞS, nr. 714, A-68/b.

hemen her mahallede yağhane bulunuyordu. Nitekim bunların bazıları Yenice, Mustafa Fakih, Oruçgazi, Hacı İsmail, Marlı ve diğer mahallelerdir¹⁰⁰³. Susam ve zeytinyağı üreten bu işletmeler mukataa şeklinde olmayıp, ancak şehrin ihtiyacını karşılayacak derecede küçük sanayi kuruluşlarıdır. Diğer taraftan, şarap üreten meyhane¹⁰⁰⁴ ve şarabhaneler de az sayıda olup bir mukataa teşkil edecek kadar gelir temin edilemiyordu. Tereke listesine göre, Mirzabeğ ile Karaoğlan Mahalleleri'nde şarabhaneler mevcut idi¹⁰⁰⁵.

Karesi Sancağı'nda mevcut mukataalardan bir diğeri Duhan dönümü mukataası idi¹⁰⁰⁶. 1116/1704-05 tarihli bir fermanan anlaşıldığına göre, maden mukataaları içerisinde mutalaa edilen duhan (tütün) vergileri, fidanlar daha tarlada iken tesbit ediliyor ve dönüm hesabıyla, her dönümünden iki buçuk guruş resm-i mirî, onar pare kalemiyye ve tahsildariyye, iki pare kadı için, olmak üzere toplam dönüm başına iki buçuk guruş, oniki pare vergi alınıyordu¹⁰⁰⁷. 1114/1702-3 tarihli bir temessükte, Karasi Sancağı duhan dönümü resmi ve gümrüğü mukataasının, senede üçyüz guruşu ortaklaşa ve gerisi yarıyarıya olmak üzere iltizama verildiği kayıtlıdır¹⁰⁰⁸.

7 Şevval 1113/7 Mart 1702 tarihli bir sicil kaydında, Balıkesir şehrinin Biga Sancağı mukataasına da vergi ödediği bildirilmektedir¹⁰⁰⁹. 1125/1713 tarihinde Balıkesir halkının bu mukataaya ödediği güherçile bedeli yüz yirmibeş guruş olarak gösterilmiştir¹⁰¹⁰.

XVIII. asır şerhiye sicillerinde, Karasi'nin de dahil olduğu diğer mukataalar Kocaeli Kıptiyan mukataası¹⁰¹¹, Haremeyn mukataası, Yürükan cemaatleri¹⁰¹² ve Taylı-ili mukataası¹⁰¹³ olarak gösterilmektedir. Ancak, bu mukataalar, sadece Karasi sancağı ve Balıkesir nahiyesini içermediğinden ne kadar gelirleri olduğu belli değildir.

1003 AMK, BŞS, nr. 713, A-42/a; nr. 711, B-89/a; nr. 713, A-77/b; nr. 719, 15/a; nr. 719, 30/b.

1004 AMK, BŞS, nr. 713, A-106/b.

1005 AMK, BŞS, nr. 720, 30/a.

1006 AMK, BŞS, nr. 713, A-56/a.

1007 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-3/b.

1008 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-54/a.

1009 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-20/b.

1010 AMK, BŞS, nr. 716, A-23/a.

1011 AMK, BŞS, nr. 719, 13/b.

1012 AMK, BŞS, nr. 719, 46/b.

1013 AMK, BŞS, nr. 712, A-56/b.

C. VAKIF GELİRLERİ

Osmanlı şehirlerinde han, hamam, dükkan ve imalathane gibi binalar ile bağ, bahçe ve tarla gibi gayr-ı menkuller sahiplerine sağladıkları gelirlerle ekonomik hayatın önemli unsurlarını teşkil etmekte idiler. Ancak, o devrin anlayışına göre bu tür taşınmazlar, genellikle büyük vakıfların malları idiler. Vakıf yöneticileri tarafından işletilen ya da kiraya verilen bu akarlar da, genellikle hükümdarların ve büyük devlet adamlarının vakıfları idiler. Nitekim 1117/1705-6 tarihli bir berattan anlaşıldığına göre, Balıkesir'de en büyük akarlara sahip olan Zağnos Mehmed Paşa vakıflarının devlete ödediği vergi miktarı senede 100.000 sağ akça idi¹⁰¹⁴. Yine Balıkesir'in büyük vakıflarından olan Hoca Sinan Evkafı köylerinden Üçpınar'ın 12.514 akçalık ve Çayırhisar'ın ise 12.000 akçalık gelirleri vardı¹⁰¹⁵. Balıkesir'in kuzey yönünde bulunan Ayşebacı Köyü, Hersek-zâde Ahmed Paşa Evkafı'ndan olup, aylık kira miktarı 150 guruştur¹⁰¹⁶. Köyün civarında bulunan çayırlar, yaylaklar ve su arkı da bu vakfın kontrolündeydi¹⁰¹⁷. Yıldırım Bayezid vakıfları, Balıkesir civarında ve köylerde geniş arazileri tasarrufu altında bulunduruyordu¹⁰¹⁸. Eftelle ve Kesirvin köyleri bu vakfın akarları arasında idi¹⁰¹⁹. Şehrin kuzeyinde bulunan Tahtelkala denen arazi ve sonradan burada inşa edilen dükkanlar, Okçukara Mahallesi'ndeki Künk Bahçesi, Bostan Çavuş Vakıfları'na bağlıydı¹⁰²⁰. Şerefüddin Paşa Vakıfları'ndan olan Küçük Hamam günde üç guruşdan¹⁰²¹, Eski Hamam ise ayda altı guruşdan kiraya veriliyordu¹⁰²².

Balıkesir'in büyük çarşısı ise diğer çarşılarında bulunan dükkanların önemli bir kısmı Zağnos Paşa ile diğer büyük vakıflara aitti. Şehir halkının vakfettiği dükkanlar ise yaklaşık otuz kadardır. Mesela Sahn-ı hisar Mahallesi'nden Havva Hatun, Unkapanı yakınındaki iki dükkanını¹⁰²³, İbrahim Beğ Çarşısı içindeki

1014 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-32/b.

1015 BOA, Anadolu Ahkam-ı Şikâyet Defteri, nr. 2, 483/119.

1016 AMK, BŞS, nr. 713, A-3/a.

1017 AMK, BŞS, nr. 713, A-79/b.

1018 AMK, BŞS, nr. 715, A-30/b.

1019 AMK, BŞS, nr. 715, A-45/b.

1020 AMK, BŞS, nr. 713, A-24/b.

1021 AMK, BŞS, nr. 712, A-25/b.

1022 AMK, BŞS, nr. 713, A-99/b.

1023 AMK, BŞS, nr. 713, A-76/a.

mülk dükkanlarını¹⁰²⁴ ve yine Balıkesir Çarşısı'ndaki dükkanlarını vakfederek elde edilen kira parasının Eskikuyumcular Çarşısı'ndaki mescidde fıkıh okutulmasını şart koşturmuşur¹⁰²⁵. Yine Martlı Mahallesi'nden Hacı Mehmed b. Elhac Süleyman, 1129/1716-17 tarihinde düzenlenen vakıfnamesinde birisi Sarachane yakınında ve diğeri Nalbandlar Çarşısı'nda bulunan iki börekçi dükkanı ile Semerciler Çarşısı'nda yer alan bir nalband dükkanını Dinkçiler Mahallesi Mescidi'ne vakfetmiştir. 1135/1722-23 tarihli bir beratta ise, Bahadır-oğlu Hacı Mustafa'nın Balıkesir Çarşısı'nda bulunan beş dükkanını evladına şart olmak üzere vakfettiği¹⁰²⁶, 1134/1721-22 tarihli başka bir beratta da Salahüddin Mahallesi'nden Elhac İvaz'ın "Beğ Köprüsü" yanında inşa ettirdiği çeşmenin tamirine harcanmak üzere çarşıda bulunan bir dükkanını vakfettiği kayıtlıdır¹⁰²⁷. Hadım Mahmud Ağa'nın yaptırdığı Demir Hanı ile mektebi vakıflarına ait dükkanlar, hanın etrafında bulunuyorlardı¹⁰²⁸. Ayrıca, vakıf dükkanlardan iki tanesi de Hasan Çelebi tarafından yaptırılan muallimhaneye vakfedilmişti¹⁰²⁹.

D. ÇARŞI VE PAZARLAR

Ekonomik hayatın en hareketli merkezleri çarşı ve pazarlardır. Osmanlı şehirlerinde her türlü esnaf gruplarını bir araya getiren bu ticaret merkezleri, bedestenleri, iş hanları, kapan hanları ve esnafın çalıştığı dükkanları ile şehrin ekonomik kapasitesini ortaya koyan kurumlardır. Çarşı ve pazarların en işlek kısmı bedestenlerdir. Nitekim XVI. ve XVII. asırlarda Balıkesir'de de varlığı bilinen Zağnos Paşa Bedesteni bir vakıf çarşısı olarak hizmet görmekte idi¹⁰³⁰. 1530 yılında bedestende yirmidört adet vakıf dükkan vardı. Bedestenin çevresinde bulunan çarşıda Zağnos Paşa'nın yirmiiki dükkanı daha vardı. Vakfın şehir içindeki toplam dükkan sayısı ise yüz kırkaltı kadardı¹⁰³¹. Bedesten içinde daha çok çuha ve çeşitli kumaşların satışı yapılır, başka çarşılarda bunların satışına izin verilmezdi¹⁰³². XVII. asrın ortalarında meydana gelen bir yangında bedesten ile

1024 AMK, BŞS, nr. 716, A-3/b.

1025 AMK, BŞS, nr. 716, A-78/a.

1026 Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 8/a.

1027 Bkz. AMK, BŞS, nr. 717, A-12/a.

1028 Bkz. AMK, BŞS, nr. 720, 12/a.

1029 AMK, BŞS, nr. 721, 5/a.

1030 Kâmil Su, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Şehir Hayatı*, İstanbul 1937, s. 38.

1031 Sezai Sevim, a.g.t., s. 300-1.

1032 Kâmil Su, a.g.e., göst. yer.

etrafındaki dükkanlar yanmış, 1053/1643-44 tarihinde tamir edilerek yeniden hizmete sunulmuştu¹⁰³³. XVIII. asrın ilk yarısına ait sicillerde bedestenle ilgili bir vesikaya rastlanmaması, bu çarşının eski canlılığını kaybetmiş olduğunu göstermektedir.

Şeriyye sicillerinden anlaşıldığına göre XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir'de ticaretin en işlek olduğu yer "Balıkesir Çarşısı" idi. Vakıf ve mülk dükkanların oluşturduğu bu çarşıda esnaf grupları ürettikleri malların cinsine göre bir sokak ya da çarşı içinde toplanmışlardı. Çarşı'nın yeri, Zağnos Paşa Camii ile İlyas Paşa Hanı ve Lonca'ya giden yolun her iki yanında idi. Nitekim 1133/1720-21 tarihli bir vakıfnâmede, vakfedilen iki dükkanın yeri tarif edilirken, Balıkesir Çarşısı'nın Unkapanı ve Lonca yakınında yer aldığı ifade edilmektedir¹⁰³⁴.

Çarşı içinde yer alan dükkanların bir kısmı şahısların vakfettiği binalardır. Nitekim 1134/1721-22 tarihli bir beratta, Salahüddin Mahallesi'nden Elhac İvaz'ın, çarşıda bulunan bir dükkanını kendi yaptırdığı vakıf çeşmeye şart koştuğu¹⁰³⁵ ve yine 1135/1722-23 tarihli diğer bir beratta, Bahadır-oğlu Hacı Mustafa'nın çarşıda bulunan beş dükkanını evlatlarına vakfettiği¹⁰³⁶ ve Sahn-ı hisar Mahallesi'nden Havva Hatun'un çarşıda bulunan yedi dükkanını vakfeylediği kayıtlıdır¹⁰³⁷. Çarşının diğer dükkanları Zağnos Paşa ve Bostan Çavuş Vakıfları'na ait olup, çarşının canlılığını arttıran merkezler arasında Lonca, Unkapanı ve İlyas Paşa Hanıda bulunmakta idi. Lonca, İlyas Paşa Hanı ile Okçukara Camii arasındaki mevkide yer almakta idi. Nitekim bu mevki halen aynı isimle anılmaktadır. Lonca, XVIII. asrın ilk yarısında daha çok debbağlar ve abacılar esnafının toplandığı bir yerdi. Çünkü debbağlar Lonca'nın hemen yakınında faaliyet gösterirken, abacılar da bu bölgede çalışıyorlardı. Ayrıca, Lonca yakınında bulunan İlyas Paşa Hanı halk arasında "Abahane" olarak tanınıyordu. Diğer taraftan Loncanın bulunduğu alan halen "Deve Loncası" olarak tanınmaktadır. Bu durumda Kemer ve Çandarlı İskeleleri'ne yük taşıyan develerin ve deveci esnafının da bu bölgede toplandığını söyleyebiliriz.

1033 Kâmil Su, *a.g.e.*, s. 17.

1034 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-29/a.

1035 Bkz. AMK, BŞS, nr. 717, A-12/a.

1036 Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 8/a.

1037 AMK, BŞS, nr. 719, 33/b.

Şeriyeye sicillerinden anlaşıldığına göre; Balıkesir Çarşısı içinde bir de Unkapanı bulunuyordu¹⁰³⁸. Kapan hanları, tek bir cins ticaret maddesinin toptan satışı ya da dağıtımının yapıldığı, kapalı pazar yerleriydi¹⁰³⁹. Buralara getirilen ürünler kantara vurulup resimleri alındıktan sonra dükkanlara dağıtılırdı¹⁰⁴⁰. Kapan hanları, dağıtımını yaptıkları malın adını alırlardı. Nitekim, Balıkesir'de bulunan Kapan Hanı un dağıtımını tekelinde bulundurduğu için bu adı almıştı. Narh listelerinde yer alan ekmek ve börek fiyatları ile¹⁰⁴¹, Börekçiler Mahallesi¹⁰⁴², Unkapanı'nın oldukça işlek bir yer olduğuna işaret etmektedir.

Balıkesir Çarşısını hareketli kılan diğer merkezlerden biri İlyas Paşa Hanı idi¹⁰⁴³. İki katlı olan hanın üst katındaki odaları otel olarak kullanılırken, alt katta her türlü alış-veriş işlemleri sürdürülmekte idi. Han'da konaklayanların çoğunun yabancı tacirler olması, ticarî hayatın büyük oranda buradan yönetildiğini akla getirmektedir¹⁰⁴⁴.

Balıkesir Çarşısı, aynı zamanda açık arttırmaların da yapıldığı en büyük çarşı durumunda idi. Ev, bağ, bahçe ve sair emlak satışlarını, çarşı içinde örgütlenen gedikli dellallar yönetmekteydiler. Nitekim, 1140/1727-28 tarihli bir fermanan anlaşıldığına göre, Balıkesir'de dellaliye ücreti yüz akçada iki akça ve yüz guruşda iki guruş olarak belirlenmişti¹⁰⁴⁵. Ancak mal sahipleri satış bittikten sonra yüz guruşa satılan maldan üçer-dörder pare vererek dellalları zarara sokunca bu durum şikayete sebep olmuş ve gönderilen fermanla dellalliye ücretinin şeriatı uygun olarak ödenmesi emredilmiştir¹⁰⁴⁶.

XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir'de büyük çarşıdan başka bazı esnafın toplandığı çarşılar da mevcuttu: Nitekim İbrahim Beğ Camii etrafında yer alan İbrahim Beğ Çarşısı¹⁰⁴⁷, Eskikuyumcular¹⁰⁴⁸, Nalbantlar¹⁰⁴⁹, Boyacılar Çarşısı¹⁰⁵⁰

1038 AMK, BŞS, nr. 713, A-29/a.

1039 Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, İstanbul 1974, II, 222.

1040 Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, II, 202.

1041 AMK, BŞS, nr. 712, A-1/b; nr. 713, A-1/a.

1042 AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

1043 AMK, BŞS, nr. 722, 27/b.

1044 AMK, BŞS, nr. 713, A-28/a.

1045 Bkz. AMK, BŞS, nr. 721, 50/b.

1046 AMK, BŞS, nr. 721, göst. vesk.

1047 AMK, BŞS, nr. 716, A-3/b.

1048 AMK, BŞS, nr. 713, A-76/a.

1049 AMK, BŞS, nr. 713, A-78/a.

1050 AMK, BŞS, nr. 714, A-68/b.

ve Semerciler Çarşısı¹⁰⁵¹ sicillerde adı geçen satış merkezleridir. Şeriyeye sicillerinde diğer esnaf guruplarından da bahsolunmasına rağmen bunlara ait çarşıların varlığına dair vesikalara rastlayamadık. Bu esnaflardan bazıları abacılar, dinkçiler, attarlar, kassablar, pabuççular, kazancılar, bakırcılar, kalaycılar ve toprak kap üretenlerdir¹⁰⁵².

Ticarî mallarla, üretim maddelerinin, meyve ve sebzelerin ilk sahiplerinden dükkanlara ve perakendecilere geçmesine yarayan alış-veriş merkezleri pazar yerleridir. "Muhtesip"ler tarafından kontrol edilen pazarlar, haftanın belli günlerinde kurulur ve etraftaki köy ve çiftliklerde üretilen yiyecek maddeleri de buralarda pazarlanırdı¹⁰⁵³. Sicillerde yer alan 1113/1701-2 tarihli bir buyurulduda, pazar vergilerinden bahsedildiğine göre XVIII. asrın ilk yarısında haftanın belli gününde bir pazar kurulduğuna hükmedilebilir¹⁰⁵⁴. 1127/1715 tarihinde Karasi mutasarrıfı şehrin bağ-pazar vergilerini toplamak üzere Çavuş-zâde Mehmed Ağa'yı aylık onyedî buçuk guruş karşılığında muhtesip tayin etmiştir¹⁰⁵⁵. Bu hesaba göre, pazar vergileri yılda yirmibir bin Esedî Guruş etmektedir. Halbuki 1041/1631-32 yılında yıllık pazar bacının otuz bin akça olduğu göz önüne alınırsa¹⁰⁵⁶ pazar gelirlerinde bir artma kaydedildiği görülür. Diğer taraftan 1121/1709-10 tarihine ait bir sicil kaydında, pazar, ihtisap, şemhane, buzhane, meyhane, keçe, bad-ı heva, değirmen ve ölçü ve tartı aletlerinden elde edilen gelirin altmış bin akça olduğu kayıtlıdır¹⁰⁵⁷. Ancak bu miktarın ne kadarının pazar gelirleri olduğu belirtilmemiştir.

XVIII. asrın ilk yarısına ait şeriyeye sicillerinde yer alan 1118/1706-7 ve 1135/1722-23 tarihli iki fermanda "Hacı İsa Pazarı" ve "Hacı Gaybî Pazarı"ndan bahsedilmektedir¹⁰⁵⁸. Balıkesir ve Manyas'da senede bir defa kurulduğu anlaşılan bu pazarların aslında birer panayır niteliğinde olduğu ve beş bin akçaya iltizama verildiği ifade edilmektedir¹⁰⁵⁹. 1166/1752-53 tarihli bir vesikada, Balıkesir'de

1051 AMK, BŞS, nr. 713, A-21/b.

1052 AMK, BŞS, nr. 719, 10/b; nr. 717, B-30/b; nr. 719, 16/b; nr. 712, B-18/b; nr. 712, B-18/a; nr. 715, A-63/b; nr. 711, B-98/b.

1053 Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, II, s. 220.

1054 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-14/a.

1055 Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, B-88/a.

1056 Kâmil Su, *Şehir Hayatı*, s. 55.

1057 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-106/b.

1058 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-57/b; nr. 719, 3/a.

1059 Kâmil Su, *a.g.e.*, s. 58-9.

kurulan Hacı İsa Pazarı'na Ilıca ve Manyas'takine "Koşu Panayırı" adı verildiği de bilinmektedir¹⁰⁶⁰.

Hacı İsa Panayırı'na gelen tüccarlar genellikle gayr-ı müslim olup, Halep'den veya diğer şehirlerden mal getiren tüccarlardı¹⁰⁶¹. Hacı Gaybî Pazarı'na gelen tüccarların da Halep, Tokat, Karaman ve Bor taraflarından İzmir veya Mudanya gümrüğüne uğrayan ve sonra Balıkesir'e gelen kimseler olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁶².

1142/1729-30 tarihli bir tereke kaydında yer alan bilgilere göre, Balıkesir'de kurulan pazarlardan bir diğeri "Hasır Pazarı" idi¹⁰⁶³. Bu pazara hammadde sağlayan sazlar, Balıkesir'in doğusunda yer alan sulak ovada bol miktarda elde edildiği, gibi Manyas Gölü'nden de gelmekte idi. Nitekim, 1088/1677-78 tarihli bir vesikada, Manyas Gölü'nden elde edilen yüz bin demet sazın Saray-i Cedid (Topkapı Sarayı) hasırları için gönderildiği ve yirmiiki bin akçalık masrafın Manyas Mukataası'ndan ödendiği anlaşılmaktadır¹⁰⁶⁴.

E. ESNAF VE TÛCCARLAR

Osmanlı şehir ve kasabalarında, ekonomik hayatın temelini, sanayi ve ticaretle uğraşan şehirli sınıf oluşturmakta idi. Esnaf ve tüccar denilen ve askerî sınıfın dışında kalan bu insanlar, XIII. ve XIV. asırlarda "Ahî Teşkilatı" adı altında teşkilatlanmışlardı. Ahîliğin yaygın olduğu Selçuklular ve Beylikler döneminde, şehirlerdeki her türlü esnaf grubu kendi mensupları içinden seçtikleri bir ahînin liderliği altında fütüvvet prensiplerine göre organize olmuşlardı¹⁰⁶⁵. Balıkesir şehrindeki esnafın da daha XIV. asırda Ahî teşkilatı çerçevesinde teşkilatlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim, XIV. asırda Balıkesir'i ziyaret eden İbn Batuta Ahî Sinan Zaviyesi'nde misafir edildiğini anlatmaktadır¹⁰⁶⁶. XVIII. asrın ilk

1060 Kâmil Su, *a.g.e.*, göst. yerler.

1061 AMK, BŞS, nr. 713, A-57/b.

1062 AMK, BŞS, nr. 719, 3/a.

1063 Bkz. AMK, BŞS, nr. 722, 17/a.

1064 BOA, Cevdet, Saray, nr. 1825.

1065 İlhan Şahin - Feridun M. Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları*, (İstanbul 1988), VII-VIII, 290.

1066 İbn Batuta, *a.g.e.*, göst. yer.

yarısına ait şeriyye sicillerinde bahsi geçen Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa Vakıfları'nın, şehirdeki ilk esnaf teşkilatları ile alakalı olduğu söylenebilir¹⁰⁶⁷.

Önceleri, esnaf teşkilatının yöneticilerine yaygın olarak "Şeyh" denilmekte idi. Ancak Osmanlı döneminde şeyhlerin yerini "Kethuda" denilen esnaf reisleri almış görünmektedir¹⁰⁶⁸. Nitekim, Balıkesir şeriyye sicillerinde de esnaf şeyhlerine dair bir vesika yokken, kethudalar ile ilgili bazı vesikalar mevcuttur. Mesela 1135/1722-23 tarihli bir sicil kaydında, Kassablar Kethudası¹⁰⁶⁹, 1122/1710-11 tarihli bir fermanla Kazancılar Kethudası¹⁰⁷⁰ ve 1136/1723-24 tarihli diğer bir fermanla da Papuççular Kethudası'nın adları geçmektedir¹⁰⁷¹. Şehirde faaliyet gösteren diğer esnaf guruplarının da birer kethudası olduğu muhakkaktır, ancak bunlarla ilgili bir meselenin mahkemeye intikal etmemiş olması nedeniyle haklarında bilgi sahibi değiliz.

Esnaf teşkilatlarında çalışan diğer görevliler yiğitbaşılar, ustalar ve şakirdlerdi¹⁰⁷². Yiğitbaşılardan görevi, halkın veya bir esnaf gurubunun herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşmesini önlemek, loncadan tahsili istenen vergileri toplamak, muhtesip ve diğer görevlilere karşı lonca mensuplarının haklarını aramak ve loncaya hammadde sağlamak¹⁰⁷³. Ancak, XVIII. asırda yiğitbaşılık müessesesi eski önemini kaybetmiş ve bunun sonucu olarak esnaf arasında anlaşmazlıklar ve bozuk mal üretimi giderek artmıştır¹⁰⁷⁴. Nitekim, 21 Ramazan 1122/13 Kasım 1710 tarihinde Balıkesir Kazancılar Kethudası'nın arzı üzerine Balıkesir naibine gönderilen bir fermanla, kazancı esnafının kazanların kulak ve kulplarını bakır yerine demirden imal etmeleri sebebiyle müşterilerle anlaşmazlığa düştükleri anlaşılmaktadır¹⁰⁷⁵.

¹⁰⁶⁷ AMK, BŞS, nr. 721, 18/a.

¹⁰⁶⁸ İlhan Şahin - Feridun M. Emecen, a.g.mak., göst. yer.

¹⁰⁶⁹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 717, B-30/b.

¹⁰⁷⁰ Bkz. AMK, BŞS, nr. 714, A-24/b.

¹⁰⁷¹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 16/b.

¹⁰⁷² Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1976, s. 1273.

¹⁰⁷³ Yusuf Oğuzoğlu, "XVIII. Yüzyılda Konya Şehrindeki Üretim Faaliyetleri Hakkında Bazı Bilgiler", Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, (İstanbul 1982), XII, 613.

¹⁰⁷⁴ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara 1985, s. 66.

¹⁰⁷⁵ Bkz. AMK, BŞS, nr. 714, A-24/b.

Esnaf loncaları; XVI. yüzyılın başlarından itibaren Ahî teşkilatının devamı olan ticarî amaçlı kuruluşlar olmuşlardır. XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir'de de bir loncanın bulunduğu dair vesikalar varsa da¹⁰⁷⁶, bu teşkilatın çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi bulmak mümkün olmamıştır. Ancak, XIX. yüzyılın ilk yarısında Ankara şehrindeki loncanın çalışmalarına bakarak bir fikir edinmek mümkün olmaktadır. Loncalar, bütün meslek teşekküllerinin birlik halinde çalışmasını, hammadde teminini, hammaddeyi aralarında pay etmeyi, devlete ya da birbirlerine karşı sorumluluk yüklenmelerini, kendi meslek ve birliklerini korumalarını, kendi yöneticilerini seçmeyi yerine getiren kurumlardır¹⁰⁷⁷.

XVIII. asrın ilk yarısında, Balıkesir şehrinde hangi esnaf guruplarının teşkilatlandığı ve faaliyetlerinin neler olduğu konusunda şerhiye sicillerinde yer alan ferman, berat, tereke ve narh listeleri bazı fikirler vermektedir. Nitekim, ferman gereği toplanması emredilen avarız vergileri hanelerini içeren listelerde geçen Kassablar, Dinkçiler, Börekçiler ve Eskikuyumcular Mahalleleri bu sanatlarla uğraşan esnaf guruplarının topluca buldukları mahalleri göstermektedir¹⁰⁷⁸. Ayrıca XVIII. asırda mevcut olmayıp, XVI. asır Tapu-tahrir Defterleri'nde adı geçen Tabaglar (Debbağlar) ve Börkçiler mahalleleri de deri ve aba işleyen esnafın varlığına bir işarettir¹⁰⁷⁹. Tabaklar esnafı, XVIII. asırda da debbağhanede ve onun etrafında faaliyet göstermekte idiler. Çay Deresi'nin iki kıyısında bulunan debbağhanede bir de "Tekye Mescidi"nin bulunması, bu esnafın tarikat mensubu olduklarını göstermektedir¹⁰⁸⁰. 1135/1722-23 tarihinde, yeniçeri asıllı olup Debbağlar Kethudası olan İbrahim Beşe'nin şehirde meydana gelen bir ısyan hareketinin elebaşlarından olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁸¹. Sicillerde bulunan narh listelerinde deri fiyatları yer almazken, dericiliğin yan ürünleri olan ayakkabı, mest ve çizme üreten papuççu esnafı için çeşitli fiyatların verildiği görülmektedir. Nitekim 1140/1727-28 tarihinde verilen narhda, Zenne nalçası üç akça, merdane mest pabuç doksan akça, zenne edik ma'a pabuç yüz akça ve merdane çizmeye yüz kırk akça fiyat biçilmiştir¹⁰⁸². Diğer esnaf teşkilatlarında olduğu gibi pabuççu esnafı da bir kethudanın idaresi altında toplanmıştı. XVIII. asrın ilk yarısında bu görevin

1076 AMK, BŞS, nr. 721, 43/b.

1077 Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s. 227.

1078 AMK, BŞS, nr. 712, A-19/b.

1079 ATKGMKKA, TTD, nr. 152, 3/b, 46/b; BOA, TTD, nr. 153, s. 4-75.

1080 AMK, BŞS, nr. 712, A-14/a.

1081 AMK, BŞS, nr. 717, A-22/b.

1082 Bkz. AMK, BŞS, nr. 716, A-1/b.

babadan oğula intikal ettiği ve kethuda seçilen kimselerin devlet tarafından düzenlenen senet ve beratı aldıktan sonra göreve başladıkları anlaşılmaktadır¹⁰⁸³.

XVII. asırda Tahtelkale'da bulunan kassab esnafı, kestikleri hayvanların derilerini debbağlara verirler, debbağlar da kethudaları vasıtasıyla bunları aralarında taksim ederlerdi¹⁰⁸⁴. XVIII. yüzyılın başlarında ise kassabbaşının ayandan olan hatırı sayılır kişilerden seçildiği¹⁰⁸⁵ ve ete narh verileceği zaman kassablar kethudasının ayan ile birlikte mahkemeye giderek kadı huzurunda fiatları tesbit ettiği anlaşılmaktadır¹⁰⁸⁶. Kasaplık hayvanlar genellikle koyun, kuzu, sığır, keçi ve oğlak olup bunların fiatları mevsimine ya da hayvanın bolluğuna bağlı olarak değişebiliyordu¹⁰⁸⁷. 1118/1706-7 tarihli bir narh listesinde yer alan ciğer, kumbar ve koyun başı fiatları, bazı kasap esnafının sakatat satışıyla uğraştıklarını göstermektedir¹⁰⁸⁸.

Saraç esnafı, Zağnos Paşa Vakıfları civarında Saraçhane içinde toplanmıştı¹⁰⁸⁹. Semerciler, "Semerciler Çarşısı"nda Nalbantlar da "Nalbantlar Çarşısı"nda topluca faaliyette bulunmaktaydılar¹⁰⁹⁰. Narh listelerinde daha çok at ve merkep nalları ile mih fiatları verilirken¹⁰⁹¹ semer fiatlarına dair herhangi bir malumata rastlayamadık.

Balıkesir esnaflarının en meşhurları, aba imal eden abacılar esnafıdır¹⁰⁹². Bu esnafın, XVIII. asrın ikinci yarısına kadar teşkilatlanamadıkları ve kendi paralarıyla satın aldıkları ham madde için yük başına iki akça damga resmi ödedikleri ifade edilmektedir¹⁰⁹³. 1188/1774-75 yılında, aba dinkçileri ile top abacıları başına bir kethuda tayin edilmesiyle bu esnaf gurupları da bir teşkilata kavuşmuş oldular¹⁰⁹⁴. Aba diken terziler ise bu iki sınıf esnafdandır ayrı olarak çalışıyor ve bunların başına da bir kethuda tayin ediliyordu¹⁰⁹⁵. XVIII. asrın

1083 AMK, BŞS, nr. 719, 16/b.

1084 Kâmil Su, *a.g.e.*, s. 42.

1085 AMK, BŞS, nr. 719, 35/b.

1086 AMK, BŞS, nr. 717, B-30/b.

1087 AMK, BŞS, nr. 719, 1/a.

1088 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, B-114/a.

1089 AMK, BŞS, nr. 716, A-78/a.

1090 AMK, BŞS, nr. 713, A-21/b, nr. 716, A-78/a.

1091 AMK, BŞS, nr. 716, A-1/b.

1092 Karesi Vilayeti Hususî Salnâmesi, Balıkesir 1305, s. 83.

1093 Kâmil Su, *Şehir Hayatı*, s. 46-47.

1094 Kâmil Su, *a.g.e.*, göst. yer.

1095 Kâmil Su, *a.g.e.*, s. 48.

şeriyeye sicillerinde abacılara ait bir vesikaya rastlayamadık. Ancak 1135/1722-23 tarihinde bir borcun ödenmesi ile ilgili olarak gönderilen fermanda, Hacı Mehmed adlı şahsın mesleğinin abacı olduğu ifade edilmektedir¹⁰⁹⁶.

Abacılar, imal ettikleri abaları perdahlatmak üzere dinge verirlerdi. Dinklerde dövülen abalar tekrar abacılara geri verilirdi¹⁰⁹⁷. 1177/1763 tarihli bir vesikada, perdahlanmak üzere dinge gelen abaların, dinkçi esnafına sıra ile verildiği ve bu sıralama işini yapmak üzere bir de katip tayin edildiği bildirilmektedir¹⁰⁹⁸. XVIII. asır şeriyeye sicillerinde dinkçi esnafı ile ilgili vesikalar yoksa da, şehirde mevcut yirmi mahalleden birinin "Dinkçiler Mahallesi" adını taşıması bu esnafla ilgili bir ipucu kabul edilebilir¹⁰⁹⁹.

Şehir içerisinde çeşitli alet ve eşya imal eden diğer esnaf arasında kuyumcular, kazancılar, bakırcılar ve kalaycıları da sayabiliriz. XVII. asırda Balıkesir şehrinde kuyumculuk yapan ya da kazan imaliyle uğraşan esnafın genellikle hristiyan olduğu ve bir de yiğitbaşıya sahip buldukları ifade edilmektedir¹¹⁰⁰. XVI. asırda Tokat'taki hristiyan esnafın da özellikle kuyumculuk, kazancılık ve demircilikle uğraşması, bu tür işlerin bütün Osmanlı ülkesinde yaygın olarak hristiyanların elinde olduğunu ortaya koymaktadır¹¹⁰¹. Nitekim, Balıkesir'deki Eskikuyumcular Mahallesi'nde XVIII. asırda da gayr-ı müslimlerin yaşadıkları göz önüne alındığında, geleneğin bozulmadığı anlaşılır¹¹⁰². Ancak, bu asırda sadece gayr-ı müslimler değil müslümanlar da kuyumculuk sanatı ile uğraşmaya başlamışlardır. Nitekim, 1138/1725-26 tarihli bir hüccette, evini bir başkasına satan şahsın müslüman kuyumcu esnafından olduğu belirtilmektedir¹¹⁰³.

21 Ramazan 1122/13 Kasım 1710 tarihli bir fermanda, Balıkesir'deki kazancı esnafı ve kethudası, bozuk üretim nedeniyle uyarılmışlardır¹¹⁰⁴. Ancak, kethudanın isim yeri boş bırakıldığından bu şahsın gayr-ı müslim mi yoksa müsliman mı olduğu belli değildir. Bu esnafın topluca buldukları yer Eskimedrese denilen Yıldırım Medresesi civarındadır. Nitekim 1135/1722-1723

¹⁰⁹⁶ Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 10/a.

¹⁰⁹⁷ Kâmil Su, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁰⁹⁸ Kâmil Su, *a.g.e.*, göst. yer.

¹⁰⁹⁹ AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

¹¹⁰⁰ Kâmil Su, *a.g.e.*, s. 42.

¹¹⁰¹ İlhan Şahin - Feridun M. Emecen, *a.g.mak.*, s. 208.

¹¹⁰² AMK, BŞS, nr. 715, A-65/a.

¹¹⁰³ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-76/a.

¹¹⁰⁴ Bkz. AMK, BŞS, nr. 714, A-24/b.

tarihinde Balıkesir naibine gönderilen bir fermanla, şehirde karışıklıklara sebep olan isyancıların Eskimedrese ve Kazancılar ismi verilen mahallerde toplandıkları anlatılmaktadır¹¹⁰⁵.

Şerhiye sicillerinde bakırcı, kalaycı ve demirci esnafı ile ilgili vesikalar çok az sayıdadır. Nitekim 1113/1701-2 tarihli bir hüccette Bakırcı Mehmed ve yine 1130/1717-18 tarihli başka bir hüccette Kalaycı İbrahim Beşe'nin sadece isimlerinden bahsedilmektedir¹¹⁰⁶. Demirci esnafı hakkındaki malumatı ise ancak narh listelerinden çıkarmaktayız. Mesela, 1113/1701-2 tarihli bir narh listesinde bir kıyye (1232 gr.) demire 7/6 pare ve 1118/1706-7 tarihinde ise 15 akça takdir edilmiştir¹¹⁰⁷.

Gerek terekelerde gerekse narhlarda adı geçen diğer esnaf gurupları arasında attarlar, ekmekçiler, börekçiler, simidciler, helvacılar ve yağ üreticileri yer almaktadır¹¹⁰⁸. Ancak, bu esnafın nasıl ve nerede teşkilatlandıkları, hangi semtlerde bulduklarına dair ayrıntılı bilgi elde etmemiz mümkün olmamıştır.

Esnaf gurupları arasında sayılabilen ancak farklı bir fonksiyona sahip olan inşaatçı esnafının başlarında bir mimar bulunmaktaydı. 1115/1703-4 tarihli bir beratta, Karasi Sancağı kazalarında Mimar olan Petro'nun görevi hakkıyla yapamaması nedeniyle azledildiği ve yerine Elhac Hüseyin'in tayin edildiği bildirilmektedir¹¹⁰⁹. Balıkesir kazasında mimar olarak görev yapan kişiler aynı zamanda Başgelembe, İvrindi, Bigadiç, Sındırgı ve Fart (Susurluk) kazalarında çalışan neccar (marangoz) gurubunun da başkanı durumunda idi¹¹¹⁰. Neccar gurubu içerisinde usta, kalfa, çırak gibi çalışanların yanında kerpiççi, künkücü, araba yapıcı, bıçkıcı ve doğramacılar da yer almaktaydı¹¹¹¹.

XVIII. asrın ilk yarısına ait şerhiye sicillerinde, taşımacılık işleriyle uğraşan deveçiler esnafından da bahs olunmaktadır. Sahip oldukları deve katarlarıyla, Balıkesir'de üretilen ya da şehre dışardan gelen malları Ege limanlarına taşıyan bu esnafın kendi aralarında teşkilatlandığını gösteren vesikalar vardır. Nitekim, 1112/1700-1 tarihli bir fermanla, Mihaliç İskelesi'ne zahire götürmek isteyen

¹¹⁰⁵ Bkz. AMK, BŞS, nr. 717, A-22/b.

¹¹⁰⁶ AMK, BŞS, nr. 712, B-18/a; nr. 715, A-63/b.

¹¹⁰⁷ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-1/b; nr. 713, B-114/a.

¹¹⁰⁸ AMK, BŞS, nr. 712, B-18/b, nr. 713, A-1/a; nr. 719, 15/a, nr. 722, 49/b.

¹¹⁰⁹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-55/a.

¹¹¹⁰ BOA, Cevdet; Maarif, nr. 5005.

¹¹¹¹ Kâmil Su, *a.g.e.*, s. 43.

navlunculardan fazla fiyat talep ettikleri ve üstelik başka deveçilerle anlaşmalarına da mani oldukları anlatılmakta ve gerekli tedbirlerin alınması emredilmektedir¹¹¹².

Ekonomik hayatın vazgeçilmez unsurları tüccarlardır. Osmanlı şehirlerinde, esnaf derneklerinin dışında toptan mal ticareti ile uğraşan ya da nakliye işiyle meşgul olan kimselere tüccar denirdi. Toptancı tüccarlar, dışardan mal getirerek ya da getirenlerden devr olarak iş hanlarına ve depolara yığarlar, sonra da esnafa dağıtırlardı. Bu ticaret işleri, yerli tüccarlar tarafından da yapılmakla beraber genellikle gayr-ı müslimlerin elinde idi¹¹¹³. Gerek yerli gerekse yabancı tüccarların XVIII. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir'e mal getirerek çarşı ve pazarlarda satışa sunduklarına dair vesikalar mevcuttur. Nitekim dışardan gelen tüccarlar genellikle Halep, Tokat, Karaman ve Bor taraflarından satın aldıkları basma ve sair malları Balıkesir'in Hacı İsa Pazarı ve Hacı Gaybî Pazarı'na getirmekte idiler¹¹¹⁴. Ancak bu tüccarların vergi ödememek için gümrüklere uğramaktan kaçındıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, Rumeli tarafından demir ve aba yükleyen Balıkesir'li bazı tüccarlar, Bandırma ve Erdek iskelelerine uğramadan İdincik taraflarına gelmişler bu durum ortaya çıkınca, gümrük vergilerini ödemeyen bu tüccarların Limni Adası'nda hapsedilmeleri yolunda ferman gönderilmiştir¹¹¹⁵.

Balıkesir'in gayr-ı müslim tüccarları genellikle, çuka, kumaş ve tülbend ticareti ile uğraşmakta idiler. Nitekim, 1116/1704-5 tarihli bir sicil kaydında, Balıkesir mutasarrıfı için Hektor isimli zimmîden çuka, kumaş ve tülbend satın alındığı ve bunların masraflarını şehir halkının ödediği belirtilmektedir¹¹¹⁶. Yine 1117/1705-6 tarihli bir hüccetten de anlaşıldığı gibi, İlyas Paşa Hanı'nda kalan zimmî tüccarlara ait mallar, tülbend ve çuvaldan ibaret idi¹¹¹⁷.

Yabancı tüccarlar hiç bir örfî yöneticinin idaresi altında olmadıklarından, gümrük vergilerinden başka herhangi bir vergiye tabi değillerdi. Ancak, XVIII. asırda ehl-i örf gurubundan olan bazı yöneticiler yabancı tüccarlardan kanunsuz vergiler talep etmekte idiler. Nitekim, 1118/1706-7 tarihli bir fermanda, yabancı tüccarların şikayeti üzerine resmî idarecilerin bunlardan ispençe ve menzil akçası adı altında vergi istemeleri yasaklanmıştır¹¹¹⁸.

1112 Bkz. AMK, BŞS, nr. 711, A-48/a.

1113 Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, II, 208.

1114 AMK, BŞS, nr. 713, A-57/b; nr. 719, 3/a.

1115 AMK, BŞS, nr. 720, 39/a.

1116 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-22/b.

1117 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-28/a.

1118 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-65/a.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yabancı tüccarlardan birisi ölürse, muhalefatı sayılarak ülkesine gönderilirdi. Örfî yöneticiler bunlara müdahale edemezlerdi¹¹¹⁹. Nitekim, 1115/1703-4 tarihli bir beratta, yabancı tüccarlara ehl-i örf tarafından zulm yapılmaması ve ölen tüccarlara ait muhalefatın memleketlerine gönderilmek üzere diğer yabancı tüccarlara teslim edilmesi emredilmektedir¹¹²⁰.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında tüccarların pek çok yolsuzluklara başvurdukları bilinmektedir. Mesela, Balıkesir'den İstanbul'a gönderilen hububatın genellikle askerler için pişirilen peksimet yapımında kullanıldığı ve devletin çuval başına elli akça fiat ödediği bildirilmekte¹¹²¹, ancak hububat ticareti yapanların mallarını devlete satmadıkları anlaşılmaktadır. Savaş zamanlarında ya da kıtlık yıllarında zahire pazarlayan tüccarlar, mallarını depolarda saklayarak fiatların artmasını bekliyor ve sonrada büyük kazançlar elde ediyorlardı. Devlet, zaman zaman gönderdiği fermanlarla bu tip haksız kazançlara engel olmaya çalışıyordu. Mesela 25 Muharrem 1127/31 Ocak 1715 tarihinde Balıkesir'e gönderilen bir fermanla, Venedik Seferi (1715-1718) dolayısıyla fazla miktarda zahireye ihtiyaç olduğu ve Balıkesir'de Kara Mustafa adlı şahsın anbarlarında bol miktarda zahire bulunduğu dair ihbar alındığı anlatılarak, zahirenin derhal Çandarlı İskelesi'ne gönderilmesi emredilmektedir¹¹²². Zahire tüccarları devletin kanun ve yasaklarına rağmen Kazdağı civarındaki iskelelere giderek gizlice yabancı ülkelerin tüccarlarına zahire satmakta idiler. 1121/1709-10 tarihli bir fermanla, bu tür satışlar kesin olarak yasaklanmıştır¹¹²³. Aynı yıl Midilli Adası'nda fazlasıyla zahireye ihtiyaç olmuş ve yabancılara satmaması şartıyla Balıkesir, İvrindi, Mihaliç ve Bergama'dan zahire toplayarak Midilli'ye götürmesi için Mustafa Çelebi b. Hüseyin'e bir hüccet verilmiştir¹¹²⁴.

Vesikalardan da anlaşıldığı gibi, XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir şehri, batı Anadolu'yu İstanbul'a bağlayan yolların üzerinde bulunuyordu. Ayrıca doğu-batı istikametinde uzanıp Ege limanlarına ulaşan yolun da başlangıç noktası Balıkesir idi. Her iki yönde işleyen tüccarlar ve ticaret kervanları yolculukları esnasında Balıkesir'e de uğramakta idiler. Ayrıca, dış ülkelerle orta ve doğu

1119 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 151.

1120 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, B-32/b.

1121 AMK, BŞS, nr. 716, A-50/a, A-50/b.

1122 Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, A-57/a.

1123 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-88/b.

1124 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-88/a.

Anadolu'dan mal taşıyan tüccarlar, Balıkesir'in çarşı ve pazarlarına katılmakta ve şehrin ticarî hayatını canlandırmakta idiler.

Şeriyeye sicillerinin de ortaya koyduğu gibi, Balıkesir şehri kıymetli kumaşların satıldığı bedesteni, esnaf teşkilatlarının toplandığı loncası, birer ticaret merkezi sayılabilecek hanları, toptan satışların gerçekleştirildiği unkanını, çarşı ve pazarları ile batı Anadolu'da canlı bir ticaret merkezi idi.

F- PARA HAREKETLERİ

XVIII. asrın şeriyeye sicillerini incelediğimizde Osmanlı İmparatorluğu'nda "Akça", "Pare", "Guruş" ve "Zolota" adlı gümüş sikkelerin; "Tuğralı", "Zencirli" ve "Cedid İstanbul" adlı altınların tedavül ettiklerini görmekteyiz. Ayrıca yabancı menşeyli sikkelerden Venedik ve Macar altınlarının: Sevilla (İspanyol), Kara, Esedî, Polye ve Dukad gurusları ile Rub' ve Lepur gibi diğer gümüş sikkelerin de tedavül ettikleri ve Osmanlı Devleti'nin bunların rayic cetvellerini yayınlamaya başladığı da bilinmektedir.

Akça Türkçe bir kelime olup "Beyaz sikke" manasında ve saf gümüşden darbedilen sikke¹¹²⁵ idi. İlk akça Osman Gazi tarafından basılmıştır, ancak kati ağırlığını tesbit etmek mümkün değildir¹¹²⁶. Orhan Gazi'nin akçaları ise, 6 karat (=1,512 gr) vezninde darbedilmişlerdir¹¹²⁷. Osmanlı Beğliği, diğer Anadolu beylikleri gibi İlhanlılar'a tabi olup onlara vergi verdiklerinden¹¹²⁸ mecburi olarak akçalarını İlhanlı para sistemine uydurmuşlardır. Gazan Mahmud Han 696 (1296-97)'de yaptığı para reformunda bütün tabi devletlerin sikkelerini 24 karatlık ve 4,608 gr. ağırlığındaki Tebriz Miskali'ne göre ayarlamalarını emretmiştir. Onun için Orhan Gazi'nin ilk akçaları 4,608 veznindeki Tebriz miskali'nin 1/4'üne eşit, yani 1,152 gr. ağırlığında idiler¹¹²⁹. II. Murad devrinde 834 (1430-31)'de 100 dirhem gümüşden 260 adet akça kesilmesiyle bir akçanın ağırlığı 1,182 gr. olarak kabul edilmiştir¹¹³⁰; Fatih 875 (1470)'de 100 dirhem gümüşden 330 akça kestirince

¹¹²⁵ Nezihi Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tecdidleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (İstanbul 1987), XIII, 258.

¹¹²⁶ Bu ilk basılan sikke İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmakta olup kenarı kırık olduğundan ağırlığı ancak 0,68 gr. gelebilmektedir.

¹¹²⁷ Nezihi Aykut, a.g.m., s. 261.

¹¹²⁸ Nezihi Aykut, a.g.m., göst. yer.

¹¹²⁹ Nezihi Aykut, a.g.m., s. 261-2.

¹¹³⁰ Nezihi Aykut, a.g.m., s. 273.

akçanın ağırlığı 0,931 gr. olmuştur¹¹³¹. II. Mehmed, saltanatının son yılında 886 (1481)'de 100 dirhem gümüşden 400 akça kestirerek akçanın ağırlığını 0,768 grama düşürmüştü¹¹³²; II. Bayezid devrinde 896 (1491)'de 100 dirhemden 420 akça kesilmesiyle akça ağırlığı 0,731 gram olmuştur¹¹³³. I. Selim ve I. Süleyman devirlerinde akça ağırlığında istikrar görülmektedir. Ancak, Kanunî'nin son zamanlarında 973 (1565)'de 100 dirhemden 450 akça darbedilmesiyle 0,683 grama gerileyen akça ağırlığı, III. Murad devrinde 994 (1586)'de 100 dirhemden 800 adet kesilmesiyle de 0,384 grama inmiştir¹¹³⁴. Akçanın, XVIII. yüzyıl ortalarına kadar 1589, 1600, 1618, 1624 ve 1640 yıllarında yapılan "Sikke Tashihleri"nde ağırlığının büyük bir kısmını kaybettiği görülmektedir. 1589'da III. Murad devrinde ilk sikke tashihinde 100 dirhemden 800 akça kesilerek akçanın vezni 0,384 gr. olarak kabul edilmiş¹¹³⁵; 1600'de III. Mehmed devrinde ikinci sikke tashihinde 100 dirhemden 950 akça kestirilerek akçanın vezni 0,323 gr. olmuş¹¹³⁶. II. Osman zamanında 1618'de yapılan üçüncü tashihde ise 100 dirhem gümüşden 1000 akça yani 1 dirhemden 10 akça kestirilmiştir ki bu akçanın ağırlığının 0,307 grama düşürüldüğüne delildir¹¹³⁷. Aynı şekilde 1624'de IV. Murad devrinde yapılan dördüncü tashihde de 1 dirhemden 10 akça kestirildiği görülür¹¹³⁸. 1640'da yapılan son sikke tashihinde de 10 adedi 1 dirhem gelecek şekilde akça kestirilerek akçanın aynı ağırlığı 0,307 gram olarak muhafaza edilmiştir¹¹³⁹. IV. Mehmed devrinde 1684-5'de 1 dirhemden 12,5 adet kesilmek suretiyle 0,256 gram; II. Süleyman zamanında 1687'de 1 dirhemden 17 adet darbedilmesiyle 0,189 gram; II. Ahmed döneminde de 1691'de 1 dirhemden 23 adet kesilmesiyle 0,139 gram olarak tayin edilen akçanın ağırlığı¹¹⁴⁰, II. Mustafa'nın 1696'daki para reformu ile 1 dirhemden 18 adet akça kesilmesiyle 0,178 gram vezninde bir sikke olmuştur¹¹⁴¹. XVIII. yüzyılın başlarına geldiğimizde 1703'de cülus eden III. Ahmed akçayı %

1131 Nezihi Aykut, a.g.m., s. 277.

1132 Nezihi Aykut, a.g.m., s. 279.

1133 Nezihi Aykut, a.g.m., s. 281.

1134 Nezihi Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar yapılan Sikke Tashihleri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 347.

1135 Nezihi Aykut, *Sikke Tashihleri*, s. 353.

1136 Nezihi Aykut, *Sikke Tashihleri*, s. 354-5.

1137 Nezihi Aykut, *Sikke Tashihleri*, s. 355-6.

1138 Nezihi Aykut, *Sikke Tashihleri*, s. 357-8.

1139 Nezihi Aykut, *Sikke Tashihleri*, s. 359.

1140 Bkz. Halil Sahillioğlu, *Kuruluşdan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1958, s. 9.

1141 Halil Sahillioğlu, a.g.t., göst. yer.

10 ayarında ve 19'a 1 dirhem gelecek şekilde darbetmiş ve ağırlığını da 0,169 gram olarak kabul etmiştir¹¹⁴².

XVIII. asırda akçadan başka tedavülde olan bir diğer sikke de "pare" idi. Akçadan daha büyük olan bu sikke aslında Memluklu menşeli idi. Osmanlılar Mısır'ı fethettiklerinde tedavül eder buldukları bu sikke hakkında Osmanlı kaynaklarında en eski bilgi 1524 tarihli Mısır Kanunnamesi'nde bulunmaktadır. Bu kanunnamede 106 dirhemi bakır olan 100 dirhem gümüş-bakır halitasından 250 pare kesilmesi emrolunmakta idi¹¹⁴³. Bu hesaba göre Kanunî devrinde pare % 84 ayarında 1,224 gram ağırlığında bir sikke idi¹¹⁴⁴. 1685 senesinde IV. Mehmed devrinde İstanbul darphanesinde kesilen Mısırî parelerin 1000 adedi 240 dirhem ağırlığında ve % 70 ayarında idi. Bu duruma göre parelerin herbiri 0,796 gram ağırlığında idiler¹¹⁴⁵. II. Süleyman devrinde 1687'de ise 1000 tanesi 230 dirhemden ve % 70 ayarında kesilen sikkelerin ağırlığı da 0,738 gram gelmekte idi¹¹⁴⁶. II. Mustafa devrinde 1697'de 1000 tanesi 220 dirhem ağırlığında gelecek şekilde ve % 70 ayarında darbedilmiş ağırlığı da 0,705 grama düşürülmüştür¹¹⁴⁷. XVIII. yüzyılın başlarında 1703'de III. Ahmed cülus ettiğinde pareyi % 68 ayarında 1000 adedi 200 dirhem ağırlığında darbettirmiş ve pare ağırlığı da 0,641 gram olarak tesbit olunmuştur¹¹⁴⁸.

II. Süleyman zamanında Hollanda Zolota'sı örnek alınarak, 1101 (1690)'de darbedilmiş olan ilk Osmanlı gurusları, terki binde % 40 oranında bakır bulunan gümüş-bakır alaşımından kestirilmişlerdir. Ağırlığı da 6 dirhem ve 1 dank, yani 6,25 dirhemdi¹¹⁴⁹. Osmanlı guruslarına örnek olarak Esedî denilen Hollanda gurusları değil, bunun 2/3 ağırlığındaki Zolota seçilmiştir. Bunun yarımılığı gurusun 1/3'ü oluyordu ki bu sebeple buna "sülüs" deniliyordu¹¹⁵⁰. II. Ahmed zamanında da gurusun 2/3 değerindeki Zolotanın darbına devam edilmiştir. Gurus 40 pare ettiğine göre bunun 2/3'ü olan Zolota 27 akçaya tedavül ediyordu¹¹⁵¹. II.

¹¹⁴² Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)*, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1965, s. 102.

¹¹⁴³ Halil Sahillioğlu, *Kuruluşundan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerine Bir Deneme*, s. 85.

¹¹⁴⁴ Halil Sahillioğlu, a.g.t., göst. yer.

¹¹⁴⁵ Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 88.

¹¹⁴⁶ Halil Sahillioğlu, a.g.t., göst. yer.

¹¹⁴⁷ Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 99.

¹¹⁴⁸ Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 102.

¹¹⁴⁹ Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 92.

¹¹⁵⁰ Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 91.

¹¹⁵¹ Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 96-97.

Mustafa devrinde de Zolota % 60 ayarında 6,25 dirhem yani 20,043 gram ağırlığında bir sikke olarak kestirilmiştir¹¹⁵².

XVIII. asrın başlarında III. Ahmed zamanında da Zolota aynı ağırlıkta, 20,043 gram olarak darbedilmeye devam edilmiştir¹¹⁵³. 1719'da Zolota'nın kıymeti 30 pare yani 90 akça kabul edilmiştir. Önce 2/3 guruş olan Zolota'nın kıymeti, 40 parelik guruşun rayici değişmediği için 3/4 guruş olmuştur¹¹⁵⁴.

XVIII. yüzyılda tedavül eden ve Şeriyye Sicillerinde rastladığımız Osmanlı altınları, "Tuğralı"; "Zencirli" ve "Cedid İstanbul" adlarıyla anılan sikkelerdir. "Tuğralı", II. Mustafa'nın 1697'de 1,1 dirhem (=3,528 gr) ağırlığında ve 0,944 ayarında bastırılmış olduğu altın sikkedir. Bu altınların bir yüzünde II. Mustafa'nın tuğrası bulunduğundan dolayı bu ad verildiği gibi, aynı altına "Cedîd Eşrefî" de deniliyordu. Önce İstanbul'da sonra Mısır'da darbedilmişlerdir¹¹⁵⁵.

III. Ahmed 1706'da Mısır'da kendi adına bastıracağı altının her iki yüzünü çerçeveletmiş, bundan dolayı bu altın "Zencirli ve Tuğralı" veya sadece "Zencirli" adıyla anılmıştır. Ayar ve ağırlığı II. Mustafa'nın tuğralı altınları ile aynıdır. Aynı altınlar İstanbul'da da kestirilmişlerdir¹¹⁵⁶. III. Ahmed zamanında 1716'da İstanbul'da 1,1 dirhem ağırlığında ve saf altından "Cedid İstanbul" denilen altın sikkeler darbedilmiştir. Halk bu tuğralı altınlara "Fındık altını" adını veriyorlardı. Fındık altınlarının Mısır'da da kestirildiği görülmektedir¹¹⁵⁷.

XVIII. asır Şeriyye Sicilleri'nde Osmanlı ülkesinde tedavül eden yabancı paralara da rastlanmaktadır. Altın sikkelerden "Efrenciye" veya "Frenğî Flori" de denilen Venedik Dukası'nın nizamî ağırlığı 3,559 gramdır¹¹⁵⁸. 23 3/4 karat ayarındaki bu sikke XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Yaldız" ismiyle anılmakta idi¹¹⁵⁹. Yine Osmanlı memleketlerinde tedavül eden Macar altınları "Üngürusiye" diye anılıyorlardı. Bu altınlar önceki asırlarda Venedik Yaldız altınları ve evvelce "Sultaniye" denilen Osmanlı "Şerifî" altınları ile aynı fiata tedavül ederken XVII. asrın ikinci yarısından itibaren, Yaldız kadar saf

1152 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 97-99.

1153 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 102.

1154 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 103.

1155 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 109-110.

1156 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 112-3.

1157 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 114.

1158 Halil Sahillioğlu, *Kuruluşundan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s. 2.

1159 Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 40-41.

olmadığından, Yıldız'dan daha ucuz fiata tedavül etmeye başlamıştı. Bu altın Osmanlı İmparatorluğu'nda en fazla Balkanlar, Macaristan ve Avusturya'ya sınır olan bölgelerde geçerli idi¹¹⁶⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tedavül eden yabancı gümüş sikkelere gelince: Osmanlı ülkesinde geçerli olan guruslar içinde en makbulü İspanyol menşeyli Sevillian veya Meksika gurusları idi. Osmanlı kaynaklarında "Tami", "Kâmil" veya "Real (Riyal) Guruş" gibi isimlerle anılıyorlardı¹¹⁶¹. Kara guruş, Alman guruşu idi. Kara Guruş adı üzerindeki "Kara kuş (Kara Kartal)" resminden ileri geliyordu. Bu guruş daha çok Balkanlarda ve Avusturya'ya komşu olan bölgelerde ve Romanya'da tedavül ederdi¹¹⁶². Esedî guruslar, Hollandalıların "Rexdaller" dedikleri guruslar idiler. Üzerlerinde "Arslan" arması bulunduğundan "Arslanlı (Esedî) Guruş" ismiyle anılıyorlardı¹¹⁶³.

Osmanlı Devleti 1618'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda tedavül eden yerli ve yabancı paraların rayic listesini yayınlamaya başlamıştır. Burada "Polye guruş"¹¹⁶⁴ 170 akça kıymetinde ve 8,75 dirhem ağırlığında gösterilmektedir. Venedik menşeli ve "Dukad" denilen guruslar, Arnavudluk ve Bosna'da bol miktarda görülen guruslar idi. Yine 1618 tarihli rayic cetvelinde "Dukad" gurusları, 137 akça kıymetinde ve 7 dirhem 1 1/2 karat ağırlığında gösterilmişlerdir¹¹⁶⁵.

"Sümn" denilen gümüşler, Batı'dan ithal edilen ve Fransızların "Louis de 5 Sols" dedikleri sikkelerdir. Osmanlı akçalarına göre daha değersiz olduklarından akça Şark pazarlarından toplanıp Batı Akdeniz sahillerinde kaçak olarak çalıştırılan darbhanelerde mağşûş "Sümn"ler darbediliyor ve bunlar tekrar Osmanlı topraklarına sokuluyorlardı¹¹⁶⁶. Ak rub' Polonya parası idi. Almanların Tuna yolu ile Karadeniz sahiline ve İstanbul'a getirdikleri Rub'lar bu Polonya paralarının sahteleri idi¹¹⁶⁷. Bilhassa İzmir civarında rastlanan Büyük ve Küçük Lepur'ların Hollanda menşeyli olması muhtemel olup¹¹⁶⁸ 1618 tarihli rayic listesinde

1160 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 43-44.

1161 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 49.

1162 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 51.

1163 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 50.

1164 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 52.

1165 Halil Sahillioğlu, a.g.t., göst. yer.

1166 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 27.

1167 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 44.

1168 Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 53.

büyüklerinin 24 akça kıymetinde ve 2 dirhem ağırlığında; küçüklerinin 10 akça değerinde ve 1 dirhem ağırlığında oldukları belirtilmiştir¹¹⁶⁹.

Şer'iye Sicillerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda tedavül eden para çeşitleri hakkında teferruatlı bilgiler vardır. Nitekim, 1116/1704-5 tarihinde İstanbul Darphanesi'nde 70 ve Kahire'de 60 dirhemlik ayarı düzgün paralar kesildiği anlaşılmaktadır. Ancak, sarrafların ayarı daha düşük olan Mısır parelerini İstanbul pareleri ile değiştirmelerinden dolayı hem halk, hem de maliye zor durumda kalınca bütün züyûf ve mağşûş pareler darphaneye getirtilerek eritilmiş ve yeniden % 70 ayarında çıkarılmıştır¹¹⁷⁰. 16 Rebiülevvel 1116/29 Temmuz 1704 tarihinde Balıkesir naibine gönderilen "Cedîd Akça Fermanı"nda, halkın elinde bulunan % 70 ayarındaki züyuf ve mağşûş parelerin her on buçuk dirhemi için on dirhemlik yeni pare verileceği, 70 ayarından düşük olanların ayarının tamamlanacağı 110 dirhem züyuf pareye 100 dirhem yeni pare verileceği, bildirilmiş ayrıca çil akçanın 120'sinin bir guruşa rayic olacağı da belirtilmiştir¹¹⁷¹. 15 Zilkade 1126/22 Kasım 1714 tarihinde kürekçi bedeli avarız vergilerinin tahsili için gönderilen bir fermanla, tedavülde olan para birimlerinin hangi rayic üzerinden işlem göreceği açıklanmaktadır. Buna göre, her 110 akçanın bir Esedî gurusu ya da Cedid Eşrefî ayarında tutulacağı, Frengi altınının 2,5 gurusu değerinde olacağı ve halis parenin 40 tanesinin 1 gurusu kabul edileceği bildirilmiştir¹¹⁷². 1137/1724-25 tarihli bir tereke kaydından, altın paraların akça olarak değerlerini tesbit etmek mümkün olmaktadır. Buna göre Eşrefî altınının 300, Venedik altınının 600, İstanbul altınının 360, Tuğralı Mısır altınının, 320, Zencirli Mısır altınının 340, akça değerinde olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁷³.

XVIII. asrın ilk yarısında devletin yerli ve yabancı paralara uyguladığı fiyat tesbitleri piyasaya etki edememiş, altın ve gümüş paralar en azı 15 akçadan olmak üzere 40 akçaya kadar daha pahalıya alınıp satılmıştır. Bu durumun düzeltilmesi ve para ayarlarının kontrol altına alınabilmesi için Evâil-i Cumadelula 1138/5-14 Ocak 1726 tarihinde Balıkesir'e gönderilen bir fermanla her çeşit paranın değerleri akça olarak tesbit edilmiştir¹¹⁷⁴. Bu değerler aşağıda Tablo I'de gösterildiği gibidir.

¹¹⁶⁹ Halil Sahillioğlu, a.g.t., s. 52.

¹¹⁷⁰ Ziya Karamursal, *Osmanlı Malf Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, s. 50.

¹¹⁷¹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A,4/b.

¹¹⁷² Bkz. AMK, BŞS, nr. 715, B-89/2.

¹¹⁷³ Bkz. AMK, BŞS, nr. 720, 35/b.

¹¹⁷⁴ Bkz. AMK, BŞS, nr. 720, 18/b.

TABLO I

Para		Ağırlık	Akça	Para		Ağırlık	Akça
1	Zencirli Cedit İstanbul Altını		400	10	Esedî Guruş	8,5 dirhem	144
2	Frengi Yaldız Altını		375	11	Dukad Guruş	7 dirhem 2,5 kirat	137
3	Tuğralı İstanbul Altını		360	12	Cedit Tuğralı Guruş		120
4	Macar Altını		360	13	Zolota-i Cedit		90
5	Zencirli Mısır Altını		330	14	Zolota-i Atik		88
6	Tuğralı Mısır Altını		315	15	Cedit Sülüs		45
7	Sevilla (İspanyol) Guruşu	8,5 dirhem 1dank	186	16	Rub'-ı Cedit		30
8	Kara Guruş	9 dirhem	181	17	Lepur-ı Kebir	2 dirhem	24
9	Sevilla (İspanyol) Guruşu	8,5 dirhem	173	18	Lepur-ı Sağır	1 dirhem	10

Tablo'da verilen resmî kurlara rağmen, serbest piyasada Venedik Altını'nın 410, Macar Altını'nın 400, Cedit İstanbul Altını'nın 420, Zencirli Mısır Altını'nın 350, Dukad Guruşu'nun 150, Kara Guruş'un 210 ve Sevilla (İspanyol) Guruş'un 210 akçaya alınıp satılması üzerine devlet bu uygulamayı yasaklayarak, yakalananların ağır şekilde cezalandırılacağını bildirmiştir¹¹⁷⁵.

Osmanlı Devleti, XVIII. asrın ilk yarısında, Mısır'da basılan ancak tüccarlar tarafından kenarları kesilerek vezni düşürülen kırkık ve kesik Mısır paresinin çarşı ve pazarlarda kullanılmasından son derece zarara uğramakta idi. Bu tür kırkık parelerin tedavülden kaldırılması için de bir takım tedbirler almakta ve "Sikke Nizamı Fermanları" yayınlamakta idi. Nitekim, 20 Şaban 1140/1 Nisan 1728 tarihli böyle bir fermanla, kırkık İstanbul paresiyle cedit para verileceği bildirilerek, bu tür parelerin piyasada alınıp satılmasına engel olmaya çalışılmıştır¹¹⁷⁶. Adı geçen bu fermanla, halkın elinde bulunan kırkık ve kesik Mısır parelerini darphaneye teslim etmeleri emredilmiş ve yeniden resmî kur fiatları verilmiştir. Bu fiatlar da Tablo II'de gösterilmiştir.

¹¹⁷⁵ AMK, BŞS, nr. 720, göst. vesk.

¹¹⁷⁶ Bkz. AMK. BŞS nr. 721, 41/b.

TABLO II

Para		Ağırlık	Akça	Para		Ağırlık	Akça
1	Zencirli Cedid İstanbul Altını		400	10	Dukad Guruş	7 dirhem 2,5 kirat	137
2	Frengi Yıldız Altını		385	11	Esedî Guruş	8,5 dirhem	144
3	Macar Altını		380	12	Cedid Tuğralı Guruş		120
4	Tuğralı İstanbul Altını		360	13	Cedid Zolota		90
5	Zencirli Mısır Altını		330	14	Atik Zolota		85
6	Tuğralı Mısır Altını		315	15	Cedid Sülüs		45
7	Sevilla (İspanyol) Guruşu	8,5 dirhem 1 dank	186	16	Lepur-ı Kebir		24
8	Kara Guruş	9 dirhem	181	17	Lepur-ı Sagir	2 dirhem	10
9	Polye Guruş	8,5 dirhem	173				

XVIII. yüzyılın ilk yarısında 1 parenin 3 akça kıymetinde olduğu görülmektedir. Nitekim, 1719 yılında 1 pare 3 akça kıymetinde olduğu gibi¹¹⁷⁷ bu asrın ilk yarısı boyunca pare ile akça arasındaki aynı oranın muhafaza edildiği, 1 guruşun 40 pare, yani 120 akçaya rayic olarak tedavülünün emredilmesinden anlaşılmaktadır¹¹⁷⁸.

II. Mustafa (1685-1703) zamanında tedavül edilen Zolota 30 pare kıymetinde idi¹¹⁷⁹. 1140/1727-28 yılında Cedid Zolota'ya 90, eski Zolota'ya 85 akça fiat verilmiştir¹¹⁸⁰. Sümn denilen ve gümüş guruşun 1/8 değerinde olan sikke ise 5 pare kıymetinde kabul edilmiştir¹¹⁸¹.

1177 Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 269.

1178 AMK, BŞS, nr. 715, B-89/a.

1179 Ziya Karamursal, *a.g.e.*, s. 213.

1180 AMK, BŞS nr. 721, 41/b.

1181 Ziya Karamursal, göst. yer.

H- FİATLAR

Osmanlı Devleti, her türlü eşya ve yiyecek satışlarını "Narh" kesme yoluyla fiatlandırmıştır. Narh, diğer adıyla "Es'ar" bir mal veya hizmet için ilgili resmî makamların tesbit ettiği fiattır¹¹⁸².Günün şartlarına göre kadı tarafından verilen narhlar, yine onun tarafından tutulan şeriyeye sicillerine işlenirdi¹¹⁸³. Narh fiatlarını içeren listeler genellikle sicillerin baş tarafına ve kolaylıkla görülebilecek şekilde sıralanır, narhı veren kadının adı ve narhın tarihi de belirtilirdi¹¹⁸⁴. Fiatların tesbit ve tanzimi işi kadıların vazifesi olmakla beraber, bu işte kendi başlarına hareket edemezlerdi. İstanbul'da yeni fiatlar tesbit edilirken, kadı ile beraber malların ait olduğu esnafın şeyhi, kethudası, yiğitbaşı, ehl-i vukuf (ehl-i hibre), nizam ustaları ve "bî-garaz müslimîn" hazır bulunurlardı. İstanbul dışındaki yerlerde narh verilirken kadı ayan ve eşraf mahkemeye çağrılır ve birlikte karar verilirdi¹¹⁸⁵. Nitekim 20 Şevvâl 1119/14 Ocak 1708 tarihinde Balıkesir'de narh tesbit edilirken ayanın da hazır bulunması, bu sınıfın narh tesbitinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir¹¹⁸⁶. Receb 1139/22 Şubat - 23 Mart 1727 tarihli diğer bir narhda "Hirfetü'l-ahâlî" ibaresinden de anlaşıldığı gibi, narh tesbitinde esnaf teşkilatları da hazır bulunmaktaydılar¹¹⁸⁷.

Narh tesbitleri, mevsimlere bağlı olarak yapılabilirdi gibi, esnafın müracaatı ile veya kadının uygun görmesi üzerine de yapılabilirdi¹¹⁸⁸. Esnaf yetkilileri ile görüşülmeden narh fiatları verilmezken, esnafın Lonca içerisinde kendi başlarına tayin ettikleri fiattan satış yapmalarına da müsaade edilmezdi¹¹⁸⁹. Narh tesbitinde, şehir dışından mal getirenler yani "getiriciler" ile şehir içinde satış yapanlar yani "mukim"ler için ayrı ayrı fiat verilirdi¹¹⁹⁰. Nitekim, 25 Muharrem 1111/23 Temmuz 1699 tarihinde Balıkesir'de bakkalarda satılan sade yağının fiatı 14-16 pare dışardan getiriciye ise 12 pare olarak tesbit edilmiştir¹¹⁹¹. Yine 16 Şaban 1113/16 Ocak 1702 tarihli narhda, kara üzümün bir kıyyesine (1282 guruş) 9 pare, haricden getirene 2 pare fiat verilmiştir¹¹⁹².

1182 Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh, s. 3.

1183 Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

1184 AMK, BŞS, nr. 712, A-1/b.

1185 Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 14.

1186 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-79/b.

1187 Bkz. AMK, BŞS, nr. 716, A-1/b.

1188 Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh, s. 12.

1189 Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 18.

1190 Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 16.

1191 Bkz. AMK, BŞS, nr. 711, B-98/b.

1192 Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-1/b.

Çeşitli yiyecek ve eşyaya narh verilirken, malın maliyeti tam olarak hesaplandıktan sonra, genellikle % 10 oranında bir kâr ilave edilir, iş güclüğü olan mallarda bu oran % 20'ye kadar çıkarılabilirdi¹¹⁹³. Ancak, XVIII. asrın ilk yarısında Bahkesir'de bu kâr oranının ne ölçüde uygulandığına dair herhangi bir vesikaya rastlayamadık.

Kadının başkanlığı altında ayan ve esnaf guruplarının birlikte tesbit ettiği narh fiatları, olağan haller ve olağanüstü durumlarda olmak üzere iki şekilde verilirdi. Olağan narhlar, ilk kuzu kesiminin yapıldığı Ruz-ı Hızır'da, süt ve süt ürünleri ilk ve sonbaharda, sebze ve meyve fiatları da ilk ve son turfanda verilir, ayrıca bolluk zamanlarında fiatlar yeniden düzenlenirdi. Ramazan ayı gelmeden önce Şaban ayında da narh tesbiti yapılırdı. Olağanüstü hallerdeki narhlar ise, kuraklık, veya bolluk, tabii afet, harp zamanı, paranın ayarının bozulması, sikke tashihleri gibi olaylara bağlı olarak verilirdi¹¹⁹⁴. XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir şeriyeye sicilleri de kadı, ayan ve esnaf teşkilatları tarafından verilen narh listeleri, yiyecek ve mallara ait fiatlar hakkında gerekli bilgileri vermektedir. 11 Cumadelula 1114/3 Ekim 1702 tarihinde tesbit edilen fiatları bir tablo halinde vermek yerinde olacaktır¹¹⁹⁵.

TABLO III

No	Eşyanın Cinsi	Mikdarı		Narh Fiati		Gram olarak Ağırlık	Akça olarak Fiati
		Kıyye	Dirhem	Pâre	Akça		
1	Ekmek	-	140/160	-	1	448,98-513,12	1
2	Lahm-ı Ganem	1		4		1282	12
3	Lahm-ı Keçi	1		3,5			10,5
4	Lahm-ı Bakar	1		2			6
5	Siyah Üzüm	1		-			1

¹¹⁹³ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 15.

¹¹⁹⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 9-11.

¹¹⁹⁵ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-Kapak.

6	Pirinç	1		3		9
7	Asel [Bal]	1		9		21
8	Leblebi	1		2		6
9	Sisam Helvası	1		7		21
10	Kahf	-	60		192,42	1
11	Zeyt Yağı	1		8		24
12	Sade Yağı	1		7/8		21/24
13	Soğan	1				3
14	İncir	1		2		6
15	Kaba İğde	1		2		6
16	Fındık	1		3		9
17	Mum	1		10		30
18	Mum	-	10	-		1
19	Demir	1		6		18
20	At Nalı			41		123
21	Merkep Nalı			7		21
22	Sabun	1		9	32,07	27

Bu tarihten yirmisekiz yıl sonrasına ait 1143/1730-31 tarihli bir başka نرخ listesine göre¹¹⁹⁶, Balıkesir'de meydana gelen fiyat hareketlerinin aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi değişikliklere uğradığı gözlenmektedir.

¹¹⁹⁶ Bkz. AMK, BŞS, nr. 722, 49/b.

TABLO IV

	Eşyanın Cinsi	Mikdarı			Narh Fiati	
		Kıyye	Dirhem	Adet	Pâre	Akça
1	Nan-ı azîz-i has		100			1
2	Naz-ı azîz-i has harici		130/120			1
3	Bakkal Pirinci	1				13
4	Asel-i alâ	1				18
5	Asel-i haricî	1				12
6	Zeyd-i Revgan	1				15
7	Şîr-i Revgan	1				18
8	Siyah Üzüm	1				5
9	İncir	1				5
10	Kızıl Tuz	1				2,5
11	İzmirçiler Sabunu	1				22/24
12	Demir	1				14
13	Delinmiş bârgir nalı			4		20
14	Mıh				2	-
15	Deliksiz nal			4		18
16	Nalband bargîr nalı, mıhıyle					26
17	Merkep nalı					18
18	Beyaz helva	1				12
19	Lahm-ı ganem	1				14
20	Lahm-ı kuzu	1				18/16
21	Lahm-ı bakar	1				6
22	Simid		66			1
23	Beyaz helva	1				14
24	Tahin helvası	1				20
25	Keten helvası	1				28
26	Sabun	1				28

Yukarıda verilen tablolardan da anlaşılacağı gibi, 1702 ila 1730 yılları arasında bir akça olan ekmek fiyatında bir değişme olmamış ancak gramajında farklılıklar meydana gelmiştir. 1702 de 140/160 dirhem olan ekmek, 1730 da (has undan yapılan) 100 dirheme, normal undan yapılanı 130/120 dirheme düşürülmüştür. Koyun eti dört pareden yani oniki akçadan ondört akçaya yükselirken sığır eti aynı kalmıştır. Pirincin bir kıyyesi dokuz akçadan onüç akçaya, sabun yirmiyedi akçadan yirmisekiz akçaya yükselirken diğer yiyecek ve mamul maddelerde bir düşüş kaydedilmiştir. Nitekim, balın bir kıyyesi yirmiyedi akçadan onsekiz akçaya, susam helvası yirmibir akçadan oniki akçaya, zeytin yağı yirmidört akçadan onbeş akçaya, incir altı akçadan beş akçaya, demir onsekiz akçadan ondört akçaya, at nalı yüzyirmiuç akçadan onsekiz, yirmi, yirmialtı akçaya, merkep nalı yirmibir akçadan onsekiz akçaya inmiştir. Yukarıda fiyatları verilen iki narhndan birincisi kış aylarına, ikincisi de yaz aylarına ait olmaları nedeniyle mevsimlik yiyeceklerde bir düşüş olması normaldir. Ancak ekmek ve et fiyatlarında bir artış olduğu açıktır. Temel gıda maddelerinden sayabileceğimiz ekmek ve et fiyatlarının, otuz yıl içinde geçirdiği değişiklikleri ayrı ayrı iki tabloda göstermek suretiyle sanırız bir karşılaştırma yapma imkanı bulabiliriz.

TABLO V
NARHLARA GÖRE 1699-1730 ARASINDA EKMEK FİYATLARI

	Narh Tarihi	Mikdarı		Narh Fiyatı	
		Kıyye	(Gram Olarak)	Pâre	Akça
1	23 Temmuz 1699	110	352,77		1
2	6/14 Ağustos 1701	120	384,84		1
3	16 Ocak 1702	90	288,63		1
4	3 Ekim 1702	140/160	448,98/513,12		1
5	26 Şubat 1703	150	481,05		1
6	24 Haziran 1704	130	416,91		-
7	20 Ekim 1704	230/190	737,61/609,23		1

8	16 Ağustos 1705	145	465,01		1
9	6 Ocak 1707	140	448,98		-
10	14 Ocak 1708	160	513,12		1
11	1 Temmuz 1711	140	448,98		1
12	29 Nisan 1724	130	416,91		1
13	11 Ekim 1726 Nan-ı aziz-i hass	140	448,98		(3 akça)
14	11 Ekim 1726 Nan-ı aziz-i hassın gayrı	140	448,98		1
15	22 Şubat /23 Mart 1727	160	513,12		1
16	19/29 Ağustos 1727	140	448,98		1
17	30 Eylül 1727 Nan-ı aziz-i hass	130	416,91		1
18	30 Eylül 1727 Nan-ı aziz-i hassın gayrı	150	481,05		1
19	1730	100	320,7		1

Tablo V'de görüldüğü gibi, Balıkesir'de otuz sene içerisinde ekmek fiyatlarının hemen hemen hiç değişmediği sadece 1726 yılında has undan yapılan ekmeğin bir pareye satıldığı görülmektedir. Buna karşılık normal ekmeğin gramajı 1702 de 90 dirhem ile en alt seviyeye inmiş, 1704 tarihinde ise 230 dirheme çıkarılmıştır. Genelde gramajın 100 ila 160 dirhem arasında oynadığı anlaşılmaktadır. Şerhiye sicillerinde yer alan hinta [buğday] fiyatlarına da bir kaç örnek vererek buğday ile ekmek arasındaki bağlantıyı sağlamaya çalışalım. 16 Şaban 1113/16 Ocak 1702 tarihli narh listesinde bir kile buğdayın bir zolotaya (85-90 akça)¹¹⁹⁷, 7 Rebiülevvel 1117/29 Haziran 1705 tarihli narhda ise bir kilesi

¹¹⁹⁷ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, B-1/a.

yüzyirmi akçaya¹¹⁹⁸, aynı yılın 16 Ağustos'unda bir kilesi sekiz sümne (15 akça)¹¹⁹⁹ satılmak üzere narh verildiği görülmektedir. 1103/1691-92 tarihinde Balıkesir'de buğdayın beher kilesi otuz okka olarak tesbit edilmiş ve bu ölçü XVIII. asır boyunca kullanılmıştır¹²⁰⁰. Bir okka, 1282 gram olduğuna göre bir kile buğday 38.460 gram ve yaklaşık 38,5 kilo gelmektedir. Bu durumda, fiyatı 85-90 akça olan 38.460 gram buğdaydan; ortalama gramajı 400 gramlık ekmekten doksanaltı adet üretilebildiği anlaşılmaktadır.

Undan mamul yiyecekler arasında yer alan kahî, bir çeşit börek olup, narh listelerine göre XVIII. asrın ilk yarısında en çok tüketilen yiyecekler arasında görünmektedir. Börekçi esnafı, genellikle aynı adla anılan mahalle içinde toplanmış durumda idiler¹²⁰¹. Ağırlığı 40 dirhem ile¹²⁰² 70 dirhem arasında değişen böreğin narh fiyatı bir akçadır. Ancak etli böreğin¹²⁰³ sadesinden iki akça daha pahalıya satıldığı gözlenmektedir¹²⁰⁴.

Narh listelerinde genellikle ekmekten hemen sonra sığır, koyun ve keçi etlerinin fiyatları verilmektedir¹²⁰⁵. En çok tüketilen gıdalar arasında olduğu anlaşılan etin otuz yıl içerisinde geçirdiği fiyat değişiklikleri de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

1198 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-1/a.

1199 Bkz. AMK- BŞS, nr. 713, göst. vesk.

1200 Kamil Su, *a.g.e.*, s. 36.

1201 AMK, BŞS, nr. 712, A-51/b.

1202 AMK, BŞS, nr. 712, B-1/b.

1203 AMK, BŞS, nr. 716, A-1/b.

1204 AMK, BŞS, nr. 713, A-1/a.

1205 AMK, BŞS, nr. 711, B-98/b.

TABLO VI
NARHLARA GÖRE 1699-1700 TARİHLERİ ARASINDA ET
FİATLARI [BİR KIYYESİ/1282 GRAMI]

No	Narh Tarihi	Koyun eti		Kuzu eti		Dişi koyun eti		Dana eti		Sığır eti		Keçi eti		Oğlak eti	
		pare	akça	pare	akça	pare	akça	pare	akça	pare	akça	pare	akça	pare	akça
1	23 Temmuz 1699	5						2,5						2,5/3	
2	6/14 Ağustos 1701	4,5						2	1			3,3			
3	16 Ocak 1702	5	1					2,5				4			
4	3 Ekim 1702	4						2				3,5			
5	26 Şubat 1703	5,5/5												3,5	
6	24 Haziran 1704	6/4						3/2							
7	20 Ekim 1704	4	2					6				10			
8	6/16 Ocak 1707		14					6				10			
9	14 Ocak 1708											9			
10	1 Temmuz 1711		10					5/4							
11	29 Nisan 1724		14	15								10			
12	21 Ağustos / 19 Eylül 1724		14					7				10		10	
13	18 Ocak 1727		14												
14	22 Şubat / 23 Mart 1727	4		4				2				8		8	
15	19/29 Ağustos 1727		14							2		10			
16	30 Eylül 1727		14					6		10					
17	1730		14		18/16			6							
18	1730 (rûz-1 kasım)		16				12	6				10			

Tablo VI'da görüldüğü gibi 1699'da 5 pare olan koyun eti birkaç akçalık iniş çıkışlarda 1730'da 16 akçaya yükselmiş, sığır eti de aynı şekilde fazla bir değişikliğe uğramadan 1730'da 6 akçaya satılmıştır. Daha çok bahar aylarında kesilen kuzu eti 15-18 akça arasında, oğlak eti 8-10,5 akça arasında, dişi koyun eti ise 12 akçaya satılmıştır. 1727 Ağustos'unda 2 akça olan sığır eti Eylül ayında 10 akçaya yükselmiştir. Koyun ve sığır etinden sonra en çok tüketilen keçi etinin fiatı 8-10 akça arasında değişmekte idi.

XVII. yüzyılın sonlarında bir inşaat işçisi günde 40, usta ise 80 akça almaktaydı. Bu ücret durumu XVIII. yüzyılın ortalarına kadar aynen devam etmiştir¹²⁰⁶. Bu fiatları gözönüne alarak, XVIII. asrın ilk yarısında, bir işçinin alım gücünü hesaplamak mümkündür. Nitekim, bir işçinin yevmiyesi ile günde 40 ekmek satın alması mümkündür. Aynı ücretin bir günde satın alabileceği koyun eti miktarı 3 kıyyedir ki yaklaşık 3,846 gram eder.

Narh listelerinin pek çoğunda yer alan diğer yiyecek maddeleri arasında Zeyt [Zeytin] ve Şirugan veya Şir-i revgan denilen Susam yağı bulunmaktadır. Balıkesir'den ziyade, Edremit ve Gemlik gibi sahil kasabalarında bol miktarda yetiştirilen zeytin ağaçlarından yemeklik yağ üretildiği gibi, sabun ve mum imalinde de kullanılmakta idi. Nitekim, 11 Cumadelahir 1114/2 Kasım 1702 tarihli narh'da zeytin yağının bir kıyyesi 8 pare, sabunun bir kıyyesi 9 pare olarak tesbit edilmiştir¹²⁰⁷. 16 Şaban 1113/16 Ocak 1702 tarihinde şem'-i revgan (mum imalinde kullanılan yağ)'ın bir kıyyesi 9 pareye, onbir dirhemi 1 akçaya satılmıştır ki sabun fiyatıyla başa-baş gittiği anlaşılmaktadır¹²⁰⁸.

Balıkesir'de mum fiyatlarının diğer eyaletlere nazaran daha ucuz olmasının nedeni, yağ üretiminin fazla olması ve ayrıca taşıma ücretinin ilave edilmemesi ile ilgilidir¹²⁰⁹. Nitekim 1111/1699-1700 tarihinde bir kıyye muma 8-10 pare¹²¹⁰, 1139/1726-27 tarihinde ise onsekiz dirhemine bir akça fiat verilmiştir¹²¹¹. XVIII. asrın sonlarında mum fiyatlarında bir değişiklik olmamış, onsekiz dirhemi bir akçaya satılmaya devam etmiştir. Aynı tarihlerde Ankara'da bir kıyye mumun 60

¹²⁰⁶ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 255.

¹²⁰⁷ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-Kapak.

¹²⁰⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, B-1/a.

¹²⁰⁹ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 266.

¹²¹⁰ Bkz. AMK, BŞS, nr. 711, B-98/b.

¹²¹¹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 716, A-1/b.

akçaya, onsekiz dirheminin ise 2, 7 akçaya satıldığına bakılırsa¹²¹², Balıkesir Şemhanesi'nde üretilen mum oldukça ucuzdur¹²¹³.

Balıkesir ve civarında üretimi yapılan diğer yağ cinsi, susamdan imal edilen şirugandır. Narh listelerinde fiyatları verilen susam yağı ve susamdan elde edilen helva cinsleri bu durumu teyid etmektedir. Nitekim, Gurre-i Rebiülevvel 1113/6 Ağustos 1701 tarihli narha göre bir kıyye susam yağı 7 pare, aynı ağırlıkta zeytin yağı 8 paredir¹²¹⁴. Susam yağının 1143/1730-31 yılında yaz dönemi fiyatı 18 akça olarak verilmiştir ki¹²¹⁵, otuz yıl içinde fiatlarda çok büyük bir değişiklik meydana gelmemiştir.

Susamdan elde edilen helva cinsleri arasında Ramazanî helva, Susam helvası, Beyaz helva, Tahin helvası Balıkesir'de en çok tüketilen yiyecekler arasında idi¹²¹⁶.

Sonuç olarak, sicillerde yer alan narh listeleri, XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir şehrinde üretilen ve tüketilen maddelerinin neler olduğunu ortaya koyduğu gibi, ekonomik hayatın gidişatı hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir. Tablolarda da gösterildiği gibi, 1699'dan 1730 yılına kadar geçen sürede genel olarak büyük bir fiyat artışı olmadığı anlaşılmaktadır.

İ. ZİRAAT VE HAYVANCILIK

Osmanlı ekonomisinin temeli, birinci derecede tarım faaliyetlerine sonra da hayvan yetiştiriciliğine dayanıyordu. Devletin tasarrufu altında bulunan mirî arazilerde en çok üretilen ürün hububat idi. Başta buğday olmak üzere arpa, yulaf ve çavdar üretimi halkın ihtiyaçlarını karşıladığından başka devletin ordusunu ve hayvanlarını doyurmak amacıyla da kullanılıyor, bu bakımdan zahire temini devlet için büyük önem taşıyordu. Şeriyye sicillerinde yer alan fermanlarda, Anadolu'da üretilen hububatın İstanbul'a gönderilmesi emredilmekte ve bu emirler özellikle sefer zamanlarında artmaktadır. Nitekim, Avusturya-Venedik devletleri ile yapılan savaş esnasında 1127/1715 tarihinde Balıkesir'e gönderilen bir fermanla ordu-yı

¹²¹² Yücel Özkaya, *a.g.e.*, göst. yer.

¹²¹³ AMK, BŞS, nr. 713, A-24/b.

¹²¹⁴ Bkz. AMK, BŞS, nr. 712, A-1/b.

¹²¹⁵ Bkz. AMK, BŞS, nr. 722, 49/b.

¹²¹⁶ AMK, BŞS, nr. 711, E-98/b; nr. 712, A-1/b; nr. 722, 49/b.

hümayun için gerekli olan 15.000 kile buğday ile 15.000 kile arpanın derhal Çandarlı İskelesi yoluyla İstanbul'a gönderilmesi istenmekte¹²¹⁷; bu tarihten bir yıl sonrasına ait 1128/1715-1716 tarihli ikinci bir fermanda da Balıkesir'den 10.000 kile buğdayın satın alınarak aynı iskeleye nakledilmesi emredilmektedir¹²¹⁸. Aynı tarihte arka arkaya gönderilen fermanlardan anlaşıldığına göre Karasi Sancağı'ndan merkeze gönderilen buğday 75.000 kile olup, bu miktardan 5.000 kilesi Balıkesir şehrinden satın alınmıştır¹²¹⁹. Yine fermanlardan anladığımızı göre Balıkesir bölgesi, devletin hububat ihtiyacını büyük ölçüde karşılayan önemli bir tarım sahasına sahipti.

Balıkesir ve çevresindeki arazide hububattan sonra en çok yetişen ürünün çeltik (pirinç) olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin doğusunda yer alan sulak ova, çeltik ekimine elverişli tarlalara sahipti. Nitekim 1121/1709-10 tarihli bir sicil kaydında, Balıkesir'e ait gelirler sayılırken, Kavak Nehri ayağına altı müd¹²²⁰ tohum ekildiği, Nergis Nehri civarında ise dört müd çeltik tohumu ekildiği, birincisinden 3500 ve ikincisinden de 2100 guruş hasılat elde edildiği bildirilmektedir¹²²¹. Ayrıca, Hoca Sinan Evkafı köylerinden olan Çayırhisar Nehri pınar ayağına altı müd tohum ekildiğini sicillerden öğrenmekteyiz¹²²².

Balıkesir ve civarında tütün üretimi ile uğraşan reaya da vardı. Tütün üretimi mukataa şeklinde vergilendirilmişti ve bu mukataa "Duhan Dönümü Gümrük Mukataası" şeklinde tanımlanmaktaydı¹²²³. Karasi Sancağı duhan (tütün) gelirleri Biga Sancağı ile birlikte iltizama verilmekteydi¹²²⁴. XVIII. asrın ilk yarısında Karasi reayasının tütün üretimi, genellikle evlerin bahçelerinde ve etraflarında olmak üzere küçük çapta yapılmaktaydı. Bu çeşit üretimlerde alınan vergi, dönüm başına 2 1/2 guruş ve 12 pare idi. Ancak, halkın kendi ihtiyacı dışındaki ürünü

1217 AMK, BŞS, nr. 716, A-8/a.

1218 AMK, BŞS, nr. 716, A-50/a.

1219 AMK, BŞS, nr. 716, A-53/b.

1220 Ağırlık ölçüsü, olup bir çeşit "Batman" idi. Batman gibi bunun da miktarı her yerde bir değildi. Kütahya'da 1 mud=20 İstanbul kilesi; Diyarbakir'de 16; Siverek'de ise 8 İstanbul kilesi idi. (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971; II, 597).

1221 Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-106/b.

1222 BOA, Anadolu Ahkam-ı Şikâyet Defteri, nr. 2, 483/119.

1223 AMK, BŞS, nr. 712, B-22/b.

1224 AMK, BŞS, nr. 712, A-35/a.

satışa çıkarması ve başka bölgelerde pazarlaması halinde ticaret kapsamına girdiğinden, resm-i gümrük ödemesi gerekiyordu¹²²⁵.

XVIII. asrın ilk yarısına ait şerhiye sicillerinden anlaşıldığına göre, Balıkesir nahiyesinde bağcılık çok yaygındı. Bu vesikaların verdiği bilgiler çerçevesinde, şehrin dört tarafının üzüm bağları ile çevrili olduğunu görmekteyiz. Şerhiye sicillerinin baş taraflarında yer alan ve üzüm bağlarını korumak üzere bekçi tayin edildiğini gösteren kayıtlardan başka, muhalefat listeleri ve narh listeleri de bu durumu doğrulamaktadır. Nitekim, tereke kayıtlarından tesbit edebildiğimiz kadarıyla Balıkesir civarında bulunan bağlar şunlardı. Mezarlıkbaşı Bağları, Yarbaşı Bağları ve Damlayaka Bağları, Türbeardı Bağları, Sasa ve Haydar Deresi Bağları, Paşa Sultanyeri Bağları, Kavukçuyeri Bağları, Taşlık Bağları, Sütölüce Bağları, Alayaka Bağları, Köseleryeri Bağları ve Kumyer Bağları¹²²⁶. Bekçi tayinleri ile ilgili sicil kayıtlarında isimleri geçen diğer bağlar ise, Kazancı Bağları, Türbe Bağları ve Sarıca Bağları ile Bostancı Deresi Bağları idi¹²²⁷. Mahallî araştırmalarımız sırasında tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu bağlardan Haydar Deresi, Alayaka, Sasa, Türbe, Türbeardı, Yarbaşı ve Mezarlıkbaşı Bağları, şehrin kuzeyinden geçen Çay Deresi'nin iki kıyısı ile, batıda yer alan tepelik alanların eteklerinde bulunuyordu. Paşa Sultan, Kazancı ve Sütölüce Bağları ise güney-batı tepelerinin eteklerinde idi. Geriye kalanlar, doğudaki ova ile Ayşebacı Köyü civarında geniş bir alanı kaplamakta idiler.

Narh listeleri, elde edilen üzümün daha ziyade yaş olarak tüketilmesi yanında pekmez olarak da kullanıldığını ortaya koymaktadır. Nitekim 20 Safer 1116/24 Haziran 1704 tarihinde bir kıyeye siyah üzümün 2 pare ve bir kıyeye pekmezin 5 pareye satıldığı anlaşılmaktadır¹²²⁸. Narh listelerine göre üzüm fiyatları 4-6 akça arasında değişmekte idi¹²²⁹. Diğer taraftan tereke kayıtlarında yer alan şarhane ve şarabhane gibi imalathaneler, Balıkesir'de elde edilen üzüm mahsulünün müslüman halk için şıra imalinde ve gayr-ı müslimler için de şarap imalinde kullanıldığını

¹²²⁵ AMK, BŞS, nr. 713, A-56/a.

¹²²⁶ AMK, BŞS, nr. 711, B-69/b; nr. 713, A-98/b; nr. 714, A-9/a; nr. 716, A-19/b; nr. 720, 7/b.

¹²²⁷ AMK, BŞS, nr. 711, B-97/a; nr. 712, B-1/a; nr. 719, 1/a; nr. 721, 50/b.

¹²²⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-1/2.

¹²²⁹ AMK, BŞS, nr. 722, 49/b.

göstermektedir¹²³⁰. XIX. asırda Balıkesir'de mevcut üzüm bağlarının 5070 kıta (parça) olduğu dikkate alındığında, şehir çevresindeki üretim alanlarının büyük oranda bağcılıkla değerlendirildiği ortaya çıkar¹²³¹.

Tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre, Balıkesir bağlarının isim ve değerleri aşağıda verilen tablodaki gibidir.

Tarih	Mevki	Kıt'a	Guruş
1111	Kum yerde bağ	1	10
1112	Kum yerde bağ	1	15
1112	Köselere yerinde bağ	1	20
1116	Paşa Sultan yerinde bağ	1	12
1121	Yarbaşında bağ	1	12
1121	Mezarlık başında bağ	1	5
1121	Damlayaka'da bağ	1	17
1123	Südlüce'de bağ	1	6
1123	Südlüce'de bağ	1	5
1123	Türbe ardında bağ	1	30
1123	Sasa'da bağ	1	30
1127	Alayaka'da bağ	1	10
1127	Taşlık nam mevzide bağ	1	20
1129	Mezarlık başında bağ	1	5
1129	Kavukcu yerinde bağ	1	10
1129	Mezarlık başında bağ	1	5
1130	Sasa suyu yanında bağ	1,5 dönüm	11,50
1131	Mezarlık başında bağ	1	5
1137	Sasa'da bağ (harab)	1	5
1137	Haydar Deresi'nde bağ	1	10

¹²³⁰ AMK, BŞS, nr. 711, B-88/b; nr. 720, 24/a, 29/b.

¹²³¹ *Karesi Vilayeti Hususî Salnamesi*, s. 82-83.

XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir ve çevresinde koyun, kuzu, keçi ve oğlak gibi küçük baş hayvancılık yaygındı. Koyun vergileri, "Adet-i Agnam Mukataası" şeklinde Karasi sancağının bütün kazalarından toplanmaktaydı¹²³². Nitekim, senede 2450 guruşa iltizama verilen agnara vergileri, sadece Balıkesir'den değil aynı zamanda Susıgırlık, Sincan maa Yürükan, Bigadiç, Sındırgı, Başgelembe, Ilıca-ı Bergama-ı Bursa, Nevahi-i Bergama-i Bursa, Kozak, Ayazmend, Kemer-i Edremid ve İvrindi kazalarından da tahsil edilmekteydi. 1140/1727-28 tarihli bir beratta, Karasi Sancağı agnam vergilerinin senede bir defa Mart ayında toplanacağı, yüzelli baş koyunun dışında her bir koyundan 1 akça resm-i ganem ve her yüz koyundan 20 akça adet-i gulamiyye ve her üçyüz koyundan 5 akça resm-i ağıl vergisi alınacağı açıklanmaktadır¹²³³. 1133/1720-21 tarihinde Karasi Sancağı agnam, gulamiyye ve ağıl vergilerinin senede 112,999 akçaya iltizama verildiği ifade edilmektedir¹²³⁴. Ancak, bu vergiler sancağın bütün kazalarını kapsadığı için Balıkesir çevresindeki koyun ve keçi sayısını tesbit etmek mümkün olmamıştır.

Karasi Sancağı'nın pek çok kazasında olduğu gibi, Balıkesir kazasında da Göçer-evli, Türkmen ve Ekrad (Kürtler) cemaatlarının bulunması deve ve katır gibi yük hayvanlarının varlığını işaret etmektedir. Nitekim, 1129/1716-17 tarihli bir fermanla, Balıkesir ve diğer kazalardan yüzelli baş yük devesi istenmiş ve yüke girdikleri günden itibaren günde 6 guruşluk ücretlerinin devlet tarafından ödeneceği bildirilmiştir¹²³⁵. Diğer taraftan şehirde mevcut bulunan deve ve katırlar, Kemer, Çandarlı ve Mihaliç iskeleleri ile Balıkesir arasında taşımacılık işlerinde de kullanılmaktaydı. Nitekim 1112/1700-1 tarihli bir fermanla anlaşıldığına göre Navluncu esnafı, Balıkesir ve diğer kasabalardan satın aldıkları zahireyi Mihaliç İskelesi'ne nakil için deveci esnafının elinde bulunan yük hayvanlarını kiralamakta idiler¹²³⁶. 25 Şevval 1135/29 Temmuz 1723 tarihli bir hüccetden ise muhalefat listesinde yer alan onbir baş devenin 270 guruşa satıldığı anlaşılmaktadır¹²³⁷. Bu hesaba göre bir devenin piyasa fiyatı yaklaşık 25 guruşdur. Halbuki 20 Cumadelahir 1136/16 Mart 1724 tarihinde Tebriz Seraskeri ve Van Muhafızı olan Abdullah Paşa'ya Balıkesir kazasından gönderilen dokuz devenin her biri için Ellişer guruş

¹²³² AMK, BŞS, nr. 722, 14/a.

¹²³³ Bkz. AMK, BŞS, nr. 721, 39/b.

¹²³⁴ Kâmil Su, *a.g.e.*, s. 83.

¹²³⁵ Bkz. AMK, BŞS, nr. 716, A-65/b.

¹²³⁶ Bkz. AMK, BŞS, nr. 711, A-48/a.

¹²³⁷ Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 7/a.

fiat verilmiş ve toplam tutar olan 450 guruş kazanın ikiyüzotuzüç hane ve üç rub'una tevzi edildiğinde her haneden 105 pare tahsil edilmiştir¹²³⁸.

Şeriyye sicillerinde yer alan ferman, berat, hüccet gibi vesikalarla muhalefat ve narh listelerinde adı geçen büyük ve küçük baş hayvanlar, bir yandan halkın yiyecek ihtiyaçlarını karşılarken, öküz ve manda gibi sığır cinslerinin tarım arazilerinde kullanıldığı, deve ve katır gibi yük hayvanlarının da nakil aracı olarak istihdam edildiği anlaşılmaktadır.

¹²³⁸ Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 18/b.

VI. BÖLÜM

DİNÎ, İLMÎ VE SOSYAL YAPILAR

Osmanlı şehirlerinde fizikî yapıyı oluşturan unsurların başında dinî, ilmî ve sosyal yapılar gelmektedir. Çarşı ve pazarlar ile mahalleler genellikle bu abidelerin etrafında yer aldıklarından şehrin büyüüp gelişmesi de bu eserlere bağlı olagelmıştır. Cami, mescid, tekke gibi dinî yapılar yanında bulunan ve çoğu kez külliyelelere dahil olan medreseler, sıbyan mektepleri ve kütüphaneler gibi ilmî yapılar ile imarethaneler, hanlar ve hamamlar da sosyal yapılar olarak bir şehrin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.

Bu âbidelerin pek çoğu, halkın ihtiyaçlarını hiçbir menfaat beklemeden karşılamak ve bu yolla Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yapılmış vakıf eserlerdir. Nitekim incelemekte olduğumuz Balıkesir şehrindeki cami, mescid, tekke, medrese, muallimhane, imaret, han ve hamamların bu gayelerle meydana getirilmiş vakıf eserleri olduğu anlaşılmaktadır. Karasi Beğliği'nin merkezi olan Balıkesir şehri, XIV. asırdan itibaren imar edilmeye başlanmış, tekke ve zaviyeleri, çarşıları ile gelişmeye namzet bir şehir olmuştur. Ancak bölgede sık sık meydana gelen depremler Karasi Beğliğine ait hiçbir yapının günümüze kadar ulaşmasına imkan vermemiştir. Orhan Beğ zamanında Karasi beğliği'nin Osmanlı topraklarına katılmasıyla Balıkesir'de Osmanlı yapıları kendini göstermeye başlamış Yıldırım Bayezid'in bir külliye yaptırmasıyla bu faaliyetler hız kazanmıştır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, şehrin büyük depremlere maruz kalması nedeniyle bir kaç abide hariç bütün eserler orijinal yapısını kaybetmiş ve yeni baştan inşa edilerek günümüze kadar ulaşabilmişlerdir.

A. DİNİ YAPILAR

I. CAMİLER

1. Yıldırım Bayezid Camii (Cami-i atik)

XVIII. asırda Balıkesir'de mevcut olan eserlerin en eskisi Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan camidir. Gerek vesikalarda gerekse halk arasında "Eski Cami" olarak bilinen bu eser XIV. yüzyılın ikinci yarısında 791/1388-89 tarihinde inşa edilmiştir¹²³⁹. Camiin bulunduğu alan XVIII. asırda "Sahn-ı hisar Mahallesi" olarak anılıyordu¹²⁴⁰. Günümüzde ise "Yıldırım Mahallesi" sınırları içinde yer almaktadır. Camiin orijinal yapısının günümüze kadar ulaşamaması depremlerle alakalıdır. Nitekim 980/1572-73; 985/1577; 1234/1819 ve 1313/1895-96 tarihlerinde meydana gelen depremler Yıldırım Camii'ni de etkilemiş ve büyük hasarlar meydana getirmiştir¹²⁴¹. 1819 depreminden sonra tamir edilen eser bugünkü şeklini kazanmış, 1897 depreminden sonra da çöken çatısı yeniden yapılmıştır¹²⁴².

Yıldırım Camii'nin eski bir kilisenin yerinde inşa edildiği konusunda iddialar varsa da¹²⁴³, eserin kuzey-güney istikametinde yapılması ve kiliselerde görülen doğu-batı yönündeki plan tertibine uymaması bu iddiayı çürütmektedir¹²⁴⁴.

Yıldırım Camii, Yıldırım Vakıfları'na ait külliye'nin bir parçası olup, avlusunda yer alan medrese ile kuzey-doğuda bulunan imaret de külliye'nin diğer üniteleridir¹²⁴⁵. Bugün camiin batı kapısının karşısında yer alan hamamın külliye'ye dahil olup olmadığını bilemiyoruz.

1111/1699-1700 tarihli bir berattan, Balıkesir'e bağlı Okuf Köyü'nün Karasioğlu İmir Beğ tarafından Sülemiş Beğ'in evladına vakfedildiği ve Karasi'nin Osmanlıların eline geçmesinden sonra Okuf mahsulünden senede 5000 akçanın ayrılarak Yıldırım Han Evkafı mütevellisine devredildiği anlaşılmaktadır¹²⁴⁶. 1136/1723-24 tarihli bir fermanla ise Cami-i atik evkafının köy ve mezraanın

¹²³⁹ Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler, II, 3.

¹²⁴⁰ AMK, BŞS, nr. 712. A-51/b.

¹²⁴¹ Sezâi Sevim, a.g.t., Ankara 1993, s. 268.

¹²⁴² Türkiyede Vakıf Abideler, göst. yer.

¹²⁴³ Kemal Ertan, "Balıkesir Camileri", Kaynak Dergisi, (Balıkesir 1943), VIII, 13.

¹²⁴⁴ Türkiyede Vakıf Abideler, II, göst. yer.

¹²⁴⁵ Sezâi Sevim, a. g. t., s. 269.

¹²⁴⁶ AMK, BŞS, nr. 711, A-42/b.

olmayıp musakkafatdan (ev, han, dükkanlar) ibaret bulunduğu açıklanıyorsa da¹²⁴⁷ 1111/1699-1700 tarihli bir beratda Yenice ve Bayındır köylerinde bulunan mezraaların Eski Cami'de "Ders-i âmm" olanlara şart koşulduğu ortaya çıkmaktadır¹²⁴⁸. 1124/1712 tarihli sicil kayıtlarında ise camie ait akarlar arasında bulunan ala cinsinden tarlaların Balıkesir yakınında bulunduğu ve mütevellî tarafından iltizama verilerek işletildiği anlaşılmaktadır¹²⁴⁹. 1126/1714 tarihli bir beratın bildirdiğine göre, vakfın mütevellîsi günde beş akça¹²⁵⁰, camide Kur'an okuyan devrihan günde bir akça¹²⁵¹ ve muarriif ise üç akça almakta idi¹²⁵².

2. Zağnos Paşa Camii

865/1460-61 tarihinde Zağnos Paşa tarafından yaptırılan cami, bugün Ahmed Vefik Paşa Meydanı'nda ve çarşı içinde yer almaktadır¹²⁵³. Fatih Sultan Mehmed'in ünlü vezirlerinden olan Zağnos Paşa, cami, imaret, çifte hamam, muallimhane, türbe ve şadırvandan oluşan vakıf külliyesini Balıkesir'de sürgünde bulunduğu sırada yaptırmış ve pek çok gayr-ı menkulünü bu külliyyeye akar olarak şart koşturmuşur¹²⁵⁴. Külliyyenin en önemli parçası olan cami, depremler dolayısıyla birkaç defa tamir görmüş ve nihayet 1897 depreminde çok hasar gördüğünden Mutasarrıf Ömer Ali Beğ'in gayretiyle 1906 yılında Rum ve Ermeni ustalara yeniden inşa ettirilmiştir. Eserin ilk yapılışından bugün sadece kuzey kapı üzerinde ve iç kısımda bulunan kitabesi bulunmaktadır¹²⁵⁵.

Zağnos Paşa'nın 866/1461-62 tarihli vakfiyesinde, Balıkesir ve Saruhan'da bulunan akarlarının bir listesi bulunmaktadır¹²⁵⁶. Bu akarların gelirleri Balıkesir'de bulunan külliyyeden başka Kula'da bulunan bir çeşmeye, Bulgaristan'da Sofya'daki bir hamama ve Filibe'deki camiinin bakım ve onarımlarına şart koşulmuştur. Zağnos Paşa, Balıkesir çarşısında 25 dükkan ile Atköy, Türkeri ve

1247 AMK, BŞS, nr. 721, 27/a.

1248 AMK, BŞS, nr. 711, A-36/a.

1249 AMK, BŞS, nr. 715, A-30/b.

1250 AMK, BŞS, nr. 715, A-38/b.

1251 AMK, BŞS, nr. 721, 31/a.

1252 AMK, BŞS, nr. 719, 14/a.

1253 Türkiyede Vakıf Abideler, II, 15.

1254 AVGMKTB, Defter nr. 1766, 308/74.

1255 Türkiyede Vakıf Abideler, II, göst. yer.

1256 A. Himmet Berki, "İslamda Vakıf, Zağanos Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1959, IV, 19-37.

içindeki 20 kölesi ile Demirci Köyü, Saruhan sancağında Tanbur, Teslimatlı, Büyük Meder ve Küçük Meder, Karaman, Numanlu köyleri ve Numanlu'ya bağlı Kadaglıç ve içinde bulunan 400 manda, bir değirmen ve 3 köle bir de Yayaköy isimli mezraayı vakfetmiştir¹²⁵⁷.

XVIII. asrın ilk yarısında Gördük kadısı ile Balıkesir naiblerine gönderilen 1133/1720-21 tarihli bir buyurulduda Zağnos Mehmed Paşa Evkafı'na dahil olan ve Saruhan'da bulunan köylerin Numanlu, Büyük Meder ve sair köyler yanında Süleymanlı köyü olduğu da kayıtlıdır¹²⁵⁸. Şer'iyye sicillerinde vakfın, Zağnos Paşa, Mehmed Beğ, Sitti Hatun ve Fatıma Sultan'a ait olup, evlad-ı vakıfıdan olan mütevellilerin mirî mukataayı ödemek zorunda oldukları anlaşılmaktadır¹²⁵⁹. Nitekim 1117/1705-6 tarihli bir beratta, Zağnos Paşa evladından İbrahim Beğ'in her sene taraf-ı mir'ye 100.000 sağ akça ödemek şartıyla müteveli tayin edildiği bildirilmektedir¹²⁶⁰. Müteveli tayin edilen kimseler, geniş arazi, çiftlik ve köyleri kiraya vermek suretiyle işletmekteydiler. Ancak, şikayet defterlerinden anlaşıldığına göre iltizam işlerinde zaman zaman anlaşmazlık çıkmaktaydı. Nitekim, 1112/1700-1 tarihli bir hükümde, vakıf köylerinden Balıkesir'e tabi Paşa (Demirci) Köyü'nde çiftlik tarlaları ve koyun ağılının iltizamı sırasında çıkan bir anlaşmazlığın hüccet ve temessüklere dayanılarak çözümlenmesi emredilmiştir¹²⁶¹. Aynı defterde yer alan başka bir hükümde, Paşa Köyü'nde bulunan 13 vakıf tarlanın kiraya verilmesi olayında bir anlaşmazlık meydana gelmiş ve yine hüccet ve temessükler yardımıyla meselenin çözüme kavuşturulması istenmiştir¹²⁶².

Zağnos Paşa'nın Balıkesir'deki vakıfları oldukça meşhur olduğundan, bazı varlıklı kimseler gayr-ı menkullerini bu vakfa bağışlayarak mahkemede tescil ettirmişlerdir. Nitekim 1127/1715 tarihli böyle bir vakıfnameden anlaşıldığına göre Mustafa Fakıh Mahallesi'nde müteveffâ Ali'nin iki mülk dükkanını vakfederek hasıl olan gelirin Zağnos Paşa Camii'nde haftada bir gün talebeye ders vermek ve birgün de cemaate vaaz ve nasihat etmek şartıyla Müderris Ali Efendi'ye verilmesini istemiştir¹²⁶³. Yine Fatıma Hanım'a ait 1136/1723-24 tarihli diğer bir vakıfnamede ise Zağnos Mehmed Paşa Camii'nde haftanın birinci günü cemaate vaaz vermek üzere vaize günde bir akça, çarşamba ve perşembe günleri Kuran-ı kerîm okuyacak

¹²⁵⁷ Sezâi Sevim, a. g. t., s. 271.

¹²⁵⁸ AMK, BŞS, nr. 717, A-10/a.

¹²⁵⁹ AMK, BŞS, nr. 716, A-52/b.

¹²⁶⁰ AMK, BŞS, nr. 713, A-32/b.

¹²⁶¹ BOA, Atık Şikayet Defteri, nr. 32, 127/536.

¹²⁶² BOA, Atık Şikayet Defteri, nr. 32, 140/583.

¹²⁶³ AMK, BŞS, nr. 716, A-6/a

hafıza günde bir akça ve kıdemli hafızlardan birine günde ikişer tetimme-i şerife okumak üzere günde ikişer akça bağlanması şart koşulmuştur¹²⁶⁴.

Zağnos Paşa Camii ile ilgili diğer bir kayıt da muvakkit tayini ile ilgilidir. Namaz vakitlerinin tayin edilmesine yarıyan, saatleri tanzim eden ve bunların ayarlarına ve tamirlerine bakan görevliye "Muvakkit" ve bu memurların görev yaptığı yere de "Muvakkithane" denilirdi¹²⁶⁵. 1139/1726-27 tarihli beratda, Molla Mustafa adlı kimsenin günde beş akça maaş ile Zağnos Paşa Camii'nde muvakkit tayin edildiği kayıtlıdır¹²⁶⁶.

Sicillerden anlaşıldığına göre, camiin avlusunda bulunan Zağnos Paşa Türbesi'nde türbedar olan kişiler vakıflardan maaş almakta idiler. Nitekim 1130/1718 tarihli bir berat kaydında Zağnos Paşa Türbesi'nde günde iki buçuk akça maaş ve iki fodla ile cüzhan olan Süleyman'ın vefâtı üzerine oğlu Molla Halife'nin aynı maaşla cüzhan tayin edildiği bildirilmektedir¹²⁶⁷.

3. Kaya Beğ Camii

Candaroğullarından Kaya Beğ b. Kasım Beğ tarafından Balıkesir'in Oruçgazi Mahallesi'nde 876/1471-72 tarihinde ve mescid olarak yaptırılan bu eser günümüzde Çay Mahallesi sınırları içinde bulunmaktadır¹²⁶⁸.

Kaya Beğ'in vakfiyesi, ölümünden sonra ve kardeşi İskender Beğ tarafından 876/1471-72 tarihinde tescil ettirilmiş olup, vakfın akarları olan gayr-ı menkuller arasında bir köy, üç mezraa, üç tarla, iki bahçe ve iki bağ bulunmaktadır¹²⁶⁹. Camiinin bitişiğinde inşa ettirdiği dokuz odalı evi ise camie cemaat olan kişilerin oturması için şart koşmuştur¹²⁷⁰. 1002/1593-94 tarihine ait bir vesîkada, Kaya Beğ Mescidi'nin, III. Murad'ın emri ile camie çevrildiği ifade edilmektedir¹²⁷¹.

¹²⁶⁴ AMK, BŞS, nr. 719, 28/b, 29/a.

¹²⁶⁵ M. Zeki Pakalın, a.g.s., II, 587.

¹²⁶⁶ AMK, BŞS, nr. 721, 31/b.

¹²⁶⁷ AMK, BŞS, nr. 713, B-81/b.

¹²⁶⁸ Sezâi Sevim, a. g. t., s. 272-3.

¹²⁶⁹ Sezâi Sevim, "Candaroğulları Sülalesinden Kaya Bey'in Balıkesir'deki Camisi ve Vakıfları", Vakıflar Dergisi, Ankara 1994, XXIII, 21.

¹²⁷⁰ Sezâi Sevim, a. g. mak., göst. yer.

¹²⁷¹ Kâmil Su, "Balıkesir'e Dair Vesikalar, Tımar ve Zeametler", Kaynak Dergisi, (Balıkesir 1937), I, 69.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında bu ibadethanenin cami olarak hizmet verdiği sicillerden anlaşılmaktadır. Nitekim 1119/1707-8 tarihli bir hüccetde, Kaya Beğ Camii'nde vaaz vermek şartıyla Şeyh Mehmed Efendi'ye günde dört akça ödenmesi vakıf şartları arasında görünmektedir¹²⁷².

Cami, 1897 depreminde yıkıldığı için 1915 yılında yeniden yapılmış olup, bugün hala ibadete açık durumdadır¹²⁷³.

4. İbrahim Beğ Camii

Balıkesir Çarşısı içinde, Alacasokağın başında bulunan İbrahim Bey Camii, Zağnos Paşa'nın oğlu Mehmed Çelebi tarafından 870/1465-66 tarihinde yaptırılmıştır¹²⁷⁴. Sonraki devirlerde harap olan cami, 1152/1739-40 tarihinde Yahşi Beğ oğlu İbrahim Beğ tarafından ikinci defa yaptırılmış ve 1315/1897 tarihinde ise Hacı Arif Ağa tarafından tamir edilerek günümüze gelmiştir. Bu nedenle cami Hacı Arif Ağa camii adıyla da anılmaktadır¹²⁷⁵.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait sicillerde, bu camie tayin olunan imam ve ferraşların beratları yer almaktadır. Mesela 1117/1705-6 tarihli beratda, bu camie günde birer akça maaş ile iki imam tayin edildiği¹²⁷⁶ ve yine 1119/1707-8 tarihli diğer bir beratda ise günde bir akça maaş ile ferraş tayin olunduğu kayıtlıdır¹²⁷⁷.

Diğer camilerde görüldüğü gibi İbrahim Beğ Camii'ne de halk tarafından bazı vasiyyet ve vakıflar yapılmıştır. Nitekim, 1133/1720-21 tarihli bir vakfiyede Sahn-ı hisar Mahallesi'nden Havva bt. Elhac Mehmed Çavuş isimli kadın mülk dükkanlarını vakfederek, elde edilen kira gelirlerinin İbrahim Beğ Camii'nde haftada iki gün ikindi namazından sonra cemaate vaaz ve nasihat edilmesini ve salı günü sabah namazından sonra ilim talim ettirilmesini şart koşmuştur¹²⁷⁸. Havva Hatun'un 1140/1727-28 tarihinde yeni bir vakıfname düzenleterek, vakfettiği diğer yirmi iki dükkanın kiraya verilmesini şart koştuğu ve elde edilen 578 akçadan 102 akçanın İbrahim Beğ Camii'nde haftada iki gün fıkıh dersleri vermek üzere Eşşeyh

¹²⁷² AMK, BŞS, nr. 713, A-77/b.

¹²⁷³ Türkiyede Vakıf Abideler, II, 28.

¹²⁷⁴ Türkiyede Vakıf Abideler, II, 27.

¹²⁷⁵ Türkiyede Vakıf Abideler, II, göst. yer.

¹²⁷⁶ AMK, BŞS, nr. 714, A-62/b.

¹²⁷⁷ AMK, BŞS, nr. 714, A-67/a.

¹²⁷⁸ AMK, BŞS, nr. 718, 29/a.

Telli Efendi b. Hasan Halife'ye verilmesini ve ayrıca birer akçanın cami imamlarına, bir akçanın müezzine ve yarım akçanın kayyına ve yarım akçanın da camide yakılacak muumlara ödenmesini istediği anlaşılmaktadır¹²⁷⁹.

5. Hacı Ali Camii

Bugün Dumlupınar Mahallesi sınırları içinde ve eski Belediye'nin kuzey yönünde bulunan camiiin Hacı Ali Paşa tarafından yaptırıldığı ifade edilmekte ise de inşa tarihi bilinmemektedir¹²⁸⁰. XVI. asır kayıtlarında mescid olduğu anlaşılan bu vakıf esere 5000 akça nakit para vakfedilmiştir. Camiinin, 1002/1593-94 yılında harap vaziyete geldiği anlaşılmaktadır¹²⁸¹.

XVIII. asrın ilk yarısına ait sicillerde geçen 1129/1716-17 tarihli bir vakfiyede, Ali Fakih Mahallesiinde bulunduğu anlaşılan camiiin Nalbandlar Çarşısı içinde bir vakıf dükkânı bulunmakta idi¹²⁸². 1136/1723-24 tarihli başka bir vakfiyede, Fatıma Hanım bt. Alişan Beğ'in bazı gayr-ı menkullerini vakfederek, Hacı Ali Camii'nde çerağ yakılmasını, Ramazan gecelerinde iki balmumu yakılmasını, cami kayyımına senede bir gurusu verilmesini ve yine camide yakılmak üzere bir deste mum alınmasını, Ramazan ayında ve Berat gecelerinde kandil ve yağ alınıp yakılmasını şart koştuğu kayıttır¹²⁸³. 1126/1714 tarihli beratdan anlaşıldığına göre cami hatibine günde bir akça maaş tayin edilmekteydi¹²⁸⁴.

6. Türbe Camii

Halk arasında Kavukçu Camii olarak bilinen bu ibadethane, Börkçüler Mahallesi mescidi olarak inşa edilmiştir¹²⁸⁵. Ancak, XVIII. asırda Hacı İshak Mahallesi sınırları içinde yer almaktaydı¹²⁸⁶. 1142/1729-30 tarihli bir hüccette yer alan "Medine-i Balıkesrî mahallâtından Elhac İshak Mahallesi'nde vaki Türbe

¹²⁷⁹ AMK, BŞS, nr. 721, 43/b.

¹²⁸⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Vilayeti Tarihçesi*, s. 143.

¹²⁸¹ Sezâi Sevim, a. g. t., s. 279.

¹²⁸² AMK, BŞS, nr. 716, A-78/a.

¹²⁸³ AMK, BŞS, nr. 719, 28/b.

¹²⁸⁴ AMK, BŞS, nr. 715, A-49/a.

¹²⁸⁵ Sezâi Sevim, a. g. t., s. 282.

¹²⁸⁶ AMK, BŞS, nr. 722, 27/a.

Cami'-i şerîfi tekyesinde" ibaresinden de anlaşıldığı gibi cami yanında bir de zaviye bulunmaktaydı¹²⁸⁷. 1136/1723-24 tarihli bir vakfiyede ise Fatıma Hanım binti Alişan Beğ'in Türbe Cami'-i şerîfi'nde cuma vaazı için günde bir akça verilmesini şart koştuğu göz önüne alınırsa¹²⁸⁸, camiin XVIII. asırda cuma namazı kılınan ve cemaati olan bir ibadethane olduğu söylenebilir.

7. Kassablar Camii

Bugün aynı adla bilinen camiin ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. 1312/1894-95 tarihli kitabesine göre cami beş defa onarım görmüştür. Birincisinin 1059/1649 tarihinde yapıldığına bakılırsa¹²⁸⁹ XVI. asırda veya daha önceki bir tarihte yapılmış olduğu söylenebilir.

XVIII. asrın ilk yarısında 1123/1711 tarihinde sicillere kaydedilen bir terekede, camiin tamirine sarfedilmek üzere on guruş vasiyyet edildiği anlaşılmaktadır¹²⁹⁰. Bu durumda camiin bakımsızlık nedeniyle harabeye dönüştüğü ve nihayet 1897 depreminin ardından yeniden inşa edildiği ifade edilmektedir¹²⁹¹. Camiin son tamirati 1956 yılına aittir.

8. Okçukara Camii

Bu günkü Karasi Mahallesi içerisinde ve Lonca mevkiinde yer alan camiin, XIV. asrın ortalarında Okçu Karakadı tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir¹²⁹². Halk arasında Tabaklar Camii adıyla bilinmektedir. 1148/1735-36 tarihli bir beratdan anlaşıldığına göre, Ali Efendi isimli bir zatın mescid içerisinde bir minber yaptırması ile eser camie çevrilmiş ve hatip tayin edilen Elhac Ali Efendi'ye günde iki akça maaş bağlanmıştır¹²⁹³.

¹²⁸⁷ AMK, BŞS, nr. 722, 27/a.

¹²⁸⁸ AMK, BŞS, nr. 719, 28/b.

¹²⁸⁹ Muharrem Eren, Mutasarrıf Ömer Ali Bey, İstanbul 1993, s. 214.

¹²⁹⁰ AMK, BŞS, nr. 714, A-68/b.

¹²⁹¹ Muharrem Eren, a. g. e., göst. yer.

¹²⁹² Sezâi Sevim, a. g. t., s. 281.

¹²⁹³ Kâmil Su, "Balıkesir'e Dair Vesikalar", Kaynak Dergisi, (Balıkesir 1937), LI, 69.

II. MESCİDLER

1. Ahî Mehmed-Ahî Mustafa Mescidi

XVIII. asır mahkeme zabıtlarına göre Sahn-ı hisar Mahallesi içinde bulunan bu mescidi Ahî Mehmed yaptırmıştır¹²⁹⁴. Bugün aynı mahallede yer alan ve yapılış tarihi ile banisi bilinmeyen Alaca Mescid'in Ahî Mehmed Mescidi olduğunu tahmin etmekteyiz. Ahî Mehmed Mescidinin İbrahim Beğ Camii olduğu ileri sürülmekte ise de¹²⁹⁵, XVIII. asır sicillerinde hem İbrahim Beğ Camii'nden hem de Ahî Mehmed Mescidinden aynı anda bahsedilmesi göz önüne alınınca bu görüşün doğru olmadığı anlaşılmaktadır. 1103/1691-92 tarihli bir vesikada Ahî Mehmed vakıflarından bahsedilmektedir¹²⁹⁶. Şu halde bu mescidin XVII. asırdan çok önce yapılmış olduğuna, hatta inşa tarihinin Osmanlıların bölgedeki ilk hakimiyet yıllarına kadar uzandığına hükmetmek yerinde olur.

1110/1698-99 tarihli bir beratda Ahî Mehmed'in bina ettiği mescidin mütevellîsinin başka diyara gitmesi sebebiyle harabeye dönüştüğü anlatılarak, günde bir akça maaş ile yeni bir mütevellînin tayin edildiği kayıtlıdır¹²⁹⁷. Bu mütevellînin de kısa bir hizmetten sonra görevi terk etmesi sebebiyle 1111/1699-1700 tarihinde yeni bir beratla Mehmed adlı şahsın mütevellî olduğunu görüyoruz¹²⁹⁸. Mescidin asıl bânisi Ahî Mehmed olduğu halde, Ahî Mustafa'nın adı ile beraber anılmaktadır. Nitekim 1136/1723-24 tarihli beratda Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa Evkafı'ndan olan mescide mütevellî tayin edildiğini görmekteyiz¹²⁹⁹. 1110/1698-99 tarihli başka bir beratda, Ahî Mustafa'nın bir tekve yaptırarak fukaraya yemek verilmesini şart koştuğu bildirilmektedir¹³⁰⁰. Yine 1143/1730-31 tarihli bir ilamda, Sahn-ı hisar Mahallesi'nde bulunan Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa vakıflarının mescid ve zaviyeden meydana geldiği ve tekyesinde yemek şartı bulunduğu kayıtlıdır¹³⁰¹. Bu vesîkalarından da anlaşıldığı gibi, mescid Ahî Mehmed tarafından tekve de Ahî Mustafa tarafından yaptırılmış ve her iki eser aynı vakfa bağlanmıştır. Nitekim 1139/1726-27 tarihli bir vesîkada vakfın tahsildar cihetinin

¹²⁹⁴ AMK, BŞS, nr. 711, A-23/a.

¹²⁹⁵ Bkz. Sezâi Sevim, a. g. l., s. 279.

¹²⁹⁶ Kâmil Su, "Balıkesir'e Dair Vesikalar", *Kaynak Dergisi*, (Balıkesir 1937), LIII, 149.

¹²⁹⁷ AMK, BŞS, nr. 711, A-23/a.

¹²⁹⁸ AMK, BŞS, nr. 711, A-39/b.

¹²⁹⁹ AMK, BŞS, nr. 719, 22/b.

¹³⁰⁰ AMK, BŞS, nr. 711, A-23/a.

¹³⁰¹ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 2944.

tevcihi¹³⁰² ve 1142/1729-30 tarihli bir beratta ise Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa binalarının günde iki akça maaş alan tahsildarının vazifesini terk etmesi nedeniyle yenisinin tayini yer almaktadır¹³⁰³.

2. Şeyh Lutfullah Mescidi

Şeyh Lutfullah Mahallesi içinde bugün cami olarak kullanılan ibadethanenin, Şeyh Lutfullah tarafından Sufihane olarak inşa edildiği XVIII. yüzyıl sicillerinde kayıtlıdır¹³⁰⁴. Şeyh Lutfullah, Kastamonu bölgesinde kurulan İsfendiyar oğulları evladından bir beğ idi. Görevini terk ile Balıkesir'e yerleşince Hacı Bayram-ı Veli'nin Bayramiyye tarikatına intisab edip, bu tarikatın Balıkesir'deki temsilcisi oldu¹³⁰⁵. Sufihane'yi hangi tarihte inşa ettirdiği bilinmiyorsa da, Yıldırım Bayezid zamanında veya Fetret Devri'nde olabileceği ifade edilmektedir¹³⁰⁶. Diğer bir iddiaya göre 833/1429-30 yıllarında yapılmıştır¹³⁰⁷. 1897 depreminde yıkılan bina, temelden yeniden yapılmıştır¹³⁰⁸.

XVIII. yüzyıl sicillerinde, Şeyh Lutfullah Mahallesi'nin mescidi durumunda olan ibadethanenin¹³⁰⁹ vakıfları arasında Halalca Köyü'nün bulunduğu anlaşılmaktadır¹³¹⁰.

3. Karaoğlan Mescidi

Bu mescid, Gazi Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçişi sırasında yanında bulunduğu ifade edilen Karaoğlan tarafından XIV. yüzyıl başlarında yaptırılmıştır¹³¹¹.

1302 BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 3144.

1303 AMK, BŞS, nr. 722, 25/a.

1304 AMK, BŞS, nr. 721, 22/a.

1305 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşahiri, II, 81.

1306 Sezâi Sevim, a. g. t., s. 278.

1307 Muharrem Eren, Mutasarrıf Ömer Ali Bey, s. 217.

1308 Muharrem Eren, a. g. e., s. 216.

1309 AMK, BŞS, nr. 714, A-68/b.

1310 AMK, BŞS, nr. 721, 22/a; BOA, İbnülemin, Evkaf, nr. 6567.

1311 Türkiyede Vakıf Abideler, II, 26.

Mescidin bulunduğu mahalle aynı adla anılmaktadır. XVIII. asır sicillerinde geçen bir beratdan mescide ait vakıfların bulunduğu anlaşılıyorsa da, akarılarının cinsi ve yeri hakkında herhangi bir açıklama mevcut değildir¹³¹². Yine 1113/1701-2 tarihli bir beratdan anlaşıldığına göre mescidin kayyımı olan zata günde bir akça maaş ödenmekteydi¹³¹³.

4. Dinkçiler Mescidi

856/1452 tarihinde yapılan bu eser, Dinkçiler Mahallesi'nin mescidi idi¹³¹⁴. Halk arasında "Tahtalı Mescid" denilmektedir. Banisi Hacı Üveys adında bir kişi olup, mescidin tamir ve bakımı için nakit para vakfetmiştir¹³¹⁵.

XVIII. asrın ilk yarısında halen hizmet verdiği anlaşılan bu mescid ile alakalı olarak sicillerde geçen 1121/1709-10 tarihli iki beratdan birincisinde, Tahtalı Mescid'e günde bir akça maaş ile müezzin tayin edildiği¹³¹⁶, ikincisinde ise mescidin rainberinin yeniden yapılarak günde iki akça maaşla bir hatip tayin edildiği kayıtlıdır¹³¹⁷.

Bu mescid hakkında sicillerde yer alan diğer vesikalar, mescid için vakfedilen yeni akarlarla ilgilidir. Mesela, 1119/1707-8 tarihli bir sicil kaydından, mahalle halkından olup vefat eden bir kadının sülüs malından olmak üzere beş guruşun vakıf mütevellisine teslim edildiği anlaşılmaktadır¹³¹⁸. 1129/1716-17 tarihli bir vakıfnamede ise Martlı Mahallesi'nden Hacı Mehmed b. Elhac Süleyman'ın Nalbandlar Çarşısı ile Sarachane yakınında bulunan iki börekçi dükkanı ile Semerciler Çarşısı'nda yer alan bir nalband dükkanını Dinkçiler Mescidi ve içinde çalışan görevlilere vakfettiği bildirilmektedir¹³¹⁹. 1141/1728-29 tarihli bir tereke kaydında aynı mahallede vefat eden bir kadının beş guruş kıymetindeki kaliçesini (kilim) Tahtalı Mescidi'ne bağışladığından bahsolunmaktadır¹³²⁰.

¹³¹² AMK, BŞS, nr. 713, A-10/b.

¹³¹³ AMK, BŞS, nr. 713, göst. vesk.

¹³¹⁴ Türkiyede Vakıf Abideler, II, göst. yer.

¹³¹⁵ Sezâi Sevim, a. g. t., s. 281.

¹³¹⁶ AMK, BŞS, nr. 713, A-85/b.

¹³¹⁷ AMK, BŞS, nr. 713, A-88/b.

¹³¹⁸ AMK, BŞS, nr. 713, B-114/a.

¹³¹⁹ AMK, BŞS, nr. 716, A-78/a.

¹³²⁰ AMK, BŞS, nr. 722, 3/a.

Sicil kayıtlarından anlaşıldığı gibi XVIII. asrın ilk yarısında faal bir ibadethane olan bu mescid, 1897 depreminde tamamen yıkıldığı için yeniden inşa edilmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır¹³²¹.

5. Börekçiler (Börekçiyan) Mescidi

XVIII. asrın ilk yarısında aynı adla anılan mahallenin mescidi olduğu anlaşılan bu ibadethanenin¹³²² kim tarafından ve ne zaman inşa ettirildiği malumumuz değildir. Günümüzde Hacıilbeğ Mahallesi sınırları içinde kalan bu mahalleye ait mescidin yerini tesbit etmek de mümkün olmamıştır. Ancak, aynı bölge içerisinde halen ibadete açık olan İncirlioğlu Mescidi'nin, Börekçiler Mescidi olması ihtimali kuvvetlidir.

XVIII. asra ait sicillerde geçen 1132/1719-20 tarihli beratda, bu mescidden bahsolunmakta, haksızlığa uğrayan ve görevden alınan İmam Halil Efendi'nin yeniden imam tayin edildiği anlatılmaktadır¹³²³.

6. Ali Fakih Mescidi

Bugün Dumlupınar Mahallesi içinde kalan Ali Fakih Mahallesi'nde XVIII. asırda aynı adla anılan bir mescid bulunuyordu. Nitekim, 1113/1701-2 tarihli bir beratdan Ali Fakih mescidine günde bir akça maaş ile bir kayyım tayin edildiği anlaşılıyor¹³²⁴. Ancak mescidin yerini bugün tesbit etmek mümkün değildir.

7. Marthı Mescidi

XVIII. asır şerhiye sicillerine göre, merhum Elhac Ömer tarafından bina edildiği anlaşılan bu mescid¹³²⁵ banisine nisbetle "Hacı Ömer Mescidi" ve halk arasında "Kenetli Mescid" olarak anılmaktadır. Kenetli Mescid'in inşa tarihi, halen kapısında bulunan bir kitabeye göre 1470 dir. 1139/1726-27 tarihli bir beratda,

¹³²¹ Türkiyede Vakıf Abideler, II, göst. yer.

¹³²² AMK, BŞS, nr. 717, A-9/a.

¹³²³ AMK, BŞS, nr. 717, göst. vesk.; BOA, İbnülemin, Evkaf, nr. 6206.

¹³²⁴ AMK, BŞS, nr. 713, A-88/b.

¹³²⁵ AMK, BŞS, nr. 714, B-78/a.

Martlı Mahallesi halkından müteveffâ Elhac Ömer b. Mustafa vakıflarından bahisle, kitabet cihetinin günde iki akça maaş ile tevcih edildiği kayıttır¹³²⁶.

Günümüzde Hacıilbeğ Mahallesi sınırları dahilinde yer alan mescid, kitabesinde verilen bilgiye göre 1954 yılında bir tamirat geçirerek bugünkü şeklini almıştır.

8. Hacı Gaybî Mescidi

Bugün Eskikuyumcular Mahallesi içinde kalan Hacı Gaybî Mahallesi, diğer mahalleler gibi bir mescide sahipti. Yerini, banisini ve yapılış tarihini tesbit edemediğimiz bu ibadethanenin varlığını 1111/1699-1700 tarihli bir hüccetden çıkarmaktayız. Bir evin satışıyla ilgili olan bu hüccetde evin sınırları çizilirken Hacı Gaybî Mescidi'ne komşu olduğu zikredilmektedir¹³²⁷.

9. Eskikuyumcular Mescidi

XVIII. yüzyıl şerhiye sicillerine göre, Eskikuyumcular Mahallesi Mescidi aynı adla anılan çarşı içinde bulunuyordu. Nitekim, 1119/1707-8 tarihli bir vakfiyede Sahn-ı hisar Mahallesi sakinlerinden Havva bt. Elhac Mehmed Çavuş isimli kadının Ünkapanı yakınında bulunan iki dükkanını vakfederek, elde edilen kira bedelinin Eskikuyumcular Çarşısı içinde bulunan mescidde haftada iki gün fıkıh dersleri okutması şartıyla Hüseyin Efendi'ye verilmesini istediği kayıtlıdır¹³²⁸. Adı geçen mescidin yerini, inşa tarihini ve banisini tesbit etmek mümkün olmamıştır. Ancak, tarif edilen bölgede halen ibadete açık olan Yeşilli Camii'nin, Eskikuyumcular Mescidi'nin yerine inşa edildiğini tahmin etmekteyiz.

10. Mirzabeğ Mescidi

Mirzabeğ Mahallesi'nin ibadethanesi olan bu mescid, Candaroğullarından Kaya Beğ b. Kasım Beğ'in kardeşi Mirza (Emirza) Beğ tarafından yaptırılmıştır¹³²⁹.

¹³²⁶ AMK, BŞS, nr. 721, 29/a.

¹³²⁷ AMK, BŞS, nr. 711, B-80/a.

¹³²⁸ AMK, BŞS, nr. 713, A-76/a.

¹³²⁹ Sezâi Sevim, a. g. t., s. 282.

XVIII. asır sicillerinde yer alan 1108/1696-97 tarihli bir beratda, bu ibadethanenin "câmi'-i şerîf" şeklinde yazılmış olmasına karşılık¹³³⁰ 1111/1699-1700 tarihli bir hüccetde "Mirza Beğ Mescîd-i şerîfi" diye tanımlanmaktadır¹³³¹.

Halk arasında "Yoğurtçu Camii" diye bilinen bu yapı, Sultan Abdülaziz tarafından onarıma tabi tutularak bölgeye yerleştirilen Kırım Tatarları'nın hizmetine sunulmuştur. Bu nedenle mescide "Aziziye Mescidi" ya da "Kırımlılar Mescidi" de denilmektedir¹³³².

1897 depreminde yıkılan mescid, Mutasarrıf Ömer Ali Beğ tarafından tamir ettirilerek bugünkü şeklini kazanmıştır¹³³³.

11. Oruçgazi Mescidi

Oruçgazi Mahallesi Mescidi, Timurtaş Paşa'nın oğlu Oruç Beğ tarafından 829/1425-26 tarihinden önce yaptırılmıştır¹³³⁴. Mescide ait herhangi bir kitabe olmadığı gibi¹³³⁵ bugün binadan da eser kalmamıştır.

1103/1691-92 tarihli bir vesîkada Oruçgazi Mescidi vakfından bahsedildiğine göre, XVII. ve XVIII. asırlarda mescidin ibadete açık olması gerekmektedir¹³³⁶.

Mahallî araştırmamız neticesinde bugünkü Lonca Köprüsü'nün kuzey-batı kıyısında bulunduğunu tesbit ettiğimiz mescidin zamanla harabeye dönmesi nedeniyle arsası şahıslara satılmış ve yerine apartman yapılmıştır.

12. Umurbeğ Mescidi

Demirtaş Paşa'nın oğlu ve Oruç Gazi'nin kardeşi Umur Beğ tarafından 815/1412-13 tarihinde yaptırılmıştır¹³³⁷. XVIII. asır sicillerinde hakkında herhangi bir vesikaya rastlayamadığımız bu mescid, 1897 depreminde yıkılmış, Mutasarrıf

¹³³⁰ AMK, BŞS, nr. 711, A-2/a.

¹³³¹ AMK, BŞS, nr. 711, B-76/a.

¹³³² Sezâi Sevim, a. g. t., göst. yer.

¹³³³ Muharrem Eren, a. g. e., s. 221.

¹³³⁴ Sezâi Sevim, a. g. t., s. 280.

¹³³⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Vilâyeti Tarihçesi, s. 117.

¹³³⁶ Kâmil Su, "Balıkesir'e Dair Vesikalar", Kaynak Dergisi, (Balıkesir 1937), CLIII, 149.

¹³³⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., göst. yer.

Ömer Ali Beğ tarafından halkın da yardımıyla onarılmıştır¹³³⁸. Halen ibadete açık olan cami, içinde yer alan kitabelere göre 1049/1639-1640 tarihinde bir tamir görmüş ve nihayet 1341/1922 yılında tekrar onarılarak bugünkü şeklini almıştır.

13. Şamlı İsmail Mescidi

Elhac İsmail Mahallesi'nde bulunan bu mescidin banisi İsmail Ağa'dır¹³³⁹. İsmail Ağa'nın kimliği bilinmiyorsa da, halk arasındaki rivayete göre Zağnos Paşa'nın şamdancısı olduğu söylenmektedir.

İbadethane, XVIII. yüzyılın ilk yarısında mescid olarak kullanılırken yüzyılın sonlarına doğru bir minber yapılmak suretiyle camie çevrilmiştir¹³⁴⁰.

14. Erdilek Mescidi

Günümüzde meyve ve sebze hali olarak kullanılan hal binasının yerinde, XVIII. asrın ilk yarısında İlyas Paşa Hanı bulunuyordu¹³⁴¹. 1053/1643-44 tarihli bir vesîkaya göre Balıkesir'in en güzel ve en büyük hanı olan İlyas Paşa Hanı içinde ilk başlarda bir mescid yoktu¹³⁴². Ancak 1142/1729-30 tarihli bir beratda, İlyas Paşa'nın bina ettiği hanın dahilinde hayır sahiplerinden merhum Erdilek'in inşa ettirdiği mescid-i şerifden bahisle, iki vakte imam tayin edildiği kayıtlıdır¹³⁴³. Bu belgelere göre, hanın içinde bulunan bu mescidin, XVII. yüzyıl sonlarıyla XVIII. yüzyıl başlarında yapıldığı söylenebilir.

15. Tekye Mescidi

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait şerhiye sicillerinde yer alan 1113/1701-2 tarihli bir beratdan anlaşıldığına göre, Debbâğhanede bulunan "Tekye Mescidi"ne günde bir akça maaş ile bir müezzin tayin edilmiştir¹³⁴⁴. XVI. yüzyılda Debbâğlar (Dede Hoca) Mahallesi olarak bilinen bölgede bulunan bu mescidin¹³⁴⁵ Çay Deresi'nin

¹³³⁸ Muharrem Eren, a. g. e., s. 223.

¹³³⁹ Sezâi Sevim, a. g. t. s. 282.

¹³⁴⁰ Kâmil Su, "Balıkesir'e Dair Vesikalar", Kaynak, (Balıkesir 1937) LI, 69-70.

¹³⁴¹ AMK, BŞS, nr. 713, A-28/a.

¹³⁴² Kâmil Su, "İlyas Paşaya Dair", Kaynak, (Balıkesir 1937), XXXVII, 341.

¹³⁴³ AMK, BŞS, nr. 722, 23/a.

¹³⁴⁴ AMK, BŞS, nr. 712, A-14/a.

¹³⁴⁵ BOA, TTD, nr. 153, s. 24.

Okçukara Camii'ne bakan kıyısıyla onun karşı tarafında sıralanan tabakhane¹³⁴⁶ çalışanlarına hizmet verdiğini söyleyebiliriz. Yerini tesbit edemediğimiz bu tarihi eser günümüze ulaşmamıştır.

16. Fatıma Hatun Medresesi Mescidi

Balıkesir şerhiyye sicillerinde geçen 1126/1714 tarihli bir beratda, Fatıma Hatun tarafından yaptırılan medrese içinde yer alan bir mescid-i şerifden bahsölmektedir¹³⁴⁷. Gerek medrese öğrencilerine gerekse mahalle halkına hizmet verdiğini sandığımız bu mescid, medreseye ait vakıflara bağılıydı. Nitekim aynı tarihi taşıyan bir fermanndan, Fatıma Hatun Medresesi vakıflarının köy ve mezranın olmadığı ve sadece binalardan ibaret bulunduğu anlaşılmaktadır¹³⁴⁸. 1305/1887-88 tarihli Karasi Vilâyeti Sainamesi'nde "Medrese-i Fatıma Hatun namı diğer Alaybeği Medresesi" diye geçen medresenin bugünkü Altıeylül İlkokulu'nun bulunduğu yerde olduğu ifade edilmektedir¹³⁴⁹.

17. İğneci Mescidi

Banisini, yapılış tarihini ve yerini kesin olarak bilemediğimiz ancak, şerhiyye sicillerinde adı geçen diğer bir mescid de İğneci Mescididir. 1136/1723-24 tarihli bir beratda, Balıkesir'de bulunan İğneci Mescidi'ne günde bir akça maaş ile Halil Halife'nin imam tayin olduğu kayıtlıdır¹³⁵⁰. Mescidin İne Beğ vakıflarından olup, bugünkü Zağnos Paşa Camii'nin kible yönünde kalan mağazaların yerinde bulunduğu halk arasında rivayet edilmektedir.

18. Hoca Sinan Mescidi

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait sicillerde, Hoca Sinan'ın Balıkesir civarındaki vakıflarıyla ilgili pek çok vesika olmasına karşılık¹³⁵¹, vakıfların hangi kurumlardan meydana geldiğine dair malumat yoktur. Buna karşılık 1124/1712 tarihli arşiv vesikasından anlaşıldığına göre Hoca Sinan Balıkesir'de bir medrese,

¹³⁴⁶ Sezâi Sevim, a. g. t., s. 129.

¹³⁴⁷ AMK, BŞS, nr. 716, A-7/a.

¹³⁴⁸ AMK, BŞS, nr. 716, A-7/b.

¹³⁴⁹ Muharrem Eren, a. g. e., s. 25.

¹³⁵⁰ AMK, BŞS, nr. 719, 17/b.

¹³⁵¹ Bkz. AMK, BŞS, nr. 713, A-4/a.

bir muallimhane ve bir de mescid yaptırmış ve evladiyyet üzere şart koşmuştur¹³⁵². Mescid, yıkılan eski Yoğurt Pazarı ve Belediye Dispanseri'nin bulunduğu yerde olup 1897 depreminde tamamen yıkılmış ve Ömer Ali Beğ tarafından yeniden yaptırılmıştır¹³⁵³. Günümüzde tamamen kaldırılarak yerine yeşil saha yapılmıştır.

III. ZAVİYELER

1. Ahî Mustafa Zaviyesi

Balıkesir'deki Sahn-ı hisar Mahallesi'nde bulunan zaviyenin Gazi Hudavendigar zamanında veya daha önceki bir tarihte Ahî Şeyhi Mustafa b. Ahî tarafından inşa edildiği ifade edilmektedir¹³⁵⁴. XVI. yüzyılda zaviyenin bağlı olduğu vakfın akarları arasında, muhtelif yerlerde olmak üzere yedi parça tarla, iki dükkan, bir başhane, bir tuzhane zemini ve bir tahunhanenin yarım hissesinin bulunduğu bilinmektedir¹³⁵⁵.

XVIII. yüzyıl sicillerinde Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa Vakıfları birlikte zikredilmekle beraber¹³⁵⁶, mescidin Ahî Mehmed tarafından¹³⁵⁷ zaviyenin ise Ahî Mustafa tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır¹³⁵⁸. 1139/1726-27 tarihli bir arzda, Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa Vakıfları'nın mütevellisi, vakfın ekserisinin müsakkafat olduğunu açıkladıktan sonra günde iki akça maaş ile bir cabi tayin edilmesini arz etmektedir¹³⁵⁹. Ahî Mustafa Tekyesi'nde, fukaraya yemek şartı olduğunu ancak mütevellî olanların ilgisizliği nedeniyle vakfın harabeye döndüğünü öğrendiğimiz 1110/1698-99 tarihli beratda tamir ve bakımını yapmak şartıyla yeni bir mütevellî tayin edildiği kayıtlıdır¹³⁶⁰. 1136/1723-24 tarihli bir beratda, vakfın zaviyesinde çalışan dakkülhinta (buğday öğüten)'nin günde bir buçuk akça maaş aldığı ve yine 1139/1726-27 tarihli diğer bir beratda ise cüzhan

¹³⁵² BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 19715.

¹³⁵³ Muharrem Eren, a. g. e., s. 219.

¹³⁵⁴ Sezâi Sevim, a. g. t., s. 289.

¹³⁵⁵ Sezâi Sevim, a. g. t., göst. yer.

¹³⁵⁶ Bkz. AMK, BŞS, nr. 719, 15/b.

¹³⁵⁷ AMK, BŞS, nr. 711, A-39/b.

¹³⁵⁸ AMK, BŞS, nr. 711, göst. vesk.

¹³⁵⁹ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 3144.

¹³⁶⁰ AMK, BŞS, nr. 711, A-23/a.

(Kur'an cüzlerini okuyan) ve tabbah (aşçı) olan görevlilerin günde birer akça maaş ile çalıştıkları kayıtlıdır¹³⁶¹.

2. Mirahur Hasan Paşa Zaviyesi

Balıkesir'in hangi semtinde olduğunu tesbit edemediğimiz bu zaviye hakkındaki malumatı sicillerde geçen bir temessük kaydından öğrenmekteyiz. 1130/1717-18 tarihli bu vesikada, zaviyenin Sultan II. Mehmed Han tarafından İstanbul'da bulunan Yenikapı Mevlevihanesi şeyhine nan (ekmek)-baha olmak üzere sadaka edildiği ve zaviyenin vakıflarından Yakup Köyü'nün yüz guruş karşılığında iltizama verildiği, senelik gelirinin bin guruşluk kısmının mültezime ve bunun üzerinde olan zevaidin de vakıf mütevellîsine ait olduğu kayıtlıdır¹³⁶². Vesikalardan da anlaşıldığı gibi zaviye, Fatih devrinden önce kurulumuş olmalıdır. Ancak Hasan Paşa'nın kimliği ve görevi hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

XVIII. yüzyıl sicillerine göre, zaviyeye ait vakıfların akarları arasında Mirahur Köyü ile Atköyü ve Ayşebacı Köyü'nde ikişer adet değirmen, Balıkesir civarında bağlar ve yine Balıkesir yakınında Bayramoğlu Çiftliği ve diğer bir çiftlik ile Edremit şehrinde bir hamam bulunmakta idi¹³⁶³.

3. İne Beğ Zaviyesi

Balıkesir'de subaşılık görevinden sancakbeğliğine kadar yükselen İne Beğ'in yaptırdığı zaviyenin vakfiyesi 3 Şaban 864/8 Mart 1402 tarihini taşımaktadır¹³⁶⁴. Bu vakfiyeden anlaşıldığına göre İne Beğ, kimsesiz, garip, yolcu ve ilim sahipleri için Balıkesir içinde bir zaviye bina eylemiş ve bu zaviyeye iki köy ile Çakır Çiftliği mezraasının tamamını, yedi adet değirmenini ve altı hamamı vakfetmiştir¹³⁶⁵. XVIII. yüzyıl sicillerinde yer alan vesikalara göre, vakfiyede bahsolunan köylerden

1361 AMK, BŞS, nr. 721, 24/a, nr. 721, 18/a.

1362 AMK, BŞS, nr. 715, A-55/b.

1363 Sezâi Sevim, a. g. t., s. 285.

1364 Sezâi Sevim, a. g. t., s. 286.

1365 Ekrem Çavuldur, "Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika", Kaynak Dergisi, (Balıkesir 1937), III/57, 246-7.

biri Halalca yakınında bulunan Kilisacık Köyü¹³⁶⁶ ile Fart kazasına tabi Susığıri Köyü yakınındaki Kozluca Köyü'dür¹³⁶⁷. 1137/1724-25 tarihli bir fermanla Kozluca Köyü'nün 40 nefer görevli ile derbendei yazıldığı kayıtlıdır¹³⁶⁸. Vakfiyede bahsi geçen iki hamamdan birisinin Taşpazar Hamamı ve diğerinin de Şeyh Lutfullah Mahallesi'nde bulunan Kanara Hamamı olduğu ifade edilmektedir¹³⁶⁹.

4. Üçpınaroğlu Hayreddin Efendi Zaviyesi

Üçpınaroğlu Hayreddin Efendi'nin, Fatih Sultan Mehmed zamanında yaşamış bir alim olduğu ifade edilmektedir¹³⁷⁰. Kayabeğ Camii'nin kuzey bahçesi içinde yer alan Üçpınaroğlu Türbesi'nin giriş kapısında yer alan 886/1481 tarihi de bunu doğrulamaktadır. Tasavvuf ehli olan Hayreddin Efendi'nin zaviyesinin, türbenin bulunduğu mahalde olması kuvvetle muhtemeldir.

Evladiyyet ve meşrutıyyet üzere vakfedilen zaviyenin¹³⁷¹ akarları arasında Üçpınar ve Çayırhisar köyleri bulunuyordu¹³⁷².

II. Mehmed zamanında bütün vakıflar timara tahvil edilince, Üçpınaroğullarının tasarrufunda olan çiftlik de mirî malı olmuş ancak II. Bayezid bütün vakıfları iade ettiğinde bir kısım araziyi Hoca Sinan'a terk etmiştir. Bu olaydan sonra iki vakıf arasında sürüşmeler eksik olmamıştır¹³⁷³.

Nitekim, XVIII. asır vesikalarından anlaşıldığına göre, akarları aynı köylerde bulunan bu iki vakıf arasında sık sık sınır anlaşmazlıkları meydana gelmiş ve bu olaylar sicillere ve arşiv vesikalarına intikal etmiştir¹³⁷⁴.

¹³⁶⁶ AMK, BŞS, nr. 721, 22/a.

¹³⁶⁷ AMK, BŞS, nr. 720, 36/b.

¹³⁶⁸ AMK, BŞS, nr. 720, göst. yer.

¹³⁶⁹ Ekrem Çavuldur, a. g. mak., göst. yer.

¹³⁷⁰ K. Kâni Akpınarlı, "Balıkesirde Mühim Vakıflar ve Bunlara Ait Vesikalar", Kaynak Dergisi, (Balıkesir 1939), IV/829, 206.

¹³⁷¹ AMK, BŞS, nr. 716, A-42/b

¹³⁷² AMK, BŞS, nr. 716, A-48/b

¹³⁷³ K. Kâni Akpınarlı, a. g. mak., göst. yer.

¹³⁷⁴ AMK, BŞS, nr. 716, A-48/b.; BOA, Anadolu Ahkâm-ı Şikâyet Defteri, nr. 2, 483/119.

5. Çınarlı Tekye Zaviyesi

XVIII. asra ait sicillerde yer alan 1125/1713 tarihli bir temessükten, Balıkesir'de bulunan Çınarlı Tekye Zaviyesi'nin, İstanbul'daki Beşiktaş Mevlevihanesi'ne akar olduğu anlaşılmaktadır¹³⁷⁵. 1126/1714 tarihini taşıyan diğer bir temessükte bildirildiğine göre, Balıkesir'deki Yakup Köyü ile Çınarlı Tekye Zaviyesi aynı mültezim tarafından seneliği yüzaltmışaltı guruştan olmak üzere iltizama verilmişti¹³⁷⁶. Zaviyenin akariarından olan mezraanın adının "Çınarcık" olması ve elde edilen vakıf gelirlerinden bir kısmının "Çınarlı Mescid" imamına ödenmesi zaviyenin, aynı adla anılan mescid yanında bulunduğunu ve adının da mezraa ile alakalı olduğunu hatırlatmaktadır. Çınarlı Mescid İzmirler Mahallesi'nde bulunduğu göre zaviye de aynı yerde olmalıdır¹³⁷⁷.

6. İzmir-oğlu Hamza Beğ Zaviyesi

Halk arasında bu zaviye "Çırakçı Zaviyesi" olarak anılmakta idi. 1111/1699-1700 tarihinde yazılan bir arzda ifade edildiğine göre, Çırakçı Zaviyesi mezraası, Fatih Sultan Mehmed Han tarafından İstanbul'da bulunan Yenikapı Mevlevihanesi Evkafı'na dahil edilmiştir¹³⁷⁸. Mezraanın eskiden beri mevlevi tarikatı mensublarına tahsis edilmesi, bu zaviyenin de mevlevilere hizmet veren bir ibadethane olduğunu göstermektedir¹³⁷⁹. 1110/1698-99 tarihli bir temessükte, Balıkesir kazasında bulunan Çırakçı Hamza Bey-oğlu Zaviyesi mutasarrıfının yerine vekil tayin ettiği açıklanırken¹³⁸⁰, 1111/1699-1700 tarihli diğer bir temessük kaydından zaviyenin Yakup Köy'de bulunduğu ifade edilmektedir¹³⁸¹.

7. Balım Sultan (Kazan Ağa) Zaviyesi

Balım Sultan'ın, Sultan Orhan Beğ zamanında yaşamış ve Geyikli Baba ile beraber Bursa fethinde bulunmuş bir zat olduğu ve Bektaşilerin ikinci piri sayılan Balım Sultan'dan (ölümü 922/1516) önceki tarihlerde yaşamış olduğu ifade edilmektedir¹³⁸².

¹³⁷⁵ AMK, BŞS, nr. 715, A-10/a.

¹³⁷⁶ AMK, BŞS, nr. 715, A-35/a.

¹³⁷⁷ AMK, BŞS, nr. 716, A-73/a.

¹³⁷⁸ BOA, Atık Şikayet Defteri, nr. 32, 602/144.

¹³⁷⁹ AMK, BŞS, nr. 714, A-34/b.

¹³⁸⁰ AMK, BŞS, nr. 711, A-7/a.

¹³⁸¹ AMK, BŞS, nr. 711, A-35/b.

¹³⁸² Abdülkâkî, "Balım Sultan", Kaynak Dergisi, (Balıkesir 1934), XVI, 372. *

XVIII. asır şerhiye sicillerinden anlaşıldığına göre evlada şart edilmiş olan zaviyenin kurucusu Balım Sultan, "Kazan Ağa" şeklinde tanınmıştır¹³⁸³. Bugün halen mevcut olan ve Hacıilbeğ Mahallesi sınırları içinde kalan Balım Sultan Türbesi, XVI. ve XVIII. asırlarda Martlı Mahallesi içinde bulunuyordu. Türbenin yeri halk arasında "Tekne alanı (doğrusu Tekye alanı)" diye meşhür olmuş ve 1934 yılında türbenin arkasında bulunan kabristan kaldırılarak yerine evler yapılmıştır¹³⁸⁴.

8. Türbe Camii Zaviyesi

XVIII. asrın ilk yarısında Elhac İshak Mahallesi'nde bulunduğu anlaşılan bu zaviye, Türbe Camii Tekyesi olarak biliniyordu¹³⁸⁵. 1142/1729-30 tarihli bir hüccette belirtildiğine göre, evlatlık vakıflardan olan bu zaviyenin zaviyedarı ile vakıf mütevellîsi arasında maaş yüzünden meydana gelen sürtüşme, müftü'nün verdiği fetva ile çözümlenmiş ve zaviyedar olan kimseye günde bir akça maaş bağlanması kararlaştırılmıştır¹³⁸⁶.

9. Selçuk Beğ Zaviyesi

1130/1717-18 tarihli bir berata göre, Balıkesir şehrinde yer alan zaviyelerden bir diğeri Selçuk Beğ Zaviyesidir¹³⁸⁷. Yerini tesbit edemediğimiz bu zaviye hakkında sicillerde bulunan iki beratda, zaviyedar ve mütevellî tayinlerinden bahsolunmaktadır¹³⁸⁸.

10. Şerefüddin Paşa Zaviyesi

Balıkesir'in hangi mahallesinde yer aldığını tesbit edemediğimiz bu zaviyenin akarları, XVI. asır vesikalarına göre Bayındır Köyü, Balıkesir içinde Eski Hamam

¹³⁸³ AMK, BŞS, nr. 714, A-62/b.

¹³⁸⁴ Abdülbâkî, a. g. mak., göst. yer.

¹³⁸⁵ AMK, BŞS, nr. 722, 27/a.

¹³⁸⁶ AMK, BŞS, nr. 722, 27/a.

¹³⁸⁷ AMK, BŞS, nr. 716, A-81/a.

¹³⁸⁸ AMK, BŞS, nr. 719, 35/a; nr. 721, 6/b.

ve diğ er bir hamam, bir dükkan, bir zemin ve bir de han idi¹³⁸⁹. Adı geç en hamamların 1002/1593-94 yıllarında tamir gö rdü ğ ü ifade edilmektedir¹³⁹⁰.

XVIII. asır ş eriiye sicillerinde bulunan vesikalardan anlaşı ldığı na göre, zaviyeye ait vakıflar evlada şart olup, akar hamamlardan biri de Hisariçi Mahallesi'nde bulunuyordu¹³⁹¹. 1133/1720-21 tarihli bir ferm anda, vakıfın şartları arasında fakirlere yemek verildiğı ne dair bilgiler yer almaktadır¹³⁹².

Diğ er taraftan vakfın mütevelliyesi Ş erife Emine Hatun'un vakfa yapılan bir müdahaleden ş ikayetçi olması üzerine 1141/1728-29 tarihinde Balıkesir naibine gönderilen ferm anda, Ş erefüddin Paşa Zaviyesi Evkafı'nın günde üç akça maaş ile Seyyid Hasan'ın üzerinde görü ndü ğ ü ve vakfa ait gelirler toplamının ikibin dokuz yüz yetmişaltı akça oldu ğ u açıklandıktan sonra yapılan müdahalelere mani olunması emredilmiştir¹³⁹³.

B- İLMİ YAPILAR

I- MEDRESELER

1. Yıldırım Bayezid Han Medresesi

Yıldırım Camii avlusunun kuzey yönünde bulunan medrese, külliyyenin inşa tarihi olan 791/1388-89 yılında yapılmıştır¹³⁹⁴.

XVIII. asır Balıkesir ş eriiye sicillerinden anlaşı ldığı na göre medresenin akarları arasında Eftelle ve Kesirvin köyleri bulunuyordu¹³⁹⁵. Medresenin müderrisi olan kimseler aynı zamanda mütevellilik görevini de üstleniyor ve vakfın gelirlerini iltizama vermek suretiyle işletiyorlardı¹³⁹⁶. Selatin vakıfları statüsünde olan köyler serbest oldu ğ u halde zaman zaman ehl-i örfün haksız müdahalelerine maruz kalmış ve merkezden gönderilen fermanlarla bu tür olaylara izin verilmemesi

1389 Sezâi Sevim, a. g. t., s. 283.

1390 Sezâi Sevim, a. g. t., s. 284.

1391 AMK, BŞS, nr. 719, 21/a.

1392 AMK, BŞS, nr. 718, 33/b.

1393 AMK, BŞS, nr. 722, 24/a.

1394 Türkiyede Vakıf Abideler, II, 3.

1395 AMK, BŞS, nr. 715, A-21/a.

1396 AMK, BŞS, nr. 715, A-16/a.

emredilmiştir¹³⁹⁷. Vesikalarda yer alan "Câmi'-i atîk" tabiri¹³⁹⁸ nasîl Yıldırım Camii'ni ifade ediyorsa, "Eski medrese" tabiri de¹³⁹⁹ Yıldırım Medresesi'ni ifade ediyordu.

Halen eğitim için kullanılmakta olan medrese odaları, camiın avlu duvarlarını cepeçevre sarmakta idi. Ancak 1897 depreminde yıkılınca oniki odadan ibaret olan medrese yeniden yapılmış fakat orijinal yapısını kaybetmiştir¹⁴⁰⁰.

2. Hoca Sinan Medresesi

Hoca Sinan, Yıldırım Bayezid'in hocası olup 887/1482-83 yılında padişahdan aldığı temlikname üzerine Balıkesir'de bir vakıf külliyye inşa ettirmiş ve bu vakıflara ait vakfiyeyi 891/1486 yılında tescil ettirmiştir¹⁴⁰¹. Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre vakfa akar olan köyler, Balıkesir'e bağlı Çayırhisar ve Üçpınar olup, evladiyyet üzere vakfedilmişlerdir¹⁴⁰². Sicil kayıtlarında yer alan malumata göre, Marmara Kazası'ndaki Dereköyü de vakfın akarları arasında bulunmaktaydı¹⁴⁰³. Vakıf mütevellîsi tarafından iltizam yoluyla işletilen bu köylerin geliri yılda dörtyüzyirmi guruş olup, bu paranın bir bölümü vakfa, kalanı da vakıf görevlilerine sarf edilmekte idi¹⁴⁰⁴.

1125/1713 tarihli bir beratdan, Hoca Sinan Medresesi'nde müderris olan Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine, müderrislik vazifesinin ulemadan Ali Efendi'ye tevcih edildiği kayıttır¹⁴⁰⁵.

XIX. yüzyıl salnamelerinde "Hoca Sinan nam-ı diğeri Orta Medrese" diye tanımlanan bu eser, yakın zamanda yıktırılan eski Yoğurt Pazarı'nın olduğu yerde bulunmaktaydı¹⁴⁰⁶.

1397 AMK, BŞS, nr. 715, A-45/b.

1398 AMK, BŞS, nr. 721, 27/a.

1399 AMK, BŞS, nr. 717, A-22/b.

1400 Türkiyede Vakıf Abideler, II, 9.

1401 K. Kâni Akpınarlı, a. p. mak., s. 9.

1402 BOA, Ali Emîri, III. Ahmed, nr. 1025.

1403 AMK, BŞS, nr. 715, A-8/a.

1404 AMK, BŞS, nr. 715, A-40/b.

1405 AMK, BŞS, nr. 715, A-16/a.

1406 Karesi Vilâyeti Hususî Sahnâmesi, s. 60.

3. Fatıma Hatun (Alaybeği) Medresesi

XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir'de eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunan bir diğer medrese merhum Fatıma Hatun Medresesi idi¹⁴⁰⁷. 1126/1714 tarihli bir fermanla, vakfın köy ve mezraasının olmayıp binalardan ibaret bulunduğunu¹⁴⁰⁸ ve 1127/1715 tarihli bir beratla ise oniki odalı medresenin içinde bir de mescid bulunduğunu öğrenmekteyiz¹⁴⁰⁹. Medresede okuyan talebelere vakife tarafından maaş bağlanmaması ve ayrıca mescid görevlilerinin de bu konuda mağdur olması üzerine Balıkesir naibi durumu merkeze bildirmiş ve medrese talebelerine günde birer akça maaş ödenmesi yolunda bir berat gönderilmiştir¹⁴¹⁰.

Karasi Vilayeti Salmamesi'nde "Fatıma Hatun nam-ı diğer Alaybeği Medresesi" diye anılan medresenin, önceleri muallimhane olarak inşa edildiği ve 1003/1595 tarihinde medreseye dönüştürüldüğü ifade edilmektedir¹⁴¹¹. Mahallî araştırmacılara göre medrese bugünkü, Altıeylül İlkokulu'nun olduğu yerde bulunmaktaydı¹⁴¹².

4. Darülhadis (Bostan Çavuş Medresesi)

Darülhadisler, Hz. Muhammed'in sözlerini, fiillerini ve takrirlerini öğretmek amacıyla açılan ve medreselerden yüksek seviyede olan ihtisas müesseseleri idiler¹⁴¹³. Balıkesir'de bulunan Darülhadis'in 991/1583 yılında veya bu tarihten kısa bir süre önce Bostan Çavuş tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir¹⁴¹⁴.

XVIII. asra ait sicillerden anlaşıldığına göre, Bostan Çavuş'un vakıfları evladiyyet üzere şart koşulmuştur. Nitekim 1137/1724-25 tarihli bir beratla, evlad-ı vakıfdan İlyas adlı şahsın günde dört akça maaş ile vakfın nazırlığına tayin edilmesi de bu durumu doğrulamaktadır¹⁴¹⁵. Vakfın Balıkesir içindeki akarları Tahtelkala denen boş arazi ile üzerine sonradan yapılan dükkanlar¹⁴¹⁶ ve Okçukara

¹⁴⁰⁷ AMK, BŞS, nr. 716, A-7/a.

¹⁴⁰⁸ AMK, BŞS, nr. 716, A-7/b.

¹⁴⁰⁹ AMK, BŞS, nr. 716, A-7/a.

¹⁴¹⁰ AMK, BŞS, nr. 716, göst. vesk.

¹⁴¹¹ Sezâi Sevim, a. g. t., s. 299.

¹⁴¹² Muharrem Eren, Mutasarrıf Ömer Ali Bey, s. 25.

¹⁴¹³ Osman Ergin, Maarif Tarihi, İstanbul, 1977, I, 140.

¹⁴¹⁴ Muharrem Eren, Balıkesir İl Müftüleri ve Tarihi Kitabeler, Balıkesir 1990, s. 78.

¹⁴¹⁵ AMK, BŞS, nr. 720, 9/b.

¹⁴¹⁶ AMK, BŞS, nr. 713, A-24/b.

Mahallesi'nde bulunan Künk Bahçesi¹⁴¹⁷ ve Balıkesir çarşısında beş dükkan idi¹⁴¹⁸. 15 Rebiülahır 1116/17 Ağustos 1704 tarihli hüccetde açıklandığına göre, 1057/1647 tarihinde bahçenin duvarları yıkılmış, kuyusu ve dolabı harabe olmuş, içindeki ağaçlar tamamen kurumuş olduğundan vakfa hiçbir faydası kalmamıştır. Ayrıca çarşıda bulunan beş dükkan çıkan bir yangın neticesinde tamamen yanıp kül olduğundan vakfın gelirleri oldukça azalmış durumdaydı¹⁴¹⁹. Vakfın geliri kalmayınca, mütevellî olan kimseler, Şaban-zâde Mustafa Efendi'ye ait bir dükkan ve 50 riyal gurus karşılığında Künk Bahçesi'ni mübadele etmek zorunda kalmışlardır¹⁴²⁰.

Bostan Çavuş Medresesi, bugünkü Yeni Hal binasının doğu yönünde ve Hasan Baba Çarşısı'nın bulunduğu yerde idi. Medreselerin caddeye bakan avlu duvarında demir parmaklıklar bulunması nedeniyle halk arasında "Demirli Medrese" diye meşhur olmuştu¹⁴²¹.

II- MUALLİMHANELER

1. Zağnos Paşa Muallimhanesi

Zağnos Paşa'nın 866/1461-62 tarihli vakfiyesinde adı geçen muallimhane, külliyyenin bir parçası olup cami duvarına bitişik idi¹⁴²².

XVIII. asra ait sicillerde, 1129/1716-17 tarihli bir vakıfnamede adı geçen binanın, bir börekçi dükkanına bitişik olduğu anlaşılmaktadır¹⁴²³. 1897 depreminde cami ile beraber hasar gören muallimhane, tamamen yıktırılarak, bulunduğu alan camie ilave edilerek yeniden yapılmasına lüzum görülmemiştir¹⁴²⁴.

2. Bostan Çavuş Muallimhanesi

Balıkesir şerhiye sicillerinde yer alan 1138/1725-26 tarihli bir fermada, Dergah-ı âlî Çavuşlarından Bostan Çavuş tarafından yaptırılan muallimhanede

¹⁴¹⁷ AMK, BŞS, nr. 713, A-9/b.

¹⁴¹⁸ AMK, BŞS, nr. 713, A-10/a.

¹⁴¹⁹ AMK, BŞS, nr. 713, göst. vesk.

¹⁴²⁰ AMK, BŞS, nr. 713, A-9/b.

¹⁴²¹ Muharrem Eren, a. g. e., s. 80

¹⁴²² A. Hikmet Berki, a. g. mak., s. 80

¹⁴²³ AMK, BŞS, nr. 716, A-78/a.

¹⁴²⁴ Muharrem Eren, Zağnos Paşa, s. 162.

günde bir akça maaş ile iki cüz Kur'an okunması, kalan paranın hayatta bulunduğu müddetçe mütevellî olan şahsa verilmesi ve Okçukara Mahallesi'nde bulunan Künk Bahçesi'nin muallimhaneye akar olmasına dair açıklamalar bulunmaktadır¹⁴²⁵. Ancak muallimhanenin akarlarından olan bahçenin XVIII. asrın ilk yarısında harabeye dönmesi ve mütevellîleri tarafından satılması¹⁴²⁶ dikkate alınırsa, bu okulun hizmet vermede zorlandığını söylemek doğru olur kanaatindeyiz.

3. Hacı Hadım Mahmud Ağa Muallimhanesi

Şeriyye sicillerinden anlaşıldığına göre, saray ağalarından Hadım Mahmud Ağa tarafından Bahkesir'de yaptırılan bu vakıf muallimhane ülema tarafından zapt olunageldiğinden, vakfa mütevellî seçilen kişiler askerî beratıyla tayin ediliyor ve günde iki akça maaş alıyorlardı¹⁴²⁷. 1138/1725-26 tarihini taşıyan bu beratda, Mahmud Ağa'nın Bahkesir'de diğer vakıf eserlerinin "Demir Hanı" denilen bir han ile bunun etrafında bulunan bazı dükkanları olduğu zikredilmektedir¹⁴²⁸. Yine 1135/1722-23 tarihli başka bir beratda, muallimhanenin sıbyan muallimi olan hocasına günde dört akça maaş ödendiği kayıtlıdır¹⁴²⁹.

4. Çakaloğlu Muallimhanesi

1130/1717-18 tarihli bir beratda, hayır sahiplerinden Çakal-zâde tarafından yaptırılan ve bir de imareti bulunan bu muallimhanenin Mustafa Fakih Mahallesi'nde olduğu kayıtlıdır¹⁴³⁰. Mektebin muallimi olan zatın günde dört akça¹⁴³¹ ve vakfın nazırı olan kişinin ise günde bir akça maaş aldığı sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır¹⁴³².

¹⁴²⁵ AMK, BŞS, nr. 720, 39/b.

¹⁴²⁶ AMK, BŞS, nr. 713, A-9/b.

¹⁴²⁷ AMK, BŞS, nr. 720, 12/a.

¹⁴²⁸ AMK, BŞS, nr. 720, göst. vesk.

¹⁴²⁹ AMK, BŞS, nr. 717, A-26/b.

¹⁴³⁰ AMK, BŞS, nr. 716, A-3/a.

¹⁴³¹ AMK, BŞS, nr. 719, 45/a.

¹⁴³² AMK, BŞS, nr. 722, 23/a.

5. Hasan Çelebi Muallimhanesi

1121/1709-10 tarihli bir beratda ifade edildiğine göre, evlada şart koşulan ve akarları arasında iki dükkan ile bir de arsa bulunan bu muallimhane, Hasan Çelebi tarafından Martlı Mahallesi'nde yaptırılmıştır¹⁴³³. Muallimhanenin bakım ve onarımını yaptırmak şartıyla vakfın mütevellîsi tayin edilen kimse, günde bir akça maaş almaktaydı¹⁴³⁴.

6. Hacı Ömer Muallimhanesi

1119/1707-8 tarihli bir vakfiyede adı geçen bu muallimhanenin, Hacı Ömer b. Mustafa tarafından Martlı Mahallesi'nde yaptırılan mescidin yanında olduğunu söylemek mümkündür¹⁴³⁵. XVIII. asır şerhiye sicillerinde geçen bir vesikadan, vakfın katibi olan şahsa günde iki akça ödendiği anlaşılmaktadır¹⁴³⁶.

7. Narlı Muallimhanesi

Sicil kayıtlarında sadece bir tereke listesinde "Narlı Mektep" adıyla geçen bu muallimhanenin Hasır Pazarı'nda bulunduğu anlaşılmakta ise de yerini tesbit etmek mümkün olmamıştır¹⁴³⁷.

8. Hanım-zâde Muallimhanesi

1119/1707-8 tarihli bir beratda, Hanım-zâde Hatun Vakfı'ndan olan bu mektebin mualliminin sekiz seneden beri başka yerde ikamet ettiği anlatıldıktan sonra, boş kalan bu göreve vakifenin tayin ettiği maaş ile yeni bir muallim tayin edildiği kayıtlıdır¹⁴³⁸. Yapılış tarihini bilemediğimiz bu eserin hangi mahallede olduğu da belli değildir.

¹⁴³³ AMK, BŞS, nr. 721, 5/a.

¹⁴³⁴ AMK, BŞS, nr. 721, göst. vesk.

¹⁴³⁵ AMK, BŞS, nr. 721, göst. vesk.

¹⁴³⁶ AMK, BŞS, nr. 722, 29/a.

¹⁴³⁷ AMK, BŞS, nr. 722, 17/a.

¹⁴³⁸ AMK, BŞS, nr. 713, A-67/a.

9. Mirzabeğ Mahallesi Muallimhanesi

Sicillerde yer alan 1110/1698-99 tarihli bir hüccetde, satışı yapılan bir evin sınır komşuları tarif edilirken Mirzabeğ Mahallesi Muallimhanesi'nden bahsolunmaktadır¹⁴³⁹. Mahalle mescidinin yanında veya mahalle içinde bulunduğunu tahmin ettiğimiz bu bina ile ilgili olarak başka bir vesikaya rastlamadık.

10. Hacı Mustafa Muallimhanesi

1135/1722-23 tarihli bir beratdan anlaşıldığına göre, Derviş Ali oğlu Hacı Mustafa tarafından, Karaoğlan Mahallesi'nde yaptırılan bu mektebin muallimine günde iki akça maaş ödenmekte idi¹⁴⁴⁰.

11. Hoca Sinan Muallimhanesi

Hoca Sinan'ın Balıkesir'de mevcut külliyesinden olduğu anlaşılan bu mekteple ilgili olarak sicillerde herhangi bir vesikaya rastlamadık. Ancak, 1124/1712 tarihli bir arşiv vesikasından Hoca Sinan'ın vakıf eserleri arasında bir muallimhanenin de bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁴¹. Muallimhanenin bulunduğu yerin bugünkü Eski Yoğurt Pazarı'nda ve Hoca Sinan Mescidi'nin yanında olduğunu tahmin etmekteyiz.

C- SOSYAL YAPILAR

I- İMARETHANELER

1. Yıldırım Bayezid İmarethanesi

Yıldırım Camii'nin (Eski Cami) 200 metre kuzey-doğusunda ve bugün harabe halinde olan imarethanenin, 791/1388-89 tarihinde tamamlandığı, ancak yapı özelliği göz önüne alındığında misafirhane olarak kullanılan bir zaviyeyi hatırlattığı ifade edilmektedir¹⁴⁴². Eserin doğu kapısının üstünde bulunan kitabe tahrip edildiğinden doyurucu bir açıklama yapmak mümkün değildir.

¹⁴³⁹ AMK, BŞS, nr. 711, B-83/b.

¹⁴⁴⁰ AMK, BŞS, nr. 719, 9/b.

¹⁴⁴¹ BOA, Cevdet, Evkaf, nr: 19715.

¹⁴⁴² Türkiyede Vakıf Abideler, II, 10.

XVIII. asır şerhiye sicillerinde Cami-i atik veya Sultan Yıldırım Camii Evkafı'ndan bahsolunduğu halde¹⁴⁴³, külliyye içinde bir imarethanein bulunduğunu gösteren bir vesikaya rastlayamadık. Ancak, asrın başlarında Balıkesir'de bulunan medrese öğrencilerinin Zağnos Paşa İmaretinde pişen yemeklerden faydalanmak istemelerine bakılırsa¹⁴⁴⁴, Yıldırım İmaretinin çalışmadığına hükmedilebilir.

2. Zağnos Paşa İmaretı

Zağnos Paşa'nın, Balıkesir'de yaptırdığı külliyyenin bir parçası olan imarethane, 865/1460-61 yılında tamamlanmıştır¹⁴⁴⁵.

Camiin doğu yönünde geniş bir alanı kaplayan bu müessesenin yerinde halen Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yaptırdığı Vakıf Hanı bulunmaktadır¹⁴⁴⁶.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait sicillerde imarethane ile ilgili pek çok vesika bulunmaktadır. Bu vesikalar, medrese öğrencileri ile mütevellifler arasında çıkan anlaşmazlıklarla ilgili olup, bunlardan 1115/1703-4 tarihini taşıyan ferman, mütevellif tarafından imarete sokulmayan öğrencilerin şikayetleri üzerine gönderilmiştir¹⁴⁴⁷. Yine aynı tarihli diğer bir fermanında, vakfiyede suhteat için yemek şartı bulunmadığı açıklandıktan sonra ısyan çıkaran öğrencilere mani olunması istenmektedir¹⁴⁴⁸. 1126/1714 tarihli bir fermanın anlaşıldığına göre, medrese öğrencilerinin Zağnos İmaretinden, faydalanma istekleri devam etmiş ve Balıkesir'deki kaşıklıklar sona ermemiştir¹⁴⁴⁹. İmaretin bütün öğrencilere şart koşulduğunu ve bu konuda ellerinde hüccet, ferman ve fetva bulunduğunu iddia eden öğrenciler bütün gayretlerine rağmen mütevellif ile anlaşamamışlar¹⁴⁵⁰ ve en son 1127/1715 tarihinde bir ferman gönderilerek imaretin sadece fakir ve yaşlı kimselere açık olduğu bildirilerek, öğrencilerin ısyan hareketlerinden vazgeçmeleri emredilmiştir¹⁴⁵¹.

1443 AMK, BŞS, nr. 721, 27/a; nr. 715, A-38/b.

1444 AMK, BŞS, nr. 712, A-58/a.

1445 Sezâi Sevim, a. g. t., s. 296.

1446 Muharrem Eren, Zağnos Paşa, s. 161.

1447 AMK, BŞS, nr. 712, A-56/a.

1448 AMK, BŞS, nr. 712, A-58/a.

1449 AMK, BŞS, nr. 715, A-52/a.

1450 AMK, BŞS, nr. 715, B-88/b.

1451 AMK, BŞS, nr. 716, A-6/b.

II- HAMAMLAR

1. Zağnos Paşa Hamamı

Zağnos Paşa'nın Balıkesir'de bulunan vakıf külliyyesinin en önemli parçalarından biri olan çifte hamam, caminin batı yönünde bulunmaktadır. Hamamın, caminin yapılışından önce tamamlanarak inşaatda çalışan işçilerin hizmetine sunulduğu ifade edilmektedir¹⁴⁵². Bu bilgiye dayanarak, hamamın 1461 yılından önce inşa edildiğini söylemek mümkündür¹⁴⁵³.

XVII. asırda, şehirdeki hamamların en büyüğü olan Paşa Hamamı günde onsekiz akçaya kiraya verilmekte idi¹⁴⁵⁴. 1897 depreminde ciddi bir hasar görmeden kurtulan hamam, kısmen orijinal yapısını korumuş olup halen hizmete açıktır¹⁴⁵⁵.

2. Küçük Hamam

Şerhiye sicillerinden anlaşıldığına göre Şerefüddin Paşa Evkafı'ndan olan bu hamam, Sahn-ı hisar Mahallesi'nde bulunuyordu¹⁴⁵⁶. XVIII. asrın başlarında gündeliği üç guruşdan kiraya verilen Küçük Hamam'ın¹⁴⁵⁷ aynı tarihlerde harabe olduğu da ifade edilmektedir¹⁴⁵⁸. Halen Sahn-ı hisar Mahallesi sınırları içinde kalan ve Lazlar Hamamı ya da Sağlık Hamamı diye bilinen eserin, adı geçen Küçük Hamam olması muhtemel görünmektedir.

3. Eski Hamam

Sicil kayıtlarında Şerefüddin Paşa Vakıfları'ndan olduğu belirtilen bu hamamın¹⁴⁵⁹, 1121/1709-10 tarihinde ayda altı guruşa kiraya verildiği anlaşılmaktadır¹⁴⁶⁰. Diğer taraftan 1118/1706-7 tarihli bir hüccetde, hamamın etrafında dükkanlar bulunduğu bahsolunmakta ise de, bunların yeri belirtilme-

1452 Muharrem Eren, Zağnos Paşa, s. 157.

1453 Türkiyede Vakıf Abideler, II, 22.

1454 Kâmil Su, XVII. ve XVIII. Asırlarda Balıkesirde Şehir Hayatı, s. 18.

1455 Muharrem Eren, a. g. e., göst. yer.

1456 AMK, BŞS, nr. 719, 21/a.

1457 AMK, BŞS, nr. 712, A-25/b.

1458 Kâmil Su, a. g. e., s. 19.

1459 AMK, BŞS, nr. 719, 4/b.

1460 AMK, BŞS, nr. 713, A-99/b.

mektedir¹⁴⁶¹. Vakfın akarları arasında bulunan Bayındır Köyünde¹⁴⁶² Yıldırım Han akarlarının da yer almasına bakılırsa¹⁴⁶³ Şerefüddin Paşa'nın bu vakıf hamamı satın alarak kendi vakıflarına dahil ettiğine hükmedilebilir. Bu kanaatimizi kuvvetlendiren diğer bir husus da hamamın "Eski" tabiriyle anılmasıdır ki, gerek Yıldırım Camii gerekse Medresesi de aynı isimle anılmakta idi¹⁴⁶⁴. 1388 yılında Yıldırım Han Külliyesi'nin bir parçası olmak üzere yapılan ve caminin batı yönünde yer alan bu hamam, halen saraç dükkanı olarak kullanılmaktadır.

III- HANLAR

1. İlyas Paşa Hanı

XVIII. asırda Balıkesir'in en meşhur ve işlek olan hanlarının başında gelen bu han, "Solak-zâde" diye meşhur olan Balıkesir Mutasarrıfı İlyas Paşa tarafından yaptırılmıştır¹⁴⁶⁵. IV. Murad devrinde, devlete karşı isyan eden Paşa'nın 1041/1631-32 yılında İstanbul'da katledildiği göz önüne alınırsa, hanın bu tarihten önce ve muhtemelen XVII. asrın başlarında yapılmış olması gerekmektedir¹⁴⁶⁶. Paşa'nın katlinden sonra malları müsadere edilmiş ve Balıkesir'de yaptırdığı han da mirî malı olarak kiraya verilmeye başlanmıştır. Ancak, İlyas Paşa'nın isyankarlığı nedeniyle olsa gerek ki, hanı işletenler bakım ve onarım çalışmalarında ihmalkar davrandıklarından 1053/1643-44 yılında hanın büyük bir kısmı harabeye dönmüştür¹⁴⁶⁷. Yapılan keşif neticesinde onarım için gerekli olan paranın onbeşbin akça olduğu sicillere kaydedilmiştir¹⁴⁶⁸. XVII. asrın sonlarında hanın yıllık olarak kira bedelinin otuzbeş Esedî Guruş olduğu sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır¹⁴⁶⁹.

XVIII. asrın ilk yarısına ait sicillerde "Acem Hanı" olarak gösterilen İlyas Paşa Hanı¹⁴⁷⁰, genellikle yabancı tüccarların tercih ettikleri bir konaklama ve ticaret

¹⁴⁶¹ AMK, BŞS, nr. 719, 9/b.

¹⁴⁶² AMK, BŞS, nr. 713, A-99/b.

¹⁴⁶³ AMK, BŞS, nr. 711, A-36/a.

¹⁴⁶⁴ AMK, BŞS, nr. 713, A-9/b; nr. 717, A-22/b.

¹⁴⁶⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşahiri, II, 97.

¹⁴⁶⁶ Kâmil Su, "İlyas Paşaya Dair", Kaynak Dergisi, XXXXVII, 340-1.

¹⁴⁶⁷ Kâmil Su, a. g. mak., göst. yer.

¹⁴⁶⁸ Kâmil Su, a. g. mak., s. 342, vesika II.

¹⁴⁶⁹ Kâmil Su, a. g. mak., göst. yer, vesika III.

¹⁴⁷⁰ AMK, BŞS, nr. 722, 27/b.

mahalliydi¹⁴⁷¹. 1111/1699-1700 tarihli sicil kayıtlarında yer alan ifadelerle göre, hanın içinde sonradan yapılan Erdilek Mescidi vakfına günde iki akça maaş ile çalışan bir nazır tayin edilmiştir¹⁴⁷².

Balıkesir Çarşısı'nın merkezinde bulunması dolayısıyla her zaman önemini koruyan İlyas Paşa Hanı, son zamanlarda "Abahane" adıyla da şöhret kazanmıştır¹⁴⁷³.

2. Hadım Mahmud Ağa Hanı (Demir Hanı)

XVII. asrın sonunda, senelik kirası otuzbeş Esedî Guruş olan bu han da şehrin en işlek hanlarından biriydi¹⁴⁷⁴. Genellikle ticaret ve seyahat maksadıyla şehre gelen yabancıların tercih ettiği bu han Hadım Mahmud Ağa tarafından yaptırılmıştır¹⁴⁷⁵. Mütevellîlerinin ulemadan seçildiği bu vakıf han, "Demir Han" ismiyle de meşhur olmuşdu¹⁴⁷⁶. Hanın etrafında bulunan dükkanları ile bir muallimhane de vakfa dahil olup, mütevellî olan zat günde iki akça maaş almaktaydı¹⁴⁷⁷. Mahallî araştırmalarımız sırasında Mahmud Ağa Hanı'nın, halen Postahane binasının bulunduğu yerde olduğunu tesbit ettik.

3. Hacı Halil Hanı

XVIII. yüzyıla ait Balıkesir şerhiye sicillerinde yer alan iki tereke kaydının, Hacı Halil Hanı'nda kalmakta iken vefat eden kimselere ait olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁷⁸. Yerini ve inşa tarihini tesbit edemediğimiz bu hanın XVII. asır sonu veya XVIII. asır başlarında yapılmış olduğu ifade edilmektedir¹⁴⁷⁹.

¹⁴⁷¹ AMK, BŞS, nr. 713, A-28/a.

¹⁴⁷² AMK, BŞS, nr. 711, A-50/a.

¹⁴⁷³ Kâmil Su, XVII. ve XVIII. Asırda Balıkesirde Şehir Hayatı, s. 24.

¹⁴⁷⁴ Kâmil Su, a. g. e., s. 26.

¹⁴⁷⁵ AMK, BŞS, nr. 716, A-71/a.

¹⁴⁷⁶ AMK, BŞS, nr. 720, 12/a.

¹⁴⁷⁷ AMK, BŞS, nr. 720, göst. vesk.

¹⁴⁷⁸ AMK, BŞS, nr. 713, A-27/b; nr. 713, A-51/b.

¹⁴⁷⁹ Kâmil Su, a. g. e., s. 26.

4. Alaybeğ-oğlu Ahmed Ağa Hanı

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait sicillerde adı geçen diğer bir han da Alaybeğ-oğlu Ahmed Ağa Hanı'dır¹⁴⁸⁰. Banisi ve yeri hakkında herhangi bir bilgiye sahip değilsek de, medreseler bölümünde bahsi geçen ve Fatıma Hatun tarafından yaptırılan Alaybeği Medresesi ile bir bağlantısının olması muhtemel görünmektedir.

5. Hüseyin Paşa Hanı

1123/1711-12 tarihli bir tereke kaydından anlaşıldığına göre, Balıkesir'in Eskikuyumcular Çarşısı'nda bulunan bu han, Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır¹⁴⁸¹. Hüseyin Paşa, Bostan Çavuş b. Receb Çelebi'nin oğlu olup, 1002/1593-94 tarihinde Karasi Mutasarrıflığı yapmış ve 1015/1606-7 tarihinde de Anadolu Beğlerbeğliği'ne getirilmiştir¹⁴⁸². Hüseyin Paşa'nın ölüm tarihi kaynaklarda 1030/1620-21 ile 1040/1630-31 tarihleri olarak gösterilmektedir¹⁴⁸³.

Hüseyin Paşa'nın Salahüddin Mahallesi'nde bulunan evini, evladları için vakfettiği ve vakfiyesini 1013/1604-5 tarihinde tescil ettirdiği bilinmektedir¹⁴⁸⁴. Nitekim bu ev, XVIII. asrın ilk yarısında hala evlad-ı vakfın tasarrufunda bulunmakta idi¹⁴⁸⁵. Bu vesikalardan da anlaşıldığı gibi, Eskikuyumcular Çarşısı'nda bulunan hanın 1013/1604-5 tarihlerinde yapılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Şeriyye sicillerinde verilen vesikalardan da anlaşıldığı gibi, XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir şehrini süsleyen abideler arasında camiler, mescidler, zaviyeler, medreseler, sıbyan mektepleri, imarethaneler, hanlar ve hamamlar bulunmakta idi. Gerek devlet adamları gerekse halk tarafından vakıf olarak yaptırılan bu eserlerin hemen hepsi Osmanlı devri hatıralarından olup, bugüne ulaşabilenler orijinal yapısını kaybetmiş, geriye kalanları da çeşitli sebeplerle tamamen yok olup gitmişlerdir.

¹⁴⁸⁰ AMK, BŞS, nr. 719, 44/b.

¹⁴⁸¹ AMK, BŞS, nr. 714, A-57/a.

¹⁴⁸² İ. Hakkı Uzunçarşılı, Karesi Meşahiri, II, 115.

¹⁴⁸³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., II, göst. yer.

¹⁴⁸⁴ AVGMKTB, nr. 614, 103/190.

¹⁴⁸⁵ AMK, BŞS, nr. 715, A-25/a.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, sahip olduğu toprakları eyalet, sancak ve kaza bölgelerine ayırmış ve memleket idaresinde temel birim olarak kabul ettiği kazaları kadıların yönetimine bırakmıştır. Kazaların siyasî, adlî ve beledî işlerinden sorumlu tutulan kadılar merkezden gönderilen emirlerle mahkemeye intikal eden yerel olayları şeriyye (kadı) sicil defterlerine kaydetmişlerdir. Resmî emirlerle adî ve hukukî davaların bu şekilde kayda geçirilmesi şeriyye sicillerini, Osmanlı Devleti'nin idarî ve askerî yapısını, ekonomik faaliyetlerini ve sosyal yaşam tarzlarını ortaya koyan belgeler durumuna getirmişlerdir. Şeriyye sicilleri, bu özelliklerinden dolayı bölgesel araştırmalar ve şehir monografyalarında en çok kullanılan temel kaynaklar olmuşlardır. XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir şehrinin idarî, askerî, demografik ve sosyal yapısıyla, tarihî eserlerinin ele alındığı bu çalışma da, esas itibariyle şeriyye sicillerine dayandırılmıştır.

Bugün Güney Marmara Bölgesi'nin en önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Balıkesir şehrinin adının Akhyaous, Akira, Hadrianoterai ya da Paleo-Castro'dan geldiği veya Balıkisra, Belikisra, Balıkhisar, Balakhisar isimlerinin kullanılmış olabileceği iddia ediliyorsa da, Osmanlı vesikalarında kullanılan şekli ile "Balıkesir"dir. Bu adın da, şehrin etrafını tamamen kaplayan üzüm bağlarına izafeten Bağıkesir'den gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Şehrin ilk defa Kepsut kazası yakınlarında kurulmuş olabileceği üzerinde durulmuş ancak bu görüş ilmî bir nitelik kazanamamıştır. Bazı teorilere göre de Balıkesir ilk olarak İlyaslar Mezarlığı yani bugünkü Atatürk Parkı'nın civarında kurulmuştur. Ancak, bizce şehrin aranması gereken bölge, bugünkü şehrin batısında yer alan tepelerin etekleri ile Hisariçi ve Yıldırım Camii'ne doğru uzanan sahadır. İlk ve Orta çağlarda Mysia bölgesi içerisinde yer alan Balıkesir bölgesi, Roma döneminde askerî bir üs veya dinlenme yahud av mahalli olarak kullanılmış, Karasi Beğliği zamanında şehirleşmiş ve Osmanlı Devleti'ne katıldıktan sonra Karasi Sancağı'nın merkez kazası olmuştur. Balıkesir'in merkez kaza olması, onu sancakbeği, alaybeği ve subaşı gibi Ehl-i örf sınıfından görevlilerle, Ehl-i ilm zümresinden sayılan kadı ve yardımcılarının ve Yeniçeri Serdarı, Kethuda-yeri ve Şehir Kethudası gibi diğer askerî görevlilerin vazife gördüğü bir şehir durumuna getirmiştir.

İskan faaliyetlerinin kuzey-güney istikametinde yani Çay Deresi ile Kasaplar Deresi arasında gerçekleştiği Balıkesir şehri, XVIII. asrın ilk yarısında yirmi mahalleye bölünmüştü. Nüfusunun büyük çoğunluğunu müslimanların teşkil ettiği bu mahallelerde gayr-ı müslimler de ikamet ediyorlarsa da sayıları oldukça azdı. Avarız ve nüzul haneleri defterlerinde adı geçen köylerin ise çoğunluğu has, zemet ve tımar köyleri olup, geriye kalanlar vakıf, derbend ve doğancı köyü statüsünde bulunuyorlardı.

Şehirde sosyal yapıyı meydana getiren zümreler, vergi mükellefi olup, olmadıklarına göre iki gurupta toplanmaktaydılar. Askerî görevliler ile muafiyet beratına sahip olanlar vergi ödemiyorlardı. Ayan, esnaf, tüccar ve bunların dışında kalan şehir halkı ise vergiyle yükümlü idiler. Yine halk içersinde farklı bir statüde olan köle ve cariyeler genellikle hizmet sürelerini doldurduktan sonra sahipleri tarafından azad edilmekte idiler. Şehrin mahallelerinde müsliman halk ile iyi ilişkiler içerisinde yaşayan gayr-ı müslimler kuyumculuk, demircilik, bakırcılık gibi sanatlarla uğraşiyor, cizye ve haraç vergilerine tabi bulunuyorlardı. Konar-göçer iolarak tanımlanan yürükler ise şehrin daimi halkını teşkil etmeseler de zaman zaman Balıkesir içinde ve civarındaki köylerde faaliyetlerde bulunmaları sebebiyle sosyal sınıflardan birini teşkil ediyorlardı. Müsliman ve gayr-ı müslim şeklinde sınıflandırılan kıptiyan zümresinin yerleşik olanları ve sürekli yer değiştirenleri sosyal yaşantıyı etkileyen diğer guruplar arasında idiler.

Osmanlı Devleti'nde sürsat faaliyetlerinin yoğun olduğu askerî menziller üzerinde bulunmamakla beraber, Batı Anadolu ticaretine sahne olan bir mevkiye yer alan Balıkesir şehri, Teke ve Hamid sancaklarından çıkıp, İzmir-Bursa yolu ile İstanbul'a ulaşan tüccarların uğrak yeri durumunda idi. Güney Marmara bölgesinden batıya ve kuzeye giden deniz yolları da Balıkesir'den geçiyordu. İzmir ve Mudanya gümrüklerine uğradıktan sonra Balıkesir'in çarşısı ve pazarlarına mal getiren yerli ve yabancı tüccarlar şehirde canlı bir alış-veriş ortamının doğmasına sebep olmaktaydılar. Devlete gelir sağlayan mukataalar yanında vakıflara ait menkul ve gayr-ı menkuller şehrin malî kaynaklarını teşkil ediyorlardı. Zenaat ve ticaretle uğraşan esnaf gruplarının bazıları şehir içindeki çarşılarda faaliyetde bulunurken, bir kısmı da kendilerine tahsis edilen çarşı ve mahallelerde toplanmışlardı. Çarşı, pazar ve panayırlarda satılan her türlü maddenin fiatları kadı nezaretinde olmak üzere ayan ve esnaf temsilcileri tarafından mahkemece tesbit ediliyordu. Alış-verişte kullanılan her türlü paranın değeri devlet tarafından tesbit ediliyor ve kadıya gönderilen fermanlarla halka duyuruluyordu. Balıkesir ovası ile civardaki çiftlik ve köylerde en çok yetiştirilen ürünler, hububat, çeltik, sebze,

meyve, üzüm, zeytin ve susam olup, küçük çapta da tütün üretimi yapılmaktaydı. Deve, at, katır gibi binek hayvanları ile büyük ve küçükbaş hayvanlar şehrin nakliyat ve yiyecek ihtiyacını karşılamakta idiler.

Karasioğulları ve Osmanlı Devleti zamanında çeşitli tarihî eserlerle donatılmış olan Balıkesir şehri, bölgede meydana gelen deprem ve yangın gibi afetler neticesinde pek çoğunu kaybetmiş, geriye kalanlar da orijinal yapılarını koruyamamışlardır. Şerhiye sicillerine göre XVIII. asrın ilk yarısında, şehirde mevcut bulunan tarihî eserler sekiz cami, onsekiz mescid, on zaviye, iki imarethane, dört medrese, onbir muallimhane, üç hamam ve beş handan ibaret idi.

Netice olarak başta Şerhiye sicilleri olmak üzere, Arşiv vesikaları, Tapu-tahrir Defterleri, Vakıf Defterleri, Kaynak kitaplar, Araştırma-inceleme eserleri ile Mahallî kaynakların taranması ve değerlendirilmesi yoluyla hazırlanan bu çalışmada, Balıkesir şehri bütün yönleri ile ele alınmış ve XVIII. asrın ilk yarısında resmî ve sivil müesseseleri, şehir halkını oluşturan ayan, esnaf, tüccar, zimmî, köle, yürük ve kıptiyan zümreleri, ekonomik faaliyetlerin göstergesi olan çarşı ve pazarları, dinî, ilmî ve sosyal amaçlarla hizmet veren tarihî eserleriyle güney Marmara bölgesinin en önemli Osmanlı şehirlerinden biri olduğu sonucuna varılmıştır.

EK: 1

VESİKA ÖRNEKLERİ

مردم بين الكرام احمد محمد الهادي كاس

بسم الله الرحمن الرحيم... انما اولئك الذين...
من المنصور الحسن بن السلطان
الناصر محمد بن محمد بن السلطان

* مشرعيه شعرا با كيكسده قاضيه افندي
مخيمات صاحبه امتحان فذله صكده عيانه اري
انما اولئك الذين تحت قضاكم واقع كيكسده اري
وضع اولئك الذين سابق اوزك سكران بدي جاجك و شفا عاب
اربع هه نام بولكندن سردار لغی امونده استعمال ايوب اخري و خال اتدييه
اولئك الذين صولنده كركده مريو سدر لغی امونده استعمال ايوب اخري و خال اتدييه
سوزنده ملشده حد بنده خارج وضع و حرکت ايليو اطاعت انقضا و اوزو اولو و طو اتدييه و خال اتدييه
مردم لغت اولئك الذين خلفات و متوكا تدير من قضا ايليو اطاعت انقضا و اوزو اولو و طو اتدييه و خال اتدييه
رنجيدك و مریدك اتدييه باق همیشه امام شريعت و علم باد تخديا و اخرا شهاد
لسه عمر و قاده و الف

Vesika IX, 1115/1703-4 tarihli Rumeli Kazaskerinin Balakesir'e naib tayini ile ilgili miraselesi(BŞS,nr.712,A-54/a).
Vesika X, 1115/1703-4 tarihli Yenigeri A'asının, Yenigeri Serdarı tayini ile ilgili miraselesi(BŞS,nr.712,A-54/a).

EK: 2

HARİTA VE KROKİLER